

Pertti Ahonen

***ELÄMÄN TYÖ
EPÄVARMUUKSIEN
MAAILMASSA***

Copyright © Tampere University Press

Myynti
Tiedekirjakauppa TAJU
Yliopistonkatu 38, 33014 Tampereen yliopisto
puhelin (03) 215 6055
fax (03) 215 7685
email taju@uta.fi
<http://granum.uta.fi>

Taitto: Sirpa Randell

Kansi: Juha Siro

ISBN 951-44-5726-9 (pdf)

ISBN 951-44-5623-8

Cityoffset Oy
Tampere 2003

”Vaara, johon tähänastista Eurooppaa yhä selvemmin ajetaan, muodostuu oletettavasti siitä, että ennen kaikkea sen ajattelu – jossa muinoin oli sen suuruus – jää jälkeen jo sarastavan maailmankohtalon olemuksellisesta kulusta, kun tämän kohtalon olemuksellinen syntyperä kuitenkin jää pääpiirteiltään eurooppalaisuuden määrittämäksi.”

– *Martin Heidegger, ”Kirje ’humanismista’ ” 81–82.*

Johdatusta

Tekstimatkani työn, elämän ja työelämän epävarmuuksien aikaan sekä alkoi että ei alkanut sattumalta. Matkani olisi saattanut jäädä alkamatta ja alettuaankin se olisi saattanut jäädä kirjautumatta. Silti matkani alku ei sattumalta avannut tietä teokseeni.

Jossakin vaiheessa perehdyin filosofi Martha Nussbaumin tekstiin erästä toista kirjoitushankettani varten. Nussbaum kertoi, että oli aloittanut kirjoitustyönsä äitinsä kuoleman herättämissä mielialoissa.¹ Viime aikoina en ole menettänyt mitään oleellista. Silti olen ajoittain saanut vakavaa ajattelemisen aihetta. Teoksessani käyttämäni termiä soveltaen: ”kontingenssi” aiheuttaa järjestyksiä. Se muistuttaa, että kovin moni asia on ”niin tai näin”. Tämä koskee sekä työelämää että elämää yleensä. ”Elämämme työ” on epävarmoissa kantimissa.

Kontingenssijäritykset ovat koettelevia. Ne suuntaavat kuitenkin huomion pois arjesta, yhdentekevyydestä sekä pelkästä ”tekemisen meiningistä”. Tuttu tulee tuntemattomaksi, ennustettava ennustamattomaksi. Samalla saattaa avautua eräänlainen ”olemisen aukeama”.² Löydettyäni itseni sellaisesta alkoi teokseni muotoutua.

¹ Nussbaum 2001, erillinen esilehti.

² Ks. Heidegger BH/KH, useat kohdat, esim. § 28, 133/172, § 36, 170–171/217. Alkuperäinen ilmaisu on *Lichtung des Seins*. Palaan vastaavaan vähaan kielikuvaan teokseni lopussa.

Rakennan ajatukselle, että mieli ja mielekkyys työssä, työelämässä ja elämässä perustuvat kunkin meistä omalle paikalle, kohdalle ja tilalle. Jäämme huutolaisiksi, elleivät olomme salli kotiutumistamme. Ne saattavat niin syyttämme kuin syytämme muuttua vieraksi. Silloin kulttuurimme lähteille pystytetyt tieteen, taiteen ja uskonnon instituutiot lakkaavat olemasta tieteellisiä, taiteellisia ja uskonnollisia.

Erään käsityksen mukaan sanan ”eettisyys” kantasanoihin kuuluu sana ethos, ”paikka”. Kodittomuutemme uhka on myös eettinen haaste.³ Myös työn mielettömyys ja vieraus ovat vastaavia aikamme eettisiä ongelmia.

Kirjoitustyöni taustalla on kiinnostukseni eurooppalaisuuteen niin maanosamme länttä kuin itää ajatellen. Samoin olen kiinnostunut ”hyvinvoinnista” tuon sanan laajassa merkityksessä. Kirjoitustyöni edetessä painopiste siirtyi ”hyvinvoinnista” yleensä hyvään eettiseen ja yleiseen ”olemiseemme”.

Joitakin lukijoita saattaa kiusata tekstini omakohtaisuus aikalaisdiagnooseineen. Olen kuitenkin yhteiskuntatieteilijänä osa tutkimuskohdettani. Olen samoin tärkein omista tutkimusinstrumenteistani. Siksi joudun tutkiessani harjoittamaan myös itsetutkiskelua. Tämä koskee myös huoltani siitä, etteivät tieteellisyys ja sivistys pääsisi katoamaan minutkin työllistävästä tieteellisestä instituutiosta. Tuskinpa syöllistyn ”oman pesän likaamiseen”, kun kannan huolta alma materista ja sen hoivissa harjoitetusta henkisestä asiantuntijatyöstä. Pesä likaantuu täysin, ellei lian karttumisesta piitata.

Kirjoitan ihmisen monista kelvottomista teoista. En jätä itseäni pois ihmisten joukosta. Tutkin mahdollisuuksia parantaa oloja, jotta omakin työni ja elämäni rikastuisivat. Pohdin myös, minkä eettisen lisänsä kunkin meistä voisi antaa. Toivon eettisyyttä muilta, mutta etsin sitä myös itselleni. Nämä ovat strategioina heikkoja, mutta mielestäni niiden heikkous on samalla niiden vahvuus.

³ Emt., 43/94–95. Vrt. Luoto 2001. Tilinteostani Heideggerin poliittisiin hairahduksiin ks. Ahonen 2002. Ks. myös Benhabib 2002/2003.

Kiitän lämpimästi kaikkia niitä, jotka ovat edistäneet teokseni valmistumista. Erityisen kiitoksen ansaitsee hyvä ystäväni. Ilman hänen myötävaikutustaan ja esimerkkiään tekstiäni ei olisi syntynyt tällaisenaan. Ystäväni ystävä, jota en koskaan ole tavannut, teki tärkeitä parannusehdotuksia. Niistä keskeisimmät olen ottanut huomioon.

Kiitän lämpimästi parannusehdotuksista myös kustantajan käyttämää asiantuntijaa. Harvoin olen saanut osakseni niin kannustavaa paneutumista ajatuksiini kuin häneltä. Samoin kiitän asiantuntijaa, joka paranteli äidinkieltäni.

Erityisesti kiitän lähimpiäni. Työskentelyni vaikutuspiiriin pitkähököksi ajaksi joutuneina he ovat sentään sietäneet paneutumistani ajattelun ja sanottavani kehittelyyn.

*Maastricht, Onze Lieve Vrouweplein
Tampere, Koivistonkylä, Pajupuronkuja
Parkano, Alaskylän Kesäniemi
Pääsiäinen 2001 – Pääsiäinen 2003*

Pertti Ahonen

Sisältö

Johdatusta.....	v
I Kartanpiirtäjänä epävarmuuksien maailmaan	13
Työn ja elämän tielinjaa	14
Rakentaja omalla nimellään	16
Millainen tie, sellainen kartta.....	20
Millaiseksi rakennettu tie	22
Tienkäänteitä ja taukopaikkoja	25
II Askeltaen aikamme niin tai näin -maailmaan: kontingenssit	30
Vain välttämätön ei ole niin eikä näin.....	31
Niin tai näin maailmassa ja mielessä.....	36
Helposti unohtuu niin tai näin	37
Kontingenssien pelissä: heikon ontologian ja heikon eettisyyden vahvuus.....	42
III Aikalaisdiagnoosia: ajan oireiden alla sokeat prosessit	48
Oireelliset työyhteisöt ja työurat	49
Mieli- ja huumorimurtumat työssä	54
Työnarvon arvottomuuteen	58
Parannusoireet työssä ja elämässä	61
Globaaliprosessien sokeus ja mykkyys	64
Sokeat ja mykät prosessit mielessä	81

IV Aikalaisdiagnoosia: pikkupaha lukitsee instituutiot	85
Manageristinen koronkiskonta muiden varoin	86
Kasaantuvan organisatorisen pikkupahan inventaari	99
Ei paha kuvitelmia vain: työssä hengen kaupalla	107
Instituutioeettisyys pikkupahan heikkoina suitsina	112
Foucault'lainen simultaanianalyysi	119
Kertautuva epäeettisyys kulttuurisena instituutiosulkimena.....	129
V Kohden eettistä: oman itsensä kahlinneet.....	140
Tuskallista autonominen saamattomuus	141
Vitkastelun oireyhtymä	144
Heikosti tahtoen jos lainkaan	148
Arkidemonien karkotukseen	150
VI Valta on vallan epäeettistä.....	152
Tarkoituksen epäpyhät keinot	153
Valta vallan hädässä.....	154
Hyvään pakottamisen houkutus	157
Vallan mielialahäiriöt.....	159
Mahdoton malli Machiavelli	165
Vallan teologia vallan jumalatonta.....	168
Vallan vaikeaa suoda vapaus	178
VII Eettinen valinta: päätä tai kärsi.....	180
Päätäväisyyden hyvä ja paha	181
Ylevän arkinen filosofinen ahdistus	184
Ihmisarvo kärsimyksessä	189
Päätäväisyys ja kärsimys umpikujassa.....	192
VIII Eettiset sanat, eettinen hiljaisuus.....	194
Vallan puhe kielessä	195
Tuominnan sijaan anteeksianto	198
Puheen sijaan hiljaisuus	200
Kiihkeydestä rauhaan.....	203

IX Heikon eettisyyden vahva voima	205
Elämä vain itsekäs peli?	206
Heikoimmuuden vahvimuus	212
Vahvanheikon eettisyyden tieteellistä mikroskopiaa	221
Heikkous hyvinvoinnin vahvuus	229
Hyvän syvät eettiset paradoksit.....	232
X Eettisen pahuuden uhkaava paluu	236
Sydämen synkkä syvä mustuus	237
Hyvyyden heiveröinen heikkous.....	239
Paras hyvä salainen hyvä	243
Peripaha tekopyhä	248
XI Poliittinen eettisen tukena.....	251
Vallalla on vallan likaiset kädet	252
Poliittinen eettiselle avuksi	256
Miettävän toimijan itsesilvontaa	258
XII Esikuvista elämän työhön.....	265
Maailmankatsomus mielessä	266
Aikamme estetiikasta alkukuvien suuntaan	269
Matkalainen kurottautuu kuvaansa kohden	280
Luomisen paikka vai kulttuurinen ehtyminen	287
Kotia kohden, tietoyhteiskuntaa unohtamatta	295
Syventymiseen vaikka poleemista tietä	299
Lähteet.....	301
Hakemisto	333

I Kartanpiirtäjänä epävarmuuksien maailmaan

Kertomuksellani 21. vuosisatamme elämästä ja työstä on kehyskertomuksensa. Rakennan sen kielikuvin tiestä, matkasta ja tiekartasta. Tähtäimessäni on elämän ja työn makuinen matka. Tielle varustan niin lukijan kuin itseni. Tieni on matka aikamme työn, elämän ja työelämän kontingenssien pariin: kysymyksiin siitä, miten, miksi ja millä seurauksilla niin moni seikka on ”niin tai näin”. Paneudun niin kontingensseista aiheutuviin ilmiöihin kuin kontingenssien lähteisiin ja seurauksiin sekä määrättyihin kontingenssien esiintymistapoihin työssämme ja elämässämme. Matkan edetessä pohdin myös mahdollisuuksiamme välttää kontingenssien pahimpia seurauksia.

Työn ja elämän tielinjaa

Astun työn, työelämän ja elämän yleensä epävarmuuden ja ennustamattomuuden pariin sellaisina kuin ne koskevat meitä vuosisatamme edetessä. Olen kiinnostunut niin siitä, mistä on yleensä kysymys tuolla ilmiökentällä, kuin siitä, millaisia aineksia meille tarjoutuu eettisten toimintatapojen muodostamiseksi huolimatta epävarmuuden ja ennustamattomuuden alituisesta riepotuksesta.

Aihepiiri saattaa ihmetyksen valtaan hänet, joka tekee asiantuntijatyötä tai joka ryhtyy sitä tutkimaan. Hän ei havaitse sitä, mitä odotti. Nykytyö ja etenkin asiantuntijatyö osoittautuu erittäin monimääreiseksi. Työelämäkään ei suinkaan ole vain ”yhtä ja samaa”. Sen rajat elämään yleensä ovat kaikkea muuta kuin tarkat.

Miksi ja miksei työn pitäisi olla työtä? Eräs ystäväni tekee samanlaista vaativaa intellektuaalista asiantuntijatyötä kuin minä. Kerran hän lausui, että tekee mielestään aivan samaa kuin mitä tekisi, vaikkei hänelle siitä edes maksettaisi. Muiden hyvien kollegoiden kanssa keskustellessamme olemme olleet samaa mieltä siitä, ettei mieluinen työ väsytä. Sen sijaan mielityökin alkaa tympäistä, jos saa aggressiivisia uhkauksia, että tulisi ”sassiin” tehdä se, minkä jo tekee vapaaehtoisesti.

En ole 34 vuotta palkkatöissä toimittuani kyennyt löytämään itsestäni selvästi erottuvaa työminää ja erillistä vapaa-ajan minää. Luovat ratkaisut kypsyvät liikennevälineessä, saunan lauteilla tai työtiimeissä keskusteltaessa. Virallisen pönäkässä tai arkisen yhdentekevässä kokouksessa tai työnantajan osoittamassa virkahuoneessa ne antavat odottaa itseään.

Miksi sen, mikä on ”oikeaa” ja ”vakavaa” työtä ja ”oikeaa” työelämässä toimintaa, pitäisi olla tyypisteyin, rajoitetuin, laaduttomin ja vähiten luova elämän osa? Eikö se voisi olla edes siedettävä osa, ellei se voi olla yksi antavimmista osista?

Ryhdyttyäni tarkastelemaan työn, elämän ja työelämän kysymyksiä tulin pian vieläkin enemmän ihmeisiini. Minulle selvisi, että joudun astumaan elämänfilosofian pariin, kun osoittautui, että se on tehnyt

aikanamme paluun laajalla rintamalla. Sen perustalle on koetettu rakentaa jopa konsultin rooleja.⁴ Hieman häpeillen joudumme kysymään: ”Kuinka meidän oikein tulisi elää?” Sokrates puhuttelee. Kierkegaard on kulttihakmo. Nietzsche on kokenut jo vuosia renessanssia. Sartrella on kannattajakuntansa. *Michel Foucault* rakensi elämänfilosofiaa myöhäistöissään, jotka edelleen puhuttavat.⁵ Muutos on vaikuttanut kotimaistenkin filosofiemme työhön.

Havaitsin, että etsiessäni ”työstä elämää” en voi kaihtaa särmikkyyttä enkä kunnioittaa aikamme sovinnaisia idoleja, epäjumalia. Varoituksena idolien kaatajille *Martin Heidegger* kirjoittaa:⁶

”Kaikki se, mikä ei pysyttelä tunnetussa ja rakastetussa positiivisuudessa, heitetään pelkän kaiken kieltävän negaation ennalta asetettuun kuoppaan, jossa se päättyy olemattomaan ja siten vie nihilismin päätökseensä. Tätä loogista tietä kaiken sallitaan vajota logiikan avulla keksittyyn nihilismiin. ... Tavanomaiset vastaväitteet asetetaan jo ennalta positiivisiksi... ”

Sijaitsemme aina ”valmiiksi” jossakin, ennen kuin lähdemme liikkeelle. Kysymykset ”kuka”, ”mitä” ja ”missä” ovat aina jo valmiiksi moninaisen esiyymmärryksen kohteena.⁷ Vaikeudet odottavat sitä, joka

⁴ Internet tuo näkyviin ammattifilosofien perustamia *philosophical counseling* -verkostoja. Esiintyy myös organisaatioiden ja johtamisen kehittämiskonsultteja, joista osa on ammattifilosofoja. Filosofien puheille ovat päätyneet *Esko Abon* hallituksen lisäksi monet yritykset ja muut organisaatiot. *Self help* - eli itseapukirjallisuutta laativat psykologien ja teologien lisäksi myös filosofit, ja tämä koskee myös suomalaisia kirjamarkkinoita. Englanninkielisiä kirjanimikkeitä ovat esimerkiksi *Plato, Not Prozac*, eri elämänongelmien mukaan jäsennetty *Consolations of Philosophy, Socrates Cafe* ja *If Aristotle Ran General Motors*.

⁵ Ks. Foucault SH/SS sekä yleisesti esim. Nehamas 1998. Vrt. Hadot 1995/1987.

⁶ Heidegger BH/KH, 39/89.

⁷ Näiltä osin metodologinen virikelähteeni on Gadamer WM, käsite *Vorverständnis*. Kysymyksessä olevaan asiaan liittyy sellaisia syvyytasoja, joita en voi tässä teoksessani käsitellä, ks. Rauhala 1998, esim. 24, 48. Rauhala kääntää sanan suomeksi ”esiyymmärtäneisyudeksi”, joka tavoittaakin hyvin viittaamani syvyytasot. Hän korostaa muun muassa, että esiyymmärtäneisyys tapahtuu jo ennen ja ilman tajuntaa. Toisaalta hän tuo esiin, että tajunta voi sittemmin tavoittaa myös tuon esiyymmärtäneisyyden.

kuvittelee voivansa asettaa noin vain kyseenalaiseksi sijaintipaikallaan vallitsevan esiyttämyksen, vaikka se koostuisi ennakkoluuloista. Ennakkoluulot tulisi voittaa, mutta maailma rakentuu niille, kunnes ne kukistuvat. Sovinnaisuuden rajat ovat ahtaat, mutta niiden yli ei ole oikotietä.⁸

Rakentaja omalla nimellään

Yhteiskuntatieteilijä jos kuka tietää, että objektiivisina esitetään myös keskenään ristiriitaisia ”totuuksia”. Niin tapahtuu jopa ”tieteellisimmässä” yhteiskuntatieteessä, kansantaloustieteessä. Niin tapahtuu huolimatta sen taajaan viljelemästä formalisoinnista ja huolimatta matemaattisen tarkastelun vahvasta asemasta tuon tieteenalan empiriassa. Objektiivisinkaan tieteilijä ei kenties pysty esittämään kuin sulautumia oman horisonttinsa ja muiden horisonttien välillä.⁹ Rakennan itse ajatukselle, ettei objektiivisuus tietystä suotavuudestaan huolimatta sittenkään kelpaa varsinaiseksi arvoksi.¹⁰

”Nimenomaan jonkin asian luonnehtiminen ’arvoksi’ riistää siltä kaiken arvokkuuden. Toisin sanoen asian arvioiminen arvona jättää sen pelkäksi inhimillisten arvoitusten kohteeksi, objektiksi.”

”Julkiisuudella, joka järjestää ja valtaa olevan... kaiken objektivoimisella, on... metafysiset ennakkoehtonsa, sillä se polveutuu herruuden saaneesta subjektuudesta. Siksi kieli joutuu palvelemaan kommunikaatiota reiteillä, joilla esineellistäminen, kaiken yleisenä ja yhdenmukaisena tavoitettavuutena, leviää rajoituksista piittaamatta.”

⁸ Emt., käsite *Vorurteil*. Käsitteellä on ainakin kaksi merkitystä, suorastaan ”ennakkoluulo” ja neutraalimpi ”ennakkoarvio”.

⁹ Emt., käsite *Horizontverschmälzung*.

¹⁰ Heidegger BH/KH, 39, 9/90, 56.

En kaihda teoksessani omakohtaisuutta. Silti se ei kuulu päämääriini. Omakohtaisuuden tarkoituksena on vain koskettaa lukijaa, liikauttaa häntä, saattaa vireeseen ja muodostaa ymmärtämiseen soveltuvaa mielialaa.¹¹ En sitä paitsi kuvittele, että itsenäni esiintyisin ihmisenä yleensä. Jo siitä, että olen mies, aiheutuu, että pystyn kertomaan korkeintaan puolet ”totuudesta”.¹² Tienrakennuksellani on omakohtainen leima siksi, että rakennan tieni parhaiten tuntemistani aineksista. Löydän perusteluja Platonilta.¹³

Taloudellinen, poliittinen ja filosofinen olevaiseni. Eräs käsitteistöni kommentoijista pohti kielikuvaa käyttäen, vetelenkö kolmea liian erilaista ”haitaria” tekstissäni. Hän katsoi, että koetan houkutelulla suloaääniä samalla filosofian, talouden ja politiikan haitarista. Muilla on kuitenkin omat ”olevaisen järjestyksensä”, minulla omani.

Taloudellista elämänpiiriä vastasi Platonilla alue, jossa käsityöläiset ja kauppiat harjoittivat toimiaan. Heitä luonnehtivat aistillisen ahneuden mielialat, koska heitä hallitsee haluava ja himoitseva ihmismielen osa, *epithymetikos*. Poliittisessa elämänpiirissä toimivat sotilaat. Heitä hallitsee kiihkeä ja intohimoinen joskaan ei irrationalinen mielen osa, *thymoeides*. Heille ovat ominaisia rohkean ylpeyden mielialat. Filosofien elämänpiirissä toimivien mielialat ovat järkeviä ja harkitsevia, *logistikos*. Niiden tuella he kykenevät jaloon asioiden tarkasteluun, *theoriaan*. He soveltuvat valtion kaitsijoiksi.

Platon asetti niin mielialat kuin yhteiskuntaluokat arvojärjestykseen. Vaikka tarkasteluni kaikki yksityiskohdat poikkeavat Platonin esittämistä, asetan aihepiirit samaan järjestykseen. Minkä tahansa niistä jättäminen pois karkottaisi minut itseni tarkastelustani. Mielestäni ei ole suinkaan sama, kuka kirjoittaa tekstini.

Tarkasteluni kuluessa osoittautui, että minun on tarkennettava, mitä luen ”filosofiseen” elämänpiiriin. Päädyin lukemaan siihen

¹¹ Vastaavia, myös ymmärtämistä koskevia kysymyksiä käsittelem teoksessani Ahonen 2003.

¹² Heiskanen (1996, 108–109) tuo mielestäni erityisen hyvin esiin sen, kuinka eri tavoin miehet ja naiset elävät elämäänsä.

¹³ Platon, *Valtio*, 439e–442a, 440.

”tieteellisen” ja ”taiteellisen” mutta unohtamattani sen enempää filosofian ominta alaa. Havaitsin, etten voi jättää tarkastelustani sitäkään ulottuvuutta, jota voidaan nimittää ”uskonnolliseksi”. Tuossa laajenuksessa ei ole kysymys uhkasta kriittiselle, tieteestä ponnistavalle ajattelulle. Sen sijaan on kysymys jatkosta ajattelun suuntautumiselle, josta *Zygmunt Bauman* kirjoitti ”postmodernin” yhteydessä ”lumouksen palauttamisena (*re-enchantment*) maailmaan, josta ’moderni’ on ankarasti yrittänyt riisua kaikkea lumousta.”¹⁴

”Lumouksen palauttamisessa” ei ole kysymys mistään ”tunnustuksellisuudesta”. ”Tunnustuksia” onkin nykymaailmassa tuhansia. Silti moni niistä saattaa olla tervetullut vastavoima sille latteudelle, joka luonnehtii nykymaailmaa, joka läpituonkevan globalisoitumisen voimasta joiltakin osin vasta ”modernisoituu”. Osa nykymaailmasta on vielä kaukana ”postmodernista” ja ”transmodernista”. Moni tunnustuksista tarjoaa perspektiivin, jolla on kenties mahdollista rikastaa aikamme ”sosiologista mielikuvitusta” pyrkimällä tavoittamaan määrättyjen tarkastelukohteiden erityinen ”lumous”, ”pyhittyneisyys” tai ”sanoinkuvaamattomuus”.¹⁵ Mistään paluusta menneisiin aikoihin luonnonpalvontoinen ja muine arkaistisine käytäntöineen ei ole kysymys. Pyrkimyksenä on sen sijaan vaalia herkkyyttä ja sen mukaisia

¹⁴ Bauman 1992, x. Hieman toisin asian jäsentää Jenkins (2000), joka näkee ”lumouksen” esiintyvän monella taholla myös ”modernissa” ja ”postmodernissa” maailmassa. Caputo (2001) puolestaan edustaa käsitystä ”modernia” edeltävän ”uskonnon” tietyistä paluusta ”postmodernina” aikana, sen jälkeen, kun rationaalille perustalle rakentuneet yhtenäiskulttuurit osoittautuivat kyvyttömiksi hallitsemaan niitä voimia, jotka modernisoituminen on päästänyt irti.

¹⁵ Keenan 2003, 24. Englantilaisen Nottingham Trent -yliopiston sosiologian oppituolin haltija Keenan pohtii esimerkkinään mahdollisuuksia, joita tarjoaa venäläissyntyisen *Paul Jevdokimovin* (kirjoitetaan ranskalaisittain *Evdokimov*) sosio-teologinen perspektiivi. Vrt. Berdjajev (ELH, 77), joka viittaa *apofaattisen sosiologian* mahdollisuuteen. Kreikan kielen sana *apofatikos* tarkoittaa ’kieltävää’, ks. Liddell & Scott 2001/1891, 96. Sanan vastakohtana on *katafatikos*, ’myöntävä’. Se, mitä luonnehtii ”lumous”, on apofaattista. Tuo käsite tarkoittaa, että jotakin tarkastelun kohdetta voidaan luonnehtia myös tietyillä katafaattisilla määreillä, mutta se ei tyhjene niihin. Oleellisinta tuollaisessa kohteessa on juuri se, mitä siitä ei voida lausua julki. Nimenomaan tämä nostaa esiin apofaattisuuden.

mielialoja, jotta niin luonnon kuin ihmisen ja hänen elämänsä ja hänen luomustensa lumoavuus tulisi ymmärretyksi ja jotta tuo lumoavuus saisi sille kuuluvan eettisen arvon. Lumoavinta on ihminen itse. Sitä hän on ajattelykykynsä mahtavuudessa mutta samalla oman itsensä ja elämänsä hauraudessa, haavoittuvuudessa ja rajallisuudessa. Lumoavinta on ihminen itse myös eettisesti, enkelin ja paholaisen eräänlaisena välimuotona.¹⁶

Edes sellaista instituutiota kuin arkista koulua ei tarvitse ajatella vain määrättyjen koulutushyödykkeiden tuotantotehtäksi. Sen voi edelleen käsittää kasvatuksen pyhäköksi, jota sen opettajien ja johdon tulisi vaalia hyvän paimenen tapaan.¹⁷ Mielestäni vieläkin lupaavampia tarkastelukohteita lumouksen palauttamisen kannalta ovat tieteellinen ja taiteellinen toiminta ja uskonnonharjoitus. Suuntaamalla tarkasteluani latteuden torjuvaan ja lumousta jäljittävään suuntaan liityn samalla maamme kriittisen nykyälymystön tietyn osan seuraan.¹⁸

Lumouksen palauttaminen. Osa maamme älymystöä on luopunut aikaisemmasta etäisyydestään kaikkiin kysymyksiin, joilla saattaisi olla edes pieni uskonnollinen tai teologinen leima. Nuoremasta tutkijapolvesta valtiooppinut *Mika Ojakangas* on nähdäkseni edennyt tuolta osin pisimmälle. Erillisiä pohdintoja ovat esittäneet esimerkiksi professori *Kaarlo Tuori* aiheenaan *Carl Schmittin* poliittinen teologia sekä professori *Sakari Hänninen* aiheenaan pohjoismaisen hyvinvointivaltion kristilliset teologiset juuret. Muutamat nuoremmat tutkijat ovat edenneet samaan suuntaan kuin Ojakangas.

Älymystön piirissä ovat viime vuosina tulleet tunnetuiksi ajatukset, joita ovat esittäneet sellaiset kirjoittajat kuin *Giorgio Aganben*, vakaumuksellisesti katolinen Nietzsche- ja Heidegger-tutkija *Gianni Vattimo* sekä kristinuskolle myönteinen postmarxisti *Slavoj Žižek*. *Martin Heideggerin* tähtäsi aluksi katoliselle pappisuralle, mutta joutui luopumaan siitä terveyssyistä. Poliitiikan tutkimukselle tärkein Heideggerin oppilas *Hannah Arendt* laati väitöskirjansa pyhän Augustinuksen rakkauskäsityksestä, mistä näkyy jälkiä

¹⁶ Cottingham 2003, 58–63.

¹⁷ Esimerkki on Keenanin (2003, 31).

¹⁸ Viittaan jäljempänä useisiin alla mainitsemiini kirjoittajiin.

hänen muussakin tuotannossaan. *Jean-Paul Sartre* kamppaili tuotannossaan monien teologiasta tunnettujen kysymysten kanssa.

Mikään edellä mainittu ei toki tee kenestäkään kristittyä eikä edes kannattajaa teismille, siis millekään jumaluskolle, ellei hän sitä muuten ole. Kysymys on vain korostuksista. Ne nostavat esiin kulttuurimme eräitä ulottuvuuksia, jotka saattavat muuten jäädä tarkastelusta. Geometrista kielikuvaa käyttäen on kysymys asymptoottisesta lähenemisestä suhteessa käsityksiin, jotka esiintyvät kristinuskossa tai muissa uskonnoissa. Vaikka ristiriitaa ei jäisi omaksuttujen käsitysten ja uskontojen mukaisten uskonsisältöjen kesken, kysymys on silti vain samankaltaisuudesta, ei samuudesta. Toisaalta saattaa olla pelkästään hyvästä, mikäli asiaa tunnustuksellisen uskonnollisuuden kannalta lähestyvät päätyvät sivuamaan samaa ”janaa” sen toiselta puolelta käsin.

Millainen tie, sellainen kartta

Teokseni nivoutuu ajattelun perinteisiin, joita kiinnostavat eettisyyden mahdollisuudet hankalissa oloissa. Oma aikaamme on luonnehdittu juuri tuollaisina olosuhteina.¹⁹ ”Paheista” ja ”hyveistä” on julkaistu viime vuosina myös Suomessa kansantajuisia kepeitä tai moralisoivia mutta myös tieteellisiä teoksia. Kirjoittajat ovat lähestyneet aihepiiriä rakentaen lukijoille polkua alkutekstien äärelle mutta myös katkaisten tuon väylän.²⁰ Syyskuun 11. päivän 2001 tapahtumat ovat tuoneet markkinoille kirjoja, joissa filosofit ovat palanneet ”pahan” ongelman pariin.²¹

¹⁹ Ks. esim. Bauman 1993.

²⁰ Hyvä esimerkki edellisistä on Comte-Sponville 1995, suomeksi 2001. Esimerkki jälkimmäisistä on Lehtisen (2002) hyvä mutta mainitsemallani tavalla tyypistetty teos. Olen kyennyt käyttämään tätä teostani laatiessani vain edellisen tyyppin teoksia, en jälkimmäisiä. Olen voinut käyttää vain teoksia, joiden laatijat ovat tukeneet mahdollisuuksiani tarkistaa, millä perusteella he esittävät käsityksiään.

²¹ Neiman 2002, Bernstein 2002. Ks. myös Baumeister 1996 sekä Glover 2003/1999.

Yhdistän tarkastelussani aineksia erityyppisistä virikelähteistä. Valitan, jos loukkaan kenenkään ”pyhinä” pitämiä asioita. Oletan esimerkiksi loukkaavani jokaista ”moderniin” sitoutunutta yhteiskuntatieteilijää. Samoin oletan loukkaavan lukijaa sitä enemmän, mitä enemmän hän on vihkiytynyt aikamme valtaideologialle. Mielestäni tieteen tyyllilajeihin kuitenkin kuuluu tietty, joskin lempeä ironia suhteessa siihen, minkä tiede sillä kertaa asettaa kyseenalaiseksi. Jos tieteellisten instituutioiden tai jonkin muun tarkastelukohteen arvoisat edustajat tuntevat joutuvansa osuvan parodioinnin kohteiksi, en voi kuin valittaa.²² Uskon, että heille on tuskallista havaita, minkä lumousten vallassa he itse asiassa pyristelevät.

Lähdekritiikillä tekstilainauksiin. Tärkeä osa työskentelytapaa perustuu tekstilainauksiin ja tiettyyn määrään lähdekritiikkiä. Eräs teokseni käsikirjoitusta kommentoineista arvosteli tapaa kääntää tekemiäni suoria lainauksia. Kommentoijan mukaan olisin tinkinyt liikaa uskollisuudesta lähdetekstieni sanomalle. Hän edellytti, että olisin käyttänyt vain ”oikeita” käännöksiä eli käännöksiä, joiden tulokset kustantajat ovat julkaisseet suomeksi. Mielestäni menettelyni puolustavat paikkaansa siinä tulkinnan traditiossa tai kulttuurissa, josta ammennan. Jossakin muussa traditiossa tai kulttuurissa olisi parasta tehdä toisin.

Olen korjannut muutamia vanhoja tai muuten huonoja käännöksiä lisäten pilkutuksen voimassa olevien sääntöjen mukaisesti, korjaamalla suoranaiset kirjoitusvirheet, sijamuotokömmähdykset ja muut vastaavat hairahdukset. Kokemukseni mukaan huonojen käännosten pienten, teknisten virheiden säilyttäminen lainatussa tekstissä johtaa kuitenkin siihen, että tarkka äidin kielen korjaaja puuttuu niihin. Lukija puolestaan epäilee lainauksia virheelisiksi. Ainakin itse teen niin.

²² Hadot 1995/1987, 147–158, Nehamas 1998, 46–98. Hadot (mt., 156) lausuu: ”Kohtaamme erään syvimmistä perusteluista Sokrateen ironialle: suora kielenkäyttö ei riitä tuomaan esiin kokemusta olemassaolosta (*existing*), aitoa tietoisuutta olemisesta (*being*), siitä että elämässämme on kysymys vakavista asioista tai siitä, kuinka yksinäisiä ovat päätöksenteon hetket.” Ks. myös Kusch 1993, 155–156, vrt. Rose 1993.

Machiavellin ja *Max Weberin* teoksista tekemieni tiettyjen lainausten käännökset perustuvat yhteistyöhöni akatemiaprofessori *Kari Palosen* kanssa. Noilla käännösratkaisuilla on tukenaan teoreettisen valtio-opin kansainvälisen tutkijayhteisön tuki.

Esitän muutamia käännöksiä, joissa olen tosin käyttänyt pohjana muuta kuin alkukielistä tekstiä mutta vertaillen alkukieliseen tekstiin. En näe syytä olettaa, että tulos olisi huonompi kuin ammattikäntäjän aikaansaannos. Lingvistiikan asiantuntemus ei tee kenestäkään filosofian, taloustieteen eikä valtio-opin tuntijaa. Olen käyttänyt käännösapuna myös kommentaaritekstejä.

Olen pitäytynyt erikoisaloilla vakiintuneisiin käännöksiin. Mainitsemani kommentoija vaati filosofi-semiotikko *C.S. Peircen* sanan *icon* kääntämistä sanalla ”kuva” kiistäen myös suomenkielisen vakiokäännöksen ”ikonin” yhteydet bysanttilaisen perinteen mukaiseen ikoniin. Peircen sanan *icon* vakiintunut suomalainen käännös on kuitenkin juuri ”ikoni”, ja yhteydet myös bysanttilaisikoniin ovat selvät.

Hannah Arendtin teoksesta *Human Condition* lainaamistani kohdista ehdin laatia omat käännökseni, ennen kuin teos ilmestyi suomeksi. Tuossa tapauksessa ei teoksen suomalainen käntäjäkollektiivi ole minulle mikään vastaansanomaton auktoriteetti hyvästä työstään huolimatta. Siksi olen vain vertaillut omia käännöksiäni muiden tekemiin.

Millaiseksi rakennettu tie

Teokseni perusrakenne koostuu johdantoluvun jälkeen ensin luvusta, jossa avaan tarkastelulleni keskeisen kontingenssin teeman eli arkikielistä tavoitellen ”niin tai näin” -ilmiön. Kahdessa sitä seuraavassa luvussa suhteutan teeman aikakautemme konkretiaan laajahkona aikalaisdiagnoosina.²³ Muut teokseni luvut kohdistuvat kontingenssin aihe-

²³ Aikalaisdiagnoosista yhteiskuntatutkimuksessa ks. Noro 2000. Hän korostaa, että aikalaisdiagnoosi voi rakentaa niin yhteiskuntatutkimuksen yleisen ”suuren teorian” kuin konkreettiseen tutkimukseen liittyvän ”tutkimusteorian” varaan. Sen sijaan aikalaisdiagnoosi ei ole tarkoitettu rakentamaan kumpaakaan teorialajia.

piirin määrättyihin osiin, jotka olen valinnut tarkasteluni kohteiksi. En jätä noitakaan lukuja kokonaan suhteuttamatta aikaamme.

Pohdintojeni pääteemana on eettisyys pienissä, jokaisen jopa päivittäin tekemissä päätöksissä, ratkaisuisissa ja valinnoissa. Niitä teemme sekä työssämme että elämässämme yleensä, ja muiden vastaavat päätökset puolestaan koskevat meitä. Tarkastelen noiden, lähtökohdaisesti pienten seikkojen kenties hyvinkin suurimuotoisia vaikutuksia. Tarkastelen niin niihin liittyviä hyvyyden kuin pahuuden mahdollisuuksia. Pohdin sitä, kuinka kontingenssit vaikeuttavat noilta osin elämäämme johtaen kenties ”pahaan” ja sitä, mitä mahdollisuuksia kontingenssit silti tarjoavat myös ”hyvään”. Kielikuvia käyttäen voi sanoa, että tutkin muun muassa sitä, kuinka tekojemme voimasta ”hyvän” lumous laskeutuu yllemme ja muiden ylle tai kuinka ”pahan” kirous laskeutuu niin kohteiden kuin tekijöiden päälle, samoin tekojemme vuoksi. Pohdin erityisesti sitä, kuinka työelämämme ja elämämme yleensä voisi kehittyä inhimillisempään suuntaan kuin mitä pelkkä länsimais-liberalistinen asiallisuus ja viileä arkinen toleranssi muihin nähden tekevät mahdollisiksi.²⁴

Jos lukija tuntee tarvetta luokitella, hän voi paikantaa teokseni luvut V– XII filosofisen psykologian alueelle. Koska paneudun erityisesti eettisyyden kysymyksiin, nuo luvut voi paikantaa erityisesti psykologisen etiikan piiriin. Liikun teokseni eri luvuissa paljon työn enkä vain yleensä elämän aihepiirissä esittäen esimerkkejä. Monet niistä liittyvät samalla taloudelliseen tai poliittiseen elämäalueeseen tai kumpaankin. Pohdin esimerkiksi organisaatioiden talouden aihepiiriä paitsi luvussa IV, muissakin osissa teostani. Noissa luvuissa etenemiseni on luonteeltaan tutkimusmatka, jolle olen lähtenyt, koska en ole tiennyt, mitä määrättyillä aihealueilla kenties sijaitsee. Toisaalta

²⁴ White 2000, 17, 152.

minulla on ollut odotukseni. Tuolta osin tarkasteluani voi pitää tavallaan kokeellisena. En yritä leikkiä eettistä poliisia sanomalla: ”Tehkää näin ja näin.” Sen sijaan kysyn: ”Mahtaisikohan tämä ja tämä ehkä hyvinkin perinteinen sana, käsite tai kielellinen kuvio olla mielekäs myös omassa ajassamme ja parantaa käsitystämme asemastamme, tilastamme, paikastamme ja mahdollisuuksistamme?”²⁵ Kysyn jälkimmäisellä tavalla siksi, että teokseni on vain kielellinen akti ja että se siksi voi omata vaikutuksia vain siinä kielessä, jota käytän.

Lukija voi halutessaan nähdä tekstini sen joiltakin osilta myös talouspsykologian filosofiana, poliittisen psykologian filosofiana, organisaatiopsykologian filosofiana sekä filosofisena, etenkin eettisenä organisaatiopsykologiana. Joka tapauksessa olen laatinut tekstini hybridiksi. Sellainenhan on itse elämäkin, vaikka niin mielellämme jaamme sen työn ja vapaa-ajan, arjen ja pyhän sekä banaalin ja arvokkaan mukaisiin karsinoihin. Sellainen on myös Internet, jonka käyttäjä voi muutamassa sekunnissa siirtyä pörssisivuilta pornosivuille, jonkin uskonnollisen tunnustuksen hartaussivustoon ja sieltä kenties jääkiekko-ottelun selostusta kuuntelemaan.

Kohden elävää, siksi moniaineksista elämää. Kirjoitustyöni edetessä päädyin havaintoihin siitä, kuinka eettiset kysymykset paikoitetaan kovin usein etäälle arkielämästä. En kuitenkaan ole ryhtynyt etsimään ratkaisuja esimerkiksi niihin eettisiin ongelmiin, jotka liittyvät eutanasiaan, itsemurhan oikeutukseen tai sen puuttumiseen, ”rotuuhmisten” tuotantoon tähtäävään kloonaukseen, luonnonvaraisten eliölajien ja ekosysteemien säilyttämiseen, kuolemanrangaistuksen käyttöön tai siitä pidättymiseen, oikeutettuun sotaan tai maailmanrauhaan. Jonkin viittauksen tosin teen muutamiin noista suuren luokan kysymyksistä.

Pääkiinnostukseni suuntautuu pikkuepisodeihin, joissa organisaatio- ja yleispoliittiset sekä johtamiseen, asiantuntijatyöhön, alaisuuteen, taloudellisten voimavarojen hankintaan ja käyttöön sekä eettisyyteen liittyvät haasteet kie-

²⁵ Emt., 10–11.

toutuvat yhteen. Paneudun pohtimaan hyvyyttä ja pahuutta myös kaikkein banaaleimmassa arjessa. Noissa yhteyksissä tarkastelen muun muassa, miten lukemattomat pienet valinnat, joilla on edes jotakin eettistä vaikutusta, saatavat kasaantua huolestuttavin seurauksin sekä tekijöilleen, kohteilleen että yleensä ihmisten väliselle vuorovaikutukselle ja sen instituutioille.

En kiistä eettisyyden tärkeyttä maailmanjärjestelmässä, valtakunnan politiikassa tai yleisessä elämässä, mutta kohdistan tarkasteluni silti eettisyyteen työssä, työelämässä ja elämässä yleensä, siten kuin nuo elämänalueet ovat kaikille tuttuja mutta sittenkin osin tuntemattomia. Aikalaismiagnooseissani paikannan ja tarkastelen varsin lukuisia epäeettisyyden ilmiöitä, muotoja, lähteitä ja oireyhtymiä.

Teokseni luvuissa V–XII liikun eettisyyden mikrokosmoksessa. Etsin epäeettisyyttä esimerkiksi toimintakyvyttömydestämme, jos se meitä vaivaa, sekä vallan aihepiiristä, josta moni sen paikantaa jo arkijärjelläänkin etenkin, ellei kuulu vallankäyttäjiin. Joudun samoin pohtimaan muun muassa, olisivatko jotkin toimintatapamme toisia eettisempiä, jos joudumme loukatuiksi ja alistamisyritysten kohteiksi. Samoin etsiydyn niin sanotun ei-pakollisen hyvän ja toisaalta ei-kielletyn pahan aihepiiriin. Pohdin, mitä olisi ajateltava vapaaehtoisesta hyvän tekemisestä tai toisaalta vapaaehtoisesta pidättymisestä tehdä paha.

Lukija ei edellisen perusteella ihmettele, miksi sen enempää valheellisuuden, petoksellisen manipuloinnin, turmeltuneisuuden kuin tekopyhyydenkään aihepiirit eivät jää tarkastelulleni vieraaksi. Silti en aio ryhtyä moralisoimaan, vaan ainoastaan ruotimaan eräänlaisella kirurgin veitsellä myös tuollaisia inhimillisen olemassaolomme eksistentiaalisia muodostumia, ”eksistentiaaleja”. Niin valitettavaa kuin se onkin, osa noista eksistentiaaleista on viittaamallani tavalla pahan kyllästämiä.

Tienkäänteitä ja taukopaikkoja

Tarkastelen luvussa II kontingenssia filosofisesti kehkeytyneenä ja aikakaudessamme esiintyvänä teemana. Muuntaen vierasperäistä termiä arkikielen suuntaan kutsun sitä kautta teokseni siis myös ”niin tai näin” -ilmiöksi. Muunnokseni on oma ratkaisuni, josta otan vastuun. Mielestäni se edistää sanottavani liityntää arkikieleen.

Luvut III–IV koostuvat aikalaisdiagnoosistani, henkilökohtaisesta ajankuvastani teokseni pohjaksi. Luvussa III tarkastelen aikakautemme ilmiöpintaa sekä sen taustalla piileviä prosesseja lähteineen. Luvun IV viitteellinen kohde on sinänsä banaali, periarkinen. Tuo kohde on tietty ”työyhteiskuntamme” muodostuma. Se on länsimainen julkinen hallinto asiantuntijaorganisaatioineen, taloudellisine kannustimineen ja johtamistapoineen. Diagnoosini perustelee konkreetisoiden sitä tekstimatkani taivalta, joka aukeaa luvun IV jälkeen.

Diagnoosilukuni III–IV ovat tyyli- ja lajiltaan teokseni konkreettisimmat osat. Luvuissa lähennän kontingenssin abstraktia teemaa siihen, mikä on monelle tuttua hänen arkipäivässään, niin työssä ja työelämässä kuin elämässä yleensä. Paikannan teokseni pääosaa ajatellen keskeisimmäksi kontingenssien lähteeksi ne omat tekomme, joiden toteuttamiseen nähden meillä on valinnanvaraa. Noiden pienten päätöstemme eettisyys tai epäeettisyys on se kontingenssin rajoitin tai vahvistin, jonka parissa matkani jatkuu luvuissa V–XII. Omalla tavallani etsin kussakin noista luvuista eräitä eettisyytemme perusmuodostumista. Tarkasteluni on sikäli kompromissi, että juuri minä olen valinnut juuri nuo muodostumat tarkasteluuni. Uskon kuitenkin, että valintani on eräs perustelluista vaihtehdoista ja että saan sen ansiosta tarkasteluuni riittävästi niitä seikkoja, joita on mielestäni pidettävä ajassamme keskeisinä.

Luvuissa V–XII etenen luku luvulta yleensä vaativampaa tarkastelua edellyttävien kontingenssien pariin. Tie- ja tienrakennuskielikuvaa käyttäen tieni on nousujohteinen. Paikoitellen olen tuntenut suorastaan joutuvani hakkaamaan, poraamaan ja räjäyttämään sen kallioon, pulttaamaan sen graniittisiin vuorenkyliin tai jopa kaivautumaan niiden läpi. Muita raskaita taipaleita voisi verrata hyllyvään suomaastoon, joka on paalutettava, tai vesistöjen ylityksiin, jotka vaativat silloitusta. Työ, työelämä ja elämä yleensä pysyvät noissakin lu-

vuissa konkreettisten esimerkkieni keskeisenä kohteena. Henkilökoh-
taisesti en panisi pahakseni, vaikka rakentamani tie hyvinkin tarjoaisi
määrättyjä aineksia moraalisten persoonien muodostumiseen. Nuo
persoonat täyttäsivät ainakin osan niistä vaatimuksista, joita raken-
nustyöni kiteyttää esiin.²⁶ Tähtään hahmotelmaan eettisesti ainakin
kohtalaisen koherentista ja konsistentista eettisestä persoonasta, jonka
koossa pitävä voima muodostuu hänelle ominaisista tietyistä eettisistä
mielialoista. Niitä kohden hän pyrkii, niissä hän koettaa pysytellä ja
niihin nähden hän punnitsee tekojaan.

Luvussa V tarkastelen tiettyjä sisäisiä kontingenssejamme, joiden
kanssa kenties joudumme vastatusten riippumatta siitä, mitkä ja mil-
laiset ovat pyrkimyksemme. Paikannan kontingenssilähteen kyvyttö-
myytemme tehdä sitä, minkä olemme asettaneet tavoitteeksemme.
Erityisesti kohdistan huomioni *prokrastinaation* eli lähinnä vitkutte-
lun ”syndroomaan”.

Matkani jatkuu vallan kysymyksiin. Luvussa VI muistan lordi
Actonin eli *John Emerich Edward Dalbergin* (1834–1902) aforismin
Power tends to corrupt, and absolute power corrupts absolutely, ”Vallalla
on tapana turmella, ja ehdoton valta turmelee ehdottomasti”. Asetan
kyseenalaiseksi ajatuksen, että tarkoitus pyhittäisi keinot meidänkään
aikanamme. Aikamme valtaideologia, taloudellisesti sävyttynyt libe-
ralismi, on mielestäni avuton ”pahuuden” ongelman edessä. Tarkas-
telen valtaa klassista näkökulmaa mukaillen vallanhimona, *libido do-*
minandina. Tarkastelen samoin seurauksia asiantilasta, jossa ihminen
ryhtyy leikkimään Jumalaa muille ihmisille poliittisessa toiminnassa,
organisaatiossa tai muualla. Valtio-opillisesti alkujaan koulutettuna
tuon toisin sanoen tarkasteluuni erään valtio-opin keskeisistä tee-

²⁶ ”Koherentin” ja ”konsistentin” moraalisen persoonan tärkeydestä ks. Renwick Moore 2001
sekä Cottingham 2003, 28–31.

moista, ”poliittisen teologian”. Satunnaisesta eksotiikan tavoittelusta ei siis ole kysymys.

Luvussa VII tarkastelen päättäväisyyttämme eräänä tavoista, joilla kenties voisimme selvittää kontingensseista huolimatta ja tulla niiden kanssa toimeen. *Martin Heideggerin* ajatuksille niin rakentaen kuin niitä kritikoiden päättelen, että päättäväisyyden suotavuus riippuu siitä, missä merkeissä olemme päättäväisiä. Pohdin tilanteita, joissa asiat lakkaavat toimimasta sujuvasti, jolloin joudumme määrittämään uudelleen suhteemme niihin. Tarkastelen samassa yhteydessä myös kärsivällisyyden ilmiötä.

Luvussa VIII tarkastelen kontingenssin käsittelyn eräitä kysymyksiä puheessa ja kielessä. Tarkastelen tuomitsevuuden, leppymättömyyden ja anteeksiannon kysymyksiä. Arkaistista ilmaisua käyttäkseni paneudun samoin ”puhdasmielisyyden” ja kriittisen itse-epäilyn aiheisiin.

Luvun IX aiheena on vastakkainasettelu itsekkyyden ja nimellä *agape* tunnetun mielialan välillä. Pohdin sitä itsekkyyttä, joka luonnehtii hegemoniaa tavoittelevaa valtaideologiaa eli talouspaineista liberalismia. Tarkastelen samoin itsekkyydelle esitettyjä perusteluja sekä itsekkyyden vaikutuksia kontingenssien kärjistymiseen. *Agapen* arkikielinen tilapäiskäännös on ”lähimmäisenrakkaus”. *Agapeta* tarkastelen kontingenssin raaimpien seurauksien lieventämisen kannalta. Tarkastelen myös *agapen* juuria mielialana, esiintyvä se kristinuskoon liittyvänä ilmiönä tai erossa kristinuskosta. *Agape* ei ole sen enempää kohdesidonnainen kuin tunnesuhteisiin johtava, vaan se kohdistuu ”kehen tahansa”. Tarkastelen, missä määrin sen mukaiset teot eivät voi olla suunniteltuja tai seuraa tekopyhyys. Samoin paneudun *agapeen* filosofiasa. Siellä asiaan liittyvä erikoistermi on sanahirviö, *supererogatorisuus*. Tuotakaan sanaa en silti kaihda tarkastelussani. Lopuksi asemoin *agapen* hyvinvointia koskevan pohdinnan aihepiiriin.

Luvussa X matkani etenee aiheeseen *hypokrisia* eli tekopyhyys. Tarkastelen sitä salakavalana kontingenssilähteenä, joka saattaa rakentua tapoihimme selvitä eettisesti oloissa, joissa kontingenssit ahdistavat meitä. Tarkastelen kyvyttömyyttämme kenties edes yrittää tehdä hyvää. Yhdyn käsityksiin tarpeesta tehdä hyvä salassa, ja hyväksyn päätelmät tekopyhyyden syvästä pahuudesta. Noilta osin tukeudun etenkin *Hannah Arendtin* käsityksiin.

Luvussa XI tarkastelen valmentautumistamme kohtaamaan kontingensseja. Tarkastelen eettisten ja poliittisten kysymysten eroja, yhtäläisyyksiä ja kytkentöjä. Paneudun filosofien esiin nostamaan ”ihmisen itsesilvonnan” aiheeseen ja askeesi eli ”kilvoituksen” tai ”harjoituksen” kysymyksiin. Toisin kuin päättäväisyys, joka on *mielialana* kohteeton, harjoitus on aina harjoitusta jotakin varten. Näin päätelen. Luvun XI looginen paikka on siksi myöhemmin kuin teokseni niiden lukujen, joissa olen luonnehtinut harjoituksemme tarkoituksena.

Viimeissä luvussa, XII:ssä, asetan sekä henkilön että kollektiivin maailmankatsomukset mielialaperustalle. Käsitykseni on, että selviämistemme kontingensseista huolimatta on huomattavassa määrin filosofisten mielialojemme kysymys. Vaikkemme voi aikoen tehdä hyvää, voimme vaalia hyvyyden suuntaisia mielialoja. Katson noiden mielialojen voivan myös estää sitä, että tekisimme suorastaan paha.

Luvun XII lopuksi vedän yhteen tarkasteluni langat, joita ryhdyin kerimään auki jo Johdatusta-luvussa. Miten voisimme asettaa itsellemme kysymyksen siitä, millainen haluaisimme olla ja millaiseksi koettaisimme tulla? Löytyykö kotipolku? Millä ehdoin sellaiset kulttuurimme käytännöt kuin tieteellinen toiminta kykenevät puolustautumaan kontingenssien runtelulta? Rusementatko kontingenssit meidät kokonaan, vai aukeaako tilaa ollaksemme sitä, mitä voimme kenties olla kontingensseista huolimatta ja jopa niiden puhurien kannattelemina?

II Askeltaen aikamme niin tai näin -maailmaan: kontingenssit

Miksi paneutua siihen, että asiat voisivat olla ”niin tai näin”? Eikö vakavan ajattelun tunnusmerkki ole totuuden etsintä tosiasioista, siitä, mikä on pysyvää, kiistatonta ja välttämätöntä? Aihe ”niin tai näin” on kuitenkin ollut tarkastelun kohteena monella suunnalla. Nyttemmin se on ollut esillä niin ”postmodernissa” filosofiassa kuin uus- ja jälkimarxismissa. Se esiintyy myös varsinaisessa yhteiskuntatutkimuksessa. Vaikka vien lukijani aluksi ehkä vieraiden asioiden piiriin, otan esiin ilmauksen ”niin tai näin” filosofisen nimityksen, ”kontingenssin”. Kontingenssin ”niin tai näin” ei ole mitään muotina tai pähänpintymänä ohimenevää. Moni kirjoittaja on silti vain viittaillut kontingenssiin paneutumattaan selittämään asiaa. Kontingenssi osoittautuu niin historialtaan pitkäksi kuin mitä ajankohtaisimmaksi. Se koskee kouriintuntuvasti jokaista.

Vain välttämätön ei ole niin eikä näin

Kontingenssi määrittyy tarkastelussa, joka koskee asioiden yleisimpiä olemisen tapoja eli *modaliteetteja*. Niiden kannalta oleminen voi olla välttämätöntä, mahdollista tai mahdotonta. Mahdollisuuksia on kahdenlaisia. Ensinnäkin mahdollisia ovat seikat, jotka ovat välttämättömiä. Ne eivät sellaisenaan kiinnosta minua tässä. Taustaksi on silti selvitettävä, mitä ne ovat.

Välttämättömät pahat. Yhdysvaltalaisen sananlaskun mukaan välttämättömiä olisivat vain kuolema ja verot. Karmaisevaksi esimerkiksi soveltuu jokaisen oma kuolema. Se on millä hetkellä tahansa sinänsä mahdollinen tapahtuma. Se on myös ennen pitkää väistämätön tapahtuma. Kyllä se sieltä jossakin vaiheessa tulee, vaikka painoindeksi, verenpaine, syke, verensokeriarvot ja maksa-arvot olisivat toistaiseksi kohdallaan, autossa ABS-jarrut, uudet nastarenkaat ja vielä ehkä neliveto ja vaikka kassakaapissa lepäisi muhkea osakesalkku. Turhaan ei kristillinen kasku muistuta hyytävästi siitä, että ”käärinliinoissa ei ole taskuja”.

Välttämättömyyksistä poikkeava toinen tyyppi mahdollisuuksia on nimeltään *kontingenssi*. Kysymys on mahdollisuuksista, jotka ovat laadultaan ei-välttämättömiä. Välttämättömyyksien piirtämissä rajoissa, esimerkiksi ennen kuin kuolema itse kunkin korjaa, paljon saattaa tapahtua. Toisaalta tuo paljon saattaa jäädä tapahtumatta. Senkin jälkeen, kun tapahtuu se mikä tapahtuu, ei ole selvää, eikö se olisi voinut tapahtua toisin.

Kontingenssissa on kysymys asiantilasta, jota hahmottaa hyvin arkikielen ilmaus ”niin tai näin”. Jokin saattaisi olla toisin kuin se parhaillaan on tai se saattaisi tapahtua toisin kuin se tapahtuu.²⁷

Amerikkalaisfilosofin ja -semiootikon *Charles Sanders Peircen* mukaan myös faktoja, tosiasioita, luonnehtii joko kontingenssi tai

²⁷ Coplestone 1972, 238, Hoering 1976, Walker 1998.

vaihtoehtoisesti jostakin välttämättömyydestä aiheutuva tietty, raaka voima.²⁸ Tietty osa tosiasioista on jälkimmäistä laatua. Ne ovat *raa'an kouriintuntuvia* kuten liki jokaisen suomalaislapsen kokemus siitä, että pieni kieli tarttuu kipeästi rautaesineeseen pakkasella. Useimmat lapset kokeilevat, joskin yleensä vain kerran.

Sen sijaan kukin *empiirinen*, kokemusperäinen tosiasia vain sattuu olemaan sillä tavoin kuin se sillä kertaa on. Se on Peircen mukaan kontingentti. Englanninkielisessä arki-ilmaisussa käytetään sanaparia *contingent facts* vahvistamaan, että kukin fakta on tosiaan kontingentti. Suomenkielistä arki-ilmaisua käyttäen ”se nyt vain sattuu olemaan niin”. Mielestäni Heidegger ja häntä seuraten Sartre puhuvat samasta asiasta, kun he käyttävät ilmaisua *faktisiteetti* kaikista konkreettisista seikoista, joita emme ole voineet valita. Silti ne koskevat meitä, tahdoimmepa tai emme. Silloin löydämme itsemme ”heitettyinä” johonkin kohtaan maailmaa ymmällämme siitä, mihin suuntaan meidän tulisi lähteä.

Sosiologi saattaisi nähdä erityisenä faktisiteetin lajina *Émile Durkheimin* hahmottaman *sosiaalisen faktan*. Ilmeneehän durkheimilainen faktakin pakottavana voimana. Se kohtaa jokaista, joka ei ota sitä huomioon tai asettuu sitä vastustamaan.²⁹ Singaporessa on sosiaalinen fakta esimerkiksi se, että jos sylkäisee pureskelemansa purukumin kadulle poliisin nähden, joutuu vakavaan edesvastuuseen. Juuri tuolaista faktaa ei sen sijaan Suomessa esiinny.

Arkinen ”niin tai näin”. Useimmissa kontingensseissa on tuskin mitään ylevää. Monet niistä ovat arkisia. Vanhempasi vain sattuiivat kohtaamaan ja eräs tuloksista olit sinä. Monta vuotta sitä aikaisemmin kummankin heistä tulevat vanhemmat sattuiivat kohtaamaan, ja lopulta tuloksena olivat vanhempasi tahoillaan. Rakastavaisia saattaa ahdistaa ajatus siitä, että heidän kohtaamisensa olisi yhtä hyvin saattanut jäädä tapahtumatta.

²⁸ Peirce 1938, 1.427, 233.

²⁹ Durkheim 1982/1894, 50–59.

Liikenneonnettomuus vain sattuu, ja siinä vain sattuu saamaan surmansa tai loukkaantumaan parantumattomasti joku, ja se joku olet ehkä sinä itse, puolisisi, muu rakastettusi, lapsesi tai joku ystävästäsi. Saatoitpa päätyä sille uralle, joka sinulle lopulta urkeni, osin sattumalta etkä vain määrätietoisen pyrkimyksesi perusteella. Vielä todennäköisemmin tämänhetkinen päätoimesi saati tämänhetkiset hankkeesi ovat kontingenteja. Olisi voinut käydä toisin. Tekisitkin yleensä tai ainakin juuri nyt muuta kuin sitä, minkä parissa näinä päivinä askaroit.

Kontingenssia luonnehtiva ”niin tai näin” ei tyhjene tilastollisiin todennäköisyyksiin sen *ex post facto* -hetken näkökulmasta, kun on jo tapahtunut jotakin myönteistä tai kielteistä. Kukaan ei riemuitse tilastotieteilijäkaskujen mukaisesta hukkumistapausten keskimäärin vain neljän senttimetrin vedensyvyydestä, jos oma läheinen hukkuu. Toisaalta ilolla ei ole rajaa, jos omalle kohdalle lankeaa muhkea lottovoitto. Silti todennäköisyys tuohon tapahtumaan oli ennalta tarkastellen näkymättömän pieni. Niin hukkuminen kuin hukkumatta jääminen sekä voitto lotossa tai voiton jääminen saamatta ovat kontingensseja.

Kontingenssin ”niin tai näin” kiteytyi juuri kontingenssiksi kutsuttuna jo keskiajan ajattelijapiireissä. Fransiskaanteologi ja filosofi *William Occamilainen* taittoi sanan säilää dominikaani *Tuomas Akvinolaista* vastaan kontingenssin tiimoilta. Occamilainen asetti *libertasin*, vapauden, ja *contingentian*, kontingenssin, vastaan Akvinolaisen korostamaa *necessitasia*, välttämättömyyttä. Akvinolainen juonsi välttämättömyydet Jumalan kaikkivaltiutta koskevasta olettamasta. Tuomaan mukaan nuo välttämättömyydet rakensivat sen, mitä ihmisen tuli pitää luonnollisena itselleen. Pullikoiminen välttämättömyyksiä vastaan määräytyi luonnottomaksi. Occamilaisen mukaan Akvinolainen ylikorosti välttämättömyyksiä. Tilaa ei jäänyt ihmisen vapaudelle, vapaan ihmisen vastuulle eikä hänen syyllisyydelleen riskinä, joka häntä uhkasi. Sen enempää ei jäänyt tilaa vapauden ja syyllisyyden

taustana piilevälle vain ihmisellä olevalle kyvyille valintoihin hyvän ja pahan kesken.³⁰

Mielestäni erityisen osuvasti kontingenssin ”niin tai näin” -idean tavoitti 1600-luvulla *Blaise Pascal*:³¹

**Ei ole varmaa, että näemme
huomisen, mutta on varmasti
mahdollista, että emme näe sitä.**

Kontingenssin ”niin tai näin” virtaa vahvana politiikan teoreettisen nykytutkimuksen valtauosassa. Poliittisen kontingenssin isäksi on omaksuttu italialainen *Niccolò Machiavelli* (1469-1521). Aikamme näkökulmasta hänen kielenkäyttönsä oli kontingenssiakin koskevilta osiltaan melkoisen seksististä.³²

Machiavelli tarkasteli toimijoille toimintatilanteissa *fortunan*, onnen, ansiosta avautuvia mahdollisuuksia ja niiden heille tarjoamia *occasioni*, tilaisuuksia. Edellytyksenä *occasione'ien* käyttämiselle hyväksi on toimijoiden *virtù*, ”mieskunto”, ja vastaavat ”virtuoosimaiset” suoritukset. Niihin asianomainen pystyy vain, mikäli hän kykenee välttämään *virtùtaan* alati uhkaavaan *corruptionen*, rappion. Koska nyttemmin jo iäkäs vanha ”virallinen” suomennos on aikamme teoreettisen politiikan tutkimuksen kannalta karkeasti väärä, esitän senkin selvyuden vuoksi.³³

³⁰ Wilhelm von Ockham (William Occamilainen), *Texte...*, 3. luku, johdantojakso, 117–118.

³¹ Pascal, PE, miete 577, 269. Luin kirjoitustyöni aikana mukaansa tempaavan *Jacques Attalin* kirjoittaman Pascal-elämäkerran (2000). Suosittelen teosta.

³² Ks. Pitkin 1984.

³³ Machiavelli, teokset IP ja DIS, Pocock 1975. Lainaus kohdasta Machiavelli IP, VI, 28. Olen siis muuttanut omassa käännöksessäni suomalaista vanhempaa käännöstä alkutekstin (IP teoksessa PD, XI, 44) mukaiseksi. Olen palauttanut tekstiin sanat *fortuna*, *occasione* ja *virtù* sekä viittauksen ”muodon” antamiseen ”materialle”. Mistään ”hallintojärjestelmästä” Machiavelli ei tekstissään lainkaan puhu. Mainitsemieni kolmen avainsanan merkityksestä tekee Pocock, mt., tarkkaa selkoa.

”Quelli avessino altro dalla fortuna che la occasione; la quale dette loro materia a potere introdurvi drento quella forma parse loro: e senza quella occasione la virtù dello animo loro si sarebbe spenta, e senza quella virtù la occasione sarebbe venuta invano.”

”Mitäpä muuta he olisivat *fortunalta* saaneet kuin *occasionen*, joka antoi heille materiaalin saatettavaksi heidän haluamaansa muotoon. Ilman *occasionea* heidän *animansa*, ”sielunsa”, *virtù* olisi valunut hukkaan, ja *virtùn* puuttuessa *occasione* olisi sitten jäänyt käyttämättä.”

”Onnelta he eivät saaneet muuta kuin tilaisuuden sellaisen hallintojärjestelmän luomiseen, jota he pitivät soveliaimpana. Ilman tätä tilaisuutta heidän kykynsä eivät olisi päässeet oikeuksiinsa, ja kykyjen puuttuessa taas tilaisuus olisi jäänyt käyttämättä.”

Kontingenssi koostuu siitä, että kaikenlaista saattaa tapahtua. *Martin Heideggerin* (1889–1976) mukaan jokapäiväinen, meille niin tuttu maailmassa olemisemme on sitä syvemmin tarkastellessamme perin juurin outoa. Heideggerin korostama olemassaolomme filosofinen perusmieliala *ahdistus* tuo välähdyksenä esiin maailman tai jonkin siihen kuuluvan seikan *kontingentin*, siis mahdollisen ja samalla ei-välttämättömän luonteen. Juuri siitä Heidegger juontaa olemassaolon ahdistuksemme.

Olemisemme rakentumista arkiselle joskaan ei ”tautiopilliselle” eli patologiselle ahdistukselle on korostettu jopa organisaatiotutkimuksessa.³⁴ Kontingenssia ovat tarkastelleet lukuisat muut kirjoittajat.³⁵ Kontingenssin ”niin tai näin” ilmenee myös eräänä aikamme eettisten haasteiden pohjavirtana.

³⁴ Moxnes 2001.

³⁵ Esim. Sartre (teksti LC, kritiikki ks. Heller 1990, 13), Smith 1997, Rorty 1989.

Niin tai näin maailmassa ja mielessä

Kullakin kontingenssinsa. Mielestäni on perusteetonta yleistämistä esittää asiat ikään kuin jokaisen ihmisen suhde kontingenssiin olisi samanlainen, vaikka niin kirjallisuudessa usein on tehty. Mielestäni menettelystä on haittaa. Se on yksi systä siihen, ettei teokseni ole vailla omakohtaisuudesta nousevia esimerkkejä.

Maastamme löytyy henkilöitä, jotka ovat tuskin astuneet post- tai transmoderniin aikaan. Kenties löytyy niitäkin, jotka ovat modernisoituneet vasta osittain. He eivät ole kaupungistuneen Suomen kansainvälistyvän asiantuntijaväestön tapaan kontingentteja. Sen sijaan he seuraavat oman sosiaalistumisensa varhaisissa vaiheissa sisäistämäänsä huomattavan perinteisiä tarkoituseriä. Tietyt yleiset kontingenssit koskevat toki heitäkin, ja välillisesti kaikki aikamme kontingenssit. Heille ne kuitenkin ilmenevät toisin kuin viittaamilleni oman aikamme *homo novuksille*.

Erityisen kontingentti ei ole edes sellainen sinänsä modernisoitunut henkilö, joka rakentaa jollekin determinismille, vääjäämättömyydelle. Niin tekivät aiemmat marxisti-leninistit tai ainakin osa heistä. Niin tekevät edelleen ”lännen” ehdottomaan ja oikeutettuun voittoon uskovat yltiöliberalistit, olivatpa he samalla kuriin ja järjestykseen uskovia neokonservatiiveja tai eivät.³⁶ Samoin tekevät uusislamistit.

Kukin ”postmoderni” henkilö saati jo ”postmodernin” ohi astah-
tanut henkilö on itse kontingentti kuten myös hänen kohtaamansa muut vastaavanlaiset henkilöt. Kontingentteja ovat myös ne olosuhteet, joissa nuo henkilöt elävät ja vaikuttavat.³⁷ Vastaavasti on kontingenttia kunkin heistä sitoutuminen mihin tahansa poliittiseen,

³⁶ Esimerkiksi sopii *Francis Fukuyama* (1991). Hän näkee vaivaa kehystääkseen konservatiivisella politiikan teorialla mallinsa liberalismin globaalista voitosta ”historian loppuineen”. Samalla hän näkee sosiaaliliberalismin suurena uhkana liberalismin sisällä. Eikö historia lopukaan ”itses-
tään” muuta kuin alistamalla valta-ajattelun vastustajat sen mukaiseen kuriin? Eikö historia lopukaan muuta kuin saattamalla aikakautemme ideologisen valtaleirin sisällä voimaan pakotettu kuri ja yhdenmukaisuus?

³⁷ Heller 1990, Bauman 1993.

uskonnolliseen tai muuhun käsityskantaan ja kunkin heistä luopuminen tuollaisesta kannasta. Toisin sanoen vallitsee *kaksoiskontingenssina* tunnettu asetelma. En ole tuon asetelman keksijä, vaan olen omaksunut ajatuksen muilta.

Olen saanut havaita ajatuksen kaksoiskontingenssista aiheuttavan monelle oman ahdistavan lisäkontingenssinsa. Siitä tuntuisivat juontuvan vastaväitteet, että vain olosuhteet voisivat olla kontingenteja, eivät sentään käsitykset. Valitettavasti kaikki kirjoittajat eivät ole tuota samaa, rauhoittavaa mieltä.

Kaksoiskontingenssin ominaisuuksiin kuuluu, etteivät vain asiat ja ihmiset, vaan myös tiedolliset ja muut suhteemme niihin ja heihin saattavat olla ”niin” tai ”näin”. Käytettävissämme on tuolloin vaihtoehtoisia perspektiivejä suhtautua asioihin. Niiden historia on siksi altis alati uusille tulkinnoille. Noihin asioihin liittyvä nykyyhetkikään ei ole yksikäsitteinen. Lopulta myös niiden tulevaisuus saattaa avautua moneen vaihtoehtoiseen suuntaan sen mukaan, minkä roolin omaksumme vastaavassa ”avaamisessa”.³⁸ Mielestäni tämä on kuitenkin pelkkää aikamme rikkautta.

Helposti unohtuu niin tai näin

Professori *Kari Palonen* on esittänyt osuvan pohdinnan siitä, kuinka politiikan teoreetikko toisensa jälkeen on rakentanut tarkasteluunsa sen alaa tyypistäviä olettamuksia kontingenssin rajoittuneisuudesta.³⁹ Viattomampia eivät ole olleet muut yhteiskuntateoreetikot. Liki aina

³⁸ Gumbrecht 2001.

³⁹ Palonen 1998. Pisin tuntemani luettelo kontingenssin rajoituksia Palosen viittaamassa mielessä sijoittuu Nozickin (1974) pääteoksen alkuun. Nozick kutsuu niitä nimellä *invisible hand explanations*. Kysymyksessä ovat tietyt asioiden selitysmallit. Ne perustuvat olettamukseen jonkinlaisesta, *Adam Smithin* (teos WN) nimeen yhdistettävästä ”näkyvästä kädestä”. Sen voimasta asiat saavat spontaanisti muotonsa. Tarkastelen Smithin eräitä ajatuksia jäljempänä.

teoriaan rakentuu oletama ”luonnolliseksi” väitetystä mekanismista. Sellainen muka vapauttaisi ihmisen vastuusta, aikoipa hän hyvää tai pahaa. *Adam Smithin* ”näkymätön käsi”, jota tarkastelen jäljempänä, on tästä malliesimerkki. Smith koetti lakkauttaa vuosisataiset pohdiskelut markkinoilla harjoitetun voitontavoittelun eettisistä ongelmista. Hän antoi painokkaan lisänsä keskusteluun ajatuksella, että häikäilemättömän itsekkäiden markkinatoimijoiden tointen toissijaisena vaikutuksena ja juuri ”näkymättömän käden” välityksellä kansakunnan vauraus ja yleinen hyvinvointi kasvaisi kasvamistaan.

Max Weber on yksi harvoista kirjoittajista, jotka ovat onnistuneet välttämään kontingenssin alaa rajoittavat olettamukset. Esimerkiksi soveltuu tietty tekstikohta. Se voidaan suomentaa paitsi totunnaisesti mutta latteasti, myös totunnaisesti poikkeavasti mutta kontingenssi-aihepiirin kannalta perustellulla tavalla:⁴⁰

”Die soziale Beziehung besteht... in der *Chance*, dass... sozial gehandelt wird...”

”Sosiaalinen suhde koostuu... siitä mahdollisuudesta, että... toimitaan sosiaalisella tavalla.”

”Sosiaalinen suhde *koostuu*... siitä ’niin tai näin’ -olosuhteesta (*kontingensista*), että... tullaan toimineiksi luonteeltaan sosiaalisella tavalla.”

Koska kontingenssissa on kysymyksessä niin sanottu ei-välttämätön mahdollisuus, myös se tulee kysymykseen, ettei toimintaa kyseisellä tavalla lainkaan tapahdu. Ei kenties tullaakaan toimineiksi sosiaalisella tavalla, jos toimitaan ollenkaan.

⁴⁰ Weber WG, § 3, 13, alkuper. tähdennykset. Etsin Palosen tapaan Weberin tekstin ”mieltä” rakentamatta englannintajien Rothin ja Wittichin käsityksille, vaikka moni suomalainen on turvannut juuri niihin. Rothin ja Wittichin asemesta Weber itse on tekstinsä paras auktoriteetti. Palosen tulkinnot Weberistä ovat aivan toisella tavalla läpiajatteluja kuin englannintajien. Sama koskee kirjoittajia, jotka ovat kartoittaneet yhtäläisyyksiä Nietzschen ja Weberin kesken. Vrt. Warren 1988. Avaintermien käännöksistä ja tulkinnoista ks. Ahonen & Palonen 1999.

Sosiaalista tai ei. Joku, jonka oletimme auttavan meitä, ei teekään niin, ei edes pienessä asiassa eikä edes yhtä kertaa. Joku, jota olimme siihen asti tuskin tunteneet, suhtautuu meihin pyyteettömän ystävällisesti, ja päädyimme keskenämme yhteistyöhön pidemmäksi tai lyhyemmäksi aikaa. Toisaalta hyvätkin tuttavamme saattavat pettää meitä, mutta ellemme loukkaannu heihin pysyvästi, keskinäiset suhteemme saattavat sukeutua uudelleen. Kaikkeaa tuota tapahtuu tai jää tapahtumatta, olipa kysymys liikeyumppanuudesta, politikoinnista, tieteen- tai taiteenharjoituksesta tai uskonveljeydestä ja -sisaruudesta, ottaakseni esimerkkejä muutamilta elämänalueilta.

Weber-lainaukseni tapauksessa ollaan tekemisissä juuri kontingenssin kanssa ja sitä paitsi tiettyssä, erityisessä mielessä. Tässä kontingenssi ilmenee valppaille toimijoille heidän ”pelivaranaan” esiintyvinä ”toisin tekemisen mahdollisuuksina”.⁴¹ Jospa pyydämme ynseältä kieltäytyjältä sittenkin joskus uudelleen, että hän auttaisi meitä. Joskus kenties vastaamme ystävällisyyteen ystävällisyydellä, mutta toisinaan emme niin tee. Toisinaan loukkaannumme loukattuina loppuelämäksi, joskus sen sijaan annamme anteeksi. Läheskään kaikkiin vastaamme tulleisiin emme tutustu, mutta joihinkin tutustumme hyvinkin.

Kontingenssin ”niin tai näin” on esiintynyt niin sanoakseni sekä ”Jumalan kera” että ”ilman Jumalaa”. Tanskalaisfilosofin *Søren Kierkegaardin* (1813–1855) ansiota on erityisen kiteytynyt kristillinen ”niin tai näin” -asetelma. Kierkegaard korosti jotakin vallan muuta kuin sitä ”isien ikimuistoista uskoa” ja sovinnasta rituaaleihin osallistumista, joka on tuttua monelle keskipolven nykysuomalaisellekin. Tuo ”muu” koostuu kristitylle asettuvista henkilökohtaisista haasteista. Sitä Kierkegaard hahmotti erään teoksensa nimeenkin kirjaamallaan sanaparilla *enten – eller; joko – tai*. Ei ollutkaan mitenkään annettua, minne itse kunkin päätös ja valinta kallistuisivat.

Puolisen sataa vuotta Kierkegaardin kuoleman jälkeen Nietzsche esitti ”Jumala on kuollut” -teesinsä. Siihen osa kristillistä teologiaa

⁴¹ Palonen 1998, 1999, Palonen 2000, 19.

vähitellen reagoi ja sopeutui. Tuo teologia tunnusti Nietzschen päätelmän, jota Kierkegaard oli pohjustanut. Modernisaationa sittemmin tunnettu prosessi vei jo 19. luvulla itsestäänselvyyden perinteiseltä kristilliseltä jumaluskolta ja sen mukaiselta hurskauden harjoitukselta.⁴² Ei liene ollut sattuma, että Suomessakin paljolti luovuttiin jo 1860-luvulla aikaisemmasta, valtion väkivaltamekanismien tuella toimeenpannusta kirkkokurista.⁴³

Kristinusko ei toki kadonnut minnekään sen enempää vakaumus-ten lähteenä kuin oppi- ja uskomusrakennelmana sitä kannattelevine instituutioineen. Jumalaakaan eivät ”surmanneet” muut kuin ihmiset, joista monet alkoivat epäillä uskoaan tai ilmoittivat, etteivät usko laisinkaan. Monet kristilliset teologit ovat lukeneet Kierkegaardinsa ja Nietzschen. He tunnustavat kristinuskon ihmisen valinnan kysymykseksi. Sikäli kuin on tehty niin, kristinuskokin on tunnustautunut kontingenssin ”niin tai näin” -asetelman alaiseksi. Silloin fransiskaani Occamilainen on lyönyt dominikaani Akvinolaisen.

Myös laatijansa mukaan ateistinen Sartren eksistentialismi muistuttaa kontingenssin teologiaa. Sartre kirjoittaa muun muassa seuraavaa:⁴⁴

”Vaati kaksi kriisin vuosisataa – uskon kriisin, tieteen kriisin – kunnes ihminen saavutti sen luovan vapauden, jota Descartes piti Jumalan ominaisuutena... ja... humanismin oleellisen perustan, jonka mukaan ihminen on olento, jonka ilmaantumisen vuoksi maailma on olemassa.”

Sartren käsitys on mielestäni jossakin määrin ongelmallinen. Hahmolle, joka olisi itse luonut maailmansa, tuskin asettuisivat Sartrella keskeiset näköalat ja haasteet kuten ”vapaus”, ”valinta” ja ”vastuu”. Olisihan hahmo tiettyssä mielessä kaikkivaltias eli vapaa mihin tahan-

⁴² Ks. Heidegger NGT.

⁴³ Ks. Kivivuori 1999.

⁴⁴ Sartre LC, 308.

sa. Hahmo olisi vapaa valitsemaan sen, mitä parhaaksi katsoo. Hahmo olisi myös vapaa kaikesta vastuusta ja moraalisen tilinteon velvollisuudesta paitsi kenties itselleen.⁴⁵ Lopputuloksesta, jonka Sartren on oletettava hyvin tunteneen, varoitti Pascal aikanaan:⁴⁶

**”Se, joka ei vihaa omaa
itserakkauttaan ja sitä vaistoa,
joka ajaa hänet pitämään itseään
Jumalana, on pahoin sokaistunut.”**

Sartre esitti kuitenkin myös ajatuksen, että ihminen havittelee Jumalan asemaa. Koska tuo pahe siis luonnehtii Sartren mukaan meistä jokaista, meillä on tietyt, Sartren meille myöntämät valtaoikeudet laatia tietty pohdintaketju. Koska Sartren käsitys soveltuu myös häneen itseensä, koska hänkin oli ihmislajin edustaja, hänkään ei voinut olla vapaa Jumalan aseman havittelusta. Jos hän sen sijaan olisi katsonut, että kaikki muut paitsi hän itse havittelevat Jumalan asemaa, hän kaikei suorastaan katsoi itsensä Jumalaksi. Sitä hän kuitenkin tuskin teki.⁴⁷

Sartren meille myöntämien ”valtaoikeuksien” turvin meillä on kuitenkin mahdollisuus myöntää Sartrelle intellektuaalinen synninpäästö. Tämä ei ole ironiaa. Tähtäsihän Sartre ansiokkaasti ”idolien”, siis ”epäjumalien”, karkottamiseen niin filosofiasta kuin muualta. Noihin idoleihin lukeutui myös ihminen itse. Ihmisenä Sartre joutui harjoittamaan myös oman itsensä karkottamista Jumalan roolista. Sartren ajatuksiin sitoutunut menköön itseensä pohtiessaan, syyllistynkö

⁴⁵ Sartren käsityksen kritiikkinä ks. Føllesdal 1981, etenkin 401–402 ja 406. Vrt. Desmond 2001, 160.

⁴⁶ Pascal PS, miete 617, 280. Olen korjannut käännöstä kielellisesti.

⁴⁷ Tätä tulkintaani vahvistaa mielestäni selvästi tekstinkohta Sartre EN, Conclusion. II, 673–674, jota tarkastelen tarkemmin hieman jäljempänä.

tässä perusteettomaan pyhäinhäväistykseen. Mielestäni en niin tee. Mielestäni Sartre kieltäytyi korottamasta idoliksi edes itseään. Tuskin hän itseään sellaisena pyhänä piti, että olisi pelännyt tulevana häväistykseksi.

Muilla esiintyy maltillisempia käsityksiä kontingenssista kuin Sartrella. Esimerkiksi tietoomme liittyvää kontingenssia on hahmotettu seuraavasti:⁴⁸

”Uskonto... ilman Jumalaa on filosofinen käsite, jossa on kysymys kaiken tiedon ehdollistuneisuudesta suhteessa sellaiseen, mitä ei itsessään voida tietää: lyhyesti sanoen kontingenssiin...”

Kontingenssien pelissä: heikon ontologian ja heikon eettisyyden vahvuus

Näkemykseni mukaan äärimmäinen heittäytyminen leijumaan kontingenssien sinänsä tuottamassa vapaudessa ja samalla epävarmuudessa on jotenkin näköalaton. Mielestäni tuollainen heittäytyminen on omiaan tukemaan ryhditöntä, liiallista relativismia. Mielestäni sellainen vaivaa osaa aikamme ajatteliijoista.

Oma käsitykseni nykyisen ”olevaisen järjestyksestä” rakentuu ajatukselle kontingensseista. Kuulun kuitenkin niihin, jotka haluavat nähdä tuon järjestyksen jonakin sellaisena, mitä filosofiassa kutsutaan *heikoksi ontologiaksi*. Ilmaisuu tarkoittaa, ettemme voi hahmottaa tuota järjestystä täsmällisesti. Se tarkoittaa kuitenkin myös sitä, että kenties voimme luonnehtia sitä sen niin monilta osilta, että voimme muodostaa siitä sentään jonkin yleisen ja alustavan käsityksen. Jos voimme tehdä niin, elämämmeikin suhteessa tuohon järjestykseen muodostuu toisenlaiseksi kuin mikäli pitäytyisimme rajoittamattomaan relativismiin. Mielestäni sanoutumisessa irti ”postmodernista” relativismista

⁴⁸ Torfing 1999, 299.

on myös se etu, että kykenemme ainakin jossakin määrin torjumaan hanakoina päälle karkaavia *vahvojen ontologian* soveltajia. Eiväthän ääri-liberalistit, arvokonservatiivit, perinteellisestä vasta moderniin aikakauteen astahtaneet ja muut sellaiset hahmot ole suinkaan kadonneet maan pinnalta. Heidän joukkonsa ovat päinvastoin taajenneet. Heidän riistakseen tuskin haluamme. Riistaksi kuitenkin joudumme, jos pysyttelemme relativisteina, joille kaikki kelpaa ja jotka siksi itse kelpaavat kaikille.⁴⁹

Etsin sopivaa, kapeaa ”ajoradan” kaistaa yhtäältä kontingenssin absolutisoinnin ja kaiken relativoinnin ja toisaalta kontingensseilla pelailun välillä. En kiistä Sartren ansiokkuutta faktisiteetteihin liittyvien absoluuttisten kontingenssien korostajana. Sen enempiä en kiistä hänen esikuvallisuuttaan kriitikkona, joka ei siekaillut paljastaa muiden ajattelijoiden tekemiä olettamuksia. Niillä muut ajattelijat pyrkivät keinoitekoisesti määrittelemään kontingenssien alan ja vaikutuspiirin pienemmäksi kuin se on.⁵⁰ Sartre ei sen sijaan siekaillut olla kriittinen edes omaa itseään kohtaan.

Jouduin käymään tietyn painin Sartren ja hänen kannattajiensa eettisten ajatusten kanssa. Minua kiinnostavan tarkastelutavan kanalta Sartre osoittautui mielestäni liian kyvyttömäksi kytkemään toisiinsa eettisyyden ja mielialaisuutemme aihepiirejä. Eräässä tekstissään hän pitää emootioita pelkkinä vastineina magialle.⁵¹ Vierastan myös Sartren ajatusta siitä, että itse valitsisimme itsemme, mukaan lukien että valitsisimme, miten suhtaudumme asioihin. Mielestäni ongelmamme sen sijaan usein on se, ettemme pysty kumpaankaan noista valinnoista. Kenties kamppailemme juuri sen ongelman kanssa, ettem-

⁴⁹ Vrt. White 2000, ks. samoin Smith 1997.

⁵⁰ Tältä osin minua on opettanut eniten perehtyminen *Kari Palosen* tuotantoon ja ajoittainen vuorovaikutus hänen kanssaan. Vrt. myös Capurro 1980/1974, 100–101.

⁵¹ Sartre ETE, 60–63.

me pysty suhtautumaan joihinkin asioihin siten kuin haluaisimme. Epäröimme tai pelkäämme tai olemme toisaalta liian suoraviivaisia ja suorapuheisia ja siksi röyhkeitä ja varomattomia. Kenties emme sen enempää kykene suhteuttamaan toisiinsa toimintaa ja pidättymistä toiminnasta. Kenties puuhailemme omasta mielestämme aivan liian usein ”niitä näitä” saamattamme aikaan mitään kunnollista. Nämä ovat eräitä kysymyksistä, joihin palaan sopivassa kohdassa jäljempänä.

Pääteoksessaan Sartre muuntaa Heideggerin *Eigentlichkeitin* ja *Uneigentlichkeitin*, ”varsinaisuuden” ja ”epävarsinaisuuden”, *authenticitéksi* ja *unauthenticitéksi*, ”aitoudeksi” ja ”epäaitoudeksi”. Kummallakin niistä on tietty eettinen minimisisältönsä. Aitous on kunkin ihmisen sellaista toimintaa, jota luonnehtii *bonne foi* eli joka tapahtuu ”hyvässä uskossa”. Silloin henkilö pysyy uskollisena valinnanvapaudelleen. Epäaitoutta puolestaan luonnehtii *mauvaise foi*, toiminta ”pahassa uskossa” eli uskottomana valinnanvapaudelle. Jälkimmäisessä tapauksessa ihminen vetäytyy siitä vastuusta, joka tekee vapauden mahdolliseksi.⁵² Aatehistoriallisesti *mauvaise foi*’hin juuttunut ja siksi epäaito hahmo on Sartrella paikannettu hahmoon *bourgeois*. ”Porvari” tuossa mielessä on henkilö, joka on mielialoiltaan uskoton itselleen ja siksi ihmisenä läpikotaisin valheellinen.⁵³

Sartre pohti eettisiä kysymyksiä myös sovelluksia ajatellen. Tuolloinkin hän korosti tiukasti valinnanvapauttamme:⁵⁴

“Eksistentiaalinen ontologia... sallii havaita, mikä olisi etiikka... vastuun ottamiseksi *inhimillisestä todellisuudesta kussakin tilanteessa*. ...
...Eksistentiaalinen psykoanalyysi... on *moraalin kuvaus*, sillä se osoit-

⁵² Sartre EN, I,II, 79–108, IV,I, 473–601.

⁵³ Mielestäni hyvä esimerkki on Sartren novelli ”Erään johtajan lapsuus” teoksessa *Muuri*, ks. hakemistossani Sartre M.

⁵⁴ Sartre EN, Conclusion.II, 673–674, alkuperäiset tähdennykset. Muun muassa *amour-proprea* tarkastelen teoksessani Ahonen 2003.

taa.... inhimillisten projektien eettisen mielen. Se sijoittuu egoismin ja altruismin tuolle puolen... Ihminen tekee itsensä ollakseen Jumala... . Hänen itseytensä (*ipséité*)... vaikuttaa itsekkyydeltä. Sitä se ei ole, sillä... ei ole... yhteistä mittaa inhimilliselle todellisuudelle ja sille syylle, joka vallitsee hänen siihen itselleen olemiseensa, joka on hänen tavoitteenaan. Koko ihmisenä oleminen näyttäytyy passiona (*passion*). Liiankin kuuluisa ”itsensä rakastaminen” (*amour-propre*) ei ole kuin yksi, muiden joukosta vapaasti valittu tapa toteuttaa tuota passiota.”

Mielestäni Sartrea ja hänen ajatuksensa omaksunutta kuormittaa eettisesti liikaa se, että hänen tulee itse muodostaa eettiset periaatteensa ja tehdä omat ratkaisunsa erikseen kussakin vastaan tulevassa tilanteessa. Tästä syystä liityinkin siihen, nykyisin laajahkoon joukkoon, jossa hyväksytään Heideggerin tekemät, mielestäni sentään kohtuullisina pysyvät mutta silti huomattavat oletukset kontingenssin tietyistä rajoituksista. Tuollaisia oletuksia Heidegger tekee niin pääteoksessaan kuin myöhäistuotannossaan.⁵⁵ Kummassakin tuotantonsa vaiheessa hän etsi samalla tietä eettisyyden vähimmäisperusteisiin.

Sain itse aikanaan sen vaikutelman, että Heidegger pystyy kehittämään vain eräänlaista ”kastemadon etiikkaa”, mutta vähitellen käsitykseni on muuttunut. Mitään varsinaisia sisällöllisiä eettisiä periaatteita hän ei tosiaan tarjoa.⁵⁶ Olen kuitenkin päätenyt siihen, että hänen mielialaeettisellä tarkastelutavallaan on vahvuutensa.⁵⁷ Eräs niistä on juuri se, ettei tarkastelutapaan sisälly mitään sisällöllisiä eettisiä arvoja. Niinpä se ei edellytä mitään erityistä eettistä järjestelmää. Toisaalta se sisältää tarkastelun eettisen elämän tietyistä perusmuodostumista, joista on englannin kielessä käytetty nimitystä *prefiguration*.⁵⁸ Mielestäni tuollaisten perusmuodostumien tarkastelu

⁵⁵ Ks. vastaavasti Heidegger SZ/OA sekä esim. Heidegger BH/KH.

⁵⁶ Ks. Luoto 2001.

⁵⁷ Ahonen 2003.

⁵⁸ White 2000, lukuisat kohdat. Ks. samoin keskeisiin Whiten analysoimiin kirjoittajiin kuuluvien Taylorin (etenkin 1989) sekä Connollyn (1993, 1998) teoksia.

tukee tarvitsemaamme yleistä herkkyyttä eettisille kysymyksille ja edistää vastausten etsintäämme noihin kysymyksiin. Eräissä keskeisissä elämänsä vaiheissa tuota herkkyyttä olisi tarvinnut myös Heidegger itse, mutta sitä ei hänellä ollut.⁵⁹ Eettistä herkkyyttä tarvitsemme, mutta emme tarvitse eettisiä koodeja. Emme tarvitse niitä, koska ne ovat tulleet aikanamme mahdottomiksi. Niitä on aivan liian monia, jotta olisi perusteltua valita jokin niistä.

Mielestäni Heidegger viitoittaa tiettyä reittiä kontingenssien karioiden välistä. Siitä ”johdatuksesta”, jota hän viitoittamallaan polulla antaa, aloin tehdä selkoa jo teokseni esipuheessa. Ajankohtaisen filosofisen kielenkäytön mukaan omaksumani näkemys korostaa *heikkoa eettisyyttä*. Kysymys ei ole tinkimisestä eettisistä periaatteista, vaan etsinnästä, joka suuntautuu ”edes johonkin”. Pääsyy tähän on se, että niin moni pyrkimys hyvään on johtanut pakottamiseen, jolloin jälki on ollut kauheaa. Omaankin kokemusmaailmaani ovat aivan arkisessa työelämässä kuuluneet viimeiset kymmenisen vuotta yhä aggressiivisemmiksi käyvät vaatimukset määrällisestä ”tuloksellisuudesta”, raportoitavasta ”tilivelvollisuudesta” ja jopa vastikkeettomasta ja palkattomasta ”uhrautumisesta”. Jo tuo on ylivaivuudessaan sokeaa eettisyyttä. Ääriesimerkki ylivaivasta eettisyydestä on niin sanottu oikeutettu sota.

Sotaretken ylivaiva eettisyys. Kirjoitin näitä rivejä aikana, jolloin edessä näytti olevan maailman vahvimman sotilasmahdin hyökkäys Irakiin. Näköpiirissä oli, että kourallinen irakilaisotilaita saisi surmansa. Oli odotettavissa, että irakilaisviilejä kuulisi satoja tuhansia, heti tai myöhemmin, kun lasketaan mukaan myös nälkään ja tauteihin nääntyvät vastasyntyneet, imeväiset, pikkulapset, vanhukset ja sairaat. Oli odotettavissa vielä monta kertaa suurempia kustannuksia. Ne aiheutuisivat ”länsimaiden” ja islamin ristiriidan kärjistymisestä. Siitä aiheutuvat menetykset olisivat vuosien mittaan monta vertaa suuremmat kuin menetykset siinä tapauksessa, jos

⁵⁹ Ks. Ahonen 2002.

sota olisi voitu välttää. Kirjoitushetkelläni vallinneessa tilanneessa ”vahva eettisyys” näytti syrjäyttäneen ”heikon eettisyyden”. Oikeassa olemisen vahva eettisyys uhkasi tehdä kauheaa jälkeä. En ole koskaan ollut Irakin diktaattorin Saddamin ihailija. Päinvastoin olen toivonut, että hän katoaisi itsestään tämän maan päältä jälkiä jättämättä. Teostani viimeistellessäni sota oli parhaillaan menossa. Haavoittuneet lapsiuhrit saivat ansaitsemansa globaalin uutisjulkisuuden.

”Painini” Heideggerin kanssa vaati, että laadin asiasta esityön.⁶⁰ Se koostuu tilinteostani Heideggerin karkeisiin poliittisiin hairahduksiin. Saamani käsityksen mukaan kiistattomasti, vakavasti ja anteeksiantamattomasti hairahtunut henkilö on jotenkin luotettavampi matkakumppani kuin se, jonka ansiolista on näköjään putipuhdas. Heidegger ei suostunut julkiseen rippiin ja muutenkin vaikenen tekoistaan. Yleinen julkisuus on silti pitänyt huolen siitä, etteivät hänen rikkeensä ole päässeet unohtumaan.

Elämäkokemukseni viittaa siihen, että muita on vaikeaa tuomita rikkeistä, joihin on itse hairahtunut. Häpeällisistäkin hairahduksistaan, jotka saa anteeksi, oppii näkemykseni mukaan paljon. Parasta olisi, ettei hairahtuisi, mutta jos hairahtuu, saatu oppi on hyvästä. Olen havainnut, etteivät hairahtuneet ainakaan ensimmäisten joukossa juuri syyttele muita samoista rikkomuksista, joihin ovat itse langenneet. Siltä osin hairahtuminen kasvattaa luonnetta.

⁶⁰ Ahonen 2002.

III Aikalaisdiagnoosia: ajan oireiden alla sokeat prosessit

Lähtöasemakseni pystytän ”niin tai näin” -asiantiloihin eli kontingensseihin kohdistuvan aikalaisdiagnoosin. Diagnoosini on teokseni konkreettisin osa. Tämä luku käsittää diagnoosini ensimmäiset vaiheet. Jatkan diagnoosiani seuraavassa luvussa. Aloitan aikamme elämän, työelämän ja työn ilmiöistä, jotka eivät suoraan paljasta taustansa kontingensseja. Silti nuo ilmiöt ovat oireita kontingensseista. Sitten tarkastelen kontingenssien lähteinä globalisoitumisen kaikkein sokeimpia prosesseja sekä samoin varsin sokeasti eteneviä ideologisia globaaliprosesseja. Paneudun myös psykodynamiikan sokeisiin prosesseihin.

Oireelliset työyhteisöt ja työurat

Minulle läheisimmät työn lajit ovat asiantuntijatyö ja muu henkinen työ.⁶¹ Noiden työn lajien harjoittajat ovat olleet joutumassa tarkan, valvovan kontrollin ja kurin alaisiksi. Se ei muistuta vain pitkäaikaisia vastineitaan teollisuustyössä. Se muistuttaa jopa niitä tapoja, joilla menneen ajan kartanonherrat valvoivat alustalaisiaan tai palkollisiaan. Varsin monien korkeasti koulutettujen ammattiryhmien useimmat jäsenet toimivat valtion ja kuntien palveluksessa. Kurinalaistaminen on edennyt etenkin noilla kahdella alalla. Tulosarviointi on lisääntynyt jatkuvasti etenkin valtionhallinnossa.⁶² Silti sen enempää siellä kuin kuntien hallinnossa tehdyn työn laatu tai ryhmän tai työyksikön tulos ei vaikuta palkkaukseen läheskään samassa määrin kuin teollisuudessa ja yksityisillä palvelualueilla.⁶³ Mieleeni on noussut, mahtaako tulosarviointi noissa oloissa olla pelkkä itsetarkoitus. Tutkimuksessa onkin pohdittu, missä määrin talouslaskennan ja tulosarvioinnin käytännöt tavallaan ”tuottavat” itse ne kohteensa, joihin ne paneutuvat. Tämä koskee myös ihmisten muuttamista tilivelvollisiksi subjekteiksi, joiden toimintaa arvioidaan niillä kriteereillä, joiden perusteella heidät alistetaan tilivelvollisiksi. Muut heidän ominaisuutensa eivät merkitse mitään.⁶⁴ Vastaavasti esimerkiksi tilintarkastustoimintaa on luonnehdittu määreellä *technology of mistrust*, ”epäluottamuksen teknologia”.⁶⁵

Itselleni tutuimman asiantuntijaorganisaatioiden tyyppin ongelmia koskevat vakavamieliset luonnehdinnatkin saattavat jäädä vaille kitey-

⁶¹ Tämä on syy siihen, miksi en voi käyttää hyväksi esimerkiksi Kortteisen (1992) maineikasta tutkimusta.

⁶² Kautena 1995-2002 tulosarviointi lisääntyi joka vuosi eniten juuri valtionhallinnossa, TM 2002a, 18.

⁶³ Em. julkaisu, 22.

⁶⁴ Hopwood & Miller 1994, Shearer 2002.

⁶⁵ Power 1994, 301.

tyneitä vastauksia kysymyksiin siitä, mitä ongelmia kenties vallitsee ja miten niitä kenties voitaisiin lievittää. Saan sen sijaan vaikutelman, että asiat ovat ”niin tai näin” ilman selkeää hahmoa ja kehityssuuntaa. Silloin tarkastelusta ei tahdo oikein tislautua arviota siitä, ovatko asiat kenties hyvin vai huonosti ja miten niiden ja asianomaisten ihmisten käy.⁶⁶

Eräs nykyilmiö on myös asiantuntijatyössä työsuhteiden lisääntyvä pätkittyminen ja muu epäjatkuvuus. ”Pätkätyö” koostuu toisiaan seuraavista erillisistä työsuhteista. ”Pätkätyötä” ovat myös saman henkilön lyhyet peräkkäiset nimitykset saman organisaation samantyyppisiin töihin. Vaikka mallia saatetaan perustella tehokkuudella, se on myös kontrollin väline, joka pitää kohteensa nöyrinä. ”Epätyypillisiksi” kutsutuista työsuhteista on ollut tulossa mitä tyyppillisimpiä.⁶⁷ Tämä on koskenut Suomessa erityisesti valtiota ja kuntia. Niiden henkilöstön lisäykset perustuivat vuosina 1995–2002 uusien vakinaisten tehtävien täyttämiseen vain runsaassa viidenneksessä tapauksista. Sen sijaan teollisuudessa ja yksityisillä palvelualoilla osuus oli kolmannes tai sitä suurempi.⁶⁸ Verrattuna kahteen jälkimmäiseen alaan työntekijöiden kokemus heidän liian vähäisestä määrästään työtehtäviin nähden oli vahva valtion ja kuntien hallinnossa.⁶⁹

Epävarmuuden mielialat työsuhteen jatkuvuudesta ovat tulleet jäädäkseen valtion ja kuntien hallintoon. Vielä vuonna 1990 alussa vain kymmenesosa julkisen hallinnon työntekijöistä kantoi tuollaista huolta yksityisen elinkeinoelämän työntekijöiden viidesosaa vastaan. Muutamaa vuotta myöhemmin, vuonna 1997, edellisistä lähes 40 prosenttia oli huolissaan, kun sen sijaan huolestuneiden osuus oli elinkeinoelämän työntekijöiden piirissä ennallaan. Eniten lisääntyi

⁶⁶ Ks. Pirtilä 2002a, b.

⁶⁷ Käsitteen sisällöstä ks. Kasvio 1995, 98–99.

⁶⁸ TM 2002a, 11.

⁶⁹ Em. julkaisu, 20.

korkeakoulutettujen huolestuneisuus, vuoden 1990 runsaasta 10 prosentista vuoden 1997 noin 30 prosenttiin. Samalla korkeakoulutetuista tuli työmarkkinoiden huolestunein ryhmä työsuhteen jatkuvuutta koskevilla kysymyksissä heidän oltuaan vuonna 1990 noista huolista vapain henkilöstöryhmä.⁷⁰

On kiinnostavaa, että englannin kielessä esiintyy erään teoreettisen avainkäsitteen eli ”kontingenssin” sisältävä ilmaus *contingent worker*. Ilmaus tarkoittaa työntekijää, jolla on vain tilapäinen, lyhytaikainen työsuhde. Tutkimustulosten mukaan tuollaisten työntekijöiden ”psykologinen sopimus” organisaationsa kanssa on toisentyyppinen kuin toistaiseksi tai pitkäksi määräajaksi nimitettyjen. *Contingent worker* ei ”vaadi omaansa” samassa mitassa kuin vankemmissa työsuhteissa olevat ”vastineensa”.⁷¹ Toisaalta juuri hän on altis työnantajan pienelkin rohkaisulle, jotta hän omaksuisi edes kohtalaisen ”organisaatiokansalaisuuden”. Mielestäni tämä tarkoittaa valitettavasti myös sitä, että ”kontingentein työntekijä” on nöyryytetyin ja alttein työnantajan tai ammattijohtajan manipuloinnille. Kukapa ei osoittaisi nöyryyttä ja säyseyttä oman etunsa nimissä. Tätäkin on kontingenssi, eräs aikamme ”niin tai näin” -ilmiöistä.

Myös toistaiseksi nimitettyjen kuten monien julkisen hallinnon jäljellä olevien ”eläkevirkaisten” työ on muuttunut. Siitä on lisääntyvästi tullut sellaista hallintaa, joka kohdistuu vaihtuviin ”projektiportfolioihin” eli ”hankesalkkuihin”.⁷²

⁷⁰ Nätti ym. 2001, 490–493.

⁷¹ Coyle-Shapiro & Kessler 2002. ”Organisaatiokansalaisuus” on englanniksi *organisational citizenship*.

⁷² Taustaksi pohdinnalleni mainitsen, että vuoden 2000 tietojen mukaan valtion koko- ja osajäsen henkilöstön kokonaismäärästä 124 000:sta ”eläkevirassa” oli 71.1 %, ks. VTML 2001, 34. Lisäksi 2.7 % oli muussa kuin eläkevirassa mutta turvanaan eläkevirka muussa organisaatiossa. Vuonna 2001 työyksikköni organisaatiotyypin piirissä ulkoisen rahoituksen osuus oli keskimäärin 30.5 %, ks. Temmes ym. 2002, 50.

Supistuu ja laajenee, pehmenee ja projektoituu. Tulosityksikköni 29 vuotuisesta henkilötyövuodesta koostui vuonna 2002 enää neljä panoksesta, jonka tekivät toistaiseksi tehtäviinsä nimitetyt henkilöt. Heidän keski-ikänsä oli 55 vuotta ja heistä kolme oli suorittanut tohtorin tutkinnon. Laskelmieni mukaan lukemat olivat kymmentä vuotta aikaisemmin 12–13, kuusi, 45 ja viisi. Ovatko lukemat vuonna 2012 esimerkiksi 70, kaksi, 65 ja yksi? Pidempi- tai lyhyempiaikaisia ”pätkätyöläisiä” eli määräaikaissa työsuhteissa olevaa sekä avustavaa joskin pysyvää työvoimaa oli vuonna 2002 siis 86 prosenttia henkilöstöstä. Kymmenen vuotta aikaisemmin heitä oli arviolta vain puolet.

Yksikköni ostovoimavakioitu vuotuinen ”liikevaihto” oli vuosina 2001–2003 suurempi kuin koskaan. Tosin vain 24 % rahoituksesta oli peräisin muualta kuin niin sanottujen perustoimintojen julkisesta perus- tai hanke- rahoituksesta. Vain tuo 24 % voi tuottaa vapaasti käytettävää taloudellista ylijäämää. Tämä on samalla yläraja kaupallisen toiminnan laajentumiselle perinteisesti julkisena hallintona toteutetun toiminnan sisällä. Toisaalta tuolla 24 %:lla palkataan halpatyövoimaa etenkin, mikäli vertailukohteena ovat eläkevirkaiset. Yhden ylimmässä virka-asemassa olevan eläkevirkaisten palkka- ja sosiaalikulustannusten yhteissummalla on mahdollista pitää palveluksessa jopa kolmea ”pätkätyöläistä”, joille maksetaan niin vähän kuin normit suinkin sallivat.

Laskin myös, kuinka moneen hankkeeseen osallistun johtajana, johtajana ja toteuttajana, pelkkänä toteuttajana tai vain johtoryhmän jäsenenä. Päädyin kahteentoista. Pari hanketta oli päättymässä runsaan kuukauden sisällä, joskin yksi uusi hanke oli alkamassa. Lisäksi 4–5 hankkeen hakemukset olivat rahoittajan käsittelyssä tai haku- tai harkintavaiheessa. Määrään eivät sisälly jäsenyyteni elimissä, jotka eivät liity hanketoimintaan. Kymmenen vuotta aikaisemmin lukemaan 11–13 verrannollinen hankkeitteni määrä oli kaksi tai kolme. Käsittääkseni tulosityksikköni hankemäärä on kasvanut samassa suhteessa kuin omien hankkeitteni määrä. Saman arvioin koskevan kollegoideni niitä hankkeita, jotka eivät liity tulosityksikkömme toimintaan.

Havaitsen, että työyksikköni on saanut selviä *joustavan yrityksen* piirteitä, vaikka se on edelleen osa julkisen hallinnon byrokratiaa.⁷³ Vain minä ja muut ”eläkevirkaiset” saamme allekirjoittaa virallisia asiapa-

⁷³ Kasvio 1995, 46–47.

pereita sopimustoiminnassamme, tehdä tilauksia tai hyväksyä laskuja. Eläkevirkaisten piiristä käsin määritellään, mitä tekee suhteellisen vähäinen hallintohenkilöstö.

Eläkevirkaisia ympäröi kehä, joka koostuu määrältään vaihtelevasta henkilöstöstä, jonka jäsenet hoitavat myös vaativia tehtäviä. Kaikki toiselle kehälle sijoittuvat ovat määräraikaisissa joskin kenties pitkäaikaisissa työsuhteissa. Uloimmalle kehälle sijoittuvat ne, jotka on palkattu korkeintaan kuukausiksi tai joille on ulkoistettu työsuorituksia. Arvelen, että kauimmaisilla ulkokehillä työskentelevien elämäkerrat heidän työuriltaan muodostuvat varsin erilaisiksi kuin niiden, joiden ura on auennut perinteisemmin.⁷⁴

Uurretut urat. Isovanhemmistani ja isoisovanhemmistani talonpoikaisimmat uursivat koko uransa tilallaan. Sukuni työläis- ja virkamiesperheissä, jotka perustettiin maamme teollisen murroksen ja itsenäisyyden alkuaikoina ja vielä toisen maailmansodan jälkeen, oli vain yksi ansaitsija naisten työskennellessä kotona. Laajasti määriteltyyn sukuuni osuu myös muutama yrittäjäperhe. Niissä myös nainen on saattanut osallistua yrityksen hoitoon. Noiden polvien miehillä sekä naimattomiksi jättäytyneillä naisilla oli elämässään vain pari pitkäaikaista työpaikkaa. Tarkasteluuni mahtuu myös yksi 1960-luvulla murtuneen tuotantorakenteen tyypipedustaja, pienviljelijämetsuri. Talvisin hän teki hankintatyötä metsäteollisuudelle mutta liittyi kesäkaudeksi vaimonsa rinnalle pientilan hoitoon.

Oman ikäryhmäni keskuudessa meistä ”eläkevirkaisista” erottuvat ne, joilla ei ole koskaan ollut eläkevirkaa. Tämä ero ei korostunut, ennen kuin eläkeviran arvo nousi laman takia. Samoin erotan ikäpolvestani ”eläkeputkesta” vaihtelevammalle työuralle ryhtyneet tai joutuneet sekä ne, jotka ovat väliin lyhytaikaisesti töissä, väliin työllisyyskoulutuksessa ja väliin työttöminä. Havaitseen, etten henkilökohtaisesti tuntenut ketään jatkuvasti työttöntä ennen kuin 1990-luvun alusta alkaen. Nyt ”työttömien vara-armeijan” jäseniä on havaintopiirissäni kymmenkunta.

Havaintopiiriini ovat saapuneet myös ”pätkätyöläisten” tuskaiset mielialat työsuhteen kääntyessä loppuilleen. Jo sitä ennen havainnoin työttömän voi-

⁷⁴ Emt., 196–202.

mattoman raivon mielialaa silloin, kun työllistämisen- tai koulutusjakso katkesi. Tauoton työllisyyskoulutuksen jaksojen sarja ei kenties johtanut muuhun kuin tuon samaisen sarjan jatkumiseen. – Itseäni paljon nuorempia en tässä lainkaan tarkastele.

Mieli- ja huumorimurtumat työssä

Onko aikamme työelämä muuttunut henkisesti entistä kuormittavammaksi? Vai onko sen sijaan kysymys siitä, että viimeinkin työelämä on alkanut kunnolla poimia ”nuoret ja nälkäiset”, ”menestyjät”, ”selviytyjät” ja ”onnistujat”. Erottuvatko he vasta nyt ”luusereista”, joiden sietääkin kukistua, kun työelämässä syntyy uusi yli-ihmislaji markkinavetoisen luonnonvalinnan ”spontaanissa prosessissa” *Charles Darwinin*, *Herbert Spencerin* ja *Friedrich A. v. Hayekin* luonnehtimalla tavalla? ”Spontaanilla yhteiskunnalla” on kannattajansa. Vahvimpien puolelle asettujia sosiaalidarwinisteja on esiintynyt pitkään, niin raaimmissa markkinatalouksissa kuin Hitlerin Saksassa. Toisaalta spontaanin yhteiskunnan malli on herättänyt kriittistä pohdintaa.⁷⁵ Sitä on arvioitu kriittisesti osoittaen sen loogiset puutteet eräänlaiseksi kuolemanvakavaksi hirtehihuumoriksi.⁷⁶

”Hayekin argumentti näyttää sisältävän hämmästyttävän epäjohdonmukaisuuden. ...Hän... valittaa... yhä lisääntyvää haluttomuutta kunnioittaa mitään sellaisia moraaliperiaatteita, joiden hyötyä ei voi perustella rationaalisesti. Hän puolustaa samalla kertaa sekä ’spontaaneeja muodostumia, jotka ovat vapaan sivilisaation korvaamaton perusta’ että ideoiden vapaita markkinoita sekä kilpailevien moraalisten oppien moninaisuutta. ... Onkin syytä epäillä, onko Hayekin ’todelliseen’ individualismiin kuuluvalla konservatismilla ylipäätään minkäänlaista moraalista perustaa. Mikä estää meitä päättelemästä, että hänen konservatisminsa

⁷⁵ Hautamäki (1996) ehdottaa suoraan suomalaisen hyvinvointivaltion korvaamista ”spontaanilla yhteiskunnalla”. Sipilä ja Anttonen (2000, 182–183) rohkenevat epäillä, että tämä atomisoisi ihmiset ja rajoittaisi heidän vapautensa yhteiskunnan taloudelliseen sfääriin.

⁷⁶ Sykes 2000, 22–23.

on itse asiassa naamio, jonka tarkoitus on hyvin itsekkäästi puolustaa hallitsevan eliitin valtaa.”

Työn henkinen kuormittavuus on ainakin nyky-Suomessa suurinta kuntien ja valtion palveluksessa olevilla. Ovatko noihin tehtäviin valikoituneet henkisesti heiveröisimmät kansalaiset, ovatko nuo tehtävät henkisesti kaikkein vaativimpia kenelle tahansa vai ovatko kuntien ja valtion hallinnon työolot ”spontaanisti” tai jopa vallanpitäjien tarkoituksella kurjemmat kuin muualla?⁷⁷

Tutkijoiden mukaan ”pätkätyöläisten” jaksamisen ja elämänhallinta saattaa jäädä heikommaksi kuin niiden, jotka toimivat laadukkaammissa ja perinteisemmissä työsuhteissa.⁷⁸ Psykkiset syyt ovat työkyvyttömyyseläkkeiden suurin yksittäinen syyryhmä.⁷⁹ Huomatava osa työelämässä olevista tai siihen opiskellen vasta valmistautuvista käyttää psyykenlääkkeitä tai ainakin kärsii mielenterveyden ongelmista. Tekeekö ”spontaanin prosessin” luonnonvalinta virheitä? Vääntävätkö ihmiskädet vinoon markkinoiden ”näkyttömän käden” johdatusta vai olisiko tehtävä jotakin? Onko kemiallinen käytäytymisen sääntely vilpillinen ja vaarallinen vai sen sijaan rehellinen, perusteltu ja suositeltava kilpailukeino? Vaikka se olisi jälkimmäistä, onko se silti omanlaistaan ”dopingia”? Tulisiko sitä valvoa esimerkiksi pistokokeellisin testein tai asianomaisten julkisella ilmoitusvelvollisuudella hieman golfin tasoitusten tapaan, että he ovat sillä kertaa terästäneet itseään jaksakseen antaa enemmän kuin kaikkensa?⁸⁰

”Masennuslääkkeiden käytön kasvussa on tapahtunut... sukupolvenvaihdos. ...Käyttöä ovat lisänneet 15–44-vuotiaat... . Pahoinvointi on lisääntynyt, ja siihen haetaan apua lääkkeitä, kun muutakaan ei ole tar-

⁷⁷ TM 2002a, 6–7.

⁷⁸ Moilanen 2002.

⁷⁹ STM 2001.

⁸⁰ *Helsingin Sanomat*, 2.7.2002.

jolla. Toisaalta lääkkeitä käytetään... hyvän mielen varaosina, kun elämän paineita ei... osata käsitellä. Depressio- ja mielialalääkkeitä syö... neljä prosenttia miehistä ja 6,6 prosenttia naisista. ... Viime vuoden (2001, P.A.) lääketilaston mukaan depressio- ja mielialalääkkeitä söi... 273 000 suomalaista. Lääkkeisiin käytettiin 71,1 miljoonaa euroa...Suomalaiset ostivat unilääkkeitä... viime vuonna... 12 miljoonalla eurolla... . Kuopion yliopistossa on valmistumassa selvitys, joka paljastaa, että kolmannes vuosina 2000–2001 opiskelunsa aloittaneista naisista kärsi mielenterveysongelmista. ... ”

Vaikka *burnout* eli loppuunpalaminen ei ole vieläkään päässyt virallisiin tautiluokituksiin, se on nyttemmin yltänyt julkisten henkilöiden tunnustusteosten aiheeksi.⁸¹ Työn ja työelämän muutoksia on luonnehdittu farssimaisella mutta taustaltaan vakavalla otsikolla ”hullun työn tauti”.⁸² Siihen liittyy diagnostioiden mukaan erikoinen piirre. Ei ole edes kunnollista kieltä, jolla sairaudesta voitaisiin puhua, jotta ”tautia” voitaisiin lievittää työhyvinvoinnin parantamiseksi. Kirjoittajien teoksessa tuodaan esiin muun muassa seuraava ajankohtaiskokeemus nykytyöelämän kuormittavuudesta ja sen syistä.⁸³

”Eräs it-ihminen sanoi äskettäin, että kolmasosa työstä on nykyisiin sähköpostien äheltämistä, kolmasosa kokouksia ja viimeinen kolmannes selkään puukotuksen ehkäisyä... ”

Kun tutkitaan kansaa ja sen työtä, on aihetta tutkia myös kansanperinnettä ja samalla kansankulttuuria. Sarjakuvatkin ovat osa nykykulttuuriamme. Työelämäaiheiset sarjakuvat eivät sinänsä ole uutuuksia. Niistä aikamme edustajia ovat esimerkiksi yhdysvaltalainen Dilbert eli Pentti Perusinsinööri sekä kotimainen työn ja työelämän ”B-luokkainen” B. Virtanen. Jälkimmäisessä sarjakuvassa tapahtumat ulottu-

⁸¹ Aiheesta on kirjoitettu ”työuupumuksena” ainakin 1950-luvulta lähtien, ks. Riikonen ym. 2002, 63–64. Ks. myös Hyyppä 1998. *Burnout*-diagnoosia ei tunneta, vaan tapaukset luokitellaan KEELA:n normien mukaan depressioiksi, jotta sairaslomaa voidaan myöntää.

⁸² Riikonen ym. 2002.

⁸³ Emt., 69.

vat myös päähenkilön yksityiselämään. Puhdas parisuhdesarjakuva sen sijaan on ”*Juba*” *Tuomolan* kotimainen tarina koulutetusta mutta työttömästä Wagner-siasta ja hänen kumppanistaan Viivistä. Aina-kaan Dilbertin huumori ei ole aivan kevyttä laatua. Liittyvätkö absurdeissa oloissa elävät tai itsensä alistetuiksi tuntevat sarjakuvillakin vuosituhantiseen perinteeseen, jossa vallanpitäjien puuhut joutuvat kokonaan kyseenalaisiksi? Tässä joka tapauksessa kooste Dilbert-sarjakuvan ohjeista johtajille:⁸⁴

”Voit paisuttaa... euforista esimiesaseman tuomaa huumaa... kahdella tavalla. ... 1. Kaappaa... isompi osa saaliista... 2. Nöyryytä työntekijöitäsi.”

”Työntekijöitä on... hyviä ja huonoja.Hyvät... ovat paljon vaarallisempia. He yrittävät... luoda uutta, muuttaa ympäristöään, he pohtivat vallitsevia olosuhteita ja ottavat... riskejä... ..Sinun on päästävä hyivistä työntekijöistä eroon..., tai he tekevät elämästäsi kurjaa.”

”Päivässä haaskaantuu... tunteja, koska työntekijät haluavat... syödä, nukkua ja lisääntyä. ... Älä puhu työntekijöille palkattomasta ylityöstä, vaan... ’työmoraalista’”

”Tavoitteesi on vakuuttaa jokaiselle työntekijälle, että suoritusarviointi on arviointi hänen suorituksestaan. Todellisuudessa... ..arviointi mittaa... kykyäsi ennustaa... ennalta arvaamattomat ympäristön muutokset.”

”Hyvällä työtyytyväisyystutkimuksella on yksi tavoite: siirtää työntekijöiden huomio... epäkohdista asioihin, jotka... näyttävät olevan heidän omaa syytään.”

”Luottamus on tärkeä seikka jokaiselle johtajalle. Sitä voi olla vaikea saada, jos... tavoittelee omaa etuaan asemansa varjolla. ...Sinunlaisillesikin johtajille löytyy apu; sitä sanotaan ’valehteluksi’.”

⁸⁴ Adams 1998/1996, 144, 135–136, 69, 64, 40, 33.

Työnarvon arvottomuuteen

Työtä koskevat arvot ovat vähitellen muuttuneet ja muuttuvat yhä. Vanhemmat työeettiset arvot eivät ole kadonneet. Monet työntekijät eivät silti sitoudu niihin niin kuin vielä äskettäin.⁸⁵ Kokemus siitä, että työ olisi mielekästä, oli maassamme 21. vuosisadan alussa selvästi heikompi kuin kymmenen vuotta aikaisemmin.⁸⁶

On pohdittu, ovatko jopa luonteenrakenteemme rapautumassa työssä ja työelämässä. Onko työntekijän ja työnantajan keskinäinen sitoutuneisuus jäämässä historiaan? Onko edellinen luopunut ajatuksesta, että hän työskentelisi pitkään missään organisaatiossa? Onko jälkimmäinen valmis vaihtamaan työntekijän kuin työntekijän toiseen tai siirtämään yrityksen tai osan sen tuotannosta minne tahansa maailmaa milloin tahansa?

Organisaatorakenteita madaltavat niin tasa-arvoistavat kuin managerikeskeiset johtamismallit eli yhteisnimitykseltään *de-layering*. Se saattaa lisääntyvät joukot organisaationjäseniä keskenään samanlaisiin asemiin aiheuttaen hankausta henkilöiden kesken.⁸⁷

Töihin saatetaan etsiä työntekijöitä, jotka epäilevät valmiita ajatuksia ja pureksittuja totuuksia haluten oppia alati uutta.⁸⁸ Epäilen, että he manaavat itselleen vaikeuksia, jos soveltavat noita ominaisuuksiaan, mikäli sattuvat saamaan työtä.

Työn ja työelämän ongelmien parannustoimille ei lupaa mielestäni hyvää se, etteivät monetkaan ”työyhteisöt” ole varsinaisesti yhteisöjä. On työyhteisöjä, joiden kaikkia keskeisiäkään jäseniä ulkomaailma ei tunnista eikä ehkä tunnusta työyhteisön täysivaltaisiksi osiksi. Niin ei kenties tee ”työyhteisö” itsekään.

⁸⁵ Ks. Kasvio 1995, 111–137.

⁸⁶ TM 2002a, 24.

⁸⁷ Sennett 2002/2000.

⁸⁸ Esimerkin lähteenä on Järvinen-Taubert 1999, 120.

”Yhteisö” varsinaisimmassa mielessä muodostuu vain sen jäsenten yhteisten päätösten seurauksena. Sen sijaan ”työyhteisöön” valitsee jäsenet yleensä työnantaja tai työnantajaa edustava johtaja. Julkisessa hallinnossa on lisäksi jäljellä kollegiaalisia elimiä, joilla on myös nimittämisvaltaa. ”Työyhteisön” jäseniä sitoo toisiinsa kenties vain se, että työyhteisöllä on organisaationa tai tulosityksikkönä tehtäviä, jotka pyritään toteuttamaan.

Työyhteisöissä on myös tavallista, että virallisen ulkokuorensa sisällä ne saattavat jakautua yhteen tai useampaan epäviralliseen yhteisöön tai jopa ”klikkiin”. Niillä ei kenties ole paljonkaan tekemistä keskenään ainakaan myönteisessä mielessä. Tähän saattaa johtaa osaltaan myös tehtävien erilaisuus tai se, että kysymys on määräaikaisista joskin pitkäkestoisista hankkeista, jotka eivät kytkeydy kiinteästi muuhun organisaatioon.⁸⁹

Työn vai elämän arvot? Työ nivoutuu hyvinkin aukottomasti elämään yleensä. Elleivät henkisen työn ja asiantuntijatyön tekijää seuraa kotiin asiakaspaperit, hän saattaa kuljettaa sinne työasioitaan mielessään. Samalla saattavat kulkea mukana työpaikan ongelmat ja vastoinkäymiset. Jääkö työajan ulkopuolinen aika työn ulkopuolelle? Onko tuolla ulkopuolisella ajalla arvoa edes toipumisaikana työstä, jos työ pysyy mielessä silloinkin?

Työelämän tutkimukset ja elämäntapatutkimukset kertovat yrittäjistä, joiden yrityksen kaaduttua kaatuu avioliitto ja sitten murtuu ruumiin tai mielen terveys. Kenties toivonsa menettänyt ottaa lopuksi hengen itseltään.

Ongelmia kasaantuu myös sellaiselle tyyppihenkilölle kuin syrjäseudun tai nimettömän lähion nimettömälle vanhapoljelle, jonka koulutus on ollut vähäistä ja katkonaista ja työhistoria rikkonainen ja vailla johdonmukaisuutta. Tyyppikuvauksen kannalta ei ole sattuma, jos hän tuntee vetoa myös ajoittaiseen runsaaseen alkoholinkäyttöön, polttaa ketjussa ja syö kaikkea muuta

⁸⁹ Ks. Lehtonen 1990. Esimerkkiini ovat antaneet viriikkeitä mm. Kortteinen 1992, Heiskanen 1996, Kuronen 2000 sekä Riikonen ym. 2002. Olen itse ”kohdannut” esimerkin ”peräkamari-pojan” mm. kahdessa peräkkäin toteutuneessa hankkeessani, ks. Temmes ym. 2002 sekä Ahonen ym. 2003.

kuin ravinto-opillisten ihanteiden mukaisesti. Kenties hän kasaa vähitellen itselleen surullisen kimpun elämäntapasairauksia, joita hänellä ei ole omin varoin mahdollisuutta hoitaa.

Olemmeko tulossa filosofi *Thomas Hobbesin* nimissä kulkevaan maailmaan, jossa kenellekään ei ole muuta arvoa kuin vaihtoarvonsa markkinoilla? Ellei hänellä sellaista ole, eikä hänellä ole arvoa lainkaan?

Nykyteknologiat, monitoimintoisista käsipuhelimista kotitietokoneiden ADSL-yhteyksiin, edistävät työn ja muun elämän limittymistä. ”Vapaa-aika” on sentään ”mahdollista”, kun ”vapaa-aikanakin” on saavutettavissa tai voi tarkistaa, että asiat sujuvat töissä. ”Vapaa-ajan” ja jopa loman voi viettää rauhallisin mielin, kun voi päivittäin lukea saapuneen työsähköpostin.

Jo paljon on puhuttu työn ja organisaatioiden virtualisoinnista. Organisaatiot muodostuvat tieto- ja viestintäverkkojen myötä konkreettisten asemasta yhä abstraktimmiksi. Päätoimisia ”etätyöntekijöitä” on suhteessa etätyön teemasta käytyyn keskustelun paljouteen vielä vähän. Silti varsin moni toteuttaa alinomia työsuorituksia muualta käsin kuin työnantajan osoittamasta työhuoneesta.

Työntajat saattavat suosia alaistensa työntekoa vaikka kaikkialla. Kun aloin etsiä, löysin tiedon, että runsaat 40 prosenttia suomalaisista työntekijöistä oli vuonna 2002 yhteydessä työpaikkaansa myös työaikansa ulkopuolella. Runsas neljännes työntekijöistä oli työskennellyt tuona vuonna kokonaan, paljon tai ainakin toisinaan. Useimmiten oli kysymys siitä, että työntekijä jatkoi työaikaansa ilman korvausta. Oliko kysymys uhrimielestä, nöyryydestä vai irtisanomisen pelosta?⁹⁰

Työnantajat saattavat edelleen tuntee huolta siitä, mahtavatko työntekijät sittenkään ahkeroida, elleivät ole joka hetki työnantajan valvovan silmän alla. Jos työntekijä siihen mennessä onkin ahkeroinut tuon valvovan silmän vältettyään, mahtaako hän omissa oloissaan

⁹⁰ TM 2002a, 4–6.

menettää taipumuksensa välittömään kuuliaisuuteen työnantajan tai ammattijohtajan käskyille? Sitä paitsi mikäli hän ei joka hetki ole hänelle osoitetussa työhuoneessa työnantajan toimitiloissa, hän ei kenties ole työnantajan käytettävissä mihin tahansa, mitä työnantaja haluaa antaa työntekijän tehtäväksi.⁹¹

Työntekijän vapaus johtajan virtuaaliviruksena. Tapahtuipa kerran seuraavaa. Työntekijällä ei ollut kiinteää työaika, joskin työnantaja-organisaatio oli antanut ohjeen siitä, että kunkin työntekijän olisi suotavaa näyttäytyä organisaation varsinaisella kotipaikalla määräajoin. Työntekijä oli saavuttanut huomattavia, näkyviä hyviä tuloksia, jotka olivat levinneet myös tietoverkoissa. Yleisesti tiedossa olivat myös työntekijän käsitykset siitä, että työtä tulisi tehdä siellä, missä tuloksia syntyy, ei tietyissä fyysisissä paikassa varsinkaan varalla ollen ja odottaen, että joku tulisi kysymään jotakin, tulisi perinteinen kirje tai lähetti toisi toimenpiteitä edellyttävän asiapaperin.

Esimies otti työntekijän ankaraan puhutteluun. Hän vaati työntekijältä, että tämä siitä lähtien tekisi työtä organisaation päätoimipaikalla kahdeksan tuntia vuorokaudessa. Poikkeuksina olisivat vain työmatkat.

Esimies otti siis tehtäväkseen huolehtia siitä, ettei alaisen osaaminen olisi tehokkaassa käytössä. Olihan alaisen saavuttamien tulosten kannalta oleskelu työnantajan osoittamalla ensisijaisella työpaikalla huonompi vaihtoehto kuin toiminta siellä, missä tulokset syntyivät. Emme tiedä, olivatko nuo tulokset kenties jonkinlainen uhka organisaation vakaudelle ja johtajan asemalle. Jostakin tuntuvat tirkistelevän virtuaaliajan perussarjakuvan Pentti Perussinöörin pahantahtoiset piiskuripomot.

Parannusoireet työssä ja elämässä

Eri tahojen käsityksistä siitä, että ongelmia vallitsee niin työssä kuin työelämässä, kertovat pyrkimykset parannuksiin. Nopeasti muodostuu pitkä luettelo. On toimenpiteitä niin ikääntyvien kuin vasta

⁹¹ Ks. Pekkola 2002, 43 ym. kohdat. Vrt. Himanen ym. 2001, 46–47, joka pitää suorastaan moralisoiviin äänenpainoihin turvautuen kontrollin mentaliteettia sopimattomana virtualisoituvan työyhteiskuntaan.

nuorta aikuisuuttaan elävien työntekijöiden ”jaksamisen” tukemiseksi osoituksina, että ”jaksamisongelmia” vallitsee. Oletettavasti esiintyy myös kertakaikkista ”jaksamattomuutta” esimerkiksi loppuunpalamisena.⁹² On ”tyky-toimintaa” eli työkykyä ylläpitävää toimintaa, joka viittaa siihen, että monen työkyky on koetteella.

On työterveyshuollon toimenpiteitä ikäryhmätarkastuksineen sekä kehittämis- ja neuvontahankkeineen. On johtamiskoulutusta, kollega- ja muita vertaisryhmiä, mentorointihankkeita, urasuunnittelun tuki-toimintoja, työnohjausta sekä koulutus- ja vuorotteluvapaajärjestelyjä. Samoin on sukupuolisen häirinnän ja syrjinnän torjuntahankkeita ja sanktiointimenettelyjä.

On aikaisemmin ”kiusaamiseksi” kutsutun käyttäytymisen määrittelyä ”häirinnäksi” voimistettuine sanktioineen, työnantajan voimistettuine velvollisuuksineen puuttua häirintätapauksiin sekä työsuojeluviranomaisten tarjoamine apuineen. Tuore työturvallisuussäännösten uudistus vihjaa siitä, että tuollaista, monen luultavasti epäuskottavana ja marginaalisena pitämää järjestelmällistä pahan-tekoa esiintyy tosiasiallisesti hyvinkin monissa organisaatioissa ja laajalti. Samansuuntainen oire on ajankohtainen tutkimus asiasta. Kenties ei sen enempää säädeltäisi kuin tutkittaisi, ellei kohdeilmiötä lainkaan esiintyisi. Kenties se on hyvinkin vakava. Nimiäkin sillä on monia, eli ”kiusaamisen” ja ”häirinnän” lisäksi esimerkiksi ”henkinen väkivalta”.⁹³ Syiksi on esimerkiksi tutkimus- ja opetusalan organisaatioissa havaittu kilpailu statuksesta ja työpaikoista, häiritsijöiden ja

⁹² Ks. TM 2002b.

⁹³ Ks. Työturvallisuuslaki 732/2002. Yleisemmin ks. Randall 1997 sekä Vartia & Perkkä-Jortikka 1994 sekä populaarimpana teoksensa *Forward* ym. 1998. Ruotsin kielessä ”häirintään” liittyviä sanoja ovat muun muassa *mobbning* eli ”joukkohäirintä” tai ”-kiusaaminen”, *psykiskt våld*, *psykiskt terror* ja *trakassering*. Englannin kielen vastaavia sanoja ovat *mobbing*, *bullying*, *psychological violence* ja *work harassment*. *Bullying* näyttää olevan yleisin sanoista ainakin tieteellisessä tekstissä, ks. Vartia 2003a.

kiusantekijöiden sosiaalinen epävarmuus sekä silkka kateus.⁹⁴ On tutkimustuloksia, joiden mukaan tuollainen kielteinen käyttäytyminen olisi laajaa.⁹⁵ Se on paikannettu niin työyhteisöistä kuin kouluista, ja siitä on eriytetty niin seksuaalisia kuin ei-seksuaalisia muotoja.⁹⁶

On myös organisaatioiden tilan seuranta henkilötilinpäätöksiin ja työilmapiiriin mittauksin. On kannustavia sekä etuuksia epäviä toimia kansalaisten pysyttämiseksi pidempään työelämässä. On monia ja monenlaisia työttömiin yleensä ja erityisiin työttömien ryhmiin kohdistuvia toimenpiteitä. Esimerkiksi huhtikuun 2003 alussa puhuttiin paljon siitä, että ansiosidonnaisen työttömyysturvan kestoaikaa olisi lyhennettävä, mitä perusteltiin käsityksellä, että monet työttömät lykkäsivät töihinpaluutaan.⁹⁷ Vaikka esitän vain esimerkkejä, niiden suurella määrällä on sanomansa. Ne ovat tuskin ilman syitä ja oireita, joita niillä pyritään lievittämään. Kenties jotkin toimenpiteistä pääsevät käsiksi myös ongelmien syihin eli pureutumaan taustalla piileviin kontingensseihin.

Myös henkilötasolle kohdistuu ideoita, ohjeita ja neuvoja työn, työelämän ja elämän yleensä parantamiseen. Amerikkalaismallinen *self help*- eli itseapukirjallisuus on maassamme nykyisin laajaa. Siitä vakuuttuu jo hetken vaeltelulla hyvin varustetun kirjakaupan myyntipöytien ja hyllyjen äärellä. Kaiken kaikkiaan, elämänfilosofia on palannut keskuuteemme ja laajalla rintamalla.⁹⁸

Elämäntaidot hakusalla. Itseapukirjallisuuden painotukset vaihtelevat teknisestä uskonnolliseen ja psykologiseen filosofiseen. Markkinoilla esiintyy myyjinä filosofi, kristinuskon eri suuntauksia edustavia pappeja, muita

⁹⁴ Emt., 15.

⁹⁵ Emt., 20–21.

⁹⁶ Koulukiusaamisesta ks. Salmivalli 2003.

⁹⁷ VNK 2003.

⁹⁸ Päätin olla esittämättä tässä lähdeviitteitä. Luettelo olisi nimittäin muodostunut erittäin pitkäksi.

teologeja ja muita saarnaajia, psykologeja, psykiatreja ja muita lääkäreitä, yrityskonsultteja ja kokeneita yritysjohtajia, yhteiskuntatieteilijöitä, astrologeja, buddhalaisia lamalaisista zen-mestareihin sekä niitä, jotka lupaavat viisastuttaa muita vaikkapa Nalle Puhin oppien ryydityksellä. Jotkut myyjistä ovat kohonneet markkinagurun asemaan, jotkut ponnistavat näkyvästä asemasta yhteiskunnan tai sen kulttuurin palkeilla ja jotkut julkaisevat omakustanteita vakuuttuneina sanomansa oikeellisuudesta. Ostaja voi hankkia avukseen niin tieteellisen tutkielman, hartaus- tai mietekirjan, jotakin totuutta julistavan teoksen kuin työkirjan, jota voi ylösrakennukseksi täytellä. Joitakin teoksista tukevat nyttemmin erityiset verkkosivustot. Monet kirjoittajista ovat aktiivisia kurssittajia tai muuten innokkaita esiintyjiä, kouluttajia tai muita avunantajia.

Kaupan on itsehillintää, anteeksiantokykyä, pelottomuutta, polkuja elämän tarkoitukseen, mielen- tai sielunrauhaa, itsetuntemusta, tunneälyä, ongelmanratkaisukykyä sekä reittejä maksimaaliseen työmarkkina-arvoon ja uranhallintataitoon. Erityisen monia polkuja moninaisten ”johtamismien” säästyksellä on tarjolla johtamistaitoon ja johtajanmenestykseen. Niitä tarjotaan myös konfliktinhallintaan, neuvottelu- ja suostuttelutaitoon, altruismiin, egoismiin, vaurauteen, aineellisesta luopumiseen, optimismiin, kiireettömyyteen sekä ajanhallintaan. Muita elämänhallintakirjallisuuden ohjeita on tarjolla luovuuteen, eri elämäntilanteiden väliseen tasapainoon, onneen parisuhteessa, parisuhteen lopettamiseen, vanhemmuuteen sekä vanhenemisen taitoon. Ohjeita on myös selviämiseen työn, työelämän ja yleensä elämän vaikeuksista, jaksamiseen, toipumiseen menetyksistä, pettymyksistä ja kuluttavista henkisistä ja fyysisistä sairauksista sekä valmistautumiseen omaan tai läheisen kuolemaan. Suorastaan kehdestä haetaan niin työ- kuin vapaa-aikansa voi askeltaa itseapukirjallisuuden viitoittamana.

Globaaliprosessien sokeus ja mykkyys

Halusimme tai emme, elämme yhä selvemmin maailmassa, jossa kaukanakin sattuvat tapahtumat vaikuttavat meihin jopa viiveettä. Mielestäni nykyisin kaikkein sokeimpia suurimuotoisia prosesseja ovat ne, joihin viitataan sanalla ”globalisoituneisuus” eli ”maapalloisuus” tai ”maapalloistuneisuus”. Jos mitkään prosessit, juuri ne vaikuttavat runnovalla, ulkoisella kausaalisella voimalla kaikkein raaimpina,

pakottavimpina sosiaalisina faktoina. Nuo faktat saa tuta jokainen, joka rohkenee rakentaa joillekin muille olettamuksille. Monet noista faktoista ovat toki ihmisten tekoa, mutta tekijät ovat monet ja usein kaukana sieltä, missä vaikutukset tuntuvat. Monet faktoista ovat kenenkään tarkoittamatta syntyneitä moninaisten tekojen, laiminlyöntien ja sattumien yhteisvaikutuksia, pidetäänpä niitä myönteisinä tai kielteisinä.

Pidän niin ”maapalloisuutta” kuin ”maapalloistumista” epäonnistuneena, naurettavana käännökseenä. Mielessäni jälkimmäinen vääntyy hassunkuriseksi ”maapallolla istumiseksi”. Siksi rohkeneen kirjoittaa ”globalisoitumisesta”. Aihetta on pohdittu paljon mutta ilman yksimielisyyttä. Kun aiheeseen liittynyt muotihuuma on laantunut, sen osa-alueilla on virinnyt vakavaa tutkimusta, jolta puuttuu välitön uutisarvo. Tieto kumuloituu noiltakin osin. On tarkasteltu esimerkiksi teknologian, markkinoiden, yritystoiminnan, rahoituksen, kansainvälisen sääntelyn ja yhteistyön, rikollisuuden ja terrorismin globalisoitumista.⁹⁹

Globalisaatio vaikuttaa kausaalisen pakottavilla voimillaan myös työmme, työelämämme ja elämämme kontingensseihin. Globalisaatio saattaa aiheuttaa lisää tai entistä vakavampaa kontingenssia. Kontingenssin ”lisääntyminen” ei silti ole kielteistä kaikille. Useammalla suomalaisella kuin koskaan on nyttemmin kansainvälistä kokemusta tai mahdollisuus siihen. Tosin kääntöpuolena on mahdollisuuksien ehtyminen sellaisilta ryhmittä kuin supistuvien elinkeinonalojen vähän koulutetuilta ikääntyviltä työntekijöiltä.

⁹⁹ Koska on miellyttävää viitata ystävien töihin, otan esimerkiksi teoksen van Tulder & Ruigrok (1996). En pakkaa lähdeluetteloaani tältä osin täyteen. Sosiaalipolitiikan alalta nasevan tarkastelun tekee mielestäni Saari 2001, 186–238. Ks. samoin Julkusen (2001) jotenkin ”masentavampaa” analyysia. Terävästi ja kriittisesti asian tiivistää globalisoitumisesta eri tahoille aiheutuvien nykyisten ”tilivelvollisuuksien” näkökulmasta Shearer 2002.

Eräät globalisaation toimijat operoivat laajoilla osilla sen kenttää. Tämä koskee keskeisimpiä valtioita, Euroopan Unionia, kansainvälisiä järjestöjä ja kansainvälisiä yrityksiä. Mielestäni osa globaaliisaatiokriittikistä sekoittaa toisiinsa globalisaation kausaaliprosessit ja keskeisten toimijoiden ideologiset periaatteet, tahdonilmaisut, niiden käynnistämät toimet, tointen kyvyn saavuttaa tavoitteensa ja tointen myönteiset ja kielteiset sivuvaikutukset. Vaikka ratkaisut sysäävät liikkeelle kausaalisia prosesseja, jotka vahvistavat tai heikentävät globalisoitumisen sokeimpia prosesseja, edelliset olisi erotettava jälkimmäisistä. Muuten uusliberalismin kritiikkikin jää satunnaiseksi huiskinnaksi. Silloin se sekoittaa toisiinsa teknologiapessimismin, globaalitalouden kehityksestä kannetun huolen sekä ärtymyksen siitä, mitä poliittiset vastustajat rohkenevat esittää.

Arkinen, ikävä monetarismi. Myös ideologiset periaatteet ja aiheet vaikuttavat kausaalisina voimina mutta eri mekanismein kuin sokeimmat globaaliset prosessit. Tarkoitin, että ideologisilla eroilla on itsenäistä kausaalista vaikutusta siihen, miten toimijat suhtautuvat ja reagoivat heitä kohtaaviin puhtaimmin ”fysikaalisiin” kausaali-impulsseihin. Ideologioidensa erilaisuuden vuoksi he tulkitsevat lähtötilannetta eri tavoin. Heillä on myös erilaisia käsityksiä eri toimenpiteiden suotavuudesta ja eri käsityksiä niiden hyöty- ja haittavaikutuksista. Erilaisten tulkintojensa perusteella he soveltavat eri toimintametoja ja samojakin metodeja eri tavoin tai eri painotuksin. Edelleen, eri toimijoilla on erilaisia käsityksiä siitä, millainen yhteiskunnan tila ja millaiset yhteiskunnalliset prosessit ovat suotavia, toivottavia tai siedettäviä.

Arkinen ikävä esimerkki on monetarismin leviäminen ideologiana. Tuskin mikään vaikutusvaltainen taho asettaa enää kyseenalaiseksi monetarismin käsitystä valuutan ulkoisen vaihtoarvon ratkaisuvedusta kansantalouden terveydelle. Tuohon käsitykseen liittyy uskomus julkisten budjettialijäämien tuhoisuudesta. Vastaavat ideologiset piirteet on rakennettu sisään Euroopan rahajärjestelmän toimintaperiaatteisiin sekä jäsenvaltioiden keskinäiseen talouspolitiikkojen yhteensovittamiseen, joka on ainakin pienille jäsenvaltioille vain näennäisesti vapaaehtoista. Noissa oloissa hallitsevan talousideologian kausaalisesti pakottava voima on selviö. Monetaristisen ideologian ja sen liitännäisideologioiden vastustaja saa kokea kouriintuntuvasti tuon ideolo-

gian voiman sen kannattajien pannessa sitä toimeen vahvojen instituutioiden tuella.

Ajatuksella siitä, että myös ideologiat saattavat vaikuttaa kausaalisisina voimina ja että niiden kannattajat saattavat myös saada tuon aikaan, on ollut kannattajansa niin vanha- ja uusliberalismin kuin marxismin eri piireissä.¹⁰⁰ Ajatukselle ideologioiden kausaalisesta voimasta voi rakentaa myös tutkimus. Se voi esimerkiksi selvittää, miten oikeistovirtaukset vaaleissa ”selittävät” uusliberalistisen politiikan ja määrättyjen julkista hallintoa koskevien muutostoimenpiteiden käynnistymistä.¹⁰¹ Tavatonta ei ole ollut se, että jonkin ideologian kannattajat ovat nimenomaan halunneet sen vaikuttavan kausaalisisena, suorastaan luonnonvoimaisena prosessina.¹⁰² Tietyiltä osin uusliberalismi sekä sen seuralaiset kuten niin sanottu uusi klassinen liberalismi ja neokonservatismi kiteytyivät pitkähkön ajan kuluessa määrättyissä tutkimus- ja tiedonlevityskeskuksissa Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa.¹⁰³ Tosin niiden mukaisten ajatusten soveltamisesta esiintyy asiaa tutkineiden mukaan niin pragmaattisia, taktisia kuin systeemisiä muunnelmia.¹⁰⁴ Mielestäni Suomi sijoittuu pragmaatikkojen ja systeemikkojen väli- maastoon. Pelkästä taktiikasta meillä on tuskin ollut kysymys.

Mielestäni niin uusliberalismia kuin jokaista muutakin ideologiaa luonnehtivat määrätty ominaisuudet. Kukin ideologia on puolueellinen, kollektivistinen, asioita ja vaikuttimia peittelevä, tietoisimpien

¹⁰⁰ Tästä ks. Barry 1984.

¹⁰¹ Näin tekee esim. Harrinvirta 2000.

¹⁰² Tämäkin on mielestäni esim. Barzelayn (2001) tendenssi.

¹⁰³ Ks. esim. Self 1993, 64–67. Esimerkkejä ovat American Enterprise Institute, Heritage Foundation, Cato Institute ja George Mason University Yhdysvalloissa sekä Institute of Economic Affairs and Adam Smith Institute Isossa-Britanniassa. Ks. myös George 1999. Mielestäni Suomessa olisi tullut jo kaksi vuosikymmentä sitten olettaa, että virtaukset saapuvat myös meille, ks. Ahonen 1982.

¹⁰⁴ Teoksessaan Feigenbaum ym. (1998) paikantavat nuo muutostyytit samassa järjestyksessä Yhdysvaltoihin, Ranskaan ja Isoon-Britanniaan.

soveltajien tarkoituksiperiä palveleva työkalu, joka edistää heidän valtapyrkimyksiään. Samoin kuhunkin ideologiaan kuuluvat tarkoituksistaan vieroitettut teologiat tai niiden kaltaiset muodostumat. Ne vahvistavat ideologian vaikutusta lisäten sen uskottavuutta ja rakentamiseen siihen kohdistuvaa luottamusta. Ne peittävät ideologian luonnetta saaden sen ilmenemään universaalisenä, yksilöllisenä, asiat ja edustajiensa vaikuttimet paljastavana, pyyteettömänä ja valinnanvapautta edistävänä.¹⁰⁵

Millaisia vaikutuksia saattaa kausaalisesti pakottavilla ideologisilla katsomuksilla olla, kun vaikutusvaltaiset toimijat perustavat ratkaisunsa niihin? Jos ideologia juontuu monetarismista, saattaa syntyä kierre, jossa voimavaroiltaan leikatun julkisen hallinnon tuotosten laatutason lasku perustelee uusia julkisten menojen leikkauksia. Niiden seurauksena julkisen hallinnon tuotosten laatutaso laskee edelleen ja sen uskottavuus sekä sen houkuttelevuus työpaikkana vähenee entisestään.¹⁰⁶

Jos talousideologia on ryhtynyt suosimaan tulo- ja varallisuuserojen kasvattamista uskomuksin niiden kannustavuudesta tehokkuuteen, kierre saattaa olla sitäkin nopeampi.¹⁰⁷ Sama koskee tilanteita, joissa kansakunta alkaa kantaa huolta menestyksestään kansainvälisessä verokilpailussa, jonka sisältönä on kansainvälisesti liikkuvimpien pääomien, tavaroiden, palvelujen ja ihmisten päästäminen kevyimmällä verorasituksella tai kokonaan veroitta.

On saavutettu tutkimustuloksia, että julkinen retoriikka olisi suurin piirtein hyväksynyt talouden determinismien oikeutetun etusijan politiikan ohjenuorina. Julkinen vastuu, yksilön oikeudet ja tasa-arvo

¹⁰⁵ Ks. Reboul 1980, 21–31. ”Poliittisen teologian” teemaan olen viitannut edellä ensimmäisessä luvussani. Palaan teemaan jäljempänä.

¹⁰⁶ Tällaisten mallien kehittelyyn olen osallistunut teoksessa Ahonen & Salminen 1997. Vrt. Sipilä & Anttonen 2000, 178, 261–262. Ks. samoin Kauppinen 2000.

¹⁰⁷ Tiettyjä virikkeitä tarkastelulleni olen saanut teoksesta Julkunen 2001.

ovat väistyneet. ”Markka konsulttina” on ilmaus, joka kuvaa muutoksen tulosta. Kaukana ei ole ajatus, että pohjoismaisen hyvinvointivaltion ”siveellinen selkäranka” on joutunut lähelle murtumapistettään etenkin Suomessa.¹⁰⁸

Asenteiden koveneminen ja hyvinvointivaltion mahdoton yhtälö. *Raija Julkusen* ja hänen viittaamiensa muiden kirjoittajien ajatusten siivityksellä päädyin pohtimaan, olisiko minulla itselläni havaintoja minkäänlaisesta ”asenteiden kovenemisestä” maassamme. Mielessäni kiteytyi vertailu valtakunnan päälehden *Helsingin Sanomien* pääkirjoitusten nykysävyn ja 10–20 vuoden takaisen sävyn välillä. Muistan, kuinka aikaisemmin pääkirjoitukset halusivat muistaa ”tavallista ihmistä”, lapsiperheitä ja yksinhuoltajia siinä määrin, että lukijan liikutuksen kyyneleet eivät olleet kaukana. Nyt murheet ovat toiset. Niistä sosiaalipoliittista laatua olevat ovat juridisoituneet. Ne, joiden edut huolettavat valtakunnan päälehteä, ovat nyt toisia tahoja kuin aikaisemmin. Vertailuhypoteesini olisi mielestäni empiirisesti helppo todentaa.

Vuoden 2003 alun gallupin mukaan suomalaisten talous- ja yhteiskuntapoliittiset asenteet kovenivat kaudella 1990–1994 siinä mielessä, ettei taloudellisesta kasvusta haluttu tinkiä. Siitä lähtien asenteet ovat vähitellen pehmenneet mutta eivät läheskään vuoden 1990 tasolle. Samaan gallupiin vastanneiden suomalaisten enemmistö oli vuorenvarmasti vakuuttunut siitä, että sosiaalietuuksien väärinkäyttö on levinnyt laajalti. Enemmistö vaatii ongelman välitöntä ratkaisua. Sosiaalipoliittinen yhtälö muodostuu vaikeaksi, kun enemmistökanta korostaa myös köyhyyden poistamista ja syrjäytymisen estämistä sekä kuntien talouden ja palvelujen turvaamista eikä vain verotuksen alentamista. Enemmistö haluaa myös edistää yrittäjyyttä. Silti vain neljännes toivoo, että lisättäisiin markkinaehtoisuutta ja kilpailua yhteiskunnassa. En usko, että vastaajat tarkoittavat vain niin sanottua sisäistä yrittäjyyttä valtion ja kuntien palkkalaisten keskuudessa.

En ryhdy erityisesti tarkastelemaan *hyvinvointivaltioksi* tai *hyvinvointiyhteiskunnaksi* kutsuttua kohdetta sen enempää yleisesti kuin tuon kohteen suomalaisessa muodossa. Tosin tuo kohde on jo ollut ja pysyy

¹⁰⁸ Ks. Julkunen, mt., 86, 258–262, EVA 2003. Ks. myös Mäkelä 2001 sekä laajemmin Kalela ym. 2001.

eräänä taustoista tarkastelulleni. Sitä ovat viime aikoina tarkastelleet mielestäni ansiokkaasti useat suomalaiset.¹⁰⁹ Sen enempää en paneudu paljolti globaalisti ehdollistuneisiin suomalaisen hyvinvointivaltion ja -yhteiskunnan ongelmiin enkä edes 1990-luvun taloudelliseen kriisiin ja sen jatkoseurauksiin.¹¹⁰

Varsinaiseksi viitteelliseksi ja samalla suhteellisen konkreettiseksi kohteeksi tarkastelulleni otan koko yhteiskunnan, talouspolitiikan tai hyvinvointivaltion ja -yhteiskunnan asemasta *julkisen hallinnon laajas-
sa mielessä*. Tätä ratkaisuani perustelen kahdella seikalla. *Ensinnäkin* julkinen hallinto toteuttaa kaikkia niitä tehtäviä, jota julkisyhteisöillä on riippumatta siitä, onko kysymys hyvinvointitehtäviksi luokitelluista tehtävistä vai muista tehtävistä. *Toiseksi* julkinen hallinto on havaintojeni mukaan reagoinut enemmänkin suoraan kuin hyvinvointivaltion ja -yhteiskunnan toimintaperiaatteiden muutosten välityksellä globalisoitumisen kaikkien sokeimpiin prosesseihin. Samalla se on sopeutumalla reagoinut uusliberalismin ja monetarismin mukaisiin ideologisiin muutoksiin.

Siirryn tarkastelemaan globalisaatioon kytkeytyvänä yksittäisenä erityisaiheena toisiinsa kytkeytyvistä ajattelutavoista ja käytännöistä koostuvaa muodostumaa nimeltä *New Public Management* eli NPM. Se tunnetaan myös ”uutena julkisjohtamisena” sekä julkisen sektorin ”managerismina”. Tätä kohdistusta perustelevat myös tiedot siitä, että työn, työsuhteiden ja työelämän laatu olisi Suomessakin laskenut nimenomaan julkisessa hallinnossa. Samalla nuo seikat olisivat pysyneet suunnilleen ennallaan yrityksissä.¹¹¹ Kun julkisen hallinnon johto, organisaatiot, rahoittajat ja ylimmät päättäjät ovat syystään menet-

¹⁰⁹ Sipilä & Anttonen 2000, Julkunen 2001, Saari 2001, Lindblom 2002.

¹¹⁰ Kiander & Virtanen 2002 sekä siinä viitatu erittäin runsaat lähteet.

¹¹¹ Kauppinen ym. 2000, us. kohdat, Pekkola 2002, 40–41.

täneet henkilöstön luottamuksen, sitä ei voida pelkin julistuksin ja pikkutoimin rakentaa uudelleen.¹¹²

Eräs paljon keskusteltu käsitys korostaa kehittyneiden maiden julkiseen hallintoon 1980-luvulta alkaen vyöryneen NPM:n asemaa ideologisen ”uusliberalismin” välineellisenä ja alistaisena osana.¹¹³ Mikäli asian laita olisi kautta linjan noin, paikkansa pitäisi suunnilleen seuraava uusliberalismista määrätyn etujoukon vallankumousteorianä:¹¹⁴

”Siinä (uusliberalisti *Murray Rothbardin* työssä, P.A.) tarjotaan tietois-
sen ’leninistinen’ analyysi nykyaikaisista ’hyvinvointiyhteiskunnista’ ja
tarjotaan... taktiikkaa niiden muuttamiseksi vapaiksi yhteiskunniksi.
... Oletetaan, että hyvinvointitehtävien ja valtion roolin aiheuttaman
ylikuormituksen vuoksi länsimaiset yhteiskunnat lopulta romahtavat. ...
Valtatyhjiön täyttävät eliittiaktivistit, jotka ovat aseistautuneet... järjes-
telmällisellä ja kompromissit hylkäävällä liberaarisella sosiaalifilosofial-
la. Rothbard on... vaikuttanut siitä, että vuonna 1917 pieni marxilaisten
joukko kykeni määrätietoisesella poliittisella toiminnalla kytkeytyneenä
selvään, *teoreettiseen ymmärrykseen omasta ideologiastaan* muuttamaan
laajan maan sosialistiseksi.”

Uusliberalismi viittaamassani mielessä rakentuu kolmelle tukipilaril-
le. *Ensinnäkin* se rakentuu monetarismille ja joukolle muita mone-
tarismin kanssa samansuuntaisia talousideologisia virtauksia. Niistä
useimmiten on nimeltä mainittu *public choice* eli ”julkisen valinnan
teoria”. Monetarismin ylin arvo ovat vakaat rahaolot eli alhainen in-
flaatio ja alhaiset korot.

Toiseksi uusliberalismi rakentuu yhteiskunnan alemman keski-
luokan arvomaailmalle ominaiselle moraaliselle närkästykselle. Tuo

¹¹² Tästä laajempaa länsimaisena ilmiönä ks. Korac-Kakabadse ym. 1999.

¹¹³ Tuon päätelmän tunnetuimpia tekijöitä alan erikoiskirjallisuudessa on Pollitt 1991.

¹¹⁴ Barry 1982, 50–51, alkuperäiset tähdennykset. Amerikkalaisessa keskustelussa Rothbardin ajatteluun liitetään laajalti luonnehdinta *Leninist libertarianism*, ”leninistinen libertarianismi”. Vrt. Heinonen 1993, esim. 141.

luokka haluaa rajoittaa mielestään ”ansiottomien” pääsyä käsiksi hyvinvointivaltion ja -yhteiskunnan antimisiin. Noita ”ansiottomia” ovat tuolta kannalta esimerkiksi varattomat, tuloja vailla olevat, koulutamatottomat, pakolaiset ja maahanmuuttajat. Alemman keskiluokan ideologioissa tavalliseen tapaan uusliberalismissa saattaa esiintyä taipumusta ikään kuin rangaista mainittujen ryhmien jäseniä ilman mitään sen kummempia rankaisijoiden tunnonvaivoja.¹¹⁵ Tunnonvaivat poistaa se talousideologia ja muu ideologia, joiden antamalla oikeutuksella ”uhreja” kohdellaan kaltoin. Närkästykseseen saattaa liittyä anti-intellektualismia ennakkoluuloineen ja jopa kostonhaluineen akateemisinta sivistyneistöä ja luovan ja esittävän taiteen *avant-gardea* kohtaan sekä epäluuloa kosmopoliittisuuden suuntaan. Sikälikin uusliberalismilla on samaa asennetaustaa kuin aikanaan Saksan nationalismilla.

Kolmanneksi, uusliberalismi rakentuu yritysmaailman oletettujen tehokkaiden, säntillisten ja selkeiden toimintatapojen ihannoinnille ja laajalle soveltamiselle julkisessa hallinnossa. Nimenomaan siltä osin kuin on kysymys ideologiasta, on samalla kysymys niistä eroista, joita kenties esiintyy uusliberalistien ja toisaalta muiden toimijoiden halukuudessa ja tavoissa soveltaa erilaisia taloudellisia, teknis-taloudellisia ja sosioekonomisia toimintakeinoja. NPM:n soveltaminen ei ole uusliberalistille pragmaattinen vaan periaatteellinen kysymys.

Todistusaineistoa on paljon NPM:n ja ideologisen uusliberalismin yhteyksistä.¹¹⁶ Toisin kuin viittaamani professori Pollitt esittää, yhteys on mielestäni välttämättömän asemesta kuitenkin vain kontingenti

¹¹⁵ Ranulfin (1938) mukaan kysymys on taipumuksesta kohdistaa *disinterested punishment*, eräänlainen tunteet viileinä langetettu ja kohdistettu rangaistus niihin, joiden katsotaan sen ansainneen. Jo ennen Saksan tapahtumia joitakin vuosia myöhemmin Ranulf havaitsi tuon mielialan vallitsevan Saksassa suhteessa juutalaisiin. Vrt. Julkunen 2001, 227, sekä Ossowska 1986.

¹¹⁶ Esim. Barzelay 2001.

eli ei-välttämätön. Kysymys on empiirisestä joskin vahvasta faktasta mutta ei determinismistä.

Vaikka NPM on teknis-taloudellisessa mielessä vain joukko siinänsä monikäyttöisiä keinoja, se saattaa riistäytyä hallinnasta. Tämä riski on samantyyppinen kuin se, joka koskee luonnontieteitä, teknisiä tieteitä ja lääketieteitä ja kullekin niistä perustuvia teknologioita. NPM edustaa omalla tavallaan sekini filosofiassa suomenkielisenä käännöksenä ”laskevaksi ajatteluksi” tai ehkä paremmin ”laskelmoivaksi ajatteluksi” kutsuttua päättelyn muotoa.¹¹⁷ NPM saattaa kokea julkisen hallinnon areenoilla samanlaisen ”ansiottoman arvonnousun” kuin teknologia saattaa saada yhteiskunnassa yleensä. Kysymys on ”laskettavuuden” itsenäistymisestä ja irtaantumisesta siitä, mitä sen avulla alkujaan pyrittiin pitämään ihmisen hallinnassa ja käytössä hänen tarkoituksiaan varten.¹¹⁸ Mielestäni tämä ei ole samanaikaisesti monetarismi-, NPM- ja teknologiauskoisessa nyky-Suomessa mikään pieni riski.

”Laskettavuuden” ja sen riistäytymisen riskien kannalta tietyt NPM:n osat ovat keskeisimmät. Kutsun niitä lyhenteellä MTM eli *market type mechanisms*. Luen niiden alaan useampia mekanismeja, menettelyjä ja periaatteita kuin jotkut muut kirjoittajat ovat tehneet.¹¹⁹ Mielestäni MTM on perustellumpi nimeke kuin esimerkiksi ”privatisointi” saati ”markkinoistaminen” joukolle itsenäisinä tai yhdessä muiden kaltaistensa kanssa esitettyjä toimintatapoja. MTM koostuu

¹¹⁷ Ks. Heidegger GE/SJ, useissa kohdin. Saksankielinen ilmaus on *das rechnende Denken*. Käännän adjektiivin sanalla ”laskelmoiva”, koska mielestäni ”laskeva” viittaisi myös ”laskemiseen alas”. Sen enempiä kuin Heidegger, en arvostele ”laskemista” sellaisenaan vaan ainoastaan sen alan kohtuutonta laajenemista. Toinen Heideggerin erottama ajattelun muoto on *das besinnliche Nachdenken*, esimerkiksi ”syvästi pohtiva ajattelu”. En toki tarjoo sitä yleispäteväksi ja ainoaksi ajattelun muodoksi joskin korostan myös sitä tarvittavan sen sijaan, että harjoitettaisiin vain *das rechnende Denkeniä*.

¹¹⁸ Ks. esim. Heidegger BH/KH sekä Heidegger FT.

¹¹⁹ Esim. Harrinvirta 2000, 54–57.

erilaisista markkinamekanismien jäljitelmistä, joita on korostettu vedoten erityisesti tehokkuussyihin. Niitä NPM on levittänyt markkinoiden ulkopuolisiin yhteyksiin niin ajatellen julkisen hallinnon organisaatioiden sisäisiä olosuhteita, eri julkisen hallinnon organisaatioiden välisiä suhteita kuin monien julkisen hallinnon organisaatioiden suhteita varsinaisiin kilpailullisiin markkinoihin. Maamme julkisessa hallinnossa runsaat 10 vuotta sovelletut sanan ”tulos” sisältävät ilmaiset ja ratkaisut ovat eräs meikäläinen MTM-sovellus. Sovelluksia on kuitenkin myös monia muita.¹²⁰

Jäljitelläänpä markkinoita. Luen MTM:ien alaan lähinnä seuraavaa. *Ensimmäkin*, luen alaan englannin kielellä nimellä *corporatisation* kutsutun toiminnan. Sillä viitataan julkisen hallinnon organisaatioiden muuttamiseen aikaisempaa itsenäisemmiksi mutta edelleen poliittisen johtovallan alaisiksi organisaatioiksi. Tähän liittyy lisätty talousautonomia. Katson, että kysymys on tällöinkin MTM:eistä siksi, että niin johtovalta kuin valtion, kunnan, seurakunnan tai jonkin muun julkisyhteisön viimekätinen taloudellinen ja oikeudellinen vastuu säilyy ajatellen uuden ”korporaation” sitoumuksia. Jopa tietyt osakeyhtiöratkaisut, joissa yhtiöille on annettu lakisäätteisiä erityistehäviä, luen ”korporatisaatioon”. ”Yhtiöittämistä” harjoittavat muuten myös yksityiset yhtiöt, kun ne eriyttävät entisistä yhtiöistä uusia yhtiöitä, joiden omistusrakenne on kuitenkin sama kuin emoyhtiöillä.

Toiseksi, luen MTM:eihin toiminnan, jota kutsutaan maassamme englanninkielisen termin *contracting out* käännöksenä ”ulkoistamiseksi”. Julkisella hallinnolla säilyy suunnitteluvalta ja rahoitustehtävä, mutta toteuttajana on jokin muu taho. Ulkoistaminen voi olla myös julkisen hallinnon eri organisaatioiden välistä. *Purchaser-provider splitin* eli tuottaja–tilaaja-mallin luokittelen samaan ryhmään. Toisenkin ryhmän menettelytavoilla on vastineensa yksityisissä yrityksissä. *Quasi-markets* eli ”kvasimarkkinat” ovat eräs nimitys mainituille menettelyille. Mielestäni käsitettä ”kvasimarkkinat” voi kuitenkin käyttää myös laaja-alaisemmin eli viittaamaan kaikkiinkin MTM:eihin.

¹²⁰ Erityisen ajateltu on tältä osin Eräsaaren (2002) analyysi. Vähemmän tai ei lainkaan kysymyksessä olevien asioiden olemukseen pureutuvia tarkasteluja on ilmestynyt tuhansia. En esitä seuraavalle koonnille varsinaisia lähdeviitteitä, koska on kysymys erästä oman teknisen asiantunteukseni omimmista alueista.

Kolmanneksi, luen MTM:ien alaan sen, mitä niihin usein luetaan käsitteen kapeimmassa merkityksessä. Tuolta kannalta MTM:ejä ovat muun muassa *voucherit* eli maksusetelit. Kysymys on kysynnän ulkoistamisesta. Siihen saakka hallinnollisesti määritelty ja tyydytetty kysyntä siirretään toteutuvaksi antamalla kysyntää kohdistaville tahoille rahanarvoisia oikeuksia valita, mistä ne hankkivat kysymyksessä olevat hyödykkeet. Kuitenkin sen sijaan, että suoritettaisiin tarkoitukseen sitomatonta tukea tai laskettaisiin veroja, maksuselejä voidaan käyttää vain määrätarkoitukseen.

Neljänneksi, luen MTM:ien alaan erinäiset menettelyt, joita on saatettu voimaan julkisen hallinnon budjetoinnin ja laskentatoimen uudistuksin. Kysymys on esimerkiksi tulossopimusmenettelyistä voimavaroja myöntävien ja niitä saavien tahojen välillä sekä tulevien voimavarojen määrään suuremmasta tai pienemmästä sitomisesta siihen, miten tulostavoitteet toteutuvat. Tuollaiset menettelyt saattavat ulottua myös tulossopimuksiksi jaettujen julkisten organisaatioiden sisään. Silloin ne toteutuvat erilaisten johtotasojen ja alempien tasojen tulossopimusten keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

Samaan neljänteen MTM:ien ryhmään luen menettelyt, joilla pidemmälle viedympiä markkinoiden jäljitelmiä kuin tulossopimusmenettelyjä on rakennettu julkisen hallinnon sisään. Esimerkiksi Suomen valtio on yhtiöittänyt kiinteistönsä ja velvoittanut hallintonsa organisaatiot suorittamaan vuokraa käyttämistään tiloista. Tarkoitusta varten organisaatioille on osoitettu erityisiä budjettivaroja, joita organisaatiot kohdentavat tulossopimuskäyttöilleen. Saman ryhmän menettelyjä ovat yleisen kirjanpidon eli ”liikekirjanpidon” ja sen tulos- ja taselaskennan ulottaminen myös julkiseen hallintoon sekä kustannuslaskennan eri muotojen laajennettu soveltaminen.

Kun vertaan kertynyttä kokemusta siihen, mitä itse kirjoitin 1990-luvun alussa, joudun toteamaan, että NPM on aiheuttanut lukuisia pettymyksiä.¹²¹ Riskiksi MTM:eissa on osoittautunut se, että moninaisissa, monimutkaisissa ja osittain keskenään päällekkäisissä markkinoiden jäljitelmissä asetettuja tavoitteita aletaan pitää ”hyvinä sinänsä”, ja niiden ”hyvyyttä” lakataan tarkastelemasta kriittisesti pohtien. Käytettyjen suoritemittareiden arvojen mahdollisimman korkeat lukemat joko sellaisinaan tai suhteessa käytettyihin panoksiin

¹²¹ Ahonen 1990.

saattavat korostua kohtuuttomuuksiin saakka. Jo pelkkä mittaaminen, mitattavuus, mittaustulosten rekisteröinti, laskelmien laatiminen noiden tulosten perusteella, informaatiojärjestelmien rakentaminen laskelmien laadinnan vakiinnuttamiseksi sekä laskelmien käyttäminen päätöksenteossa saattaa kohota suorastaan eettiseksi arvoksi. Tätä korostaa englanninkielinen iskusana *accountability* ja sen suomalainen vastine ”tilivelvollisuus”. Pohjimmiltaan on kysymys siitä, että jotkut ihmiset ottavat tai saavat oikeuden velvoittaa toisia ihmisiä tilintekoon, jonka ehdot edelliset ihmiset määrittävät vallallaan. Tilinteko ”asioista” saattaa peittää alleen tilintekovelvollisuudet sälyttäneiden ihmisten taipumuksen alistaa tilintekovelvollisuuden alaiset valtaansa. Niin edelliset saattavat tehdä ”moralisoiden” jälkimmäisten teot epäluulossaan siitä, mitä jälkimmäiset saattaisivat tehdä, jos he säilyisivät vapaina alituisista tilinteon hetkistä.¹²²

NPM:n sovelluksissa julkisen hallinnon joidenkin osien sallitaan tai edellytetään kenties hankkivan osan niiltä aikaisemmin leikattua rahoitusta korvaavasta tai kokonaan uudesta rahoituksestaan kilpailemalla jäljitellyillä markkinoilla tai tunkeutumalla aidoillekin markkinoille. Tällöin erityisiin riskeihin kuuluu pelkän ansainnan korostuminen piittaamatta siitä, mitä ja miten tulovirran maksimoimiseksi tehdään, miten ansaintaan paneutuminen muuntaa tehtävien tärkeysjärjestystä ja miten eri organisatoristen asemien ja henkilöiden väliset valta- ja ihmissuhteet muuttuvat kaiken tuon seurauksena.

Markkinoiden renki paha isäntä. ”Pelkän ansainnan” arvostelulla en tarkoita, että ansainta, raha tai talous olisivat sellaisinaan pahasta. Pahasta ne eivät ole sen enempää kuin käytetty teknologia. En kuvittele esimerkiksi, että nykyisen tietokoneeni prosessori, jonka kellotaajuus on kaksi gigabittia, vaarantaisi ajatteluni tulosten kirjautumista teksteihini yhtään sen paremmin kuin se matkakirjoituskone, jota käytin tutkijanurani alussa kolmekym-

¹²² Ks. Power 1994, Munro 1998, Shearer 2002.

mentä vuotta sitten. Sen sijaan ongelmaksi saattaa muodostua keskittyminen yksipuolisesti maksimointiin tai minimointiin, numeroarvoina mitattujen toivottujen seikkojen määrän lisäämiseen tai ei-toivottujen määrän vähentämiseen. Samoin pidän ongelmana sitä, jos teknologiaa sovelletaan vain teknologian vuoksi.

NPM korostaa julkista hallintoa joukkona palveluntuotannon organisaatioita ”asiakkaille”.¹²³ Tällä perusteella on globaalisti korostettu *Margaret Thatcherin* Isosta-Britanniasta juontuvaan tapaan kehittämislinjau *empowerment of managers*, ”johtajien valtaistaminen” sekä *enabling managers to manage* eli ”johtajien johtamistehtävän mahdollistaminen”. Kysymyksessä on perusolettamus, jonka mukaan se, että johtajien sallitaan johtaa vapaasti ja ilman rajoituksia, johtaa tehokkuuden maksimoitumiseen. Vertailukohteena ovat kollegiaaliset päätöksenteon tavat, olipa niissä kysymys vaikutusvallasta, jota käyttävät poliittisten päätöksentekijät tai organisaatioiden rivijäsenet.

Sikäli kuin käsitys julkisesta hallinnosta palveluorganisaationa on saavuttanut ideologisen hegemonian, sen vaihtoehdot saattavat peittyä näkyvistä. Siinä tapauksessa ei enää nouse esiin ajatus julkisen hallinnon mistään osasta kansanvallan areenana ja kansalaisten tasa-arvon toimeenpanijana.¹²⁴ Silloin ei enää ilmene se, että julkisen hallinnon määrittely palveluorganisaatioiksi on määrittelyä sulkemalla pois muut vaihtoehdot. Kysymys on kansanvallan ja tasa-arvon sulkemisesta pois siten, etteivät ne enää ilmene realistisina vaihtoehtoina, jotka määrittelevät julkisen hallinnon luonnetta.

NPM-korostuksissa uusien julkisjohtajien avainroolista organisaatioidensa strategioiden määrittelijöinä tekee aatehistoriallisen paluun tietty auktoriteettikäsitely.¹²⁵ Isossa-Britanniassa on tuskin tunnettu

¹²³ Ks. esim. McGarvey 1997.

¹²⁴ McGarvey, ma., tarkastelee NPM:n vastakohtana lyhenteellä NLD viittaamaansa mallia kunnallishallinnossa, *New Local Democracy*.

¹²⁵ Käsitteestä Czada 1995, Weber WG, 670.

henkilöityyn karismaan pohjautuvan auktoriteettityypin poliittista käsithistoriaa sen enempää kuin vastaavia historiallisia rasitteita. Niinpä vanhemmassa saksalaisessa organisaatio-opissa nimellä *das Führerprinzip* tunnettu periaate on tehnyt huikean paluun kenenkään britin tuskin aikomatta ainakaan sitä. Kysymyksessä oli alkujaan pelkkä tekninen tehokkuusperiaate 19. vuosisadan *Verwaltungswissenschaftissa*. Tuolloin se esiintyi vastakohtana *das Kollegialprinzipin* mukaiselle monijäseniselle päätöksenteolle. Sen sijaan jo *Max Weberin* aikaan eli 19. ja 20. vuosisadan vaihteeseen mennessä *Führerprinzip* oli alkanut saada toisenlaisia painotuksia. Siihen oli alkanut liittyä odotuksia käskijältään laajat toimivaltuudet saaneista johtajista. Nuo *amtscharismatisch* eli ammattikarismaattiset johtajat toimisivat asioiden ”pelastajina” vastuualueillaan.¹²⁶

Aatehistorian järjenviekkautta. Keskeisin ja samalla raskauttava historiallinen esimerkki ammattikarismaattisuuden suuntaan muuntuneen *Führerprinzipin* sovelluksista on Hitlerin Saksa. Siellä periaate pantiin välittömästi vuonna 1933 toimeen koko julkisessa hallinnossa lakkauttamalla niin kollegiaaliset kuin kansanvaltaiset hallintatavat. Samoin tapahtui sittemmin Saksan miehittämissä maissa. Kunkin vähäisemmän *Führerin* ja *Leiterin* ”ammattikarisma” juonnettiin suoraan Hitlerin karismasta kansansa ja valtionsa Johtajana. Ammattikarismaattisen johtajan johtajuus ei ollut riippuvaista siitä, millaiset olivat hänen henkilökohtaiset johtajanominaisuutensa. Yhdeksi peräti *Reichsführereistä* kelpasi jopa sellainen henkilö kuin kanafarmarina epäonnistunut *Heinrich Himmler*.

Ammattikarismaattisella johtajalla oli ammattikarismansa siksi ja vain siksi, että se oli juonnettu Johtajan karismasta ja hänen sanastaan, josta oli tullut valtiota ja sen kansaa velvoittava ylin laki.¹²⁷ Jossakin määrin Saksaa vuosina 1933–1945 vastaava oli tilanne Stalinin Neu-

¹²⁶ Weber, em. kohta. Seuraavan kohdan lopussa esittämäni muistutuksen erään ammattikarismaattisen johtajan urapolulta tekee myös Arendt teoksessaan EJ.

¹²⁷ Meuter 2000.

¹²⁸ Czada, m. art.

vostoliitossa.¹²⁸ Mieleeni tulee *Karl Marxin* lentäväksi lauseeksi muodostunut ajatus siitä, että historia tosin toistaa itseään, mutta toisto on farssimukaelma alkuperäisistä traagisista tapahtumista.¹²⁹

NPM:n mukaelmassa ammattikarismaattisuudesta korostuu kunkin ”uuden julkisjohtajan” henkilökohtainen vastuu poliittiselle auktoriteetille lavean toimeksiannon rajoissa. NPM:ssäkin johtaja on johtaja saamansa valtuutuksen perusteella, ei siksi, että häneltä vaaditaisiin mitään valtuutuksen ulkopuolisia ominaisuuksia. Jos häneltä niitä kuitenkin vaaditaan, tämän vaatimuksen suhde hänen ammattikarismaattiseen auktoriteettiinsa on vain kontingentti empiirinen tosiasia. Tuollaiset vaatimukset tuovat ammattikarismaattisuuteen muita kuten meritokraattisia aineksia. Johtamistehtävät ovat moninaisia ja monimutkaisia, vastaan tulevat haasteet muuttuvia ja yllättäviä ja johtajan ura kenties hyvinkin pitkä. Riskinä on se, että myös vahvasti inkompetentteja tai muuten tehtäviinsä sopimattomia henkilöitä päätyy johtamistehtäviin.¹³⁰ Julkisjohtaminen on tuskin tälle riskille immuunimpaa kuin johtaminen yleensä.¹³¹

Ammattikarismaattinen perheviikonloppu. Esitän aikanaan talousalan lehdestä lukemani selostuksen siitä, mitä sattui eräässä maamme julkisessa organisaatiossa joitakin vuosia sitten. Kuluneet vuodet anonymisoivat ”case’ini” poliittisesti korrektiksi. Organisaatiota saneeraamaan palkattiin ponteva ammattijohtaja. Eräänä ensi toimistaan hän ilahdutti organisaationsa henkilöstöä perjantai-iltapäiväisellä sähköpostiviestillä. Se käsitti luettelon niistä henkilöstön jäsenistä, joiden hän salli jatkaa organisaation palveluksessa. Tiedossa ei ole, oliko kenenkään nimi jäänyt vahingossa luettelosta pois. Voimme vain arvailla, kuinka miellyttävän viikonlopun kukin heistä lähimpineen mahtoi viettää ja kuinka nöyrää kiitollisuutta johtajaansa kohtaan kukin heistä mahtoi tuntea, kun virhe selvisi.

¹²⁹ Marx LB, 360.

¹³⁰ Mielestäni hyvä tarkastelu näistä asioista on Dixon 1976, jonka aiheena on sotilaallinen johtajuus.

¹³¹ Havaitseen, että saman esimerkin esittää myös Järvinen 2000/1998, 25.

Pienessä, kielellisesti eristyneessä maassa voi tuskin odottaa nousevan kriittistä keskustelua ammattikarismaattisuuden varjopuolista. Sen sijaan laajemmilla keskusteluareenoilla niitä ei ole kokonaan väistetty. Alallani hyvin tunnettu London School of Economicsin professori *Patrick Dunleavy*, joka ei suinkaan ole NPM-kriitikko, kirjoittaa tutkijakumppaneineen:¹³²

”Ilmeni spiraalina etenevä organisaatioiden pirstoutuminen. Vahvat johtajat ja organisaatioiden itsenäistäminen niiden sisäisiltä menettelytavoilta (*corporatization*) johtivat niille suunnitellun itsenäisyyden asteen laajenemiseen täysin ennakoimattomiin mittoihin. ... Tällä oli erityisen suoria ja haitallisia vaikutuksia kansalaisten kykyyn ymmärtää saati käyttäjä hyväkseen NPM:n mukaisia järjestelyjä.”

NPM:n ”johtajantautia” vastaavalla syndroomalla on vastineensa myös yrity maailman New Leadership -doktriinissa. Siinä luotetaan vallan yläsfääreissä leijaileviin sankarillisiin yksilöjohtajiin.¹³³ Toisaalta New Leadership -oppia arvosteltiin jo tuoreeltaan siitä, että kysymyksessä olisikin pahan kerran Old Leadership eli vanha, pahamaineinen *Führerprinzip* tuossakin yhteydessä. Vastaavasti on ehdotettu, että otettaisiin käyttöön vieläkin ”uudempi” johtamisen malli.¹³⁴

”Vanhalla johtajalla on suurempi tieto, kokemus ja viisaus... kuin tiiminjäsenillä. Uusi johtaja osoittaa muille, kuinka tietoa, kokemusta ja taitoja voidaan hankkia.”

”Vanha johtaja kertoo jäsenille, mitä näiden tulee tehdä, Uusi johtaja osallistuu päätöksentekoon tiiminjäsenten kanssa siitä, mitä toimintalinjoja omaksuttaisiin.

”Vanha johtaja puhuu suurimman osan aikaa. Suurimman osan ajasta uusi johtaja kuuntelee.”

¹³² Dunleavy & Margetts 2000, 10–11.

¹³³ Koivunen 2003, 42, ym. kohdat.

¹³⁴ Northouse 1997, 222–223.

”Vanha johtaja ehkäisee riskinottoa ja rankaisee sen suuntaisista yrityksistä. Uusi johtaja rohkaisee tiimin aloitteellisuutta ja hyväksyy riskit ja ajoittaiset epäonnistumiset oppimiskäyrän osina.”

”Vanhalla johtajalla ei ole korkeita käsityksiä tiimijäsenten älykkyydestä, motivoituneisuudesta eikä luotettavuudesta. Uusi johtaja kunnioittaa tiimin jäseniä ja arvostaa heidän panoksiaan.”

Sokeat ja mykät prosessit mielessä

Asioiden ja ideologioiden globalisoituminen, työn ja työelämän muutokset, hyvinvointivaltion ja hyvinvointiyhteiskunnan muutokset sekä julkisen hallinnon toiminta- ja johtamistapojen muutokset välittyvät myös ihmismielen tiedostamattomien muodostumien ja prosessien välityksellä. Tällaisista pienimuotoisimmista ”sokeista ja mykistä prosesseista” eli henkilön, puolisoiden, perheen, pienryhmän, johtamisen ja organisaatioiden psykodynamiikasta on kirjoitettu paljon. Aihepiiri esiintyy johtamiskoulutuksessa, organisaatioiden kehittämistoiminnassa, työnohjauksessa ja moninaisissa terapioissa. Se on kliinisten asiantuntijakäytäntöjen alueita. Siitä on julkaistu runsaasti niin tutkimustuloksille, asiantuntijanäkemyksille kuin erilaisille pikaresepteille rakentuvia teoksia. Maassamme aihepiirin kirjallisuuden menekki on ilmeisesti kasvanut viime vuosina. Jopa koko nykyistä aikaamme on luonnehdittu viittaamalla laajalti levinneeseen psykodynaamiseen ekseyneisyyteen ja avuttomuuteen.¹³⁵ Itse tunnen tosin epävarmuutta siitä, voidaanko asiaa tuossa määrin yleistää.

Johtajanasemissa olevia on luonnehdittu psykodynaamisten tyyppien mukaan. Lähtökohtana ovat patologioita koskevat ammattitiedot.¹³⁶

¹³⁵ Rose 1999/1989. Vrt. Kivivuori 1999.

¹³⁶ Eräs uudemmista ”klassikoista” on tältä osin Kets de Vries & Miller 1984.

Hellimättä johtajia. On tarkasteltu skitsoideja, vetäytyviä ja huonosti kommunikoivia johtajia. On tarkasteltu hysterisen grandiooseja dramaattisia johtajia. On tutkittu organisaationsa sekasortoon saattavia maanistyyppisiä johtajia. On tutkittu paranoideja johtajia, jotka itsensä vainotuksi kokevina suostuvat yhteistyöhön vain henkilökohtaisiksi ystävikseen omaksumiensa mutta silti mieluiten hänestä itsestään riippuvaisten kanssa epäillen joutuvansa heidänkin salajuontensa uhriksi. On tutkittu narsistisesti itseään ihailevia, muista piittaamattomia johtajia.

On myös tarkasteltu defenssien eli ihmismminän psyykkisten puolustuskeinojen dynamiikkaa organisaatioissa. On esitetty, että organisaatiot ovat tuskin muuta kuin kollektiivisia defensesjä jäsentensä ahdistusta vastaan. Kun defensesjä on erotettu toisistaan jopa useita kymmeniä, tarkastelijalla on runsaasti valinnanvaraa pohtiessaan, mitkä niistä ovat milloinkin toiminnassa.¹³⁷

Meidänkin maassamme on kirjattu kliinisessä käytännössä kertyneitä vaikuttavia tapauskuvauksia organisaatioiden psykodynaamisista prosesseista. Harva jäänee vakuuttumatta siitä, että vain piilevät, kontrolloimattomat voimat kykenevät aiheuttamaan niin pitkäaikaisia, tuskallisia, sumeita kuin vaikeita ongelmia. Siitäkään ei jää epäilystä, että vastaavat prosessit ovat yleisiä niin yrityksissä kuin julkisessa hallinnossa. Huomiotani kiinnittää, että myös monet korkeasti koulutettujen työntekijöiden asiantuntijaorganisaatiot ovat ajautuneet niiden toimintaa rampauttaviin toivottomalta tuntuviin kriiseihin.¹³⁸

Miten auttaja selviää. Kuinka organisaatioterapeutti tai muu organisaatioiden ”psyykkisiä vankiloita” ruotiva konsulttiasiantuntija säilyttää järkensä siinä mielettömyydessä, jonka hänen praktiikkansa tapaus tapaukselta maana esiin yhä uudelleen? Mielestäni tämä tapahtuu seuraavasti. Asiantuntija

¹³⁷ Esim. Hirschhorn 1990.

¹³⁸ Järvinen 2000/1998. Teos on ollut maamme myydyimpiä johtamisalan teoksia. Esimerkkini toivottavien piirteiden luettelo löytyy Järvisen teoksen sivuilta 46–59. Vrt. myös Ranki 2000, joka samoin kiinnittää huomiota ”perustehtävään” ja sen katoamiseen näkyvistä organisaation epätoivoisessa kriisitilanteessa. Viittaan myös mielestäni vahvaan aihepiiriin klassikkoon Bioniin (1979/1961).

näyttäisi rakentavan julkilausumattomalle olettamukselle, ettei organisaation tavoitteita, tehtäviä eikä pysyvyyttä aseteta kyseenalaisiksi. Siksi hänen haasteisiinsa kuuluu, että ihmiset saataisiin taas keskittymään tehtäviinsä eikä ”ampumaan” kaikkea mikä liikkuu ”vastaklikin” puolella. Vastaavia korostuksia ovat organisaation perustehtävän selkeys, työn tekemistä tukevat organisaatiokäytännöt, työntekoa palveleva johtaminen, selkeät työjärjestelyt ja pelisäännöt sekä avoin vuorovaikutus ja järjestelmällinen arviointi. ”Lääkkeet” ovat siis tiukasti rationalistisia.

Tarkasteluni kannalta yksittäisen ihmispsykyen tai keskenään vuorovaikutuksessa olevan useamman psykyen tiedostamattomat rakenteet ja prosessit välittävät ja synnyttävät impulsseja, joita meihin kohdistuu. Psyky vaikuttaa osaltaan kausaalisesti siten, että mallini ensimmäisessä osassa tarkastelemiani oireilmiöitä syntyy sellaisina kuin ne ilmenevät.

En aseta kyseenalaiseksi syvyytyspsykologisista lähtökohdista harjoitettavaa organisaatiokonsultointia. Sen sijaan psykologisoinnista minulla on kriittisiä käsityksiä. Psykologisoivien tarkastelujen ongelmiin kuuluu mielestäni se, etteivät ne kenties auta sinänsä hyvinkin osuvasti hahmottamiensa ongelmien ratkaisussa. Kenties ne antavat vain hetkellistä lohtua ja siksi turhaa toivoa niille, jotka katsovat joutuneensa kohdelluiksi väärin. Jokainen työelämässä ruhjottu voi mennä kirjastoon ja kirjakauppaan vakuuttuakseen siitä, että häntä iskivät perin yleiset ja eettisesti erittäin tuomittavat mekanismit ja prosessit. Samaan tapaan saattoi entisaikojen suomalainen tiukan paikan tulleen hyräillä mielessään vaikkapa virttä ”kun vääritys vallan saapi”. Psykologisoivat tarkastelut korostavat samoin eräänlaista ”heikkojen hyveellisyyttä”.¹³⁹ Esimerkeiksi soveltuvat poiminnot yleistajuisesta tekstistä:¹⁴⁰

¹³⁹ Tätä *ressentimentiksi* kutsuttua mielialaa tarkastelen toisaalla tässä teoksessani. Ks. myös Aho-nen 2003, us. kohdat. En pidä yhtäläisyyksiä vanhemman institutionalisoidun uskonnollisuuden ja nykyisen psykologisoinnin välillä mitenkään satunnaisina, ks. Kivivuori 1999.

¹⁴⁰ Heiske 2001, 85, 143, 181.

”Kiusantekijä... on... oppinut aina hakemaan valtaa ihmisten välisissä suhteissa, tai hän voi olla... keinoton ja ’osaton’ sosiaalisessa elämässään.”

”Huono kritiikki kertoo... aggressiivisuudesta ja omista turhaumista. Ne eivät ole yritys auttaa..., vaan moittijan... tapa peitellä... käytöksensä todellista motiivia – vihamielisyyttä, kateutta... .

”Johtaja... voi... saada osakseen ihailua, joka saa hänet uskomaan, että hän... on kaikkea sitä hyvää, mitä uneksiikin olevansa. Johtaja voi... vaientaa ne, jotka esittävät arvostelua. Esimiehestä riippuvaiset työntekijät... välttävät... arvostelevien mielipiteiden esittämistä.”

Psykye on tarkasteluni kannalta eräs kontingenssilähteistä. Emmehän tarkoin tiedä edes sitä, millä ehdoilla oma psyykemme tai kenenkään muun psykye pysyy toimintakykyisenä. Emme tarkoin tiedä, millä ehdoilla se vähitellen tai äkkiä saattaa ajautua tilapäiseen lievään tai vakavaan häiriötilaan. Sitäkään emme tiedä, millä ehdoilla se ehkä toipuu ja missä tapauksissa se ei sen sijaan enää parane entiseen toimintakykyisyyteensä.

Sen enempää eivät vankassa hallinnassa ole kahden ihmisen väliset, suppean tai laajan ryhmän sisäiset tai alaltaan laajemmat tapahtumat sikäli kuin niihin liittyvät syvyyspsykologiset kausaalivaikutukset. Sen enempää kuin globalisaatiota, en kuitenkaan pidä psykodynaamiikkaa yksikantaisten determinismien lähteenä. Vastaavasti en pidä psykodynaamiikkaa työtämme, työelämäämme ja elämäämme väistämättä vain johonkin yhteen, tiettyyn suuntaan vievänä voimana.

En kiistä psykodynaamisten tarkastelujen hienostuneisuutta, voimaa enkä sovelluskelpoisuutta hyvinkin monissa yhteyksissä. Oma tarkasteluni kohdistuu kuitenkin toisaalle. Kuten olen maininnut, se edustaa korkeintaan filosofista psykologiaa ja sen lähiaihepiirejä kuten psykologista etiikkaa.

IV Aikalaisdiagnoosia: pikkupaha lukitsee instituutiot

Jatkan tässä luvussa edellisessä luvussa aloittamaani aikakaisdiagnoosia. Etenen instituutioiden aihepiiriin, jonka kytken kontingenssien kysymykseen. Yllätyksekseni löysin tuosta aihepiiristä vahvoja eettisiä painotuksia, joita en ollut etsimässä juuri sieltä. Diagnoosissani paikannan tärkeimmäksi lähteeksi seuraavissa luvuissa V–XII tarkastelemilleni kontingensseille meistä itse kunkin lakkaamatta tekemät, ehkä sinänsä pienet eettiset valinnat, jotka saattavat kasaantua hyvinkin raskain seurauksin. Mallini viimeinen osa kohdistuu eräänlaiseen kontingenssien tuotantoon kontingenssien avulla sellaisine kehityskulkuineen kulttuurimme herkimmillä alueilla, että päädyin esittämään niistä vakavan huoleni. Tulokintani mukaan meitä uhkaa maailman meille ”avautumisen” asemesta ”sulkeuma” noilla erityisen haavoittuvilla alueilla.

Manageristinen koronkiskonta muiden varoin

Lähden tarkastelussani siitä, että *instituutiot* suodattavat sokeiksi kutsumieni globaalisten ja psyykkisten prosessien vaikutuksia. Tuota tehtäväänsä instituutiot harjoittavat niin arenoina, joilla ongelmat ja ennustamattomat seikat ilmenevät kuin tahoina, jotka pyrkivät ratkaisemaan ongelmia ja reagoimaan siihen, mitä ei ole voitu ennustaa. Yhteiskuntatieteissä ja niiden eri tutkimusaloilla esiintyy erilaisia institutionalismeja, taloudellisesta sosiaaliseen ja historialliseen.¹⁴¹

Tiivistääkseni tarkasteluani sovellan tässä vain muutamia virikkeitä niin sanotun taloudellisen institutionalismin piiristä. Näin teen myös siksi, että olen itse ennestään soveltanut juuri tuon institutionalismin ajatuksia.¹⁴² Noistakin ajatuksista sovellan vain muutamia. Ne kohdistan NPM:ään eli ”uuteen julkisjohtamiseen” ja siihen liittyvään managerismiin. Käsitelmäni on, että taloustieteellinen viitekehys on narratiiviselta eli kerronnan kuljettamisen kannalta tehokas.¹⁴³ Sovellan sitä myös siihen itseensä eli asetun osin taloustieteiden hallitsemaa aikamme suuntaa vastaan.

Olen jo tarkastellut NPM:n ideologisia ja siksi uskonvaraisia, empiirialle immuuneja ja siksi kyseenalaisia piirteitä. Jatkan vastaavaa tarkastelua. NPM-uskomuksiin kuuluu, että asiat olisi yksityisissä yrityksissä aina järjestetty tehokkaasti. Taloustieteellinen tutkimus ei tue tuota ajatusta. Erään avaintekstin mukaan omistajien kyky kontrolloida ammattijohtajia on tyypillinen yritysten heikkous, joka

¹⁴¹ Ks. esim. Ahonen 1994, laajemmin Goodin 1996a.

¹⁴² Esim. Ahonen 1995.

¹⁴³ Viitataan tältä osin ensinnäkin monessa tapauksessa kvalitatiivisena ”narraationa” laadittuun osaan taloustieteellisestä tutkimuksesta. Nobel-ekonomisteista *Douglass North*, tosiaan siis kahdella etunimen loppu-s:llä, on tästä hyvä esimerkki. Edelleen, taloustieteiden retorisen potentiaalnin tarkastelijoista on mainittava ainakin *Donald McCloskey* sekä *Arjo Klamer*. Koska kaikkien kolmen tuotanto on laajalti saatavissa ja helposti elektronistakin tietä löydettävissä, en esitä tässä suoria lähdeviitteitä.

aiheuttaa tehottomuutta. Tehottomuus uhkaa jo yksistään omistajan ja ammattijohdon välisen vastakkainasettelun vuoksi.¹⁴⁴ Toisen avaintekstin mukaan yritykset eivät välttämättä koostu sisäiseltä organisaatioltaan lainkaan markkinoista. Sen sijaan ne saattavat olla varsin puhtaita normibyrokratioita. Toisaalta monet yritykset ovat jo vanhastaan rakentaneet organisaatioidensa sisään markkinoiden jäljitelmiä, kuten nyttemmin tehdään julkisessakin hallinnossa.¹⁴⁵ Empiiriseltä kannalta markkinoiden jäljitelmät ja markkinasääntelyn lisääminen yrityksissä saattaa epäonnistua, ja niin saattaa tapahtua myös julkisessa hallinnossa.¹⁴⁶ Tunnustan itse olleeni näiltä osin aivan liian yltiörationalistinen ja hyväuskoinen ainakin vielä 1990-luvun alussa.¹⁴⁷

Instituutioihin on taloustieteessä kiinnitetty paljon huomiota ajatellen niiden vaikutusta siihen, miten toimijat suuntaavat aktiviteettinsa. Mitään välttämättömyyttä ei vallitse siihen, että suuntautuminen tapahtuu eettisesti puolustettavalla tavalla. Nobel-ekonomisti kirjoittaa.¹⁴⁸

”Yrittäjien kokonaistarjontamäärä kansantaloudessa vaihtelee yhteiskunnittain, mutta... harjoitettujen yrittäjätoimintojen tuottavuus vaihtelee paljon enemmän. Tämä johtuu eroista noiden toimintojen kohdentumisessa tuottaviin kohteisiin kuten innovointiin tai suurelta osin tuottamattomiin toimintoihin kuten ’koronhavitteluun’ (*rent-seeking*) tai järjestyneeseen rikollisuuteen. ...Kohdentumiseen vaikuttavat vahvasti ne suhteelliset tuotot, jotka yhteiskunnassa on saatavana kustakin toiminnasta. Tästä seuraa, että poliittiset toimenpiteet voivat paljon

¹⁴⁴ Avainartikkeli on Leibenstein 1966. Sen ”klooni” siirroksena julkisen hallinnon tutkimukseen on Niskasen (1971) paljon tunnetumpi työ.

¹⁴⁵ Williamson 1985. *Internal transfer pricing* eli sisäinen siirtohinnoittelu on esimerkki jo monia vuosikymmeniä yrityksissä sovelletusta markkinamekanismin jäljitelmästä.

¹⁴⁶ Olen viitannut jo edellä yritysten harjoittamaan toimintonsa ”yhtiöittämiseen”. Samoin klassisen *make or buy* -päättöksen ratkaiseminen *buy*-vaihtoehdon hyväksi eli ”ulkoistaminen” kuuluu yritysten vakiomenettelyihin.

¹⁴⁷ Ahonen 1990.

¹⁴⁸ Baumol 1990, 983.

tehokkaammin vaikuttaa yritteliäisyyden kohdentumiseen kuin sen tarjontaan.”

Eräs Baumol-lainauksen avainilmauksia on *rent-seeking* eli “koronhavitteleu”.¹⁴⁹ Taloustieteissä tulot jaetaan kolmeen ryhmään: voittoihin, palkkoihin ja korkoihin. Voittoa kilpailullisilla markkinoilla voi saavuttaa vain ottamalla riskejä. Voittoa ei ole mitenkään taattu. Sijoittaja voi menettää koko pääomansa, ellei sitten valtio tule apuun, kuten on tapahtunut monien maiden pankki- ja telakkakriiseissä. Palkkoihin ei liity tulotyyppinä muuta riskiä saajalle kuin epärehellisen maksajan mahdollinen maksuhaluttomuus tai pakeneminen saavuttamattomiin tai maksajan äkillinen konkurssi pesän osoittautuessa tyhjäksi. Korkotulot ovat helpoimmat ansaita. Niiden lähteenä on yhden tai useamman pääomaesineen omistus tai hallinta, kuten maan, rakennusten, laitteistojen tai kulkuvälineiden.

Koronhavitteleen teorian mukaan siksi, että korot ovat helpointa ja turvallisinta tuloa, halu ansaita niitä on suurempi kuin hankkia pääoma- tai palkkatuloja. Ero on sitä mittavampi, mitä vähäisemmällä riskillä ja vaivalla korkoja on mahdollista ansaita verrattuna pääomatai palkkatuloihin. Taloustiede ei kritikoiv koronhavittelee yleneensä. Se katsoo tuon toiminnan parhaassa tapauksessa turvaavan huolenpitoa pääomaesineistä. Sen sijaan taloustiede ryhtyy kritiikkiin, jos havittelija ansaitsee korkoja käyttäen tarkoitukseen pääomaesineitä, jotka eivät ole hänen omiaan. Niitä hänen ei tulisi käyttää miten haluaa, vaan siten kuin on omistajan edun mukaista.

Koronhavittelee voi laajentaa toimintaansa muun muassa harjoittamalla poliittista suostuttelua, painostusta ja suosion kalastelua. Havittelijan kannalta tervetulleita ovat normit, jotka turvaavat sille yksinoikeuksia havittelutoimintaan. Havittelija muodostaa itselleen

¹⁴⁹ Alkujaan Krueger 1974.

vahvan aseman yksinoikeuksia hankkimalla, niitä laajentamalla sekä harjoittelemalla taivuttelua, jotta hänelle myönnettäisiin poikkeuksia niistä normeista, joita muiden sen sijaan pitää noudattaa. Tuolla tavoin havittelija hankkii ”omistusoikeuden” hallitsemiinsa markkinoihin. Vaikka näin ei käy juridisessa mielessä, niin tapahtuu taloudellisessa mielessä. Sama koskee pääomaesineitä; jo niiden tosiasiallinen hallinta voi johtaa taloudelliseen omistusoikeuteen, vaikka juridinen omistusoikeus ei muutu.¹⁵⁰ Kotimainen tutkija luonnehtii koronhavitte-
telua seuraavasti:¹⁵¹

”Monopolivoittojen kehittämällä tai yhteiskunnan tukijärjestelmien ja sääntöjen hyväksikäyttämällä voidaan hankkia tuottoja. Tällaisten etujen tavoittelu (rent seeking) voi vaatia innovatiivisuutta, mutta yritystoimintana se on erityinen kategoria, koska se ei tähtää arvonlisäyksen tai tuottavuuden kasvattamiseen, vaan etujen saalistamiseen.”

Koronhavitte-
telu aiheuttaa *sosiaalisia kustannuksia* eli kustannuksia, jotka ylittävät markkinaehdoin ilmenevät kustannukset kysymyksessä olevan toiminnan tapauksessa. *Ensinnäkin* koronhavitte-
lijalla olevat etuoikeudet kuten hänen monopoliasemansa ovat jo sellaisenaan taloudellinen menetys kuluttajille. *Toiseksi*, koronhavitte-
luun käytetty omaisuus ei ole kansantalouden kannalta tehokkaimmassa käytössään. Siksi osa aiheutuvaa sosiaalista menetystä koostuu niistä menetetyistä hyödyistä, jotka jäävät saavuttamatta, kun voimavarat pysyvät siinä käytössään, jossa ne ovat koronhavitte-
lun välineinä. Noista kahdesta syystä aiheutuvaa kansantaloudellista tappiota eli sosiaalista kustannusta vastaavan erän koronhavitte-
lija perii itselleen monopolivoittoa vastaavina erinä.¹⁵²

¹⁵⁰ Tullock 1967, Colombatto 2001.

¹⁵¹ Okko 1999, 2.

¹⁵² Tarkastelutavalleni on antanut tukea myös teos Milgrom & Roberts 1992. Alan kirjallisuuden tuella voisin esittää mallini myös graafisesti ja matemaattisesti. Nuo esitystavat eivät kuitenkaan sopsi teokseni tyyliin.

Kolmanneksi, koronhavittelusta aiheutuu niin sanottua *hyvinvointitappiota* kuluttajille. Koronhavittelijalla oleva monopolin luonteinen asema johtaa taloustieteessä vakiintuneesti korostettuun tapaan siihen, että kuluttajat maksavat koronhavittelijalta hankkimistaan suoritteista korkeampaa hintaa kuin he maksaisivat, jos tuotanto tapahtuisi puhtaana markkinakilpailun ehdoin. Vaikka osa kuluttajista jättää suoritteet hankkimatta niiden monopolihinnan vuoksi, koronhavittelua koskevissa tarkasteluissa oletetaan yleensä, ettei tätä tapahdu samassa suhteessa kuin monopoli nostaa hintoja verrattuna puhtaana kilpailun tilanteeseen.

Koronhavittelumallin käyttötapani. Esitykseni koronhavittelun teoriasta on tietyiltä osin yksinkertaistettu. En esimerkiksi paneudu pohtimaan kysymystä siitä, missä määrin koronhavittelu sittenkään johtaa varsinaisiin menetyksiin koko kansantalouden ja yhteiskunnan kannalta. Sitäkään en tarkastele, kuinka suuria nuo menetykset ovat empiirisesti eri tapauksissa. Oleellista on koronhavittelun malli sekä se tapa, jolla sovellan tuota mallia. Tarvittaessa myös poikkean sen totunnaisista soveltamistavoista. Samoin on oleellista se, että koronhavittelun malli voi tulla tunnetuksi myös niille, joiden toimintaa se koskee. Silloin ei ole suljettu pois sitä, että he saattavat soveltaa mallia oman toimintansa ohjenuorana. Tarkasteluni etenee vähitellen kohden kulminaatiopistettä, jossa pohdin myös tuota mahdollisuutta. Silloin virikkeeni ovat peräisin ennen muuta *Michel Foucault'ltä* ja hänen instituutioanalyseistaan.

Koronhavittelun malli on syntynyt ja laajentunut syvällä uusliberalistisen yhteiskunta-ajattelun ytimessä. Se on levinnyt myös NPM:n myötä ”perinteisen” julkisen hallinnon kritiikin välineenä. Silloin ovat kritiikin kohteena poliitikot ja johtavat viranhaltijat. Tarkastelustrategiassani sovellan sen sijaan koronhavittelumallia ennen muuta uusliberalismiin ja NPM:iin. Tarkasteluni logiikka on seuraava. Koronhavittelun mallin alkuperäisenä käyttötarkoituksena on ollut asettaa kyseenalaiseksi julkisen hallinnon toimenpiteet, jotka ovat kohdistuneet lievittämään ilmiöitä, jotka tunnetaan nimellä *market*

failure, ”markkinoiden epäonnistuminen”. Koronhavittelun mallit kuuluvat malleihin, joiden tärkeisiin soveltamiskohtaisiin kuuluvat tilanteet, joissa esiintyy *government failure*, ”julkisen toiminnan epäonnistuminen”.

Eräs esitetty ja paljon sovellettu NPM-tapa, jolla *government failure* -ilmiöön on puututtu ja jolla sen ongelmia on koetettu ratkaista, koostuu edellisessä luvussa viittaamistani ”kvasimarkkinoista”, *quasi-markets*.¹⁵³ Oma tarkasteluni paneutuu ilmiöön nimeltä *quasi-market failure* eli ”kvasimarkkinoiden epäonnistuminen”. Se on eräs uusliberalismia ja NPM:ää uhkaavista epäonnistumisen ilmiöistä.¹⁵⁴ En tarkoita, että kvasimarkkinat epäonnistuisivat periaatteessa sen enempää kuin markkinat tai julkinen toiminta. Liityn vain niihin muihin tarkastelujoihin, jotka ovat nostaneet esiin sen mahdollisuuden, että myös kvasimarkkinat *saattavat* epäonnistua. Niin markkinoiden, julkisen toiminnan kuin kvasimarkkinoiden epäonnistuminen on mielestäni puhtaasti empiirinen ja sellaisena kontingentti kysymys. Vastaavasti se olisi erikseen selvitettävä kussakin empiirisessä tapauksessa.¹⁵⁵

Kvasimarkkinoiden epäonnistumistavat. Kvasimarkkinat voivat epäonnistua kolmella pääasiallisella tavalla: niiden muodostuminen on puutteellista, kuluttajien preferenssit muodostuvat vääristyneinä tai nuo preferenssit

¹⁵³ Ks. Kähkönen 2002. Pitäydyn ilmaukseen ”kvasimarkkinat”. Mielestäni Kähkösen käännös ”näennäismarkkinat” viittaa markkinoihin, jotka toimivat huonosti, näennäisesti. Omassa kielenkäytössäni kvasimarkkinat saattavat paitsi toimia hyvin tai siedettävästi, myös jäädä vain näennäismarkkinoiksi eli toimia epätydyttävästi. Cutler ja Waine (1997) esittävät jopa sen käsityksen, että koko käsite ’kvasimarkkinat’ on puutteellinen. Tämä koskee kirjoittajien mukaan käsitteen kaikkea käyttöä kehityneiden länsimaiden julkisen hallinnon uudistamisessa. Kirjoittajien mukaan kvasimarkkinoiden yhteydessä käytetyt toiminnan ja tulosten arviointikriteerit on rajattu niin kapeasti, että päätelmät syntyvät liian automaattisesti. Kvasimarkkinoiden asettaminen kyseenalaiseksi on suljettu pois sanottujen kapeiden rajausten vuoksi.

¹⁵⁴ Lowery 1998, Sclar 2000, Warner & Hefetz 2001.

¹⁵⁵ Le Grandin (2001) tarkastelun ytimiin kuuluu päätelmä, että siellä missä kvasimarkkinoiden perustaminen ei johda kilpailun lisääntymiseen, niiden hyöty on kyseenalainen. Myös kvasimarkkinoilla toimiva monopoli jää monopoliksi. Seuraava koonnokseni tiivistää Loweryn (1998) viime vuosina paljon viitatus analyysin ydinpäätelmät.

ilmaistaan väärin. *Ensimmäisessä* tapauksessa kvasimarkkinat muodostuvat vaillinaisina, koska ne jäävät monopolistisiksi eikä kunnollista kilpailua esiinny. Näin käy, mikäli esimerkiksi julkisen terveys- tai koulutuspalvelun tarjoajalla on monopoli eli se on joka tapauksessa ainoa kysymykseen tuleva tarjoaja tai ellei tilaaja valitse palvelun tarjoajaa tarjouskilpailulla eri tarjoajien joukosta.

Toisessa tapauksessa kuluttajilta tai heidän puolestaan suoritteita tilaavilta tahoilta puuttuu informaatiota, jotta kulutuspäätökset heijastaisivat kunnolla preferenssejä. Tätä ongelmaa pahentaa, mikäli kysymyksessä olevat hyödykkeet ovat monimutkaisia kuten sairaanhoidon, kulutuksen tai tutkimuksen toimenpiteitä. Kenties tuottajan ja tilaajan välisistä sopimuksista jää pois tärkeitä seikkoja kuten laadunvarmistus. Lopullisella kuluttajalla tai käyttäjällä saattaa olla vieläkin vähemmän tietoa hyödykkeestä kuin sen tilanneella taholla.

Kuluttajien preferenssit muodostuvat vääristyneinä myös silloin, kun tarjoajat pystyvät manipuloimaan tilaajien tai kuluttajien preferenssejä mainonnalla, suhdetoiminnalla tai käyttäen hyväkseen hyviä suhteitaan tilaajiin. Preferenssit muodostuvat vääristyneinä samoin, mikäli esiintyy niin sanottuja ulkoisvaikutuksia. Niitä esiintyy esimerkiksi, mikäli sopimustoiminta säästää julkisia budjettivaroja, mutta tämä tapahtuu siten, että kustannuksia siirtyy työvoimalle. Toisin sanoen, tuottaja palkkaa entistä halvemmalla työntekijöitä, joiden asema on heidän edeltäjiään heikompi eli työsuhteet epäjatkuvampia tai palkka sosiaalietuuksineen huonompi. Ulkoisvaikutuksia saattaa aiheutua myös siitä, että hyödykkeiden laatutasosta tingitään.

Kolmas tapaus esiintyy, mikäli ”tilaajakuluttajan” ja ”käyttäjäkuluttajan” preferenssit eroavat toisistaan. Tilaajakuluttaja ryhtyy tilaamaan hyödykettä sopimuksen nojalla tuottajalta laadun parantamiseksi tai kustannusten laskemiseksi. Mikäli ovat kysymyksessä esimerkiksi koulutuspalvelut, käyttäjäkuluttajalle saattaa sen sijaan olla oleellisinta, että hän tai hänen lapsensa saa koulutusta koulussa, jonka oppilaiden tai heidän vanhempiensa sosioekonominen tausta täyttää minimivaatimukset. Käyttäjäkuluttajat eivät toisin sanoen piittaa laadusta mitään.

Etenen kohden tapausanalyysia pohjaten tietoihin, joita kertyi eräässä asiantuntijahankkeessani.¹⁵⁶ Kysymys oli julkisesta epäilystä siitä, että voimavaroja valui julkisin päätöksin ja normein määritellyistä toiminnoista pelkkään rahanansaintaan eräässä tyyppissä asiantuntijaorganisaatioita. Ne olivat tulleet lisääntyvästi kvasimarkkinoiden piiriin sikäli, että muun kuin julkisesta budjetista suoritettun perusrahoituksen osuus niiden kokonaisrahoituksesta oli vuosien mittaan kasvanut huomattavasti niin absoluuttisesti kuin suhteellisesti. Kasvava osa tuota muuta rahoitusta oli peräisin kvasimarkkinoilta sikäli, että sen kohdentamisesta asiantuntijaorganisaatioille päättivät niiltä suoritteita tilaavat muut julkiset organisaatiot. Yksityisen sektorin asiakkaiden tilauskannan volyyymi oli sen sijaan verrattain vähäinen verrattuna julkisesta hallinnosta peräisin oleviin asiakkaisiin.

Organisaatioiden hankkiman muun rahoituksen tuloylijäämien käyttöä ei koskenut enää mikään tarkoitussidonnaisuus, eli ne saattoivat käyttää nuo ylijäämät täysin vapaasti valitsemiinsa tarkoitukseen löyhän, menettelytapoja koskevan sääntelyn rajoissa. Ylijäämiä ei kuitenkaan voitu tuottaa monista hankkeista, joita olivat rahoittaneet määrättyt julkisen hallinnon organisaatiot. Varat oli nimittäin kohdittu määrättyihin ”yleisellä edulla” perusteltuihin hankkeisiin.

Pohditaanpa, mahtaako NPM olla immuuni määrätuille kehityskuluille. Niissä NPM:ia uusliberalistisessa tai muussa tarkoituksessa soveltavat poliittiset päätöksentekijät tulevat altistaneiksi julkisen omaisuuden määrättyjä eriä sen käyttöä koskevia päätöksiä tekevien käynnistämälle, harjoittamalle tai edistämälle koronhavittelulle. Tällöin ei ole suljettu pois sitä, että tuon omaisuuden käyttötarkoitus muuttuu ratkaisevasti verrattuna siihen, mihin ylimmät kuten poliittiset päätöksentekijät olettavat sen osoittaneensa ja mihin he kenties edelleen luulevat sitä käytettävän. Tätä tendenssiä vahvistaa, mikäli

¹⁵⁶ Temmes ym. 2002. Esitän tapauksen siis abstrahoiden.

samassa yhteydessä esiintyy kuvaamaani kvasimarkkinoiden epäonistumista.¹⁵⁷

Kaksinaisesti tehoton monopoli tehokuoressa. Onko mahdollista, että suomalaismalliseen julkiseen talousarviotalouteen kytketty asiantuntijaorganisaatio harjoittaisi koronahavitteluä siinä määrin, että se voisi ratkaisevasti suunnata tehtävänsä uudelleen tuon havitteluä suuntaan? Se on hyvinkin mahdollista niin ulkoisesti kuin sisäisesti.

Monella julkisella asiantuntijaorganisaatiolla on monopoliasema toimintaansa. Hoitotoimenpiteitä, tutkintoja tai muita suoritteita eivät muut tahot saa kenties tuottaa. ”Toimilupa” on kirjoitettu jopa lainsäädäntöön. Sen tuella organisaatio ”omistaa” markkinansa. Monopoliasemansa ansiosta se saattaa kyetä ansaitsemaan monopolivoittoja vastaavaa taloudellista ylijäämää myydessään suoritteitaan joillekin sopimuskumppaneilleen. Sitä se voi NPM:n sallivan normisääntelyn ansiosta käyttää varsin vapaasti. Kysymykseen tulevana ylijäämän käyttötarkoituksina ovat esimerkiksi ylijäämät hankkineiden tai ylijäämää tuottaneita hankkeita johtaneiden henkilökohtainen ”kehittäytyminen” tai heidän laite- ja tarvikkehankintansa. Organisaation muut jäsenet jäävät osattomaksi, elleivät ylijäämävaroja ansainneet suvaitse luovuttaa jotakin osaa niistä muille.

Koronhavittelu tekee muodollisessa mielessä julkisista mutta ylijääminä ansaituista – eikä julkisesta budjetista kohdennetuista – varoista taloudellisessa mielessä koronahavittelijoiden yksityisomaisuutta. Julkinen omistussuhde jää muodollisuudeksi. Samalla on tullut taloudellista yksityisomaisuutta niistä julkisista investoinneista, joiden avulla havittelijat voivat harjoittaa, jatkaa ja laajentaa havitteluään. Nuo investoinnit ovat julkista omaisuutta enää muodollisessa, juridisessa mielessä. Eihän niitä käytetä missään sellaisessa tarkoituksessa, että saavutettaisiin julkisen omistajan asettamia tavoitteita. Ylijäämien ansainnan salliminen ei ole mikään tuollainen tavoite.

Sisäistäkään koronahavitteluä ei ole suljettu pois kuvatussa julkisessa asiantuntijaorganisaatiossa. Oletettakoon, että organisaatiolla on kaksi toimintalajia. Oletettakoon, että yhtä niistä harjoittavilla on enemmistövalta organisaatiossa joko johtajanvaltana tai kollegisena valtana. Oletettakoon, että

¹⁵⁷ Vrt. Ryan 2002, Adnett ym. 2002. Olen peilannut tapausesimerkkiini analogioiden kautta myös Barrowcloughin (2001) analyysin, joka koskee julkisen ja yksityisen tarjoajatahon rinnakkainoloa markkinoilla.

enemmistö tai johtaja haluaa vahvistaa omaa toimintalajiaan toisen toimintalajin kustannuksella, jotta koronhävittelyn laajentaminen olisi mahdollista. Enemmistöllä on mahdollisuus toteuttaa aikeensa ottamalla vähitellen halltuunsa voimavaroja toiselta toimintalajilta. Tämä on mahdollista esimerkiksi silloin, kun määräajaksi täytettyjä tehtäviä tulee avoimiksi. Silloin vallan hallussaan pitävä taho voi vapaasti suunnata tehtävät uudelleen. Näin se voi tehdä kenties pitkäänkin toisen toimintalajin tuotoksen laskematta, mikäli se voi kiristää tuon toimintalajin tuottavuusvaatimuksia.

Kysymys on riskistä toiminnan tosiasiallisten tavoitteiden irtoamiseen toiminnan tarkoituksista. Vaikka sisäisessä koronhävittelussa leikatut voimavarat hyväkseen saava toiminta olisi laadukkaampaa tai yhtä laadukasta kuin leikkausten kohteeksi joutuva toiminta, koronhävittelyn ala laajenisi silti.

Oletetaan vaihtoehtoisesti, että voimavarojen leikkausten kohteeksi joutuu toiminta, joka on tulosityksikössään voimavaroiltaan korkeatasoisinta, vaativien asiantuntemusalueiden tarpeita tyydyttävää ja erityisen innovatiivista. Tuolloin sisäinen koronhävittelu laskee suoraan asianomaisen tulosityksikön toiminnan laatutasoa ja kapeuttaa yksikön tuotoksiin potentiaalisesti kohdistuvan ulkoisen kysynnän alaa. Tuolloin se, että koronhävittely laajentaa standardoidumman, vakiintuneimman ja vähiten innovatiivisen toiminnan alaa sen monopoliaseman turvin organisaation tai yksikön sisällä, on tuloksellisuuden kannalta suorastaan tuhoisaa. Se on myös epäeettistä.

Esimerkkini viittaa NPM:ään sisältyvän vakavia riskejä siihen, että huomattava osa yritteliäisyyttä saattaa suuntautua julkisessa asiantuntijaorganisaatiossa ulkoiseen ja sisäiseen koronhävitteluun sillä seurauksella, että toiminnan perusteltavuus saattaa vakavasti heiketä. Kysymys on eräästä lisäkontingenssin lähteestä. Koronhävittelyn vuoksi merkittävä osa organisaation toiminnasta saattaa lopulta koostua aivan muusta kuin siitä, mitä sen tulisi tehdä sitä koskevan ulkoisen tavoitteidenasettelun mukaan, jos tuollaista tavoitteidenasettelua on ylipäättään olemassa. Ellei sitä ole, ongelma on erityisen vakava: silloin ei ole olemassa perusteluja budjettirahoituksen jatkamiselle tuollaiselle organisaatiolle.

On tutkimusnäyttöä siitä, että varat, jotka tulevat asiantuntijaorganisaatiokäyttöön muulla tavoin kuin kaikkein tiukimman laadukontrollin perusteella, eivät lisää sen laadukkainta tuotantoa. Tuotosmäärä kenties kasvaa, mutta laadukkaimman tuotoksen määrä ei lisäännä.¹⁵⁸

Esimerkkini nostaa esiin myös NPM:n mukaisen ”johtajien valtaistamisen” riskit, mikäli luonnehdittu kielteinen kehityskulku perustuu edes osittain yksilöjohtajalle siirrettyihin toimivaltuuksiin. Epäselväksi saattaa jäädä, ovatko poliittiset päätöksentekijät ymmärtäneet, mitä he ovat tehneet. Hehän ovat antaneet julkista omaisuutta julkisjohtajien yksityisomaisuudeksi taloudellisessa, joskaan ei juridisessa mielessä. Ovatko he sen enempää ymmärtäneet, että he ovat antaneet koronhavittelun nettotuotoksen samoin julkisjohtajien taloudelliseksi yksityisomaisuudeksi? Jää jopa epäselväksi, ovatko päätöksentekijät lainkaan tietoisia siitä, mitä saattaa tapahtua ja ehkä tapahtuu. Peittävätkö hyvät taloudellisia volyymeja kuvaavat lukuarvot ehkä näkyvistä sen, että toiminta kenties ”onttoutuu” sisällöltään? Onko mahdollisesti kysymys poliittisesta epäonnistumisesta vai enemmänkin siitä, ettei mitään poliittisia tavoitteita edes ole asetettu?¹⁵⁹ Alallani varsin tunnettu tutkija, Manchesterin yliopiston professori *Gerry Stoker*, ehdottaa, että kysymys saattaa olla jopa poliittisten päätöksentekijöiden tietoisesti soveltamasta fatalistisesta maailmantulkinnasta. Sen mukaista olisi, että vallanhaltijat tekisivät vaihtelevia yrityksiä tilapäiseen yliherruuteen, luopuisivat koordinoitipyrkimyksistä, turvautuisivat vain tilapäisiin vuorovaikutus- ja yhteistyöverkostoihin sekä rakentaisivat olettamuksille laajalle levinneestä, yleisestä epäluottamuksesta ja arvojen eklektisyydestä.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Payne 2001.

¹⁵⁹ Vrt. Bovens ym. 2001.

¹⁶⁰ Stoker 2002, erit. 420.

Minulle jo nuorena tutkijana tutuksi tullut sosiaalifilosofi *Russell Hardin* sekä toinen kirjoittaja lausuvat seuraavaa käsillä olevasta ongelmakentästä. He tarkastelevat myös NPM:n kenttää:¹⁶¹

”Kapea-alainenkin oman edun tavoittelu vaikuttaa yleisen edun suuntaisesti markkinoilla, mutta usein käy toisin hierarkkisissa yhteyksissä kuten julkisessa hallinnossa. Siellä on mahdollista vallankäyttö kapeasti henkilökohtaisen edun nimissä. Jotta... oman edun tavoittelu aiheuttaisi myönteisiä seurauksia jälkimmäisissäkin yhteyksissä, vaaditaan... kanustinjärjestelmiä, jotka turvaavat sen, että... toiminta on hyödyllistä.”

”Poliittisten etujen tasapaino on se, että laadun annetaan pysyä matalana, koska se keventää julkista menotaloutta. Samalla korostetaan, että korkea laatu on tärkeää. Saattaa näyttääkin, että sitä edistetään joillakin keinoin, mutta tämä tapahtuu ehkä hyvinkin tehottomasti.”

Jos NPM:ään sisältyy vakavia riskejä, miksei se näyttäisi nostattaneen ainakaan Suomessa juuri vastustusta?¹⁶² Näyttäisihän se kyvyttömyltä estämään esimerkiksi toiminnan, tavoitteidenasettelujen ja toimintatapojen epämääräisyyttä, mielivaltaisuutta ja satunnaisuutta, syrjäyttämistä tavoitteiden suunnasta, hyvinkin raakaa talouslähtöistä opportunistia, ennustamattomuutta sekä pahimmassa tapauksessa laatutason laskua ja innovoinnin kuihtumista siksi, että toiminta keskittyy helpoimmin ja pikaisimmin ansaittavien tuottojen havitteluun. NPM näyttäisi jopa lietsovan noita kielteisiä piirteitä. Mahtaako työhyvinvointikaan kukoistaa tuollaisissa oloissa? Kysymys on jopa eräänlaisesta korruption vastineesta eli kirjaimellisesti ”mädännäisyydestä” muodossa, jossa lakia ei suorastaan rikota.¹⁶³

Esittämäni kysymykseen voidaan vastata lisäkysymyksellä siitä, onko kenelläkään kannustimia yksipuolisesti luopua toiminnasta

¹⁶¹ Hardin 1998, 229, ks. myös Colombatto 2001. Toisen lainauksen lähteenä on Ryan 2002, 26.

¹⁶² Tätä ihmettelee myös Koski 2002.

¹⁶³ Vrt. Ensor & Duran-Moreno 2002.

NPM:n mukaisten jäljitelyjen markkinoiden ehdoin. Onko kellään sen enempää kannustimia luopua omasta asemastaan ”ammattikarismaattisena” julkisjohtajana? Löysin asiasta kiintoisan kuvauksen:¹⁶⁴

”Muutamat dekaanit sanovat... esimerkiksi Matti Alestalo... Tampereelta..., että hän sydämestään inhoaa... järjestelmää, joka on käytössä ja kokee, että se tekee hallaa niille tavoitteille, joita hän pitää arvokaina... . Kun se... kuitenkin on se järjestelmä, jonka mukaan rahaa saadaan, kokee hän, että hän olisi huono dekaani, ellei... yrittäisi tämän järjestelmän puitteissa saada niin paljon rahaa tiedekunnalle kuin mahdollista. Tämähän on tällainen klassinen kauhuissaan juoksevien muurahaisten logiikka... Kun kaikki juoksevat, niin ettei vaan jäisi jälkeen tai tulisi tallatuksi, täytyy juosta yhä kovempaa.”

”Hän olisi huono..., ellei yrittäisi saada niin paljon rahaa... kuin mahdollista.”

”Kauhistuneiden muurahaisten” malli vastaa tiettyjä peliteoreettisia malleja. Lähinnä se vastaa *prisoner’s dilemma* -peliä eli ”vanging ongelma” -peliä. Siinä kuulustelija uhkailee tovereistaan erotettua vankia lupailen tälle etuuksia, mikäli tämä suostuu täyttämään kuulustelijan esittämät vaatimukset.¹⁶⁵ Tulosohjatussa julkisen hallinnon asiantuntijaorganisaatiossa lupaukset ja uhkaukset voivat liittyä esimerkiksi kerta kerralta kunnianhimoisempiin tulosvaatimuksiin. Yksityisellä sektorilla ”muurahaisten” saattavat juosta esimerkiksi pakoon organisaation saneeraajia. Kukin ”muurahaistilanne” juoksee sitä paitsi omaan suuntaansa.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Virtanen 2002, 223.

¹⁶⁵ Pruitt & Carnevale 1993, 19–21, 68–71, 133–136. Kysymys ei ole ”PDG:tä” koskevasta alkuperäislähteestä. Koska teoksen aiheena kuitenkin ovat neuvottelut konfliktitilanteissa, se soveltuu tähän viitteeksi.

¹⁶⁶ Ranki (2000) luonnehtii osuvasti, kuinka kriisiyrityksessä johto pyrkii selviytymään turvaamalla asemaansa, asiantuntijat turvasivat ammattipätevyytensä ja alemmat toimihenkilöt tarpeellisuuteensa luottamushenkilöiden puolestaan havitellussa vaikutusvaltaa.

Aivan kaikkialla maailmassa NPM ei sentään ole saanut ihmisiä vain säntäilemään ”kauhistuneina muurahaisina” tai suostumaan miltei mihin vain peloissaan, että muut kuitenkin suostuvat. Ison-Britannian olosuhteista on kirjoitettu muun muassa seuraavaa:¹⁶⁷

”NPM on saanut aikaan niin liittoutumista (sen soveltajien kanssa, P.A.), vihaa sitä kohtaan kuin vastarintaa. NPM:n seuraukset... sisältävät uhrien syyllistämistä sekä huomion johtamista pois sellaisista kontrolliprosesseista ja toimijoiden teoista, jotka johtavat stressintäyteisiin työoloihin, kun NPM:ää pannaan toimeen erityisen kovakouraisesti. ...Yrityksiä puuttua asiantuntija-autonomiaan ja panna NPM toimeen... kovakouraisin tavoin lieventävät ne muutospyrkimysten kohteena olevista, jotka koettavat säilyttää kollegiaalisuuden elementtejä.”

Kasaantuvan organisatorisen pikkupahan inventaari

Olen tarkastellut sitä, että NPM ja siihen liittyvä ”ammattikarismaattisuus” saattavat johtaa koronhavitteluun ja organisaatioiden ja niiden tulosyksiköiden varsinaisten tavoitteiden vähittäiseen syrjäytymiseen. Seuraustensa epäeettisyydestä huolimatta tuollainen kehityskulku saattaa kuitenkin edetä menettelytavoiltaan sinänsä eettisesti. Silloin se etenee esimerkiksi asianomaisen julkisjohtajan tai valtaapitävän ryhmittymän tekemien enemmistö päätösten nojalla. Se saattaa edetä jopa organisaation tai tulosyksikön koko henkilöstön vankkumattomalla tuella, jonka kaikkien heistä oma etu sanelee. Toisaalta lopputulokset ovat epäeettisiä. Lainaamaani Baumoliin viitaten korostan, että noinhan asiat voivat olla myös rikollisjoukkiossa tai terroristiryhmässä. Saattavathan niidenkin jäsenet olla parhaita ystäviä keskenään mutta silti sellaisissa merkeissä, joita paheksomme.

¹⁶⁷ Chandler ym. 2002, 1051, vrt. Lozeau ym. 2002. Vrt. ”vastarinnan kanavien” puuttuminen Suomessa, Julkunen 2001, 289, sekä teema ”pienen maan autoritaarinen yhtenäiskulttuuri”, Sipilä & Anttonen 2000, 274.

Jaan tarkastelemani toiminnan neljään lajiin. *Ensimmäkin*, se voi olla niin ulkoisilta tuloksiltaan kuin sisäisiltä menettelytavoiltaan eettistä. *Toiseksi*, se voi olla tuloksiltaan eettistä mutta menettelytavoiltaan epäeettistä. *Kolmanneksi*, se voi olla tuloksiltaan epäeettistä mutta menettelytavoiltaan eettistä. *Neljänneksi*, se voi olla epäeettistä sekä tuloksiltaan että menettelytavoiltaan. Menettelytavoiltaan epäeettistä saattaa tosin sanoen olla niin tuloksiaan ajatellen epäeettinen toiminta kuin tuloksiltaan eettisesti rikkeetön toiminta, johon ei siis liity koronhavittelua.

Menettelytavoiltaan ovelilla, juonittelevilla, petoksellisilla, salakavalilla, häikäilemättömillä ja henkisesti julmilla menettelytavoilla on yhtä pitkä historia kuin ihmisyyhteisöillä ja yhteiskunnilla. Jo varhain niitä on kirjattu kertomuksiin sotaretkestä, sodista ja taisteluista, vallankaappauksista, sotaisista levottomuuksista ja vallankumouksista.

Uudemmassa tutkimuksessa aihepiiriä on tarkasteltu muun muassa otsikolla *manipulaatio* eli piilovaikuttaminen. Siihen on paneuduttu muun muassa *rational choice* -suuntauksen eli vähemmän ystävällisesti ilmaistuna *rat choicen* piirissä.¹⁶⁸ Tuloksena on ollut päätelmiä siitä, minkä verran ja missä järjestyksessä toimijan kannattaa paljastaa hallussaan olevaa tietoa vastustajalleen tai ”pelikumppanilleen” jossakin asetelmassa, jota voidaan hahmottaa esimerkiksi peliteorian jollakin muunnelmalla. Samoin on ollut tuloksena suosituksia siitä, missä järjestyksessä asiat kannattaa saattaa käsittelyyn, jotta käsittelyjärjestyksestä päättävä taho voisi maksimaalisesti vaikuttaa lopputulokseen. Nämä ovat kuitenkin vain erillisiä esimerkkejä *rat choicen* annista.

Ranskassa syntyi vastikään kriittistä, eettissävyistä keskustelua, kun kaksi Grenoblen yliopiston tutkijaa julkaisi yleistajuisen teoksen manipuloinnin eli piilovaikuttamisen taidosta ja strategioista.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Esim. Riker 1986.

¹⁶⁹ Joule & Beauvois 2002.

Vaikka sikäläinen keskustelu ei tätä juuri maininnut, tutkijoiden pohdinnat muistuttavat teorioita, joiden laadintaan on ottanut vahvalla panoksella osaa vuoden 2002 Nobel-ekonomisteista toinen, *David Kahneman*.¹⁷⁰ Ranskalaistutkijat erottavat kolme strategiaa, joita he kutsuvat nimillä *amorçage*, *pied dans la porte*, *la porte au nez*, eli ”pilkkominen”, ”jalka oven välissä” sekä ”ovi kiinni nenän edessä”. Kepeistä nimistä huolimatta esitystapa muistuttaa tieteellistä. Tarkastelen kutakin strategioista ajatellen organisaatioiden sisäisen epäeettisen käyttäytymisen aihepiiriä.

Manipulointia à la française. ”Pilkkomiseen” liittyy manipuloijan pyyntö kohteelleen, että tämä tekisi jotakin sinänsä vähäpätöistä kuten tulisi tapaamaan manipuloijaa. Tämä ei edes vihjaa uhrilleen, mikä tätä odottaa. Uhrilla ei siksi ole mahdollisuuksia varautua eikä valmistautua tilanteeseen. Häntä saattaa odottaa esimerkiksi arvostelu, suuria asioita koskevat pyynnöt ja vaatimukset, uhkailu tai kiristys. ”Pilkkomista” on myös, jos manipuloija pyytää uhriaan saapumaan tai menemään jonnekin siten, että vain manipuloija tietää, mikä tai ketkä uhria odottavat.

”Jalka oven välissä” -strategiassa manipuloija pyytää uhriltaan ensin yhtä asiaa, sitten toista ja sitten kenties yhä useampaa. Kenties hän pyytää aluksi uhria ottamaan vastuulleen kertaluonteisesti jonkin oman tehtävänsä, sitten samaa uudelleen ja lopulta yhä useampia tehtävistään. Kaikki tämä tapahtuu kenties ilman puhuttakaan korvauksesta tai manipuloimalla syntyneen tilanteen purkamisesta.

”Ovi kiinni kasvojen edessä” -strategiassa manipuloija esittää aluksi uhrilleen äärimmäisen vaatimuksen tai uhkauksen. Jos ja kun uhri kenties kauhistuu ja alkaa vastustella, manipuloija kohtuullistaa vaatimustaan, kunnes uhri kenties suostuu myönnötykseen tai menetykseen, jota hän ei missään tapauksessa olisi muuten voinut kuvitellakaan hyväksyvänsä. Muunnella strategiasta soveltaisi suoraan Kahnemanin mallia siitä, että ihmiset kaihtavat menetyksiä enemmän kuin arvostavat lisäetuuksia. Uhkaamalla etuuksien ottamisella pois tai eväämisellä sen sijaan, että lupaisi etuuksia, manipuloija saattaa päästä tehokkaasti tarkoitustensa perille.

¹⁷⁰ Esim. Kahneman & Tversky 2000.

Havaintojeni mukaan johtamisalan ammattikirjallisuus on ambivalenttia suhteessa valtakäyttäytymiseen. Yhtäältä on löydettävissä suoranaisia varoituksia siitä, että epäeettisiä toimintatapoja soveltava johtaja suorastaan ”masentaa” alaisensa.¹⁷¹ Vanhemmassa alan kirjallisuudessa kenties vielä neuvottiin johtajaa ”alaisiin” suuntautuvassa ”kurissapitämisessä”. Silti johtajalle asetettiin eettisiäkin vaatimuksia:¹⁷²

”Yksi... vanhimmista säännöistä on, että asiat on aina hoidettava kahden kesken. Älä koskaan nöyryytä alaistasi... . . . Työntekijä on... saatava ymmärtämään, että kritiikki kohdistuu suoritukseen, ei henkilöön. . . . Vältä tunnontarkasti esittämästä kommentteja, jotka voitaisiin tulkita henkilökohtaiseksi hyökkäykseksi. . . . Käy kiinni normit alittavaan suoritukseen pitämällä sitä seurauksena jostain väärinkäsityksestä... . Älä pyri tekemään keskustelusta yksinpuhelua. . . . Rohkaise alaistasi osallistumaan keskusteluun jo alkuvaiheessa. . . . Varmista... , että työntekijä tietää mitä häneltä odotetaan. . . . Työntekijä on saatava ymmärtämään tarkalleen, millainen suoritus leimataan normit alittavaksi. . . . Ollaksesi hyvä johtaja sinun on välitettävä ihmisistä.”

Johtamisalan käytännönläheisessä kirjallisuudessa on eettisiä kysymyksiä tarkasteltu hyvinkin kattavasti ja purevaan tyyliin. Mielestäni ei ole syytä uskoa, että olisi aiheetta tarkasteltu esimerkiksi sellaisia kielteisiä ilmiöitä kuin ”väärämielisyyttä”, ”itsekkyyttä”, liiallista ”kiireisyyttä”, liiallista ”murehtivuutta” ja liiallista ”sulkeutuneisuutta”.¹⁷³ Toisin sanoen pidän tuollaisten ilmiöiden tarkastelua vihjeenä siitä, että niitä myös tosiasiallisesti esiintyy.

Toisaalta samassa genressä, kirjallisuuden lajityypissä, saattaa esiintyä suoranaisia joskin vaivihkaa ja huumorin varjolla esitettyjä ohjeita sellaiseen valtakäyttäytymiseen, joka on kiistattoman epä-

¹⁷¹ Jalava 2001, 24.

¹⁷² Belker 1980, 41–49.

¹⁷³ Heikkonen 1995. Mielestäni Heikkosen teoksen tekee huomionarvoiseksi se, että kirjoittaja toimi eräänä eturivin tilintarkastajista maamme talouselämässä. Oletan, että hän siksi tiesi, mistä kirjoitti teoksessaan. Esimerkit ”paheista” ovat hänen teoksestaan.

eettistä myös esittäjien mielestä. Esitän esimerkin ohjeista, jotka on annettu *politickingiin*, politikointiin organisaatioiden yhteyksissä.¹⁷⁴ Mielestäni eettiseltä kannalta sentään lievemmin arvosteltavia ohjeita on samassa yhteydessä annettu *image managementiin*, ”vaikutelmien hallinnointiin”. Huomautan, ettei kysymys tosiaankaan ole otteesta sarjakuvasta Dilbert eli Pentti Perusinsinööri tai B. Virtanen.¹⁷⁵

Johtajan ”politicking” -ohjeet. Kehystä argumenttisi organisaatiosi tavoitteiden ehdoin riippumatta siitä, onko kysymys niiden ajamisesta vai omista, henkilökohtaisista intresseistäsi. Kehitä itsellesi haluamasi ja tarvitsemasi imago riippumatta siitä, millainen todella olet yleensä ja kussakin tilanteessa. Hanki kontrolliisi organisaatiosi resurssit tai mahdollisimman suuri osa niistä. Saa itsesi näyttämään muiden silmissä korvaamattomalta riippumatta siitä, oletko sitä. Näy etenkin ajatellen saavutuksia, joista kenties saat kunniaa tai palkkioita riippumatta siitä, oletko ansiokas niihin. Hanki itsellesi riittävän vahvat liittolaiset hierarkkisesti yläpuoleltasi, samalta tasolta ja alapuoleltasi. Vältä kielteisesti leimautuneita organisaatiosi jäseniä äläkä näyttäydy heidän seurassaan. Tue omaa välittömästi ylemppää esimiestäsi ja tee kaikkiesi sitouttaaksesi hänet puoltajaksesi ja liittolaisekseen.

Epäeettisistä menettelytavoista työssä, työelämässä ja elämässä yleisemmin on tässä vaiheessa perusteltua laatia koonti. Kohdistuuhan teokseni valtaosa ”hyvän” ja ”pahan” aihepiiriin paljolti mikrotason toimintatilanteita ajatellen. Sovellan kautta linjan esimerkkejä juuri noilta kolmelta alueelta. Koonnissa painottuvat tilanteet, joissa vallitsee ainakin jotakin asymmetriaa valta-asetelmassa. Siksi koonti korostaa ylemmässä valta-asemassa olevalle asetettavia eettisiä vaatimuksia. Sellaisia asettuu toki myös suhteissamme hierarkkisesti täsmälleen samalla tasolla oleviin sekä suhteissamme niihin, jotka sijoittuvat hierarkkisesti meitä ylemmäs.

Koontini esimerkit koskevat toisaalta myös tilanteita, joissa osapuolten asymmetria on pieni ja joissa osapuolet ovat ainakin jossakin

¹⁷⁴ Robbins 1998, 417. Tämä on siis esittämäni esimerkin lähde.

¹⁷⁵ Emt., 418.

suhteissa tasavertaisia. Toisaalta juuri siksi esimerkkitapaukset tuovat käsillä olevan asian kärjistetyksi esiin. Lähteenäni on alan kirjallisuus. Mielestäni on omalla tavallaan merkittävää, että esimerkkejä muodostuu helposti nelisenkymmentä.¹⁷⁶

Vain yhtä ja toista sinänsä viatonta epäeettistä. Epäeettistä on turvautuminen vallankäyttöön järkiperaisilla taloudellisilla kannustimilla vahvistetun taivuttelun tai ystävällisen suostuttelun asemasta erimielisyystilanteissa. Epäeettistä on uhkailu ja pelottelu suljettujen ovien takana todistajilta. Epäeettistä on myös uhkailu ja pelottelu vain uhkailijan kutsuman ja vain häneen luottamuksellisissa suhteissa olevan todistajan ollessa läsnä ilman uhatun henkilön edushenkilön tai riippumattoman kolmannen henkilön paikallaoloa. Epäeettistä on uhkailu ja pelottelu avoimesti muiden kuullen, olivatpa kysymyksessä ratkaisevat menetykset kohteelle tai vähäisemmät seikat.

Epäeettistä on kiristäminen sen eri muodoissa myös silloin, kun ei ole kysymys rikoksena kriminalisoidusta teosta. Kiristystä on esimerkiksi määrättyjen tekojen vaatiminen kiristyksen kohteelta sillä uhalla, että kiristäjä toteuttaa jotakin kohteelle kielteistä, kuten ottaa pois tai evää kohteeltaan etuja. Epäeettistä on uhata niin kysymyksessä olevaan asiaan liittyvien kuin liittymättömien etujen eväämisellä tai vähentämisellä. Epäeettistä on toisen kiristäminen vaatien tältä tekoja, joita tällä ei ole valtuuksia tehdä, vaikka kysymys ei olisi suorastaan siitä, että vaadittaisiin lainvastaista tekoa.

Epäeettistä on hyvää tahtoa teeskentelevä mutta pelkkien taktisten näkökohtien sanelema yhteistyö ja liittoutuminen toisen kanssa ilman tarkoitusta jatkaa niitä, ja luopuminen niistä tilanteen muututtua, ellei yhteistyön taktisuudesta ole alun perin kerrottu toiselle osapuolelle. Epäeettistä on muikin ihmisten välineellinen käyttö vain sen aikaa, kun käyttäjä tarvitsee heitä tarkoituksiinsa.

Epäeettistä on ikävien ratkaisujen teettäminen toisilla, joiden maine vaarantuu teettäjän sen sijaan suojellessa itseään. Epäeettistä on muikin vetäytyminen vastuusta ja ylipäättään omien töiden teettäminen toisilla ainakin ilman ennakkoon tehtyä sopimusta ja erityistä korvausta.

¹⁷⁶ Bateson 1972, etenkin 206–208, 271–278 (*double bindista*), Vartia & Perkka-Jortikka 1994, Heikkonen 1995, Randall 1997, Tasala 1997, Joule & Beauvois 2002, Vartia 2003a. *Double bindista* eli ”kaksoissidoksesta” nimenomaan varoittavat Salmimies & Salmimies 1998, 174–177.

Epäeettistä on rankaisu itsenäisyydestä, riippumattomuudesta, oma-aloitteisuudesta, toisen omista mielipiteistä tai toisen pelkäämistä erilaisuudesta jossakin suhteessa. Epäeettistä on ryhtyä rankaisemaan suoraan tai edes välillisesti rankaisijan mielipiteistä poikkeavista maailmankatsomuksellisista tai muista käsityksistä tai toisen julkisuudessa esittämistä näkemyksistä. Silloinkin, jos tuollaiset näkemykset ovat sopimattomasti henkilöityjä tai muuten kyseenalaisia, asiaa on käsiteltävä toisin kuin turvautumalla rankaisuksi epäeettisiin menettelyihin.

Epäeettistä on syrjintä, marginalisointi, eriarvoinen, ihmisten erilaiset tiedot, taidot ja vastuut huomiotta jättävä kohtelu, suosikkien ottaminen ja pitäminen sekä etuuksien ja miellyttävien tehtävien ja kontaktien varaaminen vain suosikeille, ystäville ja tuttaville. Epäeettistä on piittaamattomuus toisten toimintaedellytyksistä, kieltäytyminen turvaamasta kohtuullisia voimavaroja jos niihin on varaa, kieltäytyminen kohtuullisesta avunannosta, sopimattomien ehtojen asettaminen avunannolle, toisen työtään varten tarvitseman tiedon pidättäminen sekä muu pidättäminen tiedon jakamisesta.

Epäeettistä on toisen vastuuta koskevien tai niihin vaikuttavien asioiden valmistelu tai päätöksenteko tiedottomasta niistä toiselle ja keskustelematta niistä toisen kanssa. Epäeettistä on toisen ohittaminen hänen vastuutaan koskevissa asioissa toimimalla suoraan toisen alaisten, asiakkaiden tai muiden toisen kanssa normaalisti vuorovaikutuksessa olevien tahojen kanssa. Epäeettistä on toisen vastuulla oleviin töihin puuttuminen ottamatta kuitenkaan kunnollista vastuuta niistä niiltä osin kuin puuttuja voisi ehkä olla avuksi.

Epäeettistä on suoranainen toisen työhön suoraan tai välillisesti kohdistuva häirintä kuten pyrkimys johtaa toisen huomio työstä epäolennaisiin seikkoihin kuten puolustautumiseen asiattomilta syytöksiltä. Epäeettistä on häiritä toista myös hänen työtään haittaamalla tai hidastamalla.

Epäeettistä on levittää toisesta perättömiä tietoja tai sellaisia paikkansa pitäviä tietoja, jotka tarpeettomasti huonontavat toisen mainetta muiden silmissä. Epäeettistä on myös harjoittaa tuollaista tiedonlevitystä toisen yhteistyökumppaneista.

Epäeettistä on puuttua toisen vastuulla oleviin asioihin huonosti perehtyneenä ja arvostellen toista omien luulojen ja kuulo- ja huhupuheiden perusteella. Epäeettistä on ryhtyä arvioimaan toisen työtä, ellei tavoitteita ole ennalta

asetettu eikä arviointikriteereitä määritelty. Epäeettistä on arvostella toista huonoista suorituksista, elleivät kysymyksessä olevat tulokset kuulu toisen vastuualueeseen tai elleivät ne muuten ole sellaisia, että toinen olisi voinut niihin vaikuttaa. Epäeettistä on esittää kielteisiä arviointeja hitaasti kypsyvien töiden tuloksista lyhyen ajan yksittäisten tulosten perusteella. Epäeettistä on arvostella toista joidenkin harvojen hänen saavuttamiensa tulosten jäämisestä vähäisiksi, mikäli hän useimmilla, keskeisimmillä toimintansa alueilla saavuttaa hyviä tai erinomaisia tuloksia.

Epäeettistä on käyttäytyä hyökkäävästi ja arvostellen toista jonkin muun asian varjolla silloin, kun hyökkääjä ei uskalla puuttua asiaan, joka on tosiasiassa hänen hyökkäyksensä syynä. Epäeettistä tuo käyttäytyminen on erityisesti silloin, kun hyökkäys ja arvostelu aiheutuvat kohteen sellaisesta toiminnasta, johon tällä on täysi oikeus. Epäeettistä on myös kostaa tai muuten etsiä hyvitystä, tapahtuipa se pian tai vasta pitkän ajan kuluttua.

Epäeettistä on kytkeä toisiinsa edes vihjauksin perusteettomat tai kohtuuttomat syytökset toista kohtaan ja toiselle uhkauksena ilmoitetut arvostelijan aikomukset evätä kohteeltaan jotakin tälle tärkeää. Epäeettistä on toisen kutsuminen tilanteeseen, jossa kutsuttu joutuu ankaran arvostelun kohteeksi ilman, että hänelle olisi annettu tilaisuutta valmistautua. Epäeettistä on arvostelu ilman, että arvostelija sallii keskustelua siitä, kuinka hänen arvostelunsa todenperäisyydestä varmistutaan ja mitä kenties olisi yhdessä tai erikseen tehtävä tilanteen parantamiseksi. Epäeettistä on myös mahdollisuuksien riistäminen toiselta osallistua riittävästi valmistautuneena asioiden käsittelyyn työyhteisössä tai muualla.

Epäeettistä on vetoaminen vihjaillen normeihin ilman, että arvostelijalla olisi esitettävänä näyttöä siitä, että arvosteltu olisi rikkonut normeja. Epäeettistä on normien alan laajentaminen niiden pätevyysalan ulkopuolelle edes leikkimielisin vihjauksin.

Epäeettistä on niin sanotun *double bindin* eli ”kaksoissidoksen” solmiminen. Siinä on kysymys arvostelijan ilmaisemista aikeista ottaa pois tai evätä etuuksia arvostelunsa kohteelta sellaisista nimenomaisista syistä, jotka ovat kummankin osapuolen tiedossa niinä kriteereinä, joilla arvostelun kohdetta sen sijaan pitäisi palkita.

Epäeettistä on julistaa periaatteita ja toimintatapoja, joista itse vakavasti poikkeaa. Vastaavasti on epäeettistä vaatia toiselta paitsi erityisistä kuten työnjaollisista syistä sitä, mitä ei itsekään noudata.

Epäeettistä on edes huumorin varjolla perustella etuuksien eväämistä, tiedon antamisesta kieltäytymistä tai kohtuuttomien toimintaehtojen asettamista toiselle. Epäeettistä on toimia yleensäkkään toisen masentamiseksi, hiljentämiseksi ja vaientamiseksi, alistamiseksi, saamiseksi pelkäämään, saattamiseksi suunniltaan, ahdistamiseksi, toisen esittämän arvostelun vaiementamiseksi, toisen oma-aloitteisuuden ja aktiivisuuden sammuttamiseksi tai toisen ”savustamiseksi” pois organisaatiosta.

Ei paha kuvitelmaa vain: työssä hengen kaupalla

Esiintyykö koontini osioiden mukaista epäeettistä käyttäytymistä nykyisessä työelämässä ja nykyorganisaatioissa? Onko koontini sen sijaan vain tyyllittelevä ideaalityyppi? Tuleeko sen sijaan jopa kysymykseen, että henkilöt yksin tai yhdessä muiden kanssa soveltavat järjestelmällisesti koontiin sisältyviä käyttäytymismuotoja pyrkiessään musertamaan vastustajiaan tai muuten epätoivottuja henkilöitä, neutraloimaan heidät tai karkottamaan heidät muualle? Niin mielelläni kuin näkisin koonnin elementtien olevan vain tyyllitelmiä, asia näyttäisi valitettavasti olevan toisin. Yksittäiset, eettiseltä kannalta kenties vain hieman arveluttavat teot saattavat myös kasaantua seurauksin, jotka ovat eettisesti ankarasti kyseenalaisia.

Johtuu ehkä toimintani tavanomaisista tiedonaloista, että tätä teostani varten asioihin perehtyessäni yllätyin siitä, mitä tuli vastaan. Osoittautui, että on laadittu monia kuvauksia eskaloituvista häirinnän, kiusaamisen ja henkisen väkivallan prosesseista työssä, työelämässä ja vastaavasti työyhteiskunnan organisaatioissa. Osoittautui, että tuollaisissa prosesseissa käytetyt keinot saattavat koventua kovenemistaan. Osoittautui, että ne saattavat olla suorastaan häikäilemättömän julmia.

Heikennettyään uhriaan ja saatettuaan tämän epätoivoiseen ja epätasaiseen puolustustaisteluun häiritsijä tai häiritsijät saattavat saada yhä lisää syytä sille, että he voivat syyllistää uhrinsa tehden tästä

alkusyyyn koko tapahtumasarjalle.¹⁷⁷ Ovathan ahtaalle ajetun uhrin asiat lopulta selvästi ja näkyvästi pahoin vialla, joten näköjään juuri hän on kaiketi vikapää siihen, että ongelmia esiintyy. Uhrihan saattaa esimerkiksi juuttua pyrkimykseen ”jauhamistaan jauhaa” osakseen koitunutta kohtelua jonkinlaisena omana ”traumanaan”. Hän saattaa näyttäytyä epäluuloisena ja suorastaan paranoidina. Hänen kykynsä suoriutua tehtävistään saattaa laskea, mikä lisää entisestään hänen haavoittuvuuttaan.¹⁷⁸

Osoittautui myös, että tutkimuksen perusteella tiedossa on uhriksi joutuvan tyypillisiä ominaisuuksia. Niitä ovat hänen asemansa erityinen haavoittuvuus, hänen sosiaalisen kompetenssinsa ja oman arvontuntonsa puutteet, hänen taipumuksensa huomiota herättävään ”ylisuorittamiseen” sekä hänen konfliktinsa ryhmänormien kanssa.¹⁷⁹ Jo pelkästään erilaisuus näyttäisi siis saattavan henkilön uhanalaiseksi työorganisaatioissa. Häirinnän harjoittajankin piirteitä on kuvattu. Alaistaan häiritsevää esimiestä on luonnehdittu kateelliseksi, itsetunoltaan huonoksi on itsekeskeiseksi narsistiksi, joka pönkittää horjuvaa itsetuntoaan käyttämällä esimiesasemaansa alaisensa alistamiseksi.¹⁸⁰ Koska tarkasteluni ei ole kliinisen psykologian sovellus, tyydyn vain viittaamaan niihin psykopatologisiin määreisiin, jotka on liitetty häiritsijän luonnekuvaan.¹⁸¹

¹⁷⁷ Vartia 2003a, 17.

¹⁷⁸ Asiaa koskevia kliinisiä nimekkeitä ovat ”akuutti stressihäiriö” ja sitä vakavampi ”posttraumaattinen stressihäiriö” eli PTSD, ks. Pylkkänen 1995. Ks. myös Vartia & Perkka-Jortikka 1994, 45–49.

¹⁷⁹ Vartia 2003a, 14.

¹⁸⁰ Vartia & Perkka-Jortikka 1994, 56.

¹⁸¹ Kinner ym. (2001) luonnehtivat tällaista henkilöä kyvykkääksi viehättämään muita pintapuolisissa kontakteissa, vakuuttuneeksi omaksi suurenmoisuudestaan, patologiseksi valehtelijaksi, paatuneeksi manipulaattoriksi ja juonittelijaksi, kyvyttömäksi tuntemaan syyllisyyttä, affektiivisesti pinnalliseksi, kyvyttömäksi tuntemaan empatiaa uhreilleen aiheuttamastaan kärsimyksestä sekä vastuuntunnottomaksi teostaan.

Päädyin pohtimaan, että mitään syvää pahuutta tuskin sentään esiintyy ainakaan suomalaisessa työelämässä ja sen vakavissa, rationaalisissa organisaatioissa. Ei kai toisten töitä häiritsevien esimiesten, alaisten ja kollegoiden toimintatapoja sentään voi luonnehtia mikään varsinainen syvä eettinen pahuus sikäli, ettei heillä olisi epäilyksiä siitä, että he tekevät jotakin syvästi pahaa?

Tunnetaan kuitenkin tapauksia, joissa pitkään henkisesti kidutettu henkilö on joutunut sairaseläkkeelle ilman, että kysymys olisi ollut hänen lähtökohtaisesta häiriintyneisyydestään. Jopa kidutettujen itsemurhatapauksia on tiedossa. Ymmärtääkseni paremmin ”syvän pahuuden” ilmiöitä tartuin Immanuel Kantin avaintekstiin.¹⁸²

Syvä pahuus. ”Pahaa” koskeneessa klassisessa tarkastelussaan *Immanuel Kant* juonsi sen kolmesta ihmisen ominaisuudesta: ihmisen eläimellisestä alkuperästä, ihmisjärjestä sekä ihmisen laskelmointikyvystä. *Eläimellisen* alkuperänsä vuoksi ihminen kykenee säälimättömään julmuuteen ja raakuuteen, taistelipa hän hengestään tai olipa kysymys sukupuolisuudesta tai joukko- ja massailmiöistä. *Ihmisjärki* saattaa asettua paitsi hyvien myös pahojen tarkoitusten palvelukseen: muihin kohdistuvan halveksunnan, kauteuden, kostonhimon, kiittämättömyyden, vahingonilon ja muun sellaisen. Tuota kaikkea Kant kutsuu ”pirullisuudeksi”.

Kantin mukaan ihminen saattaa asettaa koko *laskelmointikykynsä* ja samalla itsensä pahojen tarkoitusten palvelukseen. Seurauksena on se, mitä Kantia seuraten edelleen kutsutaan ”radikaaliksi pahaksi”. Kant korostaa ihmisen *fragilitasia*, haurautta, ajatellen hyvää. Samoin hän tuo esiin vaarat ihmissydamen moraaliseen *impuritasiin*, saastuneisuuteen. Hän katsoo, että ihminen saattaa lopulta vajota jopa *vitiositasiin* ja *corruptioon*, sydämen täydelliseen turmeltumiseen ja syvään pahuuteen.

Millaisia kaikkein epäeettisimpiä, uhrin murskaamiseen tähtääviä toimintatapoja on työorganisaatioissa identifioitu? Mitkä saattaisivat olla sellaisia herkimpiä ja haavoittuvimpia elämäalueita, että puutumisen niihin saisi kaikkein todennäköisimmin aikaan uhrinsa

¹⁸² Kant RGB.

kimppuun hyökänneiden aikomia vaikutuksia uhrin lannistamiseksi? Jos häikäilemätön hyökkääjä todella haluaa saattaa uhrinsa toimintakyvyttömäksi ja järkyttyneenä pyörittelemään mielessään hyökkääjän esittämiä seikkoja, mitä hyökkääjä saattaa tehdä? Eräs lakoninen luonnehdinta asiasta on seuraava:¹⁸³

” ’Hyökkäys henkilön
yksityiselämää kohtaan’ sekä ’toisen
työn väärämielinen arviointi’
osoittivat suurinta korrelaatiota
henkisten stressireaktioiden
kanssa.”

Tarkastelemani osa-aihe osoittaa, kuinka yksittäiset, sinänsä pienet epäeettiset teot saattavat kasaantua vaikutuksiltaan tuhoisiksi. Eettisistä pikkurikkeistä saattaa tulla vakavia eettisiä rikkomuksia.¹⁸⁴ Kenties oikeusjärjestyskin määritelee jotkin tekijöidensä käsistä ”karanneista” rikkomuksista rikoksiksi, joiden tekijöille on säädetty rangaistus.¹⁸⁵ Rohkenen kuitenkin epäillä, ettei noihin ongelmiin kenties kykene pureutumaan se vakiintunut kehittämistoiminta, joka rakentaa organisaatioiden jatkuvuutta koskevalle olettamalle.¹⁸⁶ Samoin epäilen, mahtavatko eettisten pikkurikkeiden tekijät ymmärtää, mitä he ovat joukolla tekemässä uhriaan kohtaan. Ovathan he yleensä aivan tavallisia ihmisiä, jotka eivät kärsi mistään psyykkisistä häiriöistä.¹⁸⁷ Siksi he eivät kenties saata edes kuvitella, että he saattaisivat olla joukolla

¹⁸³ Vartia 2003b, 66.

¹⁸⁴ Mielestäni tämä ei ole suinkaan ainoa elämänalue, jossa se, mikä on kielteistä, toteutuu vähittäin eikä suinkaan millään äkillisellä, katastrofisella tavalla. Ks. esim. Lewis 1980/1944.

¹⁸⁵ Tältä osin ks. viittaamani Työturvallisuuslaki. Koska säädös on tullut voimaan vasta 1.1.2003, oikeustapauksia sen eri kohtien soveltamisesta ei vielä ole käytettävissä. Vaikka niitä on vanhemman säädöksen ajoilta, on ele tämän teokseni luonteen vuoksi perehtynyt niihin.

¹⁸⁶ Esim. Järvinen 2000/1998.

¹⁸⁷ Vrt. Salmivalli 2003, 12.

tekemässä jotakin perin paha. Ulkopuolisten saattaa olla vaikeaa edes epäillä, että nuo henkilöt saattaisivat olla säälimättömän julmia alaisiaan, kollegoitaan tai esimiestään kohtaan.

Kasaantuvien eettisten pikkurikkeiden avulla saatetaan organisaatioissa hyvinkin edistää toimintaa, joka sinänsä on hyväksyttyä ja perusteltua. Pikkurikkeiden pahuutta korostaa mielestäni kuitenkin se, että niiden avulla saatetaan edistää myös toimintaa, joka on tavoitteiltaan kyseenalaista. Tästä esimerkiksi soveltuu aiemmin käsittelemäni *rent-seeking*, ”koronhävittely”. Sama koskee *rent-seekingin* niitä vaikutuksia, että se saattaa syrjäyttää toimintoja, joita organisaation tulisi itse asiassa harjoittaa. Eihän se, että jokin toiminta on taloudellisesti edullista harjoittajalleen, tee sitä eettiseksi. Vielä vähemmän tuo seikka oikeuttaa harjoittajaa soveltamaan eettisessä mielessä millaisia toimintatapoja tahansa.

Arviot jo yksistään häirinnän, kiusaamisen eli henkisen väkivallan aiheuttamista menetyksistä työelämän organisaatioissa ovat korkeat. Brittiläisen Manchesterin yliopiston tutkijoiden Kansainväliselle työjärjestölle ILO:lle tekemän tutkimuksen mukaan noiden toimintatapojen aiheuttamat taloudelliset menetykset jo yksistään uhrien työpoissaolojen vuoksi olivat 2000-luvun alussa Britanniassa noin 1.5 miljardia puntaa.¹⁸⁸ Jos nuo ilmiöt ovat Suomessa yhtä yleisiä kuin Isossa-Britanniassa, meillä vuotuinen menetykset olisi noin 200 miljoonaa euroa. Lisäksi aiheutuu kustannuksia häirityiksi jouduttuaan irtisanoutuneiden työntekijöiden korvaamisesta, heidän alhaisen tuottavuutensa ja tulokellisuutensa johdosta sekä siksi, että osa heistä päätyy ennenaikaiselle eläkkeelle.¹⁸⁹ Etenkin työvoimapulan uhatessa työntekijöiden ennenaikaista väsymistä on pidetty vakavana

¹⁸⁸ Hoel ym. n. 2001, 47. Tutkijat viittaavat Britannian teollisuuden keskusjärjestön CBI:n tietoihin.

¹⁸⁹ Em. julkaisu, 47–48.

ongelmana.¹⁹⁰ Varsin syvästä pahuudesta on kysymys, jos vastaavilla epäinhimillisillä toimintatavoilla edistetään lisäksi sellaista, sosiaalis-taloudellisesti kyseenalaista ja tuottamatonta toimintaa kuin koronhavitte-
vittelu.

Eettisesti oikeaa eettisesti oikein. New Public Management -ideologian erään ”mantran” mukaan ei riitä ”tehdä asioita oikein”, vaan täytyy myös ”tehdä oikeita asioita”. NPM tarkoittaa kuitenkin, ettei riitä pelkkä *efficiency*, tehokkuus. Sen sijaan tulee saavuttaa myös *effectiveness* eli saavuttaa ne tavoitteet, jotka on asetettu. Eettisen arvioinnin kannalta olisi mielestäni sen sijaan sanottava, ettei riitä ”tehdä oikeita asioita” eli saavuttaa tavoitteet pysyen niiden kannalta eettisissä rajoissa. Tulee myös ”tehdä asiat oikein” eli noudattaa eettisesti siedettäviä toimintatapoja. Niin ”oikeiden” kuin ”väärin” asioiden tekeminen ”väärillä tavoin” on eettisen arvioinnin kannalta jo sellaisenaan syvää pahuutta. ”Väärin asioiden” tekeminen käyttäen tarkoitukseen ”väärää” keinoja on lisäksi eettisesti raskauttava asianhaara.

Instituutioeettisyys pikkupahan heikkoina suitsina

Kolme seikkaa, kontingenssin yleinen teema, instituutiokysymykset sekä epäeettisyyden ongelmakenttä kytkeytyvät mielestäni toisiinsa. Kontingenssiin sisältyvinä seikkoina otan huomioon yleisen olosuhteiden epävarmuuden, toimijoiden mahdollisuudet mitä moninaisimpiin mielipiteisiin, käsityksiin ja tekoihin sekä moninaisuudesta seuraavan epävarmuuden, jota aiheutuu niille henkilöille, jotka ovat muiden tekemien ratkaisujen kohteena. En väitä, että parhaitenkaan muodostetut kvasimarkkinat ja parhaitenkaan muotoillut organisaatiot sinänsä poistaisivat epävarmuutta. Katson kuitenkin, että tuollaiset järjestelyt vähentävät, kohtuullistavat ja pehmentävät kontingenssin tiettyjä vaikutuksia.

¹⁹⁰ Ks. Parkkinen 2001.

En vierasta organisaatioteorian jo vanhaa, vakiintunutta ja arkista ajatusta, että rajoittamalla omaa, sisäistä kontingenssiaan organisaatiot parantavat kykyään selvitä ulkoisista kontingensseista.¹⁹¹ Tämä koskee myös mahdollisuuksia epäeettiseen toimintaan sekä kannustimia tuollaiseen toimintaan toimijoille, joille on tuollaisesta toiminnasta hyötyä. Epäeettinen toiminta on lisäkontingenssin lähde, joka itsekin versoo kontingensseista. Siksi jälkimmäisten kontingenssien tai ainakin niiden vaikutuspiirin rajaaminen ja rajoittaminen tarjoaa mielestäni mahdollisuuksia epäeettisyyden mahdollisuuksien, houkustusten ja vaikutusten rajoittamiseen kontingenssien lisälähteenä.

Yllätyin havaitessani, että *organisation design* -kirjallisuudessa eli ”organisaatioiden muotoilun” aihepiirissä eettiset kysymykset ovat saaneet osakseen kohtalaisesti huomiota. Olisin odottanut löytäväni vain tehokkuuden painotuksia. Mielestäni eettisyyden painotukset osoittavat, että oma tarkastelutapani ja tarkasteluni kohdennukset ovat hyvin perusteltuja.¹⁹²

”Organisaatioiden muotoilun käsitteen perussisältöön... kuuluu ... ’sisäinen’ kriteeri... ’hyvälle muotoilulle’. Hyvin muotoiltu... sopii hyvin ympäristöönsä. ...Sisäinen kriteeri... on harhaanjohtava... . Laajemmasta moraalinäkökulmasta on avoin kysymys, onko sopivuus ympäristöön... hyvästä. ...Muotoilun teorioita voitaisiin soveltaa, jotta syntyisi optimaalinen mekanismi orjatyön valvomiseksi. ...Tuollaista optimaalisuutta... on kuitenkin arvosteltava... ”

¹⁹¹ Tällä kohdin vallitsee tiettyjä joskin osin vain etäisiä kosketuskohtia ”kontingenssiteorian” tunnettuun organisaatioteoriaan. Ks. alkujaan Lawrence & Lorsch 1967. Tuon teoriaan mukaan organisaatio säilyy ja menestyy, mikäli se eriytyy sisäisesti vastaten ympäristönsä eriytyneisyyttä. Vrt. Alava 1999, joka käyttää ”kontingenssin” asemesta sanaa ”entropia” ja entropian saattamisesta hallintaan nimitystä organisaation ”sisäisen dynamiikan oppiminen”. Mielestäni Alavan ratkaisu toimii hyvin.

¹⁹² Goodin 1996a, 38–39, vrt. Hardin 1996.

”Organisaatioiden muotoilun teorioita voitaisiin soveltaa, jotta syntyisi optimaalinen mekanismi orjatyön valvomiseksi.”

Avaan nyt käsittelemääni problematiikkaa lisää. En nimittäin ole vakuuttunut siitä, että mitkään organisaatioiden muotoilun teorit niiden mukaisine periaatteineen voisivat muuta kuin vain jossakin määrin lievittää epäeettisyyttä. Toisaalta hyväksyn ajatuksen, että vastaavat toimintasäännöt ovat sellaisenaan perusteltuja. Kateuden mielialasta laatimassaan teoksessa italialaissosiologi *Francesco Alberoni* kirjoittaa:¹⁹³

”Elämässä menestys, rikkaus ja palkitseva rakkaus eivät jakaudu tasa-arvoisesti tai ihmisen ansioiden mukaan. ... Määrääviksi voivat osoittautua hyveet yhtä lailla kuin paheetkin. ... Tasavertaisilta vaikuttavat... säännöt osoittautuvat vain keinoksi paeta maailman yleistä epäoikeudenmukaisuutta ja mielivaltaisuutta. Ihminen tarvitsee moraalista järjestystä voidakseen elää, kokea toimintansa mielekkääksi ja pyrkiä tiettyyn päämäärään. Hänen täytyy saada uskoa, että tekojen ja ansion välillä vallitsee jokin moraalinen yhteys. Työ, ansio ja korvaus on voitava kytkeä toisiinsa.”

Olen maininnut, että hyvään suuntautuvat tarkastelut toteutuvat tyyppillisesti siten, että paha tarjoaa tarkastelutaustan. Vastaavasti konstruoin nyt mallin siitä, millainen olisi kontingensseihin nähden paljolti suojaton instituutio. Suojaton se olisi erityisesti siksi, että olisi lisännyt ulkoisiin kontingensseihin vielä omat, sisäiset kontingenssinsa.

Otan tarkasteluni kohteeksi organisaation, joka on länsimaailman nykyiseen NPM-tapaan jaettu tulosityksiköihin. Satunnaisuuksista ja empiirisistä yksityiskohdista puhdistettu ja siksi ideaalittyyppinen mallini on mielestäni eräänlainen varoitus siitä, että huonot insti-

¹⁹³ Alberoni 1993/1991, 89.

tuutorit ratkaisut saattavat tehdä instituutiot erittäin kontingenteiksi jäsenilleen. En tarkoita, että tuollaiset huonot ratkaisut olisi saatettu voimaan nimenomaisin ratkaisuin. Ratkaisujen huonouutta on kuitenkin jo se, ettei huonoja olosuhteita torjuta nimenomaisin kehittämiskorjauksin. Oman lisänsä antavat myös toisiinsa huonosti sopeutuvien ratkaisujen ja ”tekemättä jättämisten” yhteisvaikutukset. Jo silloin, jos organisaatiossa esiintyy vain muutamia luonnehdintani mukaisista piirteistä, se on mielestäni instituutioidensa uudelleenmuotoilua koskevan ”pika-avun” tarpeessa. Päätelen, ettei edes koemielessä toteutettu huolellinen ”suunnittelu” olisi saanut aikaan niin suurta sekavuutta kuin esimerkissäni.¹⁹⁴

Organisaatio pahassa jamassa. Oletetaan, että organisaation ylin päätöksentekoko tapahtuu ylimmässä monijäsenisessä ratkaisuelimessä. Kontingenssia lisää, mikäli ratkaisut elimessä perustuvat ennustamattomasti vaihteleviin koalitionsuhteisiin, joissa eri tahojen sijoittuminen enemmistöön tai vähemmistöön vaihtelee. Päätöksiä voi siksi syntyä myös vaihtelevia enemmistöjä vyöryttelemällä siten kuin *rational choice* -tutkimuksessa on perusteellisesti analysoitu. Kontingenssia lisää samoin, mikäli elin on jäsenistönsä koostumukselta moniaineksinen. Silloin eri jäsenryhmiin kuuluvilla on erilainen mandaatti eli valtuutus tehtäviinsä. Samoin poikkeavat toisistaan ne aikahorisontit, joihin nähden eri jäsenryhmien jäsenet määrittelevät tavoitteensa.

Oletetaan, että organisaatio saa huomattavan osan voimavaroistaan sitä ylempältä taholta sopimusperusteella. Tuo rahoitus ei perustu sen enempää jäljitelyihin kuin kilpailullisiin markkinoihin. Kontingenssia lisää, ellei or-

¹⁹⁴ Virikelähteisiini kuuluvat muun muassa Milgrom & Roberts 1992, Williamson 1985 sekä Alavan (1999) teos. *Rational choice* -suuntauksen käsityksiä olen itsekin tarkastellut ja soveltanut töissäni, ks. esim. Ahonen 1995. Olen käyttänyt hyväkseni myös edellä viittaamani, *rent seeking* -ilmiötä koskevaa kirjallisuutta. Ks. samoin Lowery 1998, Adnett 1999, Adnett ym. 2002 sekä Ryan 2002. Vincent-Jones (2000) puolestaan tekee selkoa siitä, mitä edellyttää julkisella sektorilla tehtyjen tulossovimusten ja muiden sopimusten toimivuus. Nuo ehdot eivät juuri toteudu tapausesimerkissäni. Analyysin tulos vastaa yllättävän paljon C.S. Lewisin (1996/1946) allegoriaa tylsästä, arkisen harmaasta kaupungista, jonka riitaiset asukkaat jatkuvasti muuttavat olinpaikkaansa ilman, että kaupungin elämä mitenkään vakiintuu. Allegoria viittaa – helvettiin.

ganisaatioissa harjoiteta selkeää tavoitteiden asetantaa tulosityksiköille. Tuossa tapauksessa jälkimmäiset eivät voi ennakoita, miten niiden saavuttamat tulokset suhtautuvat niiden tulevaisuudessa saamiin voimavaroihin. Itse asiassa tulosityksiköt eivät voi edes tietää, mitä tuloksia niiden tulisi saavuttaa. Kontingenssia lisää samalla se, että kytkentä puuttuu ulkoisen voimavarojen saannin ja sisäisen voimavarojen jaon kesken. Ne, jotka tuottavat sen, minkä perusteella organisaatio saa ulkoiset voimavaransa, eivät voi olla varmoja, ettei niiden voimavaroja silti vähennetä. Kaikki voimavarat ovat ”yleistä riistaa” mille tahansa taholle organisaatioissa.

Kontingenssia lisää, mikäli organisaatio sääntelee kunkin tulosityksikön saamien voimavarojen määrää satunnaisella perusteella kuten päättävän elimensä vaihtelevien enemmistömielipiteiden mukaan. Tuolloin voimavarojen saatavuus ei perustu mihinkään läpinäkyviin kriteereihin. Itse asiassa ne eivät perustu mihinkään sellaisiin kriteereihin, jotka kukaan voisi tietää ennakoita. Tulosityksiköitä ei silloin kannusteta sen enempää tekemään mitään tiettyjä asioita kuin pidättymään niistä.

Kontingenssia lisää, mikäli tulosityksiköille osoitettujen voimavarojen määrä kuitenkin *saattaa* riippua siitä, saavuttavatko ne samansuuntaisia tavoitteita kuin ne, jotka määräävät voimavarojen kohdistumista koko organisaatiolle. Seurauksena on kontingenssi puhtaassa muodossa: saattaa käydä ”niin” tai ”näin”, riippumatta siitä, sujuuko toiminta ”näin” tai ”niin” ja tehdäänkö ”sitä” vai ”tätä”.

Kontingenssia lisää myös, mikäli toiminnan tuotosten ja tulosten määrää mitataan niin lyhyellä aikavälillä, että tuotosten ja tulosten määrän satunnaisvaihtelut pääsevät määräämään mittaustuloksia. Kysymys voi olla esimerkiksi mittaamisesta vuotuisesti tai kahden tai harvan vuoden tähtäyksellä, vaikka tulosityksikön tuotosten tai tulosten määrä on yksikön pienuuden vuoksi jopa niin pieni, ettei noita tuotoksia tai tuloksia keskimäärin synny edes joka vuosi.

Kontingenssia lisää, mikäli henkilöille kohdistetut palkkaetuudet ja muut etuudet eivät riipu millään järjestelmällisellä tavalla siitä, mikä on ollut heidän tointensa vaikutus tuotoksiin ja tuloksiin. Näin käy itse asiassa välttämättä, mikäli ei ole asetettu sellaisia tulostavoitteita, joiden saavuttamisesta resurssointi yleensä riippuisi. Kontingenssia lisää samoin, mikäli joillekin henkilöille kuitenkin kohdistetaan lisäetuuksia ilman, että tämä perustuisi mihinkään julkilausuttuihin, läpinäkyviin ja kaikkiin henkilöstön jäseniin

sovellettuihin kriteereihin. Silloin etuuskien kohdentumisen määrää lähinnä oleminen suosiossa tai kuuluminen vallassa olevaan koalitioon.

Kontingenssia lisää, mikäli käytäntöjä ei ole henkilöstön jäsenten eikä alemman johdon jäsenten osallistumiseen ja valtaistamiseen heitä itseään koskevissa asioissa. Silloin päätökset valmistellaan ja tehdään heitä kuulematta riippumatta siitä, ovatko ne heille suotuisia vai epäedullisia. Kontingenssia ei vähennä, vaikka henkilöitä toisinaan kohdeltaisiin sinänsä hyvin ja oikeudenmukaisesti mutta heidän yläpuoleltaan käsin eli ikään kuin armosta.

Kontingenssia lisää, mikäli säännöksiin, määräyksiin ja tavoitteisiin on saatavissa poikkeuksia suostuttelemalla, uskottelemalla ja neuvottelemalla siten, etteivät perusteet, neuvottelutavat eivätkä ehkä neuvottelutuloksetkaan ole läpinäkyviä ja yleisesti tiedossa eivätkä tuloksena olevat etuudet ole saatavilla kaikille organisaation jäsenille samoilla ehdoilla. Kontingenssia lisää samoin, jos organisaatiossa jaetaan jokin osa voimavaroista siten, että yksittäiset päätöksentekijät ratkaisevat asian ilman sidonnaisuutta mihinkään ennalta määritelyihin kriteereihin, jotka sääntelisivät sitä, kuinka heidän tulisi toimia tai sitä, olisiko heidän esitettävä perusteluja päätöksilleen.

Kontingenssia lisää, mikäli organisaatio ilmaisee julkisesti ajavansa joitakin määrättyjä arvoja ja päämääriä mutta käytännössä näin voi yhtä hyvin tapahtua kuin jäädä tapahtumatta. Kontingenssia lisää myös yksilöjohtamisen suosiminen ”jaetun johtajuuden” asemesta, yksisuuntaisen ylhäältä alas-viestinnän suosiminen alhaalta ylös suuntautuvan sekä vaakasuoraan tapahtuvan viestinnän kustannuksella, ongelmien välttely tai niistä vaikeneminen, alhainen kritiikin sietokyky, yhteisen kielen puuttuminen kehittämisestä sekä arvokeskustelun ja eettisen keskustelun puuttuminen tai vähäisyys.

Kontingenssia lisää, mikäli organisaatio sinänsä harjoittaa toimintoja laadun ylläpidon ja parantamisen nimissä, mutta laatua ei järjestelmällisesti varmisteta eivätkä sen enempää korkea kuin matala laatu johda muutoksiin voimavarojen saannissa tai edes kehittämiseen saatavissa olevissa voimavaroissa. Kontingenssia lisää samoin, mikäli organisaatio ei pidä huolta tulosyksiköidensä voimavaroista silloinkaan, kun tärkeät toiminnot uhkaavat vaarantua, koska organisaatiolla ei ole mitään yksiselitteisiä tavoitteita eikä prioriteetteja.

Kontingenssia lisää, mikäli tulosyksiköt voivat muuntaa tehtäviään koronhävittelyn suuntaan. Tuolloin niiden koronhävittelyllä haltuunsa saamalla

voimavaroilla palkattu lisähenkilöstö epävarmoine asemineen ja tilapäisine tehtävineen on jälleen uusi lisäkontingenssin lähde. Kontingenssia lisää myös, mikäli koronhävittelytoiminnan jatkuvuus on missään mielessä epävarmaa esimerkiksi markkinaolojen muutosnäköymien tai hävittelyyn käytettävissä olevien voimavarojen hankintavaikeuksien vuoksi.

Vaikka edellä kuvatut epäkohdat mukaan lukien *rent-seeking* eli koronhävittely juurittaisiin pois instituutioita määrätietoisesti muotoilemalla ja muilla keinoin, epäeettiset teot eivät kokonaan lakkaisi, elleivät toimijat muuttaisi toimintatapojaan. Huolimatta kehittämisestä kontingenssia jäisi jäljelle. Niihin liittyy kaikissa tapauksissa se, että kukin asianomainen henkilö voi autonomisesti antaa asiaan oman myönteisen, eettisen lisänsä hyvällä, eettisellä toiminnallaan. Toisaalta hän voi aiheuttaa asiaan nähden tietynlaisen vähennyksen huonolla, epäeettisellä toiminnallaan.

Saattaa kuulostaa utooppiselta edellyttää eettisyyttä yksittäisiltä ihmisiltä. Elämmehän aikoja, jolloin *Bernard de Mandevillen* ja *Adam Smithin* kaltaisten ajattelijoiden käsitykset egoismin suotavuudesta ovat suosiossa.¹⁹⁵ Uskomuksena on, että yksilöiden egoistiset pyyteet soveltuvat yhteen markkinoiden ja muiden automaattisten mekanismien ”näköymättömien käsien” vaikutuksesta kaikkien yhteiseksi eduksi. Seurauksena olisi ”paras mahdollinen maailma”.

Silti pidän juuri eettisessä heikkoudessaan erityisen vahvana Kierkegaardin tähdennystä. Miksi ei keskusteltaisi vallassa olevien kyvystä eettisiin tekoihin? Juuri heidän kaiketi voivat parhaiten valita, ryhtyvätkö niihin vai ajavatko he vain omaa etuaan. Kierkegaardin luonnehdinta on heikko siksi, ettei ole voimaa, joka panisi toimeen vastaavat periaatteet. Silti se pürtyy selvästi näkyviin, sillä tekemisen ja aikeiden suunta on selvä, samoin vastuu ja tekijät. Juuri luonnehdinnan heikkoudessa on mielestäni sen suurin vahvuus. Kukapa ei ha-

¹⁹⁵ Tarkastelen jäljempänä muun muassa juuri noiden kahden ajattelijan näkömyksiä.

luaisi tunnustusta omalle itsenäisyydelleen? Kuinka harva sen sijaan suo itsenäisyyden toisille?¹⁹⁶

”Suurin luopuminen, mihin
ihminen kykenee, on se, että
hän tunnustaa jokaisen ihmisen
luontaisen itsenäisyyden ja
tekee parhaan kykynsä mukaan
kaikkensa auttaakseen jokaista
säilyttämään sen.”

Foucault'lainen simultaanianalyysi

Michel Foucault -sovellukseni ydin on se hänen lähtökohtansa, että vallan määrän ja tehon kasvattamisella saattaa olla sivuvaikutuksia. Ne saattavat johtaa tyystin muuhun kuin siihen, mihin vallan omassa piirissä tähdättiin. Instituutioiden historia todistaa monin tavoin siitä, että yritykset lujittaa kuria, järjestystä ja tehokkuutta sekä parantaa ennustettavuutta ovat johtaneet suorastaan vastakohtiinsa. Foucault itse tarkasteli tältä kannalta muun muassa lääketieteen, mielenterveyshoidon, homoseksuaalisuuteen suuntautuneen kontrollin sekä vankiloiden historiaa.¹⁹⁷

Foucault tekee *ironisia hypoteeseja* siitä, että instituutioille muodostuu niiden ilmitarkoitusten lisäksi päinvastaisia tarkoituksia.

¹⁹⁶ Kierkegaard AUE, 267.

¹⁹⁷ Kusch 1993, 155–156, ks. myös Rose 1993 sekä Jenkins 2002. Lisäksi vrt. Hadot 1995/1987, 147–158.

Foucault'n laatimat selitysmallit ovat eräänlaista *parodista kommentaaria* ”vallan arkkitehtien” epäonnistuvista pyrkimyksistä.¹⁹⁸

Instituutiot omina vastakohtinaan. Lainsäädäntö ei kenties luo vain kuria ja järjestystä ja lisää toimijoille niiden toiminnan tulosten ennakoitavuutta. Lainsäädäntö saattaa myös paljastaa omat aukkonsa, joihin nopsat toimijat koettavat asiantuntijoineen tunkeutua ennen kuin lainsäätäjät ehtii hätiin. Yritystoiminnan vapaus ei mahdollista vain kekseliäiden, rehellisten ja työteliäiden yrittäjien toimintaa, vaan myös rikollisin aikein liikkeelle lähtevien pyrkimykset. EU-politiikan mukainen eurooppalainen liikkuvuuden esteiden poistaminen edistää sivuvaikutuksenaan myös huumeiden, aseiden ja terroristien vapaata liikkuvuutta.

Vankilat saattavat kouluttaa satunnaisista nuorisorikollisista vaarallisia ammattirikollisia. Koulu ei kenties vain opeta, vaan kouluii ”piilo-opetus suunnitelmaallaan” myös sietämään työelämän tylsyyttä ja soveltamaan vilpillisiä menettelyjä, jotka kuitenkin peittyvät oikeudenmukaisuus- ja tehokkuusretoriikan alle. Samalla koulu kouluii kohtelevaan muita siten kuin kukin itse tulee koulussa kohdelluksi.

Seksuaalinen vapautuminen teki vapautuneisuudesta kenties joksikin aikaa suorastaan pakon. Foucault'n itsensä mukaan moni omaksui määrättyt sukupuoliiset käyttäytymistavat vasta, kun niistä oli kirjoissa varoiteltu. Kontrollin kohteena olevat oppivat toisaalta kenties puolustamaan itseään omaksuen toimintatapoja myös niiltä, jotka koettavat heitä kontrolloida. Foucault nostaa tältä osin esiin muun muassa homoseksuellien kouliintumisen omaan vastuuseen asemansa parantamisesta.

¹⁹⁸ Em. julkaisut. Koulua koskevina analyysina ks. Broady 1986/1981. Teoksen mukaan koulu ei suinkaan opeta vain sitä, mitä sen tehtävänä on opettaa. Se opettaa myös koulutyön ehdoista johtuvan ”piilo-opetus suunnitelman” mukaan. Jälkimmäinen suunnitelma opettaa piittaamattomuuteen työn sisällöstä, tylsyyden sietämiseen, yhteistyöstä pidättymiseen sekä kärsivällisyyteen sietämättömissäkin olosuhteissa. Tämä oppi auttaa sopeutumaan sittemmin palkkatyöhön. Emt., 15, 43, 97. Samaan tapaan Milgrom & Roberts 1992, us. kohdin, luonnehtivat koulutuksen *screening-* eli suodatus tehtävää. Sisällöistään riippumatta koulutus opettaa muun muassa sietämään tylsyyttä sekä sitä, ettei työntekijä kenties ymmärrä, miksi tietyt asiat on tehtävä ja miksi ne on tehtävä jollakin tietyllä tavalla. Siten niin koulu kuin työelämä opettavat selviämään sillä perusteella, ettei ihminen lopulta odota enää mitään, tai hän ei ainakaan odota enää mitään muuta kuin tylsyyttä, valheita ja alituista huonoa kohtelua.

Mitä moninaisimmat organisaatiot, ryhmät ja henkilöt ovat voineet ja voivat käyttää liki kaikkia uudistuksia ja niiden luomia olosuhteita hyväkseen tavoin, joita rajoittavat vain kekseliäisyys ja riskinsiedon kyky. Tietämättään instituutioarkkitehdit suorastaan räjäyttävät liikkeelle sellaisen käyttäytymismuotojen moninaisuuden, joka saattaa kokonaan romuttaa instituutiomuutosten aiottu vaikutukset. Kirjoitan ”saattaa”, koska kysymys on hypoteesien tekemisestä. Kokemusperäinen etähistorian ja lähihistorian tarkastelu saa selvittää, missä määrin hypoteesit pitävät paikkansa.

Olen edellä tarkastellut erityisesti kahta ilmiötä. *Ensinnäkin* olen kohdistanut huomioni *rent-seekinginä* eli koronhavitteluna tunnettuun ilmiöön. Olen tarkastellut koronhavittelun muotoja, jotka saattavat riistäytyä irti New Public Management -uudistusten sivuvaikutuksena. *Toiseksi* olen tarkastellut organisaatioissa esiintyviä moninaisia, sinänsä pieniä epäeettisiä tekoja ja niiden seurausten kasaantumista jopa uhreille kuolettaviin lopputuloksiin saakka. *Kolmanneksi*, olen ottanut huomioon sen mahdollisen tilanteen, että koronhavitteluna epäeettisiä toimenpiteitä pannaan toimeen epäeettisin menettelytavooin organisaatioissa, joka suuntautuu siihenastisista tehtävistään koronhavitteluun.

Muistutan, että koko ajatus koronhavittelusta *rent-seekingin* mielessä on alkujaan kehittynyt ennen muuta uusliberalistisen ideologian ja vastaavien ideologisten suuntausten piirissä. Se on suorastaan kuulunut noiden suuntausten edustajien poliittisiin taisteluaseisiin, joita he ovat retorisesti käyttelleet. Heidän vuosikymmeniä harjoittamansa suostuttelu näyttää johtaneen tuloksiin poliittisten voimasuhteiden ja poliittisten asenteiden suurina muutoksina kautta maailman. *Rent-seeking* on ollut eräs moraalisesti närkästyneiden uusliberaalien taajaan heittämä syytös julkista politiikkaa ja julkista hallintoa kohtaan. Uusliberalismin edustajat ovat halunneet kaikin tavoin ainakin julkisesti sanoutua irti *rent-seekingistä* ja päästä siitä eroon, esiintyyppä sitä missä tahansa.

Liittyipä New Public Management välineenä uusliberalismiin tai ei, myös sille on ominaista pyrkimys juuria pois jokainen jälkikin *rent-seekingistä*. ”Lakiin kirjoitetuista” toimiluvista on siirretty haettavaan toimilupiin tai sopimuksiin perustuviin sääntelytapoihin. Kuten olen edellä hahmotellut, kvasimarkkinoiden perustaminen ”kilpailuttamalla”, ”tuottajat” ja ”tilaajat” toisistaan erottamalla sekä muulla tavoin on nykyisin tavallista niin julkisen hallinnon yksiköiden kesken kuin niiden sisälläkin. Tehostamisen merkit näkyvät muutenkin kaikkialla nykyisessä julkisessa hallinnossa. Tehostamisen kriitikko on nykyisin erityisen uhanalainen ihmislaji. Hänhän kieltäytyy omaksumasta ajanmukaista ”tekemisen meiningin” mukaista ulkoasua. Hän saattaa itsensä epäilyksenalaiseksi siitä, ettei hän sen enempää halua kuin kykene olemaan tehokas, koska hän ei suostu omaksumaan edes tehokkuuden ulkoisia tunnusmerkkejä.

Hyvän johtamisen periaatteet ovat monien tiedossa. Kukaan, joka koulutuksensa, työtehtäviensä tai tutkimus-, opetus- ja koulutustehtäviensä vuoksi on ollut tekemisissä johtamisen kanssa, ei voi tuntea epäilystä siitä, mitkä nuo periaatteet ovat. Tuskin kukaan ilmoittaa julkisesti, että hän hyväksyy auliisti epäeettisyyden johtamistehtävässä heti kun ”realiteetit” tekevät epäeettisyydestä kannattavaa. Johtamisen aihepiiriä vähänkin enemmän tunteville ovat tuttuja myös ne henkilöjohtamisen aihepiiriin kuuluvat kysymykset, jotka koskevat rajanvetoa eettisen ja epäeettisen käyttäytymisen kesken. Heillä ei ole mitään epäselvyyttä siitä, mikä on asiallista käyttäytymistä, mikä kiusantekoa, häirintää ja henkistä väkivaltaa. Luettakoon kokeeksi muutamia yleistajuisia johtamisalan opasteoksia ja tulkittakoon niitä foucault’laisen instituutioanalyysin tapaan. Mielestäni tätä kautta

muodostuu edellytyksiä irtautua naiivista käsityksestä, jonka mukaan syvää pahuutta ei voisi esiintyä työssä ja työelämässä.¹⁹⁹

Kun johtamisopit käännetään päälaelleen. Johtamisalan kirjallisuudessa on suositeltu tiettyä menettelytapaa vaikeiden asioiden käsittelemiseksi alaisen kanssa. Suosituksena on asian käsittely kahden kesken nöyryyttämättä alaista ja kritikoimatta suorituksen lisäksi henkilöä. Samoin on suositeltu, ettei johtaja hyökkäisi henkilökohtaisesti alaistaan kohtaan eikä olettaisi, että alainen on tahallaan toiminut väärin. Johtajalle on suositeltu, että hän harjoittaisi alaisensa kanssa vuoropuhelua rohkaisten tätä esittämään omat näkemyksensä ja että johtaja kertoisi alaiselle ennakolta, mitä tältä odotetaan. Johtajan tarkoituksena saattaa kuitenkin olla keskustelukumppaninsa alistaminen. Silloin hän ottaa mukaan yhden tai useamman muun alaisensa todistajakseen, tekee parhaansa nöyryyttääkseen alaistaan ja puuttuu myös alaisen yksityiselämän heikkoihin kohtiin. Samoin johtaja toteuttaa arvostelunsa henkilökohtaisena hyökkäyksenä, joka on suunnattu alaisen henkilöä kohtaan olettaen, että alainen on tahallaan toiminut väärin. Johtaja tekee kaikkensa hallitakseen yksin keskustelua kieltäytyen kuuntelemasta alaisensa selityksiä ongelmien syistä ja esittääkseen vasta arvostelutilaisuudessa alaiselle, mitä johtaja tältä odottaa.

Eräs toinen johtamisalan kirjallisuudessa esitetty jaottelu erottaa toisistaan kolme tapaa ratkaista ristiriitoja. Ensimmäisessä niistä henkilö kuten johtaja voittaa mutta toinen osapuoli häviää. Toisessa tapauksessa avainhenkilö antaa myöten ja toinen henkilö voittaa periksiantajan jäädessä tappiolle. Kolmannessa tapauksessa löytyy niin sanottu *win win* -ratkaisu eli sovinto-ratkaisu, jolloin kumpikin osapuoli voittaa. Kirjallisuudessa suositellaan kolmatta ratkaisutapaa. Jos johtajan tai muun henkilön tarkoituksena on kuitenkin alistaa vastustajansa kenties eliminoidakseen tämän, pyrkimys voittoon keinolla millä hyvänsä saattaa muodostua tosiasialliseksi menettelytavaksi. Menettelytavan soveltajan nimenomaisena tarkoituksena saattaa olla rikkoa välit henkilöön, jonka hän pyrkii alistamaan, saattaa voimaan epäluottamuksen ja pelon ilmapiiri ja eristää vastustajansa, jonka toivotaan

¹⁹⁹ ”Otoksenani” ovat teokset Belker 1980, Gordon 1983/1977, Back & Back 1983/1982, Salmimies & Salmimies 1998 sekä Järvinen 2000/1998. ”Ototani” perustelen sillä, että kukin teos on ilmestynyt suomen kielellä, ilmeisen laajalti levinnyt sekä vanhimpien teosten tapauksessa ehtinyt vaikuttaa jo pitkään. Kaksi uusinta teosta kuuluvat puolestaan johtamisalan kirjallisuuden myyntilistojen kärkiteksteihin viime vuosilta. Tarkastelen foucault’laisena instituutionalyyysina teos teokselta niissä esitettyjen oppien mahdollista kääntämistä päälaelleen.

leimautuvan ainoaksi syyppääksi ristiriitoihin. Johtaja tai muu aktiivitoimija saattaa kokonaan kieltäytyä yrityksistä ratkaista ristiriita siten, että se otettaisiin keskustelun alaiseksi, saati, että keskusteluun ryhdyttäisiin ulkopuolisen välittäjän avustuksella.

Johtamisalan kirjallisuudessa on suositeltu, että sovellettaisiin assertiivista eli ”jäykkää” viestintätyyliä ei-assertiivisen peräksiantavan sekä aggressiivisen tyylin asemesta. Assertiivinen tyyli tarkoittaa sitä, että kukin organisaation jäsen puolustaa oikeuksiaan mutta siten, ettei muiden oikeuksia loukata ja että omat tarpeet, halut, mielipiteet, tunteet ja käsitykset ilmaistaan suoraan, vilpittömästi ja tarkoitukseen soveltuvalla tavalla. Jos johtajan tai muun henkilön tarkoituksena on alistaa vastustajansa eliminoidakseen tämän, hän saattaa sen sijaan tarkoituksella omaksua aggressiivisen tyylin. Silloin hän ehdoin tahdoin loukkaa muiden oikeuksia puolustaessaan omia oikeuksiaan, suhtautuu välinpitämättömästi ja väheksyvästi muiden tarpeisiin, haluihin, mielipiteisiin, tunteisiin ja käsityksiin sekä ilmaisee vastaavat omat piirteensä piittaamatta asiallisuudesta. Tässäkin tapauksessa hänen tarkoituksenaan saattaa olla kärjistävä välit toiseen henkilöön ärsyttääkseen tuon toisen epäasiallisiin tekoihin ja eliminoidakseen tuon vastustajansa.

Johtamisalan kirjallisuudessa on suositeltu, että johtajan tulisi seurata organisaationsa tilaa yhdessä alaistensa kanssa, turvata voimavarojen suuntaaminen tarkoituksenmukaisin keinoin oikeisiin kohteisiin sekä tukea alaistensa itsetuntoa hyväksymisellä ja huomioimisella ja antamalla myönteistä palautetta. Johtajan tulisi samoin tarjota organisaationsa perustehtävän toteuttamista tukeva toimintamalli alaisilleen, sopia alaistensa kanssa ennalta näiden saavutettavat tulokset, noudattaa tarkkaa tasapuolisuutta, pidättyä loukkaamasta ketään sekä vaalia hyvää työilmastoa. Samoin hänen tulisi pitää huoli siitä, että hänen sanansa ja hänen tekonsa pitävät keskenään yhtä sekä vaalia aikuisia ja älyllisiä työkriteereitä. Johtaja saattaa sen sijaan toimia päinvastoin. Silloin hän seuraa organisaationsa tilaa yksin, suuntaa voimavarat yksinvaltaisesti, alistaa vastustajansa ja antaa heille lannistavaa palautetta. Hän määrittelee vasta jälkikäteen ja tilannekohtaisesti kriteerit, joilla arvioi vastustajikseen ottamiaan, pitää suosikkeja, loukkaa ja uhkailee vastustajiaan niin avoimesti kuin suljettujen ovien takana sekä vaalii hyvää työilmastoa vain suosikeilleen. Hänen sanansa ja tekonsa ovat ristiriidassa keskenään ja hänen soveltamansa työkriteerit perustuvat hänen mieleenjohtumiinsa ja päähänpinttyimiinsä.

Johtamisalan kirjallisuudessa on suositeltu, että organisaatiot koettaisivat keskittyä päätehtäviinsä, purkaisivat klikkiytymät, luopuisivat syntipukien pitämisestä sekä suhtautuisivat tasapuolisesti eri jäseniinsä. Myös on suositeltu, että työt järjestettäisiin selkeästi ja että samat pelisäännöt koskisivat kaikkia. Suosikkien pitämisestä johtajia on erityisesti varoitettu, samoin alaisia koskevien asioiden käsittelystä ilman, että alaisia itseään kuultaisiin. Sen sijaan organisaatiot johtajineen saattavat syrjähtää toissijaisiin aktiviteetteihin. Ne saattavat samoin edistää aktiivisesti omaa klikkiytymistään kohtelemalla eri jäseniään eriarvoisesti niin työnjaossa kuin muuten. Työtehtävien, töiden ja vastuiden epäselvä määrittely saattaa puolestaan olla suorainen vallankäytön keino, joka pitää vallanalaiset alituudessa epävarmuudessa. Asianomaisten itsensä syrjäyttäminen heitä itseään koskevissa asioissa saattaa sekin päättyä alentuvan ja alistavan vallankäytön keinoksi.

Foucault’lainen instituutioanalyysi vapauttaa olettamaan, että toimijoiden vaikuttimet saattavat olla täysin pahat. Tuo analyysitapa oikeuttaa olettamaan esimerkiksi, että myös koronhavittelua julkisesti vastustavat saattavat harjoittaa sitä omalla vastuualueellaan. Tämä johtaa myös pohdintaan, eivätkö he kenties vaikene kokonaan toimintatavastaan ja jopa vaadi julkisesti, että myös heidän itsensä tosiasiaa harjoittama toimintatapa juurittaisiin pois. Hieman toinen asia on mielestäni, jos henkilö sentään toteaa – viittaamani ”rehellisen dekaanin” tapaan – suorastaan vihaavansa menettelyjä, joita joutuu soveltamaan, mutta ei katso voivansa yksin niistä luopua. Foucault’lainen lähestymistapa vaatii myös sen hypoteesin tekemistä, että laajalti koronhavittelulle perustuvaa yhteiskuntamallia syvästi vihaava ja mallin hävittämiseen tähtäävä henkilö edistää toimillaan koronhavittelua juuri tuon mallin romahdusta jouduttaakseen. Tältä osin hänen toimintatapansa on se sama, johon viittasin edellä äärioliberalisti *Murray Rothbardin* ”leninistisen” strategian yhteydessä.²⁰⁰

Foucault’lainen instituutioanalyysi johtaa etsimään tieteen instituutioista tieteellisyyden, taiteen instituutioista taiteellisuuden ja

²⁰⁰ Viittaamani lähde tuolta osin oli Barry 1982, 50–51.

uskonnon instituutioista uskonnollisuuden vastustajia eikä vain kannattajia. He ovat ensinnäkin niitä, jotka vaativat tiukkaa ulkoisten muotojen noudattamista. Heidän mielestään on vain yksi ainoa oikea tapa tai vain harvoja oikeita tapoja harjoittaa tieteellistä, taiteellista ja uskonnollista toimintaa. Heitä ovat toisaalta myös ne, jotka haluavat, että instituutiot siirtyvät harjoittamaan jotakin muuta kuin tieteellistä, taiteellista tai uskonnollista toimintaa. Tuo muu toiminta on esimerkiksi kaupallista liiketoimintaa, taideteollisuutta, yleistä hyväntekeväisyyttä tai yhteiskunnallista palvelutoimintaa.

Foucault'lainen instituutioanalyysi auttaa vapauttamaan tavanomaisista liiallisista yksinkertaistuksista ajatellen ihmisten vaikuttimia ja vähentämään sitä tavanomaista näiviutua, jolla tuota käyttäytymistä analysoidaan. Vain pyrkimys kaikkien yhteiseen hyväänkö muka kannustaisi jokaista ja etenkin jokaista johtavassa asemassa olevaa? Miksi asiat niin yksioikoisesti olisivat?

Foucault'laisen instituutioanalyysin mukaista on kysyä esimerkiksi, ovatko kaikki ihmiset tosiaan eettisesti niin putipuhtaita, etteivät heidän tietoonsa tulleet eettisesti kelvottomat menettelytavat voisi muodostua heille toimintamalleiksi, joita he soveltavat joissakin yhteyksissä. Samaan tapaan kuin *rent-seekingiä* analysoitaessa, on tehtävä hypoteesi, että julkisesti mitä voimakkaimmin äänenpainoin kaikkein eettisimpiin menettelytapoihin johtamisessa sitoutuneet henkilöt eivät kenties omassa vaikutuspiirissään sovellakaan noita menettelytapoja. Päinvastoin he kenties käyttävät juuri niitä tapoja, joiden soveltamista he julkisesti äänekkäästi arvostelevat. Mikä estää sen, että kiusaamista, häirintää ja henkistä väkivaltaa koskevat tutkimukset ja niiden torjuntaa koskevat oppaat saavat käyttöä opaskirjoina niissä kuvattuihin tuhoisiin toimintatapoihin? Kun tiedetään viittaamieni tutkimustulosten nojalla, että raainta on arvostella työntekijää aiheettomasti huonosta tuloksellisuudesta sekä hänen yksityiselämänsä perusteella,

foucault'laisen hypoteesin mukaan joku saattaa ryhtyä tuollaiseen arvosteluun alistaakseen, vaientaakseen, masentaakseen ja eliminoidakseen arvostelunsa kohteen.

Rent-seeking-hypoteesieni yhteydessä viittaamani ”rehellisen dekaanin” vastineita saattaa kuitenkin esiintyä myös organisaatioeettisessä aihepiirissä. Esimerkki olisi herkkätunteinen tai ”omantunnonarka” johtaja, joka saattaa valitella sitä, että joutuu soveltamaan mielestään kovempia vallankäytön menettelytapoja kuin pitäisi sellaisenaan suotavana. Herkkätunteisimmat johtajat, joilla on taipumusta ”omantunnon” kolkutteluun, saattavat jopa pyytää anteeksi pahoja tekojaan.

Filantrooppina, ihmisystävänä, esiintyvä misantrooppi, kaunainen, kateellinen ja tuhoava ihmisvihaaja, on myös eräs kysymyksen tuleva figuuri eli henkilötasoinen hypoteettinen toimijahahmo, jonka voi foucault'laisittain konstruoida. Saattaahan ilmifilantropia olla tehokkain tapa harjoittaa sen tarjoaman ”etualan” peitossa ”taka-alalla” järjestelmällistä misantropiaa.²⁰¹ Foucault'lainen instituutioanalyysi johtaa esittämään hypoteeseja myös siitä, millaisia ihmisvihaajia lempeimmät humanistit ja ihmisystävät saattavat itse asiassa olla.

Foucault'lainen kaksoishypoteesi. Jo pelkästään kaksi sellaista ironisten hypoteesien mahdollista kohdetta kuin arkisista arkisimmat *rent seeking* eli koronhavittelu sekä toimintatapojen epäeettisyys haastavat laatimaan hyvinkin monimutkaisia yhdistelmähypoteeseja. Monimutkaisin mutta samalla paljonpuhuvin ja siksi tähän riittävä hypoteesi koostuu kumpaakin kohdetta koskevien hypoteesien yhdistelmästä. Sen mukaan tulisi kysymykseen seuraava henkilö. Hän esiintyy julkisesti äänekkäästi koronhavittelun tuomiten mutta sitä aktiivisesti omalla vastuualueellaan harjoittaen. Hän ei sisimmässään pidä pahana, että hän omallakin toiminnallaan edistää koko kysymyksessä olevan toimintajärjestelmän romahdusta. Samalla hän esiintyy julkisuudessa kaikkein parhaan organisaatioeettisen toimintatavan edustajana. Silti hän oman valtapiirinsä muodostamalla näkymättömällä ”taka-alalla” soveltaa julkisesti puoltamiinsa periaatteisiin nähden päinvas-taisia menettelytapoja alistaakseen ja ehkä tuhotakseenkin vastustajansa.

²⁰¹ Vrt. Goffman 1959.

Mielestäni on oletettava, että aikaa vie niin oppiminen koronahavitteluun käyttäen hyväksi New Public Management -uudistusten tarjoamia mahdollisuuksia kuin oppiminen soveltamaan työhyvinvoinnin parantamista koskevia suosituksia ”nuringpäin”. Aikaa vie vieläkin enemmän se, että koronahavittelu ja toiminta työhyvinvointiin nähden käänteisillä tavoilla voivat yhdistyä valtastrategioissa.

Foucault’laisittain on ironisista hypoteeseista edettävä pohdintoihin, jotka koskevat instituutioiden vallan runtelemien mahdollisuuksia vastastrategioihin. Julkiseen eettiseen korkeatasoisuuteen peittyvän yksin- tai kaksinkertaisen valheellisuuden analysointi ja sen valikoitu paljastaminen on yksi noista strategioista. Suoraan ja yksin edeten tuskin kukaan saa aikaan tuloksia. Jo yksistään filantropiaan naamioituvan misantropian kukistaminen avoimesti sitä päin käyden saattaa olla vaikeaa.

Pahan vastustaminen. Mielestäni vastastrategioita ei tule rakentaa niille monin kerroin epäeettisille toimintatavoille, joita ironisten hypoteesien kohteet sen sijaan harjoittavat. Pahaan ei toisin sanoen tule mennä mukaan eikä siihen tule vastata pahalla.

Yleisiin suosituksiin vastaavissa tilanteissa kuuluu, että ironisten hypoteesien paljastamalla tavalla toimivien uhrit liittoutuvat ja ”verkottuvat” keskenään muodostaen keskinäisiä tukiryhmiä. Samoin he voivat vähitellen kerätä aineistoa heitä väärin kohtelevien toiminnasta. Niin heidän juridisille kuin heidän empiirisille tiedoilleen asettuvat korkeat vaatimukset. Kysymykseen tulee lopulta esimerkiksi se, että uhrit asettavat kohtelunsa julkisesti kyseenalaiseksi vaatien muita, ylempiä tahoja puuttumaan asiaan. Foucault’n omaan kansalaisaktivismiin sisältyi näistä menettelytavoista hyviä esimerkkejä.

Toisinaan saattaa tulla kysymykseen myös toinen tapa. Ironisten hypoteesien kohteiden toimintatapoihin saattavat kuulua pyrkimykset ajaa heidän uhrinsa suunniltaan ja saada nämä tekemään kyseenalaisia tekoja. Kuitenkin myös uhrit voivat edistää kehityskulkuja, joiden tuloksena heidän sortajansa ajautuvat toimintatapoihin, jotka kääntyvät harjoittajiaan vastaan.

Kertautuva epäeettisyys kulttuurisena instituutiosulkimena

Aikalaisdiagnoosini ovat johtaneet päätelmiin, jotka huolestuttavat minua. Vastaavasti minun on etsittävä ulospääsyteitä kertautuvan epäeettisyyden muuten aiheuttamasta instituutioiden sulkeutumisesta. Jos ne sulkeutuvat, ne lakkaavat aukeamasta meille mahdollisuuksina ja jäävät pelkiksi rajoituksiksi meille.

En vähättele mitään elämänaluetta siten, että pitäisin sitä tai sen instituutiota vähäpätöisinä. Otan esimerkin. Asiaa tuntematon odottaa kenties, että liiketaloustieteessä esiintyy vain yksioikoisia tehokkuuden korostuksia. Käsitys on kuitenkin väärä. Tuon tiedonalan piirissä on kuitenkin pohdittu, olisiko mahdollista muodostaa sellainen ”intelligentin organisaation” malli, joka välttäisi aikalaisdiagnoosisani laajahkosti tarkastelemani instituutio- ja johtamiseettiset paheet. Arvoiltaan ja kulttuuriltaan tuollainen organisaatio perustuisi suorastaan unelmille. Rationaalisen ja emotionaalisen intelligenssin sijasta siinä vallitsisi spirituaalinen intelligenssi joskin rinnan kahden muun intelligenssin lajin kanssa. Organisaation jäsenet olisivat alaisten tai ”seuraajien” asemesta ”itsejohtajia”. Mielestäni ei ole oleellista, että tuollaisesta organisaatiosta on hahmoteltu vain karkeat yleispiirteet. Oleellista on se, että malli on ylipäättään nostettu esiin vaihtoehtona. Mielestäni aikakaudesta eivät kerro vain sen realiteetit, vaan myös sen unelmat. Tässä tapauksessa ne kertovat mielestäni hyvää niin tiedonmuodostuksen kuin eettisyyden kannalta.²⁰²

Tarkasteluekonomisista syistä paneudun tässä ensi sijassa tieteellisiin, taiteellisiin ja uskonnollisiin instituutioihin. Viimeistelen aikalaisdiagnoosini pohtien, vallitseeko noissa instituutioissa kenties

²⁰² Sydänmaanlakka 2003, 88–89. Mainittakoon, että kirjoittaja toimi Nokia Oy:n henkilöresurssihohtajana vuosina 1994–2001.

rappeutumisuhkia New Public Management -sovellusten tai muiden vastaavien toimintamallien vuoksi tai muista syistä. Tuohon mahdollisuuteen viittaa aikalaisdiagnoosini. Tarkasteluni kannalta rappeutuminen on ”sulkeutumista”. Sen vuoksi instituutiot menettävät sen ominaisuutensa, että ne voisivat osaltaan avautua mahdollisuuksina jäsenilleen tai muille henkilöille, jotka ovat niiden vaikutuspiirissä. Samalla poistuu mahdollisuus instituutioiden jäsenten avautumiseen toisilleen toinen toistensa mahdollisuuksina. Jos avautumista edelleen tapahtuu, sen on toteuduttava instituutioiden ulkopuolella. Eiväthän instituutiot hallitse kokonaan jokaisen jäsenensä koko ajankäyttöä saati kunkin heistä ajatuksia. En väitä, että tarkasteluni olisi tältä osin varsinaisesti uusi. Pidän sitä korkeintaan täydentävänä näkökulmana. Kenties myös sen painotukset antavat sille uutuusarvoa.

Tieteellisistä instituutioista paikannan rappeutumisuhkia, mikäli pelkkä ”laskeva ajattelu” tai – oman käänökseni mukaan – ”laskelmoiva ajattelu” saa ylivallan.²⁰³ Olen ehdottomasti sitä mieltä, etteivät pelkät muodollis-juridiset takeet riitä turvaamaan sitä, mikä on olennaisinta tieteellisessä toiminnassa.²⁰⁴ Oma käsitykseni asiasta ajatellen niin insinööri- kuin talousteknologioita vastaa Heideggerin käsitystä.²⁰⁵

”Voimme sanoa ’kyllä’ teknisten objektien välttämättömälle käytölle ja voimme sanoa samalla ’ei’ (sille)..., että ne yksinomaan asettavat meille vaatimuksia ja siten pilaavat, hämmentävät ja viimein hävittävät olemuksemme. ... Päästämme tekniset objektit arkipäiväiseen maailmaamme ja pidämme ne samalla siitä ulkona, eli annamme niiden olla olioita, jotka

²⁰³ Olen viitannut edellä käsitteeseen siten kuin Heidegger sitä käytti teoksessa GE/SJ. Saksankielinen ilmaus on *das rechnende Denken*. Käänän adjektiivin siis sanalla ”laskelmoiva”. En arvostele ”laskemista” sellaisenaan vaan ainoastaan sen alan kohtuutonta laajenemista. Toinen Heideggerin erottama ajattelun muoto on *das besinnliche Nachdenken*, lähinnä ”syvästi pohtiva ajattelu”.

²⁰⁴ Miettinen 2001.

²⁰⁵ Heidegger GE/SJ, 22–23/37–38.

eivät ole absoluuttisia... Tätä samanaikaista... sanomista... (k)yllä ja (e)i... tekniselle maailmalle kutsuisin vanhalla sanonnalla... *(o)lioiden silleen jättäminen.*”

Tunnustan tieteen- ja tiedonalojen erilaisuuden suhteessa laskelmoi-vaan ajatteluun. Arvioin, että kulttuurisesti vaurioitumisherkimpiä ovat nykyhetkellä useimmat humanistiset tieteet ja niitä lähimmäksi sijoittuvat osat yhteiskuntatieteitä. Tosin arvioin, että esimerkiksi osissa lääketieteitä, terveystieteissä ja kenties muissakin tieteissä on vastaavia osia. Sen sijaan huomattavissa osissa teknisiä tieteitä tai monissa luonnontieteissä en katso vastaavia riskejä juuri vallitsevan. Eräänä lisäuhkana pidän kuitenkin sitä, jos jo ennestään ”laskelmoivan älyn” hallitsemat tieteenalat kasvavat tuon älyn ylivallalta parhaiten säily-neempien alojen kustannuksella.²⁰⁶

Tieteellisiin instituutioihin kohdistuvan huoleni eräänä aiheena on se, että ”laskelmoiva äly” laajentaisi vaikutusalaansa herkimmin vaurioituvilla tieteenaloilla. Tällä uhkaa harkitsemattomasti toimeenpan-tu New Public Management, siihen liittyvä ”ammattikarismaattinen” johtaminen sekä riistäytyvä *rent-seeking* eli koronhävittelu. Noita ilmiöitä olen tarkastellut edellä.

Haavoittuvimmat tieteenalat. Paikannan vaarantuvimmat osat vaarantu-vimpia tieteenaloja sinne, missä edes kansainväliset yhteydet tieteen tulosten julkaisemisessa eivät kiinteästi tue tieteellisen laadun ylläpitoa. Paikannan suurimmat rappeutumisvaarat sinne, missä tieteen nimissä harjoitettu toi-minta voi helposti muuttua suurisuuntaisen koronhävittelun välineeksi. Siel-lä vallitsevat suurimmat mahdollisuudet laadukkaan tieteellisen tutkimuksen ja sille perustuvan korkeimman opetuksen muuttumiseksi toiminnaksi, jossa voimavarojen käyttöä hallitsee lisävoimavarojen hankinta sieltä mistä niitä on helpoiten saatavissa. Siellä New Public Managementin kaltaisten teknisten keinovalikoimien soveltamisen riskit ovat suuret jo silloin, kun NPM ei liity uusliberalistiseen ideologiaan. Nämä päätelmät osoittaa oikeaksi jo

²⁰⁶ Mielestäni Keenanin (2003) tarkastelu, jonka aiheena on sosiologia, on ”eetokseltaan” sama kuin omani.

yksistään se hävittävä viha, jonka saa osakseen kukaan, joka edes vihjaa, että asiat olisivat kuvaamallani tavalla.

En kuvittele, että sellaiset luonnontieteille perustuvien tieteenalojen sisäiset laskentavaluutat kuin impakti- eli vaikutuspisteet olisivat juuri euroja tai dollareita viattomampia mittayksiköitä. Silti ne torjuvat ainakin kaikkein vulgaareinta pelkän rahan ansaitsemista rahan ansaitsemiseksi lisää.²⁰⁷ Ne ovat sentään kansainvälisen tiedeyhteisön omaa valuuttaa, eivät mikään yleinen maksuväline, jonka vaihtokurssi muihin yleisiin maksuvälineisiin vaihtelisi päivittäin markkinasuhdanteiden mukaan.

Eteen avautuvan näköalan synkimmät piirteet muistuttavat mielestäni *Karl Marxin* mallia pääomasta alati itseään yksinkertaisesti ja laajennetusti reprodusoivana eli ”uusintavana” arvona. Noihin uusintamisen muotoihin liittyvät yhteiskunnalliset suhteet kietovat toivottomasti vankeuteensa myös asianomaiset ihmiset. Samalla tuo kietominen tulee askel askeleelta vaikeammaksi ja yhä suurempaa instituutioiden ja niiden johdon aggressiota ja detaljikontrollia vaativammaksi.²⁰⁸ Näköala vastaa pessimistisissä kulttuurifilosofioissa laajalti kannettua huolta eikä siksikään ole uusi. Tunnetaanhan *Max Weberkin* pessimistisestä käsitteestään *Enzauberung der Welt*, lumouksen katoaminen maailmasta.²⁰⁹

Huoleni tieteellisyyden puolesta on suuri, toteutuupa koronhavitte-lu suostumuksena alati lisääntyviin tutkintotulostavoitteisiin Suomen tai jonkin muun maan nykykorkeakouluissa voimavarojen pysyessä ennallaan tai supistuessa tai pelkkään voimavarojen ansaintaan tähtäävän toiminnan alituisena kasvuna. Laajan, myös taloudellisia

²⁰⁷ Impaktipisteet arvottavat ilmestyneet tieteelliset referoidut artikkelit sen mukaan, kuinka monta viittausta lehdessä siihen mennessä julkaistut artikkelit ovat saaneet keskimäärin.

²⁰⁸ Marx DK 2, 79–83, 452–482. ”Uusintaminen” on sanan *Reproduktion* vakiintunut käänös.

²⁰⁹ Ks. esim. Weber WG, 308, vrt. myös Featherstone 1995.

kysymyksiä koskevan koulutuksen saaneena en kuitenkaan ryhdy väittämään, että ansainta sen enempää kvasimarkkinoilla kuin kilpailullisilla markkinoilla olisi sellaisenaan pahasta tieteellisissäkään instituutioissa. En siis kiellä sen mahdollista myönteistä mutta silloin selvästi toiminnan tarkoitusperille alistaiseksi jäävää välineellistä roolia, kunhan ne ehdot, joiden sisällä ansaintatoimintaa voidaan harjoittaa, eivät salli tieteellisen laadun ja korkeimman opetuksen laadun laskua vaan tukevat jopa laadun nostamista. Pelkään, että muussa tapauksessa siihen asti tieteenharjoituksesta ja sille perustuvasta korkeimmasta opetuksesta älyllisen kotipaikkansa löytänyt tieteenharjoittaja muuttuu vieraaksi siihenastiselle tiedeinstituutiolleen. Siitä jää pahimmassa tapauksessa jäljelle pelkkä nimi; sisällöltään siitä sen sijaan tulee ontto. Se ei silloin enää tarjoa intellektuaalista kotipaikkaa niille, jotka olisivat halunneet jatkaa instituution nimessä sen sisällön ehdyttyäkin edelleen säilyvän mukaista toimintaa. Mieleni ei tee mielolaiseksi.²¹⁰

Tieteen vaalinta ”aukeamana”. Onko tarjolla käsityksiä siitä, mitä aineksia tieteellisessä työssä, sen työyhteisöissä ja ”tieteellisessä työelämässä” tulisi vähintään säilyä, jottei tieteellisyys katoaisi? Jos nuo ainekset katoavat, tieteellisyys lakkaa ja seuraa tieteellisen toiminnan kentän ”sulkeutuminen”. Mielestäni tuollaiseksi käsitykseksi ei riitä professori Niiniluodon kriteeristö ”objektiivisuus” totuudenmukaisuutena, ”kriittisyys” virheettömyytenä ja tulosten julkaisuutena, ”autonomisuus” tiedeyhteisön standardinvartijan rooleineen sekä ”edistyvyys” uutuuksien tuotantokykyinä. Mielestäni Niiniluodon kriteeristö on konservatiivinen. Mielestäni se ei sulje pois sitä, että tuotekehitystyötä pidettäisiin tieteellisenä, kunhan sen toimintamekanismit täyttävät tietyt määräedellytykset kuten julkisuusvaatimuksen.

Robert K. Mertonin (1910–2003) esittämät tieteellisyyden kriteerit selviävät paremmin testistäni. Ne ovat ”universalismi” väitteiden totuusarvon pun-

²¹⁰ Mielestäni ”tieteen etiikkaan” suuntautuneet tarkastelut eivät anna kunnollista pohjaa tässä tavoitteenani olevalle tarkastelulle. Laajassa teoksessa (Karjalainen 2002) on mielestäni vain yksi artikkeli, joka säilyttää kosketuksen siihen. Kysymyksessä on Niiniluodon (2002) kirjoitus. Ks. myös Merton 1973/1942 sekä 1988 ja Stinchcombe 2001.

nintoinen henkilöstä riippumattomin kriteerein, ”kommunismi” eli tieteen tulosten yhteisömuoto, ”pyyteettömyys” eli tiedon etsintä ura- ja arvovaltanäkökohdista piittaamatta sekä ”järjestelmällinen epäily” eli tieteen tulosten lahjomaton ja alituinen kriittinen tarkastelu. Mielestäni ”sulkeumaan” johtaa tieteellinen toiminta, joka on ”partikularistista” ja auktoriteettiuskosta tai -lähtöistä, ”individualistista” tai ”kapitalistista”, yleensä ”pyyteistä” tai joistakin tietyistä ”etupyteistä” riippuvaa tai ”ideologista”, julistavaa, sovinnasta, vahvasti ennalta sovelluksiin sidottua tai muuten systemaattisen epäilyn alaa rajoittavaa.

Mieleni ailahti surkuhupaisuuden kokemukseen, kun huomasin, että tämä teokseni ja tekstini täyttävät käsittäkseni varsin hyvin Mertonin asettamat tieteellisyyden kriteerit. Sen sijaan Niiniluodon kriteerejä ne eivät täytä. Enhän ole kysynyt minkään tutkimusalan organisaation tai rahoittajan ennakkomielipidettä siitä, täyttääkö tekstini sen standardit. Koska en asetu minkään yksittäisen tieteenalan karsinaan, minulta puuttuu kokonaan myös se institutionaalinen tuki, jonka varassa asemaltaan vakaa tieteenharjoittaja voi turvallisesti esiintyä. Minulta puuttuu se alistuminen institutionalisoituneeseen tieteen auktoriteettiin, joka tekisi tarkastelustani tuon tieteen legitimiin lapsen.

Mertonin pohdinta on mielestäni liian laimea. Siksi haluan vielä hetken jatkaa pohdintaani siitä, mikä olisi oleellisinta niin minulle kuin muille, kun harjoitamme tieteellistä toimintaa. Yhdyn näkemykseen, että niin tieteellinen kuin taiteellinen toiminta antavat parhaassa tapauksessa oman lisänsä yhteiseen kulttuuriin.²¹¹ Vakaumukseni mukaan tieteellisellä toiminnalla on sen ilmisälttöä ja -prosessia syvempi, suorastaan mystinen eli kirjaimellisesti ”salattu” ytimensä.²¹² Kysymys ei toki ole ’salaamisesta’ saati ’mystifoinnista’ eli ’salaiseksi tekemisestä’. Päinvastoin, tiedehän pyrkii juuri tekemään tiettäväksi ja julkiseksi sitä, mikä on siihen saakka pysynyt salattuna. Tieteellisyyden mys-

²¹¹ Lagerspetz 2000, 22–23.

²¹² *Mystikos*, kirjaimellisesti ’salattu’, Liddell & Scott 2001/1891, 456. Mitään sen kummempaa ei tuo, mielestäni turhaan ”mystifoiu” sana tarkoita. Mikä tahansa ”sanoin kuvaamaton” myönteinen seikka, tapahtuma tai tuntemus on ”mystinen”. ”Mystifointia” on taipumus tehdä sanoin kuvaamattomaksi mitä tahansa, minkä kuvailu sanoin käy hyvinkin päinsä.

tisellä ytimellä en tarkoita muuta kuin tieteelliseen toimintaan mielestäni erottamattomasti kuuluvaa sen harjoittajien kiinnostusta myös sitä kohtaan, mitä ei ole mahdollista lausua julki ainakaan sillä kertaa. Siksi sitä voi lähestyä vain epäsuorasti esimerkiksi koettaen jotenkin kuvailla tieteen tulosten tyyppiä ennen kuin ne kenties saavutetaan. Unohtaa ei tuota ydintä sen sijaan mielestäni tule, tai seurauksena on latistuminen, köyhtyminen ja sulkeutuminen sekä tieteellisen äyllisen ja eettisen kiinnostuksen menetys.

Mielestäni meidän pitäisi suostua hyväksymään se tieteellisen toiminnan peruslumous, että vaikkemme koskaan pääse tuolla toiminnalla tavoittelemaamme ytimeen, se silti vetää meitä puoleensa. Siksi hivuttaudumme eteenpäin sitä kohti tai ainakin sen virittäminä etenemme tai muuten liikumme johonkin suuntaan kuten jonkin vaikean aiheen rinnakkaisaiheisiin. Tuo ydin on meille väistämättä salatiksi jäävä *transkendentti*, ”jokin muu”.²¹³ Juuri tuossa ominaisuudessa se pitää yllä tieteellisen ja muun tiedollisen ja myös eettisen uteliaisuutemme *passiota*, intohimoista mielialaa. Jos jokin osa siitä avatuksi meille eli tulee *immanentiksi* ja siksi läsnä ja käsillä olevaksi, transkendentti jää jäljelle mutta muuntuneena. Edelleenkin tiedämme vain sen minkä tiedämme, mutta se mitä emme tiedä, pysyy tietymättömissämme. Tämä on myös oma ”ratkaisuni” Platonin *Menonin paradoksiin*. Säilyttäköön tieteellinen toiminta siis salatun ytimensä ja lumonsa, joka vetää meitä juuri tuon salatun luonteensa vuoksi puoleensa. Sokrates hahmotti Platonin mukaan asiaa seuraavasti:²¹⁴

”Ihminen (ei) voi tutkia enempää sitä minkä tietää kuin sitäkään mitä ei tiedä... . Miksi hän näet sellaista tutkisi minkä tietää, sehän on hänelle jo tuttua, eikä tutkiminen siis ole tarpeen(?)... Sitä taas mitä hän ei tiedä, hän ei voi tutkia, koska ei tiedä, mitä tutkii.”

²¹³ Vrt. Schrag 1997.

²¹⁴ Platon, *Menon*, 80e, 122.

Voisin edetä pidemmälle pohtimaan tieteen ja tieteenharjoituksen lumoukseen ja niiden vetovoimaan liittyviä mielialaisuuden kysymyksiä. Sosiaalipsykologian klassikko *Abraham Maslow* piti parhaana käyttää sanan ”mystinen” asemesta ilmaisua *peak experiences*, ’huippukokemukset’, joita luonnehtii asianomaisen kokemus siitä, että hän saavuttaa hetkeksi kosketuksen ”transkendenttiin”.²¹⁵ Huippukokemusten hetkinä mielialamme on syvästi onnellinen ja ylevän rauhallinen ja mahdollisuudet ilmenevät meille avoimina. Tieteellisellä, taiteellisella ja uskonnollisella elämänalueella ei ole mitään yksinoikeutta tuollaisten kokemusten lähteenä. Sama piirre on mielestäni esimerkiksi liikunnalla elämäntapana ja henkisen kasvun välineenä.²¹⁶ Tässä ei eurooppalaisen perinteen huomioon ottaen ole mitään ihmeteltävää. Olihan liikuntasuoritusten arvostava seuraaminen eräs antiikin kreikkalaisten eniten arvostamia toimintoja. Äärimmillään hiottuja liikuntasuorituksia arvostettiin vähintään yhtä voimakkaasti Intiassa ja Itä-Aasiassa.²¹⁷

Etsin tässä teoksessani osaltani mahdollisuuksia elävöittävän lumouksen löytämiseen niin arkisissa toimissamme kuin kulttuuristen instituution piirissä. Mielestäni on oikeaan osunutta käyttää myös sanaa ”pyhä” viittaamieni huippukokemusten yhteydessä.²¹⁸

”Pyhän kokemus on mahdollista ymmärtää mykistäväksi nöyrymiseksi käsittämättömän edessä. ...Pyhää kokeneiden... toteamus on, että sitä ei voi sanoin kuvata. Sen voi kokea myös täysin ateistinen tiedemies ja taitelija. ... Sen sanoin kuvaamattomuus voidaan nähdä seurauksena siitä, että se on epäintentionaalista. Se ei viittaa mihinkään tarkoitteeseen. ... Näin ajatellen pyhän kokeminen olisi käsitettävissä... ihmistajunnan sellaisena perustilana, jossa intentionaalisuus ei toimi. ...On olemassa...

²¹⁵ Maslow 1970, vrt. James 1981/1902, 277–310.

²¹⁶ Samoin Rauhala (1998, 25).

²¹⁷ Koski 2000.

²¹⁸ Rauhala 1998, 54.

muita epäintentionaalisia tajunnan tiloja, kuten tyytyväisyys, onnellisuus, kauneuden lumo ja... ahdistuneisuus.”

Huippukokemusten mahdollisuutta pidetään tärkeänä luovuuden piirteenä ja samalla tärkeänä kannustimena luovuuteen. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että huippukokemuksesta vihjaava mieliala olisi riittävä todiste siitä, että tieteenharjoittaja, luova tai esittävä taiteilija tai syventyvää uskonnollista mietiskelyä harjoittava henkilö olisi saavuttanut jotakin varmasti kestävää. Tieteellisen toiminnan piiristä tiedetään, että huippukokemus saattaa johtaa harhaan. Vaihtoehtoisesti se johtaa vain osittain tuloksiin, jotka kestävät tiedeyhteisön kriittisen arvioinnin. Se saattaa myös johtaa tuloksiin vasta sen jälkeen, kun tieteenharjoittajalle ensiksi aiheutuu katkera pettymys.²¹⁹ Vieläkin vähemmän minkä tahansa, ehkä satunnaisen kokemuksen intensiivisyys liittyy välttämättä luovuuteen.²²⁰

Voisin edetä myös arkipragmaattisiin tiedepoliittisiin päätelmiin. Niitä voisin kehittää esimerkiksi sillä perusteella, ettei ”liian hyvin” suunnitelluille hankkeille tulisi kenties myöntää rahoitusta ainakaan julkisista varoista. Suunnitelman korkeatasoisuushan saattaa viitata siihen, että tutkimusryhmällä on jo hallussaan ne tulokset, jotka se kuitenkin vasta lupaa saavuttaa. Tuollaiseen, tiedepoliittikkaan kohdistuvaan kriittiseen, esimerkiksi foucault’laiseen instituutioanalyysiin en kuitenkaan tässä ryhdy. Jätän sellaiset sokraattisen ironian sovellukset johonkin toiseen kertaan.

²¹⁹ *Juha Hakala* (2002, 75–79) kertoo matemaatikko *Andrew Wilesistä*, joka vuonna 1993 hätkähdytti alansa julkaisemalla todistuksen niin sanottuun Fermat’n suureen lauseeseen. Kriittinen kollega havaitsi Wilesin satoja sivuja koskevasta todistuksesta virheen. Wilesin huikea onni muuttui katkeraksi pettymykseksi. Vuoden 1994 lopussa hän kuitenkin pystyi julkaisemaan todisteluketjuiltaan virheettömän tutkimuksen asiasta.

²²⁰ Ks. esim. *Novak ym.* (2000), jotka tutkivat *Mihaly Csikzentmihalyin* käsitteen *flow* yhteyttä www-verkkoympäristöjen muotoiluperaatteisiin ja niiden vetovoimaan asiakkaisiin. Tarkastelehan *Novak* kumppaneineen itse asiassa vain mahdollisuuksia tehostaa kaupallisia vaikutuskeinoja verkkokäyttäjiiin.

Toisin kuin tieteellistä toimintaa, luovuutta ja huippukokemuksia, en tarkastele millään vastaavalla tavalla taiteellista toimintaa tai uskonnonharjoitusta. Olen kyllä kiinnostunut rajapinnoista poliittisen ja esteettisen, tieteellisen, taiteellisen ja uskonnollisen tai talouteen liittyvän, tieteellisen, taiteellisen ja uskonnollisen välillä. Jossakin määrin liikunkin tässä teoksessani myös noilla rajapinnoilla. Silti annan tässä pääpainon tieteellisyyden kysymyksille. En mielestäni edes voi tämä teokseni rajoissa paneutua esteettisen ja yleensä taiteeseen liittyvän tai sitä koskevan ajattelun perinteisiin ja suuntauksiin. Vielä vähemmän sama voi koskea uskonnollisuuden aluetta.

Taiteellisista ja uskonnollisista instituutioistakin minulla on paljon vähemmän sanottavaa kuin tieteellisistä. Näen tieteellisissä instituutioissa vallitsevia vastaavat uhkat myös noissa kahdessa muussa instituutioiden tyypissä. Vallitsevatko taiteellisissa instituutioissa standardoidut, vakioidut ja yleisöä koskiskelevat toiminnat, varainhankinnan itseisarvo sekä niukan henkilöstön kuormittaminen maksimirajoille ilman innovatiivisen luovuuden suurta painoarvoa niin luovissa kuin esittävisä suorituksissa?²²¹ Siinä tapauksessa ennusteeni on samaan tapaan pessimistinen kuin vastaavissa tilanteissa tieteellisissä instituutioissa. Pahimmassa tapauksessa taideinstituutioista tulee lisääntyvästi vieraita niin luoville ja esittäville taiteilijoille kuin arvostelukykyisimmälle osalle yleisöä.

Institutionalisoitunut uskonnonharjoitus puolestaan saattaa keskittyä jäsen- ja kävijämäärien maksimointiin, sijoitustoimintaan ja muuhun tuloja tuottavaan toimintaan, laajaan julkiseen hyväntekeväisyyteen, kansalaisten terapointiin sekä julkiseen näkyvyyteen ja suosioon. Silloin sitäkin koskevat ”sulkeutumisen” uhkat. Spirituaali-teetti saattaa kadota. Se menettää ytimensä, eli katoaa kontemplaatio, joka kohdistuisi sellaisiin seikkoihin, mitä ei voi suoraan sanoin kuvata

²²¹ Yleisesti ks. esim. Heiskanen 2002, Abbing 2002, Koivunen 2003.

eikä varsinaisesti ihmismielellä käsittää. Jos kontemplatiivinen mieliala hälvenee, uskonnonharjoitus menettää lumouksensa. Kierkegaard kirjoittaa asiasta seuraavaa:²²²

”Yhdeksännellätoista vuosisadalla... kuulee vielä silloin tällöin papin... varoittavan luostariin menemisestä. ... Keskiajassa on tiettyä samankaltaisuutta antiikin Kreikan kanssa. Sillä oli, kuten kreikkalaisilla, intohimoa. Niinpä luostarilaitos oli intohimoinen ratkaisu, kuten sopii ollakin, kun kyseessä on suhde absoluuttiseen päämäärään... ”

Kielteisten kehityskulkujen välttäminen asettaa mielestäni vaatimuksia jokaiselle meistä mutta samalla se tarjoaa meille myös mahdollisuuksia. Erään ajattelutavan mukaan sanan ”eettinen” kantasanoihin kuuluu kreikan kielen sana *ethos*, ja sana *ethos* viittaa alkujaan ”paikkaan”.²²³ Tuolta kannalta eettisyydessä on kysymys kunkin meistä paikasta ja kääntäen: paikkamme olisi oltava luonteeltaan myös eettistä laatua. Kysymys on siitä, missä määrin tietemme, taiteemme ja uskontomme instituutioineen pysyvät omimpina ”kotipaikkoinamme”. Elleivät ne pysy, meistä tulee niihin nähden vieraita, kodittomia ja eksyneitä. Tarkoitukseni on antaa tämän kysymyksen vähitellen hitaasti kypsyä tarkasteluni edetessä. Erityisesti kysyn, miten voisimme säilyttää nuo kotipaikkamme pienillä, eettisillä teoillamme tai muodostaa niitä itsellemme tuollaisilla teoilla, ellei meillä niitä ole. Suoranaisesti palaan kodittomuutemme kysymyksiin aivan teokseni lopussa.

²²² Kierkegaard AUE, 407.

²²³ Heidegger BH/KH, 43/94–95, vrt. Luoto 2001.

V Kohden eettistä: oman itsensä kahlinneet

Koko teokseni kannalta edellisen luvun tärkeimpänä kohteena olivat moninaiset, sinänsä ehkä pienet epäeettiset teot, joita saatamme tulla tehneiksi. Toin esiin, miten niiden seuraukset saattavat kasaantua siten, että vakava epäeettisyys seuraa lopulta. Kun nyt aloitan matkani eettisyyden ja epäeettisyyden sinänsä pienten mutta vaikutuksiltaan kenties suurten kysymysten pariin, kysyn ensimmäiseksi, saatammeko itse olla itseämme koskevien kontingenssien lähde niiden kontingenssien lisäksi, jotka meitä muuten kohtaavat? Tarkastelen asetelmaa, jossa henkilö on sellaisessa mielialassa, ettei hän kykene tekemään jotakin sellaista, mitä hän kuitenkin haluaa, kenties hyvinkin kiihkeästi. Vaihtoehtoisesti hän tulee alituisesti tehneeksi jotakin sellaista, mitä ei kuitenkaan haluaisi tehdä. Noissa tapauksissa voi mielestäni sanoa, että hän on epäeettinen myös itseään kohtaan. Hänhän ei kykene tekemään edes itselleen sitä hyvää, mitä haluaisi. Vielä vähemmän hän pystyy tekemään hyvää muille tai pidättymään hyvän vastaisista teoista muita kohtaan. Mainituista syistä kysymyksessä olevat mielialat soveltuvat tarkasteltavaksi ensimmäisinä. Pohdin myös tapoja, joilla niiden vaikutuksia voitaisiin lievittää.

Tuskallista autonominen saamattomuus

Työssä, elämässä ja työelämässä vastaamme tulevista mahdollisuuksista on tuskin iloa, jos ne jäävät käyttämättä. Jos niin käy, olemme kuin lastu laineilla, jota muuttuvat kontingenssit heittelevät.

Tekemättömyyttä ja toimintaan ryhtymättömyyttä on useita lajeja. Meidänkin aikanamme pidettäneen eettisenä sitä, että pidätymme laiskuudesta tottelevaisina, kuuliaisina ja täyttäen meille säilytetyt velvollisuudet. Tosin olemme saattaneet saada ne vain siksi, ettemme osanneet sanoa ”ei”. Vaihtoehtoisesti työsuhteemme on kenties niin heiveröinen, ettemme uskalla kieltäytyä pelossamme, ettei seuraavaa nimitystä enää tulisi.

Tottelevaisuus, kuuliaisuus ja velvollisuudentunto eivät kuitenkaan riitä. Etenkään ne eivät riitä kontingentissa ”niin tai näin” -maailmassamme. Jos yksinomaan nuo ominaisuudet yleistyisivät, harvojen käskynantoon oikeutettujen, kykenevien ja suostuvien taakka kasvaisi ylivoimaisen suureksi. Tuskin he kykenisivät kokonaan ajattelemaan muiden puolesta vaikka saisivat, niin johtajavaltainen ja -uskoinen kuin aikamme onkin. Olemmehan palanneet vanhemmassa organisaatio-opissa kuvatun *Führerprinzipin* laajaan soveltamiseen, kuten olen edellä tuonut esiin. Liitupaperille painettujen organisaatiostategioiden korulauseet muistavat myös organisaatioiden rivijäseniä. Käytäntö saattaa olla toisenlainen.

Viittaamani velvollisuuseettinen lähestymistapa horjuu myös kun tehtävät, joita velvollisuuksien alaisten tulisi toteuttaa, osoittautuvat kyseenalaisiksi. Natsien juutalaiskysymyksen *Endlösungiksi*, ”loppuratkaisuksi”, kutsuman toimenpidesarjan logistisen toteutuksen eräs päänäyttelijä *Adolf Eichmann* on ääriesimerkki. Silti on huomattavaa,

ettei hän voinut lopulta vedota siihen, että ”hän vain totteli käskyjä”.²²⁴ Miksi me voisimme?

Minua kiinnostaa tässä eniten sellainen työeettinen tai muu toimintakyvyttömyys, joka vaivaa meitä jonkin sellaisen tekemisessä, minkä olemme täysin autonomisesti omaksuneet tehtäväksemme. Entä jos suurin tuska ja samalla suurin vahinko aiheutuu juuri tuollaisesta toimintakyvyttömyydestä? Entä jos suurinta tuskaa ei aiheuta toimimattomuus silloin, kun pitäisi toimia jonkun muun ehdoin? Entä jos suurin tuskamme nousee, ellemmme saa itseämme tekemään sitä mitä kiihkeästi haluamme? Vaikka ”laiskuus” on turhan osoitteleva sana ja vaikka se viittaa tottelemattomuuteen käskyihin nähden, sovellan sitä silti sen pitkän käyttöperinteen vuoksi.

**”Laiskuus on imukala, joka pystyy
pysäyttämään suurimmatkin
laivat.”**

Ranskalainen moralistifilosofi La Rochefoucauld tarkoitti mielestäni ihmisestä itsestään johtuvaa toimintakyvyttömyyttä. Mielestäni ei sen sijaan ollut kysymys tottelemattomuudesta käskyjä ja niiden antajia kohtaan. La Rochefoucauld katsoi, että laiskuus olisi peräti kiihkein ja ilkeämielisin paheista:²²⁵

”Sen väkivaltaisuus pysyy huomaamattomana... . Se on se imukala, joka kykenee pysäyttämään suurimmatkin laivat... Laiskuuden suoma lepo on sielun salaista huumausta, joka saa... katkeamaan innokkaimmatkin yritykset... .”

Laiskuuteen liitän mielentilan ja tilanteen, joihin viitataan vanhastaan kreikan kielen sanalla *akedia*. Vastaavaa toimintakyvyttömyyden muotoa on perinteisesti pidetty jopa kaikkein epätoivottavimpana

²²⁴ Arendt EJ.

²²⁵ La Rochefoucauld RMM, II.290, 137.

mielialana, johon ihminen saattaa ajautua.²²⁶ Norjalaissyntyinen, Yhdysvalloissa vaikuttava filosofi *Jon Elster* juontaa *akedian* juuret ajanlaskumme 4. vuosisadalle eläneen p. *Evagrios Pontoslaisen* ajatuksesta. Askeettimunkki Evagrios Vähän Aasian Pontoksesta luonnehti akediaa ”keskipäivän demonin” hahmolla. Tuo perin ilkeä olento kiusasi ajanlaskumme alkuaikojen askeetteja altistaen heidät painajaismaisille *fantasmoille*, pelottaville harha- ja hourekuvitelmile.²²⁷ ”Keskipäivän demoni” on pysytellyt kielikuvana kaunokirjallisessa ilmaisussa meidän päiviimme saakka.

Kirjallisuudessa on henkilöstä itsestään johtuva hänen toimintakyvyttömyytensä jaettu kahteen lajiin. Edellinen on aktiivista, toimintaan tai toiminnan puuttumiseen liittyvää. Kun toimintakyvyttömyys vallitsee, *aktioita* ei toteudu tai synny. Jälkimmäinen toimintakyvyttömyys on passiivista. Se liittyy henkilön tekemättömyyttä edeltäviin, tekemättömyyden aikaisiin sekä tekemättömyydestä seuraaviin mielialoihin. Toimintakyvyttömyydessä henkilön aktiot ovat aktiottomuutta, tekemättömyyttä. Hänen *passionsa* koostuvat kenties piittaamattomuudesta, sisäisestä organisoitumattomuudesta ja juuttuneisuudesta. Sana *passio* viittaa kuitenkin myös ”kärsimykseen” eikä vain tekemättömyyteen. Tuossa mielessä *passiot* ovat toimintakyvyttömän henkilön tuskallista rimpuilua, joka ei kuitenkaan vapauta häntä toimintakyvyttömyydestä.²²⁸

²²⁶ Näin tekee Jevdokimov (ranskalaisittain ”Evdokimov”, 1978, 188) viitaten askeesia koskevaan kirjallisuuteen.

²²⁷ Elster 1999a, 257–258. Ks. p. Evagrios Pontoslainen, ”Himojen ja ajatusten erittelemisestä”, jossa tuon demonin esiintyminen paikannetaan silloiseen kuudenteen hetkeen eli juuri keskipäivän paikkeille. Etuliite ”p.” tarkoittaa sanaa ”pyhä”. Viitataan etuliitteen käytöllä niin sanottujen vanhojen kirkkokuntien eli katolisen ja ortodoksisen kirkkokunnan käytäntöihin. Muun muassa kulttuurihistoriallisesti on tähdennyksen arvoista, jos esimerkiksi tuollainen etuliite on vakiintuneesti liitetty määrättyihin henkilöihin. Mitään uskontunnustuksia en teoksessani sen sijaan tee.

²²⁸ Nykysuomalaisessa filosofisessa keskustelussa useimmin mainittu ”aktioita” ja ”passioita” tarkastellut filosofian klassikko näyttäisi olevan Spinoza (teos ET).

Juuri silloin, kun aktioiden ja passioiden välinen jännitteinen ase-
telma realisoituu tekemättömyytenä ja tekemättä jättämisenä, passio
muuntuu jopa kohden sitä sietämätöntä tuskaa, johon viitataan juuri
sanalla *akedia*. Vaikka henkilön mottona olisi ”ahkeruus hänen iloa-
naan”, hänellä on silti intohimonaan eli kirjaimellisesti *passionaan* ja
vastaavasti kärsimyksensä aiheena laiskuus. Näin on etenkin, jos hän
itse kärsii toimintakyvyttömyydestään. Toiminnan halun ja toiminta-
kyvyttömyyden vastakohtasta nousee suuri kärsimys.

Vitkastelun oireyhtymä

Jähmetystä omassa pesässä. Yliopistoissa pidempään toimineilla on tiet-
tyjä kokemuksia. Opiskeluaikani havaintopiirissäni liikkui vain hieman
vanhempia henkilöitä, joista monet pitivät hallussaan määrääjäksi täytettä-
viä tutkimusvirkoja. Jostakin syystä kovin monen heistä ylimmänasteinen
opinnäyte viipyi. Harvinaista ei ollut edes se, että alemmanasteinen tutkijan
opinnäytekin viipyi. Erytisen pitkään yliopistoissa toimineilla saattaa olla
kokemusta siitä, ettei samainen syndrooma ole talttunut edes tehokkuuden
nimiin vannovana omana aikanamme.

Joku pitäisi ”menneet menneinä” olettaen, ettei antiikin ja keskiajan
mielialoilla olisi vastineita ajassamme. Emmehän miellä itseämme as-
keeteiksi vaan jopa elämästä nauttiviksi hedonisteiksi tekemättämme
siitä edes mitään numeroa. *Akedialla* voi silti ajatella olevan nykyai-
kaisen vastineen. Vastineena saattaisi pitää ensinnäkin itsepetosta ja
elämänvalhetta.²²⁹ Englannin kielessä esiintyy kuitenkin myös sana
procrastination, jonka voi suomentaa ”päättämättömäksi, haitalliseksi
vitkasteluksi”.²³⁰ Asiasta on populaarikirjallisuutta opaskirjoja myöten
ja myös tutkimuskirjallisuutta.²³¹

²²⁹ Ks. Paastela 1995, 173–187, Giannetti 2000.

²³⁰ Kiitän tri, nyk. prof. *Kirsti Lonkaa*, joka aikanaan johdatti huomioni prokrastinaation ongel-
maan.

²³¹ Ferrari 1995, van Eerde 1998. Ks. myös Furnham 1990, 64–65.

Olin yllättynyt havaitessani kirjallisuudesta, että prokrastinaatiota on pidetty erityisen tyypillisenä juuri akateemisille tutkimusorganisaatioille.²³² Käytäntöä ajatellen vastaavaa mielialaa voisi siis etsiä juuri akateemisista yhteisöistä ja niiden työorganisaatioista sellaisten henkilöiden joukosta, joiden ehdottoman oman edun mukaista olisi saada aikaan määrättyjä tuloksia kuten opinnäytetutkimuksia tai muita julkaisukelpoisia hengentuotteita. Jostakin syystä työt jäävät kerta kerralta ja vuodesta toiseen valmistumatta. Toisaalta muistan jo lapsena kuulleen ”hengen laiskuudesta”, joka olisi vaivannut oppineita jo vuosisatoja sitten.

Mielestäni en ”syyllistä” ketään, joka saattaisi kokea luonnehdintojeni koskevan juuri häntä. Enhän edes tiedä, keitä ne saattaisivat empiirisesti koskea. Lähdekirjallisuuttakin on saatavilla Alankomaita myöten, eli kysymys ei ole erityisesti suomalaisesta ilmiöstä. Kysymys on siis arkimaailmassa esiintyvistä ongelmista, josta on julkaistu erityistä kirjallisuutta ja jonka vuoksi on harjoitettu erityistä kehittämistoimintaa.²³³

Prokrastinaation oireyhtymässä henkilö ei ilmeisistä aikomuksistaan, yrityksistään ja sinänsä jotakin tuottavasta työskentelystään huolimatta saa aikaan sitä, mitä hän itseltään eniten odottaa. Henkilö saattaa ajautua syyttämään muita heidän persoonallisuuttaan myöten, muiden pahantahtoisia toimia, muiden ärsyttävyyttä tai onnettomia sattumia, jotka kerran toisensa jälkeen kariuttavat parhaat pyrkimykset.

Prokrastinaatiossa ei ole kysymys prokrastinaattorin lahjakkuuden puutteista. Päinvastoin, prokrastinaatio saattaa edellyttää korkeaa lahjakkuutta. Se tosin suuntautuu perustelemaan, puolustelemaan, jatkamaan, pitkittämään ja syventämään prokrastinaatiota. Prokrasti-

²³² Emt., 94.

²³³ Ks. Boice 1990.

naattorit ovat tuskin keskimäärin lahjattomampia kuin ne kollegansa, jotka saavat aikaan sen, mikä prokrastinaattorilta jää saavuttamatta. Prokrastinaattorin lahjakkuus suuntautuu kuitenkin prokrastinointiin. Työeettisesti hän tavallaan mätäneee työeettisesti sisältäpäin, ellei hän sitten siirry muihin tehtäviin, joissa menestyy.

Prokrastinoiva henkilö saattaa jopa laskelmoida, että hänen on perusteltua esittää erilaisia syytöksiä muiden toimista. Hän saattaa tehdä paljon mutta muuta kuin mitä hän sittenkin eniten aikoo. Hän saattaa näkyä, liikkua, organisoida ja olla esillä, mutta hän ei tee sitä mitä hänen eniten tulisi tehdä eikä saa aikaan sitä mitä hänen eniten pitäisi. Henkilö saattaa ajautua selittämään itsekin selitykseensä uskoen, ettei hänen tehtävänään ole tehdä sitä, mitä hän kuitenkin kaikkein mieluummin saisi aikaan. Hän ei kuitenkaan saa itseään liikkeelle eikä onnistu paneutumaan määrätietoisesti hankkeeseensa, kunnes saisi aikaan tuloksia.

Prokrastinoiva henkilö saattaa jopa suoraan häiritä muita, jotka onnistuvat tehtävissään, olivatpa nuo tehtävät samanlaisia kuin ne, jotka jäävät prokrastinoijalta tekemättä, tai olivatpa ne muita tehtäviä. ”Kaikkietävän ylikriitikon” rooli on eräs mahdollinen lokero, johon prokrastinaattori saattaa päätyä. Hän saattaa esittää murhaavaa arvostelua muiden aikaansaannoksista väittäen miltei mistä tahansa niistä, että ne ovat hätäisiä kyhäelmiä, joita ei ole ajateltu loppuun ja joihin sisältyy vakavia virheitä ja osaamattomuuden osoituksia. Kaikkeen tuohon prokrastinaattorilla on aikaa, koska hän ei kykene paneutumaan siihen, mitä itsekin haluaisi eniten tehdä.

Jos joku muu saa ilmeisen paljon aikaan, prokrastinaattori on valmis muistuttamaan, etteivät aikaansaannokset ainakaan liene laadukkaita. Jos ja kun prokrastinaattori, kenties yhdessä muiden kaltaistensa kanssa, on turmellut jonkin työyhteisön mielialat, muidenkin työhalut saattavat olla mennyttä pitkäksi aikaa. Siitä lähtien prokrastinaattoril-

la on todellista aihetta arvostelulle. Hän on kuitenkin ollut synnyttämässä olosuhteita, joiden seurauksia hän sitten purevasti kritikoii.

Juutuessaan prokrastinoimaan henkilö saattaa lopulta muodostua syntipukiksi muille, jotka sentään edistyvät toimissaan. Henkilön prokrastinaatio saattaa olla muille jopa tervetullutta, koska he vertautuvat prokrastinaattoriin kohtalaisen aikaansaavina, vastuullisina ja järjestelmällisesti työskentelevinä. Silloin prokrastinaattori ei enää prokrastinoi vain omasta syystä, vaan siksi, että muut odottavat hänen niin tekevän. Hänellä on nyt selvä rooli: syntipukin rooli.

Oireyhtymään saattaa liittyä henkilön ilmeinen kyvyttömyys myöntää sen enempää itselleen kuin muille, että aikaansaamattomuudesta on tullut hänelle vakava ongelma, jota hän ei kykene ratkaisemaan. Pitkittyvä prokrastinaatio saattaa olla asianomaiselle vaikea kestää ja muodostua surun, huolen ja tuskan aiheeksi. Sitä ei kuitenkaan voi pitää mielenhäiriönä. Odotamme turhaan prokrastinaation ilmestyvän tunnettuun mielitautiluokitukseen.²³⁴ Tosin mielenhäiriöt eivät sellaisenaan sulje prokrastinaatiota pois. Sen enempää prokrastinaatio tuskin immunisoi tuollaisille häiriöille.

Prokrastinaatiota, prokrastinaattoreita ja prokrastinaatiokulttuureja saattaisi olla hedelmällistä tarkastella vastaavaan tapaan kuin muita addiktio- eli riippuvuuskulttuureja. Jälkimmäistenkin eräs piirre ovat määrätyt mielialat.²³⁵ Kaikkein riippuvaisimpien riippuvuus saattaa olla tervetullutta ”vähemmän heikoille”, koska nämä saattavat saada vahvoja rooleja riippuvaisten pönkittämisessä. Tämä saattaa edelleen voimistaa riippuvuuksia ja kaikkein ”riippuvaisimpien” taipumusta prokrastinaatioon. Prokrastinaattorin ”paraneminen” saattaa puoles-

²³⁴ Ks. esim. DSM 1997. En tarkoita tätä viittausta leikinlaskuksi. Asia on vakava. Muistutan, ettei esimerkiksi ”loppuunpalamista” ole luokiteltu DSM:ssä eikä sen enempää suomalaisessa työterveyskäytännössä. Edellytyksenä sairauslomalle ja -päivärahalle on sen sijaan masennusdiagnoosi.

²³⁵ Elster 1999b.

taan aiheuttaa häiriöitä siinä yhteisössä, jonka jäsen hän on. Kuvatussa mielessä prokrastinaatio on tietynlaista ”intellektuaalista päihderiippuvuutta”. Nautintoaineen vastineena siinä on tekemättömyys ja sitäkin enemmän aikaansaamattomuus.

Addiktioissa on tyypillisesti kysymys riippuvuudesta alkoholista tai muusta kemiallisesta aineesta tai pelaamisesta, joskin myös vallassa pysymisestä, jostakin muusta roolista työelämässä tai yksityiselämässä, vaihtelevista sukupuolisuhteista tai alituisesta, varoihin nähden liiallisesta ”shoppailusta”.²³⁶ Usein on korostettu määrättyä tietä, jota kulkien riippuvainen kenties selviää riippuvuudestaan. Silloin hän tunnustaa riippuvuutensa avoimesti kohtalotovereidensa kuullen. Siitä lähtien hän rajoittaa valintojaan siten, ettei enää saata itseään alttiiksi sille, mistä on periaatteessa riippuvainen.²³⁷ Voisiko prokrastinaattori parantua oman eettisen autonomiansa kannalta kyseenalaisesta mielialastaan kvasiuskonnollista tietä, jonka tunnetuin muoto on AA-kerho? Kuinka tuossa tapauksessa tulisi suhtautua siihen kritiikkiin, jota on esitetty AA-toimintaa kohtaan?

Heikosti tahtoen jos lainkaan

Ettet vain sinäkin. Harjoita hieman itsetutkiskelua. Jos päivää on jo kulunut, eikö vain sinultakin jäänyt tekemättä ainakin jotakin siitä, mitä sinun olisi parhaan käsityksesi mukaan pitänyt tehdä tai mitä olisit halunnut tehdä? Onko sinulla muka niin rautainen itsekuri, että tosiaan toteutit kaiken sen tärkeän mitä aioitkin sikäli kuin eteesi ei tullut aivan vääjäämättömiä olosuhteiden muutoksia? Kun nyt arvioit asiaa, mahdatko olla täysin rehellinen itsellesi?

²³⁶ Berdjajev (SF/ELH) tarkasteli laajalti erilaisia riippuvuuksien kohteita. Tavallinen mutta yleistettäväksi vaikea nykyesimerkki riippuvuuksista on alkoholismi, ks. Potter-Efron 1989, Sulkinen 1997, Niemelä 1999, Elster 1999b. Filosofisissa tarkasteluissa riippuvuudet kytkeytyvät jo tarkastelemaani kenttään nimellä ”tahdon heikkous” eli *weakness of will*, ks. Elster 1989, 1999b, 169–179. Hyvä kirjallinen esimerkki on Dostojevskin teos *Pelurit*.

²³⁷ Malli liitetään yleensä AA-kerhojen toimintaan. Ks. Niemelä 1999.

Toimintakyvyttömyys tarkastelemassani muodossa muistuttaa enemmän kuin sattumalta myös kreikaksi *akrasiaksi* kutsuttua mielialaa. *Akrasialla* on juuria Platonista ja Aristoteleestä saakka.²³⁸ Sananjuurina ovat *kratein*, ”hallita”, sekä kieltävä etuliite *a-*. Jokin ei siis ole asianomaisen hallinnassa: ennen muuta hän itse ja hänen tekonsa.

Akrasiasta kärsivä henkilö, kreikaksi *akrates* ja suomeksi kenties ”akraatikko” ei joistakin omista syistään kykene tekemään sitä, mitä hän kuitenkin mitä ilmeisimmin haluaa ja mitä hän sellaisenaan myös voisi tehdä. Latinankielinen vastine *impotentia* tuo esiin saman seikan, eli akraatikko on tavalla tai toisella ”impotentti”.²³⁹ Tuon sanan tietyille nykymerkityksille en voi mitään. Antiikin roomalaiset eivät ole niihin vikapäitä.

Akrasiaa muistuttavat tilanteet, joissa henkilö tulee jatkuvasti tehneeksi jotakin, mitä hän ei sellaisenaan halua ja mihin hänellä ei ole mitään ulkoista pakkoa. ”Passiot”, lähinnä ”intoimoiksi” tulkiten, on vanhastaan nähty syiksi sekä *akrasialle* että sitä muistuttavalle ja usein sen kanssa samastettavalle ilmiölle, josta voi käyttää nimitystä ”tahdon heikkous”, englanniksi *weakness of will*.²⁴⁰ *Akedian* suuntaan tulkittu prokrastinaatio näyttäisi sijoittuvan hyvinkin lähelle *akrasiaa*.

Myös henkilön kyvyttömyys pidäytyä itselleen haitallisiksi katsomistaan toiminnoista sijoittuu lähelle sekä *akediaa* että *akrasiaa*. Ei ole tarpeen tarkastella huumeorjuutta eikä edes alkoholismia tai vakavaan liikalihavuuteen johtavaa ylensyömistä.

²³⁸ Cottingham 1998, erit. 28, Chappell 1995, Kakkuri-Knuutila 1996. Ks. myös Mele 1992 sekä v. Wright 2001/1963, V.14, 187. Toisinaan, esim. suomennettaessa Aristoteleen teos RET suomeksi, 1368b13–24, 39–40, *akrasia* on käännetty ”luonteen heikkoudeksi”. Käännös saattaa puolustaa paikkaansa tuossa tapauksessa. Omassa tarkastelutavassani se sen sijaan määrittyy sellaiseksi eettiseksi mielialaksi, ettei henkilö kykene tekemään sitä, mitä haluaa. Nykykieltä käyttäen oma ratkaisuni mielestäni välttää asianomaiseen kohdistavan ”syyllistämisen”.

²³⁹ Ks. Liddell & Scott 2001/1891, 27.

²⁴⁰ Elster 1989, 36–37, 45–48.

Ankean arkipäivän demonit. Esimerkiksi kelpaa kovin monen jo itsetarkkailulla paikantama henkilö, joka ei jostakin syystä tule kyllin usein iltaisin lopettaneeksi viestimien seuraamista, romaaninlukua tai muuta puuhailua ja menneeksi nukkumaan ajoissa, jottei olisi omastakin mielestään liian usein väsynyt. Lievempi muunnelma on monen se kokemus, että hän omaksi ärsytykseksensä saa itsensä liian usein kiinni juuttuneisuudesta tekemään yhdentekevästi ”niitä näitä”. Hän ei kenties ole edes kiinnostunut siitä, mitä tekee. Ehkä hän saa alati itsensä kiinni myös siitä, ettei tee asioita ajoissa, vaan joutuu kiirehtimään tai toisinaan myöhästelee ilman, että tärkeämmät asiat olisivat selvästi syrjäyttäneet vähemmän tärkeitä.

Virtualisoituva, yhä lisää virikkeitä tulviva elinympäristömme saattaa olla omiaan saattamaan meistä vähiten tarkkaavaiset entistä pahemmin tuuliajolle. Onhan helppoa jäädä vain ”surffailemaan” World Wide Webillä tai kaapelikanavalta toiselle tai vastailemaan sähköpostiviesteihin heti kun niitä tulee. Oma tekstiäänkin voi hioa vaikka yökaudet. Aina tulee uutta mieleen, aina pistää silmään jokin kömpelyys, aina on johonkin kohtaan jäänyt suoranainen kirjoitusvirhe.

Velvollisuuseettiset tähdennykset täsmällisyydestä ”kuninkaallisena hyveenä” eivät kenties auta akraatikkoa. Pikku lipsahdukset jatkuvat ja kroonistuvat. Arkipäiväiset ja monen viattomina sekä itsessään että toisissa pitämät prokrastinaation ja ”tahdon heikkouden” piirteet ovat nekin nykyvastineita ”keskipäivän demonille”.

Arkidemonien karkotukseen

Olen jo tuonut esiin osia käsityksestäni, joka koskee toimintakyvyttömyyttä. Olen katsonut, että toimintakyvyttömyys on eettinen ongelma, koska se estää toimintakyvyttömän eettisesti autonomista vastuuta omasta toiminnastaan. Olen sen sijaan sanoutunut irti Aristoteleen etiikan siitä käsityksestä, että kysymys olisi toimintakyvyttömän henkilön luonteen heikkoudesta.

Suhtaudun kriittisesti ajatukseen, että toimintakyvyttömyydestä kärsiville ”akraatikoille” ja ”prokrastinoijille” järjestettäisiin tukitoi-

mintaa. Tämä saattaisi entisestään korostaa heidän eroavuuttaan muista työyhteisöjen jäsenistä. Tosin tukitoimintoja voitaisiin kokeilla. Itse asiassa niitä harjoitetaan jo. Omalla työalallani pyritään esimerkiksi monin tavoin tukemaan niitä, joiden opinnot tai opinnäytteet ovat erisyistä viivästyneet.

Mielestäni osa käytettävissä olevista keinoista on rakenteellisia ja teknisiä. Ne kuuluvat edellä mainitsemaani ”organisaatioiden muotoilun” aihepiiriin. Kuulun niihin, joiden mielestä ihmisen motivaatiot ovat olennainen osa häntä itseään siten, ettei niitä voi muuttaa. Sen sijaan on mahdollista ottaa nuo motivaatiot huomioon muodostettaessa seikkoja, joita taloustieteessä kutsutaan *kannustimiksi* eli insentti-veiksi. Suhtaudun myönteisesti myös siihen, että käytettäisiin niin sanottuja pehmeitä organisaatioiden kehittämiskeinoja, vaikka ne vaikuttavat vain hitaasti. Niihin kuuluu esimerkiksi johtamis- ja henkilöstökoulutus sekä ajoittainen ulkoisten asiantuntijoiden käyttö pohdittaessa vuorovaikutuksen laadun parantamista ja liian raaoksi muodostuneiden toimintatapojen juurimista pois.

Olen nyt tarkastellut toimintakyvyttömyyttä kontingenssina, jonka sälyttää rasitukseksi kukin asianomainen itse. Kontingensseja on kuitenkin monia muita. Eräs niistä koostuu vallasta ja sen puristuksesta. Astun nyt sen aihepiiriin.

VI Valta on vallan epäeettistä

Tarkastelemaani toimintakyvyttömyyttä pidin henkilön itsensä sisäisenä kontingenssina, joka kohtaa häntä sisäkautta. Vallan kontingenssit sen sijaan osuvat kohteisiinsa heidän ulkopuoleltaan käsin. Vallan pakottavuus kohtaa epäilemättä sitä, joka sitten pakosta tai pelosta taipuu toisen tai toisten tahtoon. Se kohtaa myös sitä, joka on sisäistänyt askeettisen itsekurin, olipa hän munkki, muu askeetti tai työyhteiskunnan täysivaltainen jäsen palkkatyöläisenä tai yrittäjänä. Se kohtaa kuitenkin myös niitä, jotka on korotettu muita korkeampiin asemiin. Kysymys on esimerkiksi johdon riskeistä eristää itsensä vallankäyttöleillään eräänlaiseen ilmattomaan tilaan, jossa se kadottaa ymmärryksensä niistä kontingensseista, jotka koskevat kaikkea sitä, mihin johtaminen kohdistuu. Vallan eräät kontingenssit ovat tätäkin monimutkaisempia. Vallasta juontuu lisäkontingensseina vallankäyttäjien imitaatiota, liehittelyä, nöyristelyä sekä vallanalaisten häpeänsekaista vihaa, jonka teemasta nimeltä ressentiment on paljon keskusteltu filosofiassa. Vallan musertavia kontingensseja en näe pystyvän avaamaan hiukkaakaan minkään muun kuin vastauksen vallalle asettuvaan kaikkein suurimpaan ja vaikeimpaan haasteeseen: suostua luovuttamaan valtaa muille, mukaan lukien niille, jotka valtaa vastustavat.

Tarkoituksen epäpyhät keinot

Ei olisi hätä politikoida, politisoida ja muuten harjoittaa poliittista toimintaa, johtaa, toimia organisaation valtaklikin itsetietoisena jäsenenä ja elää yleensäkin, mikäli ajettavina olisivat vain kiistattoman hyvät tarkoitukset ja mikäli aseet niiden ajamiseen olisivat puhtaat. Silloin tarkoitus pyhittäisi keinot.²⁴¹

Jos tarkoitus pyhittäisi keinot. Jos tarkoitus pyhittäisi keinot, sopisi ennakkovaroituksetta pommittaa kivikauteen jokainen kansakunta, joka ei suostu globaalin markkinatalouden ja liberaalis-demokraattisen yhteisön säyseäksi jäseneksi. Samoin olisi mielekästä höllentää niitä perusteita, joilla vastahan- kaiset maat otetaan ydinasehyökkäyksen kohteiksi. Aivan etäisiä eivät tuol- laiset näköalat ole 21. vuosisadan alun maailmassa.

Jos tarkoitukset olisivat kiistattoman hyvät, jokainen paha rikollinen sopisi teloittaa heti kiinni saataessa, ampua jo kiinniottotilanteessa tai lynkata oikeuskäsittelyttä asiastaan vakuuttuneen kansanjoukon toimin. Jokainen niskoitteleva alainen sopisi erottaa organisaatiosta ensimmäisestä poikkite- loin asettumisesta. Olisi soveliasta vielä varoittaa muita työnantajia, jottei tuollainen patologinen *troublemaker* saisi töitä muualta ainakaan samasta kaupungista. Jokainen epärehellinen johtohenkilö tai työtoveri sopisi jo pienimmästäkin epäilystä antaa ilmi tarkempia tutkimuksia varten oman organisaation ylijohdolle tai viranomaisille niin sanotun *whistle blowingin* periaatteiden mukaan. Edellä kuvattu on tuttua enemmänkin yhdysvaltaisista jännityselokuvista kuin ainakaan vielä suomalaisesta julkisesta elämästä ja työelämästä.

On sekä kielteistä että myönteistä, ettei maailma aivan jäsenny hah- motellulla tavalla, joka tunnetaan *manikealaisuutena*. Se on eräs niistä monista käsityksistä, jotka kristillinen kirkko tuomitsi varhain harha- opiksi. Arkikieli kutsuu vastaavaa taipumusta mustavalkoajatteluksi. Manikealaisuuden torjuminen jättää toiminnan sekä teknisesti että

²⁴¹ Vrt. Lahtinen 2002, 13. Esimerkit ovat kuitenkin omiani.

eettisesti kuitenkin niin hankalaksi kuin suinkin kontingentissa ”niin tai näin” -maailmassa.

Manikealaisuuden hylkääminen vaatii paljon, mutta mielestäni se myös antaa paljon. Se tekee elämästä joskin vaikeaa niin sisällöltään rikasta, kiinnostavaa ja haasteellista. Itseinhoa ja synkkää jälkikatu-musta tuo suhtautumistapa saattaa torjua.

Valta vallan hädässä

Aikamme valtaideologia on liberalismi. Se on näkyvimmissä nykysovelluksissaan paljolti karistanut aikaisempia sosiaaliliberalistisia piirteitään.

Kypsä vastaan raaka liberalismi. Henkilökohtaisesti arvostan liberalismia suuresti mutta vain sen määrättyiltä osin. Tämä johtuu jo sukuperinteestäni. Eräs sen juonne kehkeytyi hyvin koulutetun mutta pienituloisen ja varattoman ”kaulusköyhälistön” piirissä maamme itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Siihen punoutui määrätietoisia julkisia kannanottoja kansanvallan ja oikeudenmukaisuuden puolesta tuolloista äärioikeistovirtausta vastaan. Sukuperinteeseeni on jopa punoutunut osallisuus liberalistisessa puolue-muodostuksessa, kun aatesuunta jälleen kerran koetti ryhmittä uudelleen. ”Liberaalina demokratiana” tunnettua poliittista järjestelmääkään en sellaisenaan arvostele, vaikka en pidäkään tuota järjestelmää täydellisenä.

Suotuisat arvioni liberalismista ideologiana kohdistuvat vain sen tiettyihin osiin. Niihin paikoitan esimerkiksi brittiläisen liberalismien teoreetikon *T. H. Greenin* 19. vuosisadalta. Samoin paikoitan liberalismien nykyteoreetikoista *John Rawlsin* (1921–2002) hänen eräissä töissään ja hänen tiettyjen muiden töidensä määrättyissä osissa. En arvosta suuremmalti Rawlsin paljon huomiota herättäneitä pohdintoja hyvinvoinnin suotavimmista jakoperiaatteista. Muut seikat hänen töissään ovat omalle ajattelulleni tärkeämpiä ja läheisempiä. Ne koskevat etenkin niitä eettisiä sekä mielialaa koskevia vaatimuksia,

joita ihmispersoonalle tulisi asettaa. Muuten hän ei Rawlsin mukaan kykene osallistumaan inhimillisen yhteiskunnan peruseriaatteiden laadintaan ja niistä sopimiseen. Muuten hänelle ei sen enempää kehity arvostelukykyä havaita, milloin noiden periaatteiden toimeenpano on vaarassa.²⁴²

En karta monia muitakaan liberalistisia teoreetikkoja, kuten *Joseph Razia* tai *George Katebia*.²⁴³ Heidän töitään en kuitenkaan ryhdy tässä tarkastelemaan. Liberalismin klassikoista myös *John St. Millin* käsityksistä on mielestäni löydetty rohkaisevia juonteita huolineen siitä, miten sosiaalinen tyrannia voitaisiin välttää sen sijaan, että hän olisi ollut huolissaan vain siitä, kuinka valtion oikeutta puuttua yksilöiden elämään tulisi rajoittaa.²⁴⁴ Asiaa on arvioitu seuraavasti:²⁴⁵

”Todellisia tyranneja ovat ne, jotka oman vapautensa nimissä ovat valmiit loukkaamaan muiden vapautta ja riippumattomuutta.”

Käsitykseni on se, että liberalismin sisällä on käyty jo pitkään taistelua siitä peruskysymyksestä, mitä liberalismi on. Olen tuonut selvästi esiin oman näkemykseni siitä, mitä sen tulisi parhaimmillaan olla. Mielestäni jo pitkään ovat vahvistuneet liberalismia koskevat sellaiset käsitykset, joita on mielestäni pidettävä vakavasti ongelmallisina.²⁴⁶

Liberalismi on saanut vuosikymmenten kuluessa aiheellista arvostelua osakseen siksi, ettei sille ominainen pyrkimys poistaa sellaisia seikkoja kuin muodollisen vapauden tai muodollisen tasa-arvon puutteita anna sille kunnollisia keinoja pureutua *pahan* ongelmaan. Tämä puute koskee niin sosiaali-, talous- kuin uusliberalismia.²⁴⁷

²⁴² Ks. Rawls 1993, ks. myös Rawls 1972, 192, 436, vrt. Hellsten 1996, mm. 55.

²⁴³ Razista ks. Laitinen 2002a, b. Katebin töistä White (2000, 18–41) esittää kiintoisan analyysin.

²⁴⁴ Ks. Lahtinen 2002, 27–35.

²⁴⁵ Emt., 29.

²⁴⁶ Samoin tekee Self (1993, 252–253), jakso ”The Good and the Bad Liberals”. Ks. tarkemmin teokseni Ahonen 2003, Liite 1.

²⁴⁷ Kekes 1999, 202, 212.

”Liberalismi selittää pahuuden... johtuvan itsemääräämisoikeuden puutteista. Ajatus on..., että mikäli ihmiset voisivat tehdä valintojaan pakotta, he eivät toimisi pahoin... . . . (Liberalismi) olettaa..., että hyveet ovat autonomisia (vapaat ihmiset harjoittavat niitä vapaaehtoisesti, P.A.) mutta paheet eivät (vapaat ihmiset eivät tee pahaa, P.A.). ... (Liberalismi) jättää huomiotta..., että paheet kuten itsekkyyden, ahneuden, pahantahtoisuuden, kateuden, aggressiivisuuden, ennakkoluuloisuuden, julmuuden, epäluuloisuuden ja laiskuuden motivoivat ihmisiä... yhtä paljon kuin hyveet. ... Miksi... pitää liberalistien... arvoja (... itsemääräämisoikeus, vapaus, pluralismi, oikeudet, tasa-arvo, oikeudenmukainen etuuksien ja rasitusten jakautuminen...) perusarvoina?”

”Liberalismi jättää huomiotta, että paheet motivoivat ihmisiä yhtä paljon kuin hyveet.”

Lainamani kirjoittajan oma ratkaisu koostuu paluusta konservatismiin. Se ei ole oma ratkaisuni. Lainasin hänen ajatuksiaan vain tueksi sille kritiikille, jota itse harjoitan.

Liberalismi tunnustaa erääksi edeltäjistään *Immanuel Kantin*. Olen jo eräessä kohdissa viitannut Kantin klassiseen ”pahaan” koskeneeseen tarkasteluun.²⁴⁸ Mielestäni liberalismilla olisi vahvat syyt muistaa Kantin sanoma.

Kant juonsi ihmisen kyvyn säälimättömään julmuuteen ja raaquuteen hänen eläimellisestä alkuperästään. Kant katsoi myös, että ihmisjärki saattaa asettua paitsi hyvien myös pahojen tarkoitusten palvelukseen: muihin kohdistuvan halveksunnan, kateuden, kostohimon, kiittämättömyyden, vahingonilon ja muun ”pirullisuuden”, kuten Kant asiaa luonnehtii. Ihminen saattaa Kantin mukaan asettaa itsensä *laskelmointikykyineen* pahojen tarkoitusten palvelukseen. Seurauksena on se, mitä Kant kutsuu ”radikaaliksi pahaksi”. Kant korostaa ihmisen

²⁴⁸ Kant RGB, 672–680.

fragilitasia, haurautta, ajatellen hyvää.²⁴⁹ Samoin hän tuo esiin vaarat ihmissydämen moraaliseen *impuritatiin*, saastuneisuuteen. Hän katsoo, että ihminen saattaa lopulta vajota jopa *vitiositatiin* ja *corruptioon*, sydämen turmeltumiseen ja syvään pahuuteen.²⁵⁰

Hyvään pakottamisen houkutus

Dostojevskin *Karamazovin veljeksissään* hahmottama *Suurinkvisiittorin* hahmo täsmentää edellä esiin tullutta ongelmaa.²⁵¹ Kysymys on siis siitä, kuinka vaikeaa on taata, ettei pyrkimyksistä hyvään seuraa pahaa, että ala hyvälle säilyy ja että pyrkimys hyvää kohden voi jatkua.

Suurinkvisiittori henkilöi prosessia, jossa opista karkotetaan ydin panemalla oppi toimeen kurin ja järjestyksen tuella. Silloin sen, minkä tulisi toteutua vapaaehtoisesti, korvaa yritys hoitaa asiat rationaalisesti kohdennetulla pakottamisella. Pakottamista perustellaan vastuulla muista ihmisistä. Sillä tavoin he kuitenkin muuttuvat itsenäisistä riippuvaisiksi olennoiksi.²⁵² Suurinkvisiittorin suhtautumista kuvaavat hänen paljon lainatut sanansa. Ne hän lausui tunnetulle keskustelukumppanilleen, joka tarjosi takaisin käyttöön sitä mallia, jonka Suurinkvisiittori oli tullut karkottaneeksi:²⁵³

”Mene, äläkä tule enää... älä tule milloinkaan... ei milloinkaan, ei milloinkaan!”

²⁴⁹ *Fragilitasista* nykyfilosofiassa ks. Nussbaum 1986. Vrt. Cottingham (2003), joka esittää tiiviin, kiteytetyn ja omaan aikaamme sovitetun tarkastelun hauruudestamme, hankkeittemme epävarmuudesta ja turhuudesta (*futility*) sekä elämämme haavoittuvuudesta (*vulnerability*) ja rajallisuudesta (*finitude*).

²⁵⁰ Vrt. Baumeister 1996.

²⁵¹ Dostojevski, *Karamazovin veljekset*, 2.5.V, 351–378.

²⁵² Arendt OR, 85–86. Samoin Heidegger SZ/OA, § 26, 122/160. Säälin vastakohtana sekä Arendtilla ja Heideggerilla on se mikä ilmaistaan latinaksi sanalla *compassio*. Toisin kuin sääli, se ei riistä toiselta hänen olemisen kykyään vaan päin vastoin palauttaa sen hänelle.

²⁵³ Dostojevski, mt., 375.

Suurinkvisiittorin keskustelukumppani oli Jeesus Nasaretilainen. Hän ei olemuksensa mukaisesti ryhtynyt kiistelemään vaan vaikenä ja poistui.

Liberalismin sisältö on toinen kuin kristinuskon, mutta Suurinkvisiittorin tarinalla on mielestäni sanomansa myös liberalismille. Sanomana on se, että hyvää tarkoittava instituutio saattaa edustajiensa toimien tarmokkuuden ja tinkimättömyyden vuoksi karkottaa keskuudestaan toimintansa olemuksen. ”Vapauden ideologiasta” liberalismista tulee ”orjuuttamisen oppi”, jos se instituutioineen ryhtyy pakottamaan kansalaisia ja kansakuntia oppiensa kannattajaksi ja sääntöjensä noudattajaksi.

Hiljaisuus ja vaikeneminen Nasaretilaisen malliin eivät kelpaa poliittisen vallankäytön ja valtataistelun strategiaksi saati pahan kostamiseen pahalla.²⁵⁴ Mahtaisiko tuollaisella pidättymisellä kuitenkin olla arvoa sen sijaan, että se olisi vain hyödytön heikkouden osoitus?

Etenkin silloin kun vastassa on ”radikaali paha”, kiusaus on suuri hylätä pidättyminen vastustamasta sitä. Kuka tahansa, joka niin tekee, menettää kuitenkin sen erityisen vapautensa, joka on vain sillä, joka pidättyy vastustamasta pahaa. Hän menettää vapautensa valita hyvän ja pahan välillä, sillä asetuttuaan vastustamaan pahaa pahalla hän on tehnyt valintansa. Hän on valinnut pahan vaikka sitten vain mielensä mukaisen pahoista pienimmän. Sama koskee mitä tahansa kollektiivista, sosiaalista tai poliittista ratkaisua, jolla on päätetty ryhtyä pahan estämiseen ja sitten toimittu tehdyn päätöksen mukaisesti.²⁵⁵

Ongelmaa hahmottaa mielestäni hyvin Suomen ulkoministerin *Erkki Tuomiojan* pohdinta vuoden 2002 kevättalvella. Ministeri *Max Jakobson* oli arvostellut Tuomiojaa maan Yhdysvaltain-suhteiden vaa-

²⁵⁴ Arendt OR, 86, vrt. Canovan 1992, 169–176.

²⁵⁵ Vrt. Jevdokimov 1978, 145–173.

rantamisesta ulkoministeriön kritikoitua Yhdysvaltain toimintatapoja syyskuun 2001 terrori-iskujen jälkeen. Tuomioja pohti ongelmaa, jossa on kysymys Yhdysvaltain liberalistisesta taipumuksesta pakottaa kaikki muutkin kansakunnat liberalisteiksi. Korostan, ettei Tuomioja-sitaattini ole tarkoitettu poliittiseksi kannanotoksi hänen edustamansa puolueen hyväksi. Mielestäni ihmisillä saattaa olla eettistä tajua aivan puoluekannasta riippumatta.²⁵⁶

”Me emme voi puolustaa näitä keskeisiä meitä ja Yhdysvaltoja yhdistäviä arvoja – demokratiaa, ihmisoikeuksia, vapauksia – sellaisilla menetelmillä, jotka voivat asettaa ne kyseenalaisiksi. Silloinhan me itse asiassa antaisimme periksi näitä arvoja vastaan hyökänneille terroristeille.”

Vallan mielialahäiriöt

Emmehän ole työaskeetteja. Vanhojen kirkkokuntien, katolisen ja ortodoksisen, askeeteille on asettunut kolme vaatimusta: köyhyys, siveys ja luopuminen omasta tahdosta. Mitään sellaista me modernit, postmodernit tai transmodernit ihmiset emme voi toki kuvitellakaan omassa elämässämme, emmehän? Poikkeuksena on korkeintaan työelämä toisen palveluksessa, jolloin on alistuttava työkuriin yhteisössä, jonka muita jäseniä ei ole saanut valita, tai elämä pienenä tai keskisuurena yrittäjänä, jolloin verottaja, osakkaat, asiakkaat ja kilpailijat tahtovat viedä ”tuhkankin pesästä”. Poikkeus on miltei mikä tahansa parisuhde, jollaisissa edelleen pysyttelevät useimmat aikuiset maamme kansalaiset. Omasta tahdosta luopumista tai siitä tinkimistä vaativat palkkatyö ja etenkin mikä tahansa kestoajaltaan rajattu työsuhde, asiakaspalvelu palkkatyöläisenä tai yrittäjänä, vanhemmuus, parisuhde sekä ystävyys-, tuttavuus-, naapuruus- ja kollegasuhteet. Vain täysin yksin jättyvä saa vapaasti tahtoa aivan mitä haluaa.

Arkipäiväämme taitaakin luonnehtia melkoinen askeesi. Etenen askeltaen kohden tarkastelua, jonka kohdistan askeesin vastakohtaan, jota kutsun lyhyesti ”vallanhimoksi”.

²⁵⁶ ”Tuomioja torjuu jyrkästi Jakobsonin arvostelun”, *Helsingin Sanomat* 17.1.2002, A7.

Askeesin suurta roolia länsimaisen työyhteiskunnan muodostumisessa korostivat jo saksalaisen historiallisen sosiologian kaksi suurta nimeä, *Werner Sombart* ja *Max Weber*.²⁵⁷ Weber kirjoitti erityisesti *innerweltliche Askese*stä, ”askeesista maailmassa”. Huomattavalta osin siitä hän juonsi kapitalismin nousun. *Ausserweltliche Askese*, maailmasta vetäytynyt askeesi, liittyi Weberin mukaan sen sijaan luostarihurskauteen.

Varsinainen tarkastelukohteeni on siis askeettisen omasta tahdosta luopumisen vastakohta. Tuo kohde, ”vallanhimo”, on yksi varhaiskantaisten paheluetteloiden elementeistä.²⁵⁸ Vallanhimoa voivat tuntea myös muut kuin ”asioiden alkuna” yhteisöissään olevat henkilöt, jotka pitävät hallussaan muodollisia tai tosiasiallisia johtajanasemia. Tosin vallanhimon vaikutukset lienevät tuolloin suurimmillaan, mikäli henkilö on vallanhimolle altis. Valtaa kiihkeimmin, määrätietoisimmin ja keinoja kaihtamattomimmin hamunnevat monet juuri niistä, jotka jo ovat saaneet kokea sen päihdyttävyyttä.

Hitunenkin valtaa on valtaa. Vallanhimo voi mielialana pitää hallussaan myös henkilöitä, jolla on vain hitunen valtaa. Hänet tunnemme surkukupaisista kertomuksista, joiden aiheena on byrokratia tai huonosti toimiva palveluyritys. Tuollainen henkilö antaa asiakkaan odottaa odottamistaan, ennen kuin palvelee häntä. Hän viivyttelää tehtäviään toteuttaessaan, vaikka joku tai jotkut muut odottavat. Hän jättää vastuullaan olevat työt kenties joiltakin osin tekemättä. Hän tulkitsee velvollisuuksiensa piiriä ahtaasti ”ei kuulu tehtäviini” -periaatteella ja rajoittaa yhteistyötään muiden kanssa ja avunantoaan heille. Vaikkei vain hitusen valtaa omaava voi ”pomottaa” ketään, hän saattaa hyvinkin kyetä nöyryyttämään monia muita.

²⁵⁷ Koska Weber osin rakensi Sombartin historiallis-sosiologisille töille (ks. mm. Sombart 1913), viittaa vain Weberin teoksiin PE, PGK sekä WW. Ks. myös Goldman 1993, Kaelber 1998.

²⁵⁸ Paljon puhuva on vastaava latinankielinen ilmaus *libido dominandi*. Ks. Pascal PS, miete 545, 263. Pascal viittaa samoin *libido sentiendiin* ja *libido sciendiin* eli aistimisen haluuun ja tietämisen haluuun. Ks. myös Henry 1979. Sille, että *Sigmund Freudilla* sana *libido* tarkoittaa ”sukupuoliviettiä”, en voi mitään.

Vallanhimon mieliala voi pitää pihdeissään myös sitä, joka ei kykene sietämään minkäänlaista auktoriteettia. Määrätyillä aloilla kuten taiteellisen toiminnan piirissä vallitseva kaiken auktoriteetin vastaisuus on herättänyt jopa tutkijoiden ihmetystä.²⁵⁹ Nöyriä vallanalaisia eivät sen enempää liene ainakaan ”eläkevirkaan” päätyneet tieteenharjoittajat.

Paljon tarkasteltu vallanhimon suuntainen mutta piilevä mieliala tunnetaan ranskalaisperäisellä nimellä *ressentiment*. Kysymys on valtaa vailla olevien häpeän ja itsehalveksunnan täyteisestä vihasta. Tuota mielialaa tarkastelleet ovat ehdottaneet, että se johtuu sekä sen vallassa olevien alisteisuudesta että heidän voimattomuudestaan. *Friedrich Nietzsche* on tunnetuin mielialasta kirjoittanut. Saman mielialan merkitystä on korostanut myös esimerkiksi äärioliberalisti *Ludwig v. Mises* katsoen sen keskeiseksi syyksi liberalismiin kohdistuvaan vastustukseen kateuksineen menestyneitä kohtaan.²⁶⁰ Nietzsche kirjoittaa:²⁶¹

”Heikkojen hyökkäämättömyydestä, heidän arkuudestaan, jota heillä riittää, ja heidän seisoskelustaan ovilla odottelemassa tulee kärsivällisyyden hyve ja jopa *tärkein* hyve. Kostokyvyyttömyys muuttuu kostohaluttomuudeksi ja jopa anteeksiannoksi (sillä *he* eivät tiedä mitä tekevät – vain me tiedämme, mitä *he* tekevät’).”

Fenomenologifilosofi *Max Scheler* kiistää *ressentimentin* esiintymisen siellä, mistä Nietzsche sen paikantaa. Näin Scheler tekee kiistäessään Nietzschen ajatuksen, että kristinuskon perustuisi ydinarvoiltaan *ressentimentille*. Scheler tarkastelee nöyryyden mielialan kannalta keskeistä ”lesken ropo” -peruskertomusta. Schelerin mukaan ei ole oleellista,

²⁵⁹ Koivunen 2003.

²⁶⁰ Mises 1927, 12–15.

²⁶¹ Nietzsche GM I.14, 281. Alkuperäiset tähdennykset ja sulkumerkit.

kuinka suuren *osan* varallisuudestaan antaja lahjoittaa, vaan mikä on lahjoittajan *mieliala* lahjoitushetkellä.²⁶²

Samoin Scheler viittaa ”tuhlaajapoika” -kertomukseen ja tuhlaajapojan täydelliseen vapauteen *ressentimentista*, kun osoittautuu, että hän saa isältään ehdoitta kokonaan anteeksi.²⁶³ Poikahan ei arkaile ottaa vastaan isänsä antamaa lahjaa, täydellistä anteeksiantoa, vaikka lahjansaajan epäily antajan tarkoituksista on tavallista.²⁶⁴

Schelerin aikalainen *Max Weber* ei kiistä *ressentimentin* osittaista merkitystä. Hän kuitenkin pitää sitä vain yhtenä syistä lunastus-kontojen kuten kristinuskon nousuun.²⁶⁵ Vastaavista ilmiöistä kirjoitti jo Kierkegaard.²⁶⁶

”Mahtava ihminen tuntee kiusausta unohtaa nöyryyden, ja vähäpätöinen ihminen tuntee kiusausta sekoittaa toisiinsa nöyryyden... ja suhteellisen vaatimattomuuden (asioidessaan) korkeammassa asemassa olevien kanssa.”

”Rehellinen hänen täytyy olla, eikä julistaa rohkeuden puutettaan nöyryydeksi, koska se nimenomaan on ylpeyttä...”

Vallanhimo saattaa riivata myös vallanhaltijaan tai valtajärjestelmään samastujaa. Ehkä hän saa murusen vallasta itsekkin. Ehkä hänen sa-

²⁶² Emt., 79. Vrt. Mark.12:41–44, Luuk. 21:1–4. Käsitys suhteellisesti suuren uhrauksen suotavuudesta voi Schelerin mukaan perustua vain utilitaristiselle eettiselle ajattelulle.

²⁶³ Scheler RAM, 83, Luuk. 15:11–32.

²⁶⁴ Esimerkiksi äärimmäisen, radikaalin sosiaaliliberalismin edustaja Barber (1984, 13) ilmaisee epäilyksiä koko ”lahjan” ilmiötä kohtaan *ressentimentin* suuntaisesti. ”Aidon” lahjan mahdollisuuteen ei usko sen enempää *Mary Douglas* (1999). Mielestäni Douglasin kommentoiman Maussin (1999/1923–1924) käsitykset eivät sen sijaan selkeästi sulje pois lahjojen aitoutta. Toisin Douglas kuitenkin väittää. Ks. myös Kangas (1993). Kangas tuo esiin, että oikeusjärjestys suhtautuu lahjanantoon korostetun epäilevästi. Syynä on se, että lahjanantajan oikeus lahjoittamaansa omaisuuteen saattaa olla kyseenalainen. Myös lahjanannosta aiheutuvat julkisoikeudelliset velvoitteet saattavat tulla loukatuiksi.

²⁶⁵ Weber WW, 241–242, 247–248.

²⁶⁶ Kierkegaard AUE, 471, Kierkegaard FB, 99.

mastumisensa johtuu vain siitä, että hän on saanut kouriintuntuvasti itsekin tuntea, kuinka vallan miekka lyö.²⁶⁷

Vallanhimo saattaa liittyä valtaan monella vaihtoehtoisella tavalla sen mukaan, mikä esiintyy vallan kantimena. Tuollaisia kantimia ovat esimerkiksi vallanhaltijan tai hänen apureidensa fyysinen voima, vallanhaltijan kyky suostutella tai petkuttaa muita tai muuten tehdä tyhjiksi heidän pyrkimyksensä. Niitä ovat myös vallanhaltijan hallitsema varallisuus tai organisaation tai sellaisen osan jäsenten erilaiset henkilökohtaiset riippuvuudet vallanhaltijasta.

Pelkkä vallanhimo, viha ja kauna johtajan käyttövoimina sekä johtajan kyvyttömyys omaksua johtamistehtävä palvelutehtävänä ovat saaneet osakseen kielteistä arviointia.²⁶⁸ Tälle pohjalle on rakenneltu normatiivisia käsityksiä johtajalta toivottavasta mielenlaadusta. Max Weber katsoi, ettei pelkkä *Machtpolitiker*, ”valtapoliitikko”, vastaa niitä vaatimuksia, joita johtajalle on asetettava.

Arvioidaan ketä uskalletaan. Suomen kansa on nyttemmin saattanut antaa kielteisiä arviointejaan *Urho Kekkosen* suuren hahmon jalanjalkia seuranneista ”pikku-Kekkosista”. Jotkut jälkimmäiset ovat ilmaisseet itseään vallanhimonsa paljastaen. Vallankäytön mallinsa heihin tartuttanutta suurta esikuvaa tuskin rohjettiin arvostella hänen vallantäyteisyytensä aikana. Suuren hahmon julmaa kosta ei aikanaan ollut suljettu pois. Toisin on käynyt kansanvallan kannalta suurta hahmoa vähemmän huolestuttaville imitaattoreille. Heitä on uhannut julkisen uskottavuuden menetys.

Olen edellä viitannut nimellä New Leadership tunnettuun doktriiniin. Siihen liittyy suopea tai suorastaan ihannoiva suhtautuminen vallan yläsfäreissä leijaileviin sankarillisiin, visionäärisiin yksilöjohtajiin. Opin keskeisimpinä sovellusalueina ovat olleet yritykset, ei poliittinen toiminta. Olen samoin edellä tarkastellut New Public

²⁶⁷ Ks. Arendtin, OT, kuvauksia tapahtumista Saksassa 1933–1945. Vrt. samoin Siirala 1991.

²⁶⁸ Weber, PB, Hoffman 2001. Hoffmanin tarkastelemat työhönottotestit korostavat nimen omaan hakijoiden riittävää vapautta aggressiosta.

Management -ideologiaa. Olen päätellyt, että NPM on elvyttänyt henkiin jo 19. vuosisadalla syntyneen ”ammattikarismaattisen” johtajuuskäsityksen. Tuollaisia vallan apoteooseja, ylistyksiä, on kritikoitu johtamisasiantuntemuksen omassa piirissä. Vaihtoehdoksi on esitetty muun muassa ”jaettuna johtajuutena” tunnettua mallia ja laajaa organisaatiodemokratiaa.²⁶⁹

Mielestäni ei ole perusteetonta nostaa esiin kysymystä siitäkään, miksei vallanhaltijalta tulisi vaatia eettisyyttä. Onhan sekin hänen valtassaan. Toisin sanoen mikäli hän käyttäytyy epäeettisesti, hän on tehnyt juuri sitä tarkoittavan *valinnan*. Poikkeuksena ovat tapaukset, jolloin hän toimii erehdyksessä tai vahingossa tai kun hänen toimistaan on ennakoimattomia kielteisiä sivuvaikutuksia. Samoin hän toimii eettisesti myönteisellä tavalla tehtyään juuri sensuuntaisen valinnan. Poikkeuksena ovat tapaukset, jolloin hän tekee hyvää vahingossa ja aikomattaan. Eettisyyttä ei toki voida vaatia silloin, kun vallanhaltija toimii välttämättömyyksiensä pakosta. Toisaalta hän ei vallanhaltija olisikaan, ellei hänellä olisi lainkaan vapaan harkinnan alaa. Siksi vallanhaltijaa on mahdollista ja myös tule arvioida eettisesti, arvioivatpa häntä muut tai arviopa hän itseään. Useimpia toimintatilanteitaan ajatellen hänen kannattaisi kuunnella esimerkiksi niitä neuvoja, joita *Blaise Pascal* aikanaan antoi eräälle prinssille.²⁷⁰

”Teillä ei ole omaisuuteenne mitään teihin itseenne perustuvaa ja luontonne kautta toteutuvaa oikeutta... . Teidän syntymämme perustuu... kaikkien niiden avioliittoihin, joista polveudutte. Mutta mihin perustuvat avioliitot? Satunnaiseen vierailuun, ilmaan aikaiseen rupatteluun, tuhanteen ennakoimattomaan sattumukseen. ...Kaikki mahtavien yltiöpäisyydet, kaikki väkivalta ja kaikki haihattelu ovat lähtöisin siitä että he eivät tiedä mitä ovat: jos joku pitäisi itseään sisäisesti kaikkien ihmisten vertaisena ja olisi vakuuttunut siitä että hän itse ei ole millään

²⁶⁹ Koivunen 2003, Cloke & Goldsmith 2002.

²⁷⁰ Pascal TDG, 75–78. Myös erityistä Pascalin politiikan teoriaa on analysoitu. En kuitenkaan paneudu vastaavaan kirjallisuuteen.

ominaisuudellaan ansainnut noita pikku etuja jotka Jumala on hänelle toisiin nähden antanut, hänen olisi vaikea kohdella toisia ylenkatseellisesti.”

Mahdoton malli Machiavelli

Politiikan teorian tunnetuimmat päätelmät vallanhimosta ovat Machiavellin käsialaa. Machiavelli kuuluu kiinalaisen Sun Tzun ja saksalaisen v. Clausewitzin ohella niihin klassikkokirjoittajiin, joiden teokset ovat kuluneet poliittisten johtajien ja julkisen hallinnon johtajien käsissä niin asevoimissa kuin muualla. Niihin ovat perehtyneet myös yritysjohtajat.

Tarkasteluni suhde Machiavelliin on kahtalainen. Monen politiikan nykyteoreetikon lailla tunnustan Machiavellin ansiot kontingenssin ilmiöiden tarkastelijana. Sen sijaan torjun pääosan hänen valtakeskeisestä filosofiastaan. Machiavelli vetoaa tarkastelunsa pohjaksi ”ihmisluontoon”. Hän kirjoittaa ilmaisten kyynistä elämännäkemystä:²⁷¹

”Inhimillinen vallanhimo ei tunne rajoja. Ensin pyritään... suojautumaan toisten sorrolta, sitten pyritään itse sortamaan.”

Sellaisenaan Machiavelli pitäisi suotavana, että ihmisessä yhdistyisivät kaikki hyvät ominaisuudet. Hän ei kuitenkaan pitänyt sitä mahdollisena ainakaan oman aikansa oloissa eli 16. vuosisadan alun Pohjois-Italiassa.²⁷²

”Olisi ... ilahduttavaa, jos ruhtinaassa yhtyisivät kaikki ... ominaisuudet, joita voidaan pitää hyvinä. Ihminen on kuitenkin luotu sellaiseksi, että hänellä ei voi olla niitä kaikkia... . Siispä hänen pitää ... toimia niin viisaasti, että häntä ei päästä syyttämään sellaisista paheista, jotka voi-

²⁷¹ Machiavelli DIS, I.XLVI, 116.

²⁷² Machiavelli IP, XV, 61.

sivat käydä hänen asemalleen vaarallisiksi. Vaarattomampiakin paheita hänen on kyllä syytä karttaa... ”

Machiavellille poliittinen maailma näyttäytyy pahana ja uhkaavana. Yhtäältä hän tavallaan sitoutuu ankariin eettisiin periaatteisiin, mutta samalla hän ikään kuin pettyneenä kantaa huolta siitä, mitä niihin sitoutumisesta saattaisi seurata ajatellen mahdollisuuksia ajaa ”oikeita” tarkoituksiperiä. Hän päätyy suosituksiin, jotka ovat johtaneet nimitykseen ”machiavellismi”. Suosituksia ovat esimerkiksi seuraavat:²⁷³

”Jos ihminen pyrkii aina tekemään oikein, hän jää väärintekijöiden sankassa joukossa aina tappiolle.”

”Ei kannata kartella huonoa mainetta, mikäli... on vaikea säilyttää asema... turvautumatta joihinkin paheisiin.”

”Usein nähdään, ettei nöyryys ainoastaan ole hyödytön vaan vahingollinen, varsinkin milloin siten suhtautuu häikäilemättömiin ihmisiin, jotka kateudesta tai muusta syystä ovat alkaneet vihata sinua.”

”Viisas... ei voi pitää sanaansa, ...jos siitä on hänelle vahinkoa ja jos lupauksen vieneet syyt ovat lakanneet vaikuttamasta.”

Kuten jäljempänä tuon tarkemmin esiin, tekopyhyys ja teeskentely ovat olleet juutalais-kristillisessä perinteessä eräitä ankarimmin tuomituista eettisistä rikkeistä. Sen sijaan Machiavellin mukaan niissä ei ole mitään sellaisenaan tuomittavaa. Päinvastoin hän katsoo, että ne ovat monissa tilanteissa jopa toivottavia:²⁷⁴

”Ruhtinaalle on hyödyksi näytellä armeliaista, uskollista, lempeää, vilpittöntä ja hurskasta, mutta hänen tulee voida olla siinä määrin itsensä herra, että hän tarpeen tullen voi ja osaa menetellä myös päinvastoin. ... Ihmisten pitää (ruhtinasta) katsellessaan ja kuunnellessaan luulla, että hän on itse armeliaisuus, uskollisuus, vilpittömyys, lempeys ja vanhurs-

²⁷³ Emt., 60, 61, DIS, II.XIV, 191, IP, XVIII, 67.

²⁷⁴ IP, XVIII, 67, IP, XVIII, 68, DIS, I.LI, 125.

kaus. Viimeksi mainitun... ominaisuuden teeskenteleminen on kaikkein tärkeintä. ... Tasavallan tai ruhtinaan on oltava tekevinään jalomielisyydestä senkin, mihin välttämättömyys pakottaa.”

Machiavellin analyysi on jossakin määrin erilainen sen mukaan, onko kysymys hänen ”ruhtinaalle” osoittamastaan teoksesta vai hänen teoksestaan *Discorsi*, joka sen sijaan kohdistui tasavaltaiseen tapaan ajatteleville. Jälkimmäisessä tapauksessa Machiavelli korosti, että ongelmaksi muodostuvat muut, samassa asemassa olevat kansalaiset:²⁷⁵

”Kansalaisen, joka haluaa arvovallallaan saada aikaan... jotakin hyvää, on ensin voitettava kateus.”

Eräs ongelmista, jotka Machiavelli jättää mielestäni huomiotta, on seuraava. Se koskee omaa etuaan ajavien eri tahojen suhteita, olivatpa ne kaupunkivaltiota, poliittisia ryhmittymiä tai henkilöitä. Hän kirjoittaa:²⁷⁶

”Nöyryydellä ja kärsittyjen vaurioiden anteeksiannolla ei voinut olla mitään paikkaa tasavaltajien välisissä suhteissa...”

Vaikka kotimaansa parasta ajatteleva ei siitä aluksi piittäisi, useiden eri maiden kansalaiset saattavat korostaa patrioottisia arvoja ja ajautua nationalismiin ja sovinismiin, kansalliskiihkoon. Lopputulos saattaa olla alkutilaa huonompi, suuriin ihmisiin johtava taisteluasetelma. Inhimillisen kanssakäymisen laatu tuskin paranee sen enempää organisaatioiden välisissä suhteissa tai organisaatioiden sisällä, mikäli armottomuus saa täyden vallan. Machiavellin ”realistinen” käsitys on saatettu kokonaankin kiistää.²⁷⁷

²⁷⁵ DIS, II, XX, 334.

²⁷⁶ Pocock 1975, 214.

²⁷⁷ Ks. Dicke 1998.

Vallan teologia vallan jumalatonta

Olen itse saanut alkujaan koulutukseni valtio-opissa, jonka tiedän sen eräiden avainhahmojen mukaan olevan suoranainen *master science*.²⁷⁸ Kuulun niihin, joiden mielestä poliittinen toiminta on sittenkin ainoa vaihtoehto fyysiselle tai muulle pakkovalle, joka kaikkialla esiintyessään lakkauttaa poliittisen toiminnan salliessaan vain yhden totuuden. Tuolta kannalta poliittinen toiminta ei tyhjene sen enempää ideologian, demokratian, nationalismin kuin teknologian teemoihin. Sen sijaan sillä on luovuttamaton paikkansa vapauden ja kohtuullisen järjestyneiden olojen sovittamisessa yhteen. Vastaavasti jokainen pyrkimys poliittisen toiminnan alan rajoittamiseen on pakkovaltainen ele.

Valtio-opillinen ajattelu voi juontaa juurensa jo Platonista ja Aristoteleestä. Valtio-opillisen taustani vuoksi nostan esiin myös ”poliittisena teologiana” tunnetun teeman, joka on valtio-oppineelle arkipäivää. Se on käsittääkseen sen sijaan suhteellisen tuntematon laajemmalle suomalaiselle sivistyneellekin keskustelupiirille. Toivon, etten herätä liian monessa lukijassani kiusaantunutta vieraantuneisuuden tunnetta.

Pidän hyödyllisenä muistuttaa myös edellä tekemästäni huomautuksesta, kuinka *Jean-Paul Sartre* näki ihmisen varsin taipuvaiseksi leikkimään Jumalaa. Sartren toteamuksen kannalta minäkin osallistun idoliin, epäjumalien, karkotukseen poliittiselta elämänilueelta. Idolit koostuvat tässä poliittisista teologioista eli teologian kaltaisista ideologisista muodostumista, joilla valta pyrkii oikeuttamaan itseään. Tuolloin valta, mahdollisesta poliittisesta ilmiänsustaan huolimatta, tukahduttaa poliittista toimintaa ja supistaa sen aluetta. En kuiten-

²⁷⁸ Crick 1993/1962.

kaan sulje pois sitä mahdollisuutta, että jotkut poliittisista teologioista osoittautuisivat silti perustelluiksi.

Kiistelty saksalainen valtio-oppinut *Carl Schmitt* (1886–1985) kirjoitti, että koko poliittisen ajattelun perinne on yhtä suurta poliittista teologiaa, teologisten käsitteiden käyttöä ilmaisemaan poliittis-ideologisia seikkoja. Valtio-opilliselle ajattelulle ei alkujaan ollut juuri muutakaan ilmaisutapaa kuin se, minkä teologia tarjosi. Maallinen ja kirkollinen valta erosivat myös toisistaan hitaasti ja kivuliaasti. Teologisten käsitteiden ideologinen piilokäyttö on jatkuva houkutus poliittisella elämänalueella. Schmittin tunnetuimpia lausumia oli seuraava:²⁷⁹

”Kaikki modernin valtio-opin merkittävät käsitteet ovat sekularisoituneita teologisia käsitteitä.”

Schmittin oma poliittinen teologia *Freund/Feind*- eli ystävä/vihollinen -jaotteluineen ja ”ihmeen” korostuksineen poikkeustilahallinnon perusteluna on samastettu kristinuskon harhaoppina tuomitsemaan manikealaisuuteen, johon olen jo viitannut edellä. Schmittiläisen juridisen ”ihmeen” seurauksena *Adolf Hitler* joukkioineen sattui saamaan valtiollisen vallan haltuunsa miltei perustuslaillisessa järjestyksessä. Hitlerin eteneminen valtakunnankansleriksi tapahtui täysin demokration pelisääntöjen mukaan. Weimarin Saksan viimeiset vaapat vaalit

²⁷⁹ Schmitt 1997/1922, 82. Ks. myös esim. Derrida 1998, 25–26.

pidettiin tosin jo hakaristin varjon alla. Schmittin maine politiikan teoreetikkona on toisaalta viime vuosina selvästi parantunut.²⁸⁰

”Ihmeen” poliittis-teologiset sovellukset eivät rajoitu vain lahjakkaaseen mutta natsimyönteisen Schmittiin, jolla natsivallan alussa oli hallussaan eräs Saksan oikeuslaitoksen johtavista viroista. Saksanjuutalainen, natsismia henkensä kaupalla ensin Ranskaan ja lopulta Yhdysvaltoihin paennut *Hannah Arendt* (1906–1975) piti ”ihmettä” peräti ihmisen vapauden perusmallina. Vapaus ja vapautuminen ovat Arendtin mukaan ihmeen kaltaisia seikkoja. Ne tulevat kysymykseen lähinnä onnekkasta sattumasta.²⁸¹ Jos voidaan sanoa Schmittin edustaneen ”pahaa” poliittista teologiaa, Arendtin poliittinen teologia edusti puolestaan tuollaisen teologian ”hyvää” vastapoolia.

Paljon on kirjoitettu poliittisista teologioista, joiden juuret on juonnettu sellaisista hahmoista kuin *G.W.F. Hegel*, *Karl Marx* ja *V.I. Lenin* yhtäällä tai toisaalla Hegelin lisäksi Sorel, Gobineau ja Chamberlain tai tarkoitushakuisesti tulkittu Nietzsche.²⁸² Poliittisten teologioiden sovelluksina on eniten tarkasteltu *Josef Stalinin* ja Hitlerin luomia henkilödiktatuureja, niiden myyttejä ja rituaaleja ja niitä anteeksiantamattomia hirmutekoja, joihin kummankin diktatuurin kannattajat ja toimeenpanijat syyllistyivät.

Huomio poliittisen teologian aihepiiriä kohtaan on viime aikoina kasvanut myös meidän maassamme. Se on kasvanut sellaisilla tahoilla,

²⁸⁰ Cristi (1998) kiistää, että Schmitt olisi ollut muuta kuin ”autoritaarinen liberalisti”. Cristin mukaan Schmittin ajatukset olisivat omiaan turvaamaan liberaalin demokratian kriiseiltä. Esimerkkejä olisivat vahva valtio ja terve talouselämä siten kuin Singaporessa tai Chilessä Pinochetin hallituksen myöhäisvaiheissa. En tosin ole aivan varma, harjoittaako Cristi tässä kohdin parodiaa. Vrt. myös Salter 1999.

²⁸¹ Arendt BPF, 165–171.

²⁸² Keskeiset syypäät olivat Nietzschen sukulaiset ja ystävät, jotka hänen kuoltuaan toimittivat hänen papereidensa perusteella teoksen WZM. Sitä on pidetty jopa Nietzschen pääteoksena. Nietzsche kyllä suunnitteli tuollaisen teoksen laadintaa, mutta ei saanut sitä läheskään valmiiksi.

joiden ei kenties olisi odottanut painottavan tuota teemaa.²⁸³ On kuin noilla tahoilla olisi luettu tiettyä Nietzschen tekstikohtaa:²⁸⁴

”Alkuperäinen kristinusko merkitsee *valtion*... (ja) ... yhteiskunnan... *poistamista*: ... se kasvaa... ’syntisistä’, ’tullimiehistä’, prostituoiduista, tyhimmistä kansasta (’kalastajista’); se torjuu...rikkaat, oppineet, taitavimmat, hyveelliset, korrektit.”

Lukuun ottamatta uusliberalismin eräitä suuntauksia ja neokonservatismiin ja liberalismiin yhdistelmiä merkittävä osa liberalismia on ilmiänsuuntaa perijärkevää. Se on näköjään vapaata mistään poliittista teologiaa muistuttavasta. Silti sekin on katsottu poliittisen teologian läpitunkemaksi. Asiaa ei muuta se, että tuskin kukaan haluaa hylätä liberaalina demokratiana tunnetun mallin instituutioita sellaisinaan. Tässä tapauksessa onkin kysymys vain edistysuskon kritiikistä:²⁸⁵

”Edistyksen teoria osoittautuu... kristillisen historianmetafysiikan maalilistumaksi: ihmisen täytyy muuntua synnin tilasta armon tilaan, joka... on yhtä kuin eräänlaisen alkuarmon tilan palauttaminen.”

Liberaaleissa demokratioissa ja liberalismiin nimissä esiintyvissä ideologioissa poliittiset teologiat osoittautuvat tavallisiksi. Joitakin vuosia sitten sai huomiota *Francis Fukuyaman* poliittinen populaari-teologia kristillisen ”historian lopun” mallin projisiointeineen sellaiseen tarkasteluun, jonka aiheena on liberalismiin globaali voitto.²⁸⁶

Monet nykyiset keski-ikäiset ja sitä varttuneemmat muistavat *Ronald Reaganin* varustelusodan 1980-luvulla ”pahan valtakunnaksi” leimattua Neuvostoliittoa vastaan.²⁸⁷ Unohtunut on tuskin *Bill Clin-*

²⁸³ Ks. Hänninen 2001, Koivusalo 2001, Ojakangas 2001. Vrt. neomarksilaisen Žižekin (2000) ajatuksiin.

²⁸⁴ Nietzsche WZM, kohta 207, 149–150.

²⁸⁵ Landmann 1976, 77, vrt. Blumenberg 1983 sekä Tamminen 1994.

²⁸⁶ Fukuyama 1991. Mielestäni Fukuyaman mallin tekee erityisen surkuhupaisaksi se, että kristillinen ”historian loppu” koostuu Kristuksen toisesta tulemisesta.

²⁸⁷ Ks. esim. Vattimo 1999/1996, 17. Vattimon esittely ks. Vähämäki 1995.

tonin ilmoitus, että Yhdysvallat liittolaisineen kävi Serbiaa vastaan ”pyhää sotaa”. Tuoreemmassa muistissa ovat amerikkalaiset luonnehinnat hyökkäyksestä Afganistaniin vuonna 2001 ”ristiretkenä”. Irak, Iran, Pohjois-Korea ja Kuuba ovat esiintyneet yhdysvaltalaisessa poliittisessa retoriikassa ”pahan akselina”. Asetelmaa hahmottaa kaksi pohdintaa. Ensimmäinen niistä on 1980-luvulta. Toisen aiheena on Irakin-sota keväällä 2003.²⁸⁸

”Turvallisuuspolitiikka... omaksuu uskonnollisia ulottuvuuksia vastatesaan ihmisten syvimpien ahdistusten asettamiin haasteisiin ja käyttäessään niitä hyväkseen. ... Kansallisen turvallisuuden nimissä perustuslain säännöksiä peruutetaan, laittomia tekoja perustellaan, ihmisoikeuksia loukataan ja poliittisia vastustajia likvidoidaan. ... Turvallisuusideologia johtaa apokalyptiseen manikealaisuuteen, koska täydellinen turvallisuus on saavuttamattomissa. Vaatiessaan tavattomia uhrauksia ja rakentuaan yleismaailmallisen tuhon uhkalle se on tappava utopia. Siten kansallisen turvallisuuden politiikasta tulee nykyaikainen poliittinen uskonto (*political religion*) ja, todella, poliittinen apokalypsi lähestyvine viimeisine taisteluineen, Harmageddoneineen.”

”Haukat... koostuvat... uuskonservatiiveista, perinteisistä oikeistorepublikaaneista ja kristillisestä oikeistosta. ... Kovan linjan oikeistorepublikaanit... haluavat perustaa ystävällisen hallituksen ja häipyä, uuskonservatiivit taas sitoutua tiukemmin Irakiin ja koko alueelle. ...Osalle uuskonservatiiveista kyse on pelkästä retoriikasta, jonka takana on Yhdysvaltojen strategisten intressien ja Israelin kovan linjan tukeminen. ...Osa uuskonservatiiveista on aidosti ’uskovia’ eli he haluavat levittää demokratiaa. ... Jos sota jatkuu takkuisena, ...uskon kristillisen oikeiston – jonka edustajista monet kuuluvat asevoimiin – menettävän intonsa kahden muun ryhmän suuria tavoitteita kohtaan. Bush on... riippuvainen... avustajistaan. ... Koska hänellä ei ole... mielenkiintoa kansainvälisiin kysymyksiin, on hänen elämäspohjainen kristillisyytensä erityisen haavoittuvainen niille lähiympäristön näkemyksille, jotka jakavat maailman Hyvään ja Pahaan.”

²⁸⁸ Moltmann 1986, 44–45. Toisen lainausten sarjan lähde on Ikonen 2003, B20. Aamulehdessä 6.4.2003 ilmestynyt juttu on yhdysvaltalaisen *Foreign Policy in Focus* -lehden kommentaattorin *Jim Loben* haastattelu.

Johtavassa liberaalissa demokratiassa ja samalla ainoassa 21. vuosisadan alun suurvallassa Yhdysvalloissa elää vahvana kalvinismista juontuva poliittinen teologia. Sen keskeisiin sisältöihin kuuluu ajatus ”maallisesta”, aineellisesta menestyksestä todistuksena ellei suorastaan varmasta ”taivasosasta”, niin ”menestyjien” moraalista ylivertaisuudesta.²⁸⁹ Tämä oli genèveläisen uskonpuhdistajan *Jean Calvinin* oma ja alkuperäinen käsitys.²⁹⁰ Sitten se tosin leimautui ”primitiiviseksi kalvinismiksi”.²⁹¹ Silti alkukalvinismin poliittis-teologinen vaikutus on jatkunut voimakkaana meidän aikoihimme saakka. Se on tavallaan muunnelmia kristillisen kirkon samoin jo varhain harhappina tuomitsemasta ”pelagiolaisuudesta”. Opin mukaan hyvät teot toisivat tekijöilleen ansioita, jotka takaisivat heille autuuden.²⁹²

Korostan, etteivät esittämäni tulkinnat ole omaa keksintöäni, vaan huomattavalta osin ne ovat Yhdysvaltojen rikkaan kriittisen ja itsekriittisen poliittis-filosofisen keskustelun tulosta. Toisin kuin pienissä, homogeenisissa maissa, suuressa, kulttuurisessa mosaikissa eivät johtavan ”poliittisen luokan” käsitykset hallitse koko julkista saati älyllistä keskustelua.

Olipa aineellinen menestys tai vauraus hankittua tai perittyä, sen puute on alkukalvinismista juontuvan mutta alkuperältään tuntemattomiin painuneen poliittisen teologian nojalla osoitus moraalista alamittaisuudesta. Siksi hyvinvointivaltiolle ominaiset järjestelyt eivät olisi hyväksyttäviä. Pönkittäisiväthän ne moraalisesti ala-arvoisten henkilöiden elinmahdollisuuksia.²⁹³ Ilmiö tunnetaan nimellä *moralis-*

²⁸⁹ Weber PGK. Uudempi aiheen klassikko ”keskiluokkaisten”, esimerkiksi Saksassa antisemitismiin johtaneiden arvojen kritiikkeineen on Ranulf 1938. Kiitän arvostamaani tutkijaystävää, joka ohjasi minut Ranulfin ajatusten äärelle. Siinä vaiheessa tämä käsikirjoitukseni oli jo miltei valmis. Ks. samoin Ossowska 1986, 188–189, 199–201, 213 sekä Westermarck 1984/1939, 353–358.

²⁹⁰ Tiilikä 1963, 285–290.

²⁹¹ Troeltsch 1923, 613–681.

²⁹² Kent 2001, 224.

²⁹³ Rand CAP, VS, vrt. O’Neill 1972, Bauman 1998, 63–80.

sation of the markets: myönteisen moraalisen arvon antaminen markkinoille ja niiden ehdoin menestyneille henkilöille.²⁹⁴ Ääriliberalismissa hyvinvointivaltiota vastaavia järjestelyjä arvioidaan jopa seuraavaan äärimmäiseen tapaan moralisoiden.²⁹⁵

” ’Köyhät’ – eli ’ne jotka eivät ole ansainneet osakseen mitään’ (*the ‘deserving’*) – on korotettu etuoikeutetuksi kastiksi, jolla on täytöntöönpanokelpoinen *vaade* kyvykkäämpien harjoittamaan tuotantoon. ...Valtio rankaisee ja orjuuttaa kyvykkäimpiä, ja kyvyttömämmät pääsevät asettumaan moraaliseen jalustalle. ... Jatko-seuraus on se, että kyvykkäimpien kannustimet heikkenevät, tuotanto ja säästäminen vähenevät yhteiskunnassa, ja kaiken kukkuraksi luodaan erityinen köyhien kasti. Köyhiä ei vain tueta heille annettujen oikeuksien tuella, vaan heidän joukkojaan rohkaistaan lisääntymään... ”

Vaihtoehtona ei ole ole vain kielteisyys markkinoihin ja menestyjiin nähden, vaan myös neutraalius. Itse kuulun jälkimmäisen käsityksen kannattajiin.

Mitä pohjoismaisen hyvinvointivaltion purkamista yhdysvaltalaisia ja osin englantilaisia ratkaisuja ihaillen vaativa tieteen tai tietämättään tekee? Hän projisioi kalvinilaisen predestinaatio-opin nykyamerikkalaisia versioita Suomeen. Predestinaation eli ennalta määräytyneisyyden kohteena ja mallina on sama ideaali, jonka toteuttamiseen

²⁹⁴ Haworth (1994) käyttää markkinoilla menestyjien ihannoinnista juuri nimitystä *moralisation of the markets*, ”markkinoiden moralisointi”, eli moraalisen arvon näkeminen markkinoissa ja niiden ehdoin menestyneissä henkilöissä. Osuvan kommentin uusliberalistisesta markkinoiden moralisoinnista ja markkinaehdoin onnistumattomien ”demoralisoinnista” tekee mielestäni myös Saari (2001, 171–172). Samoin tekee mielestäni Julkunen 2001, 169. *Karl Marxin* (DK 1–3) voi puolestaan katsoa moralisoineen markkinat käänteisellä tavalla. Tuloksena oli ”kapitalisteihin” suuntautunut ”demonisointi”. Vaikka Marx ei arvostele kapitalisteja esimerkiksi heidän elämäntapojensa perusteella, hän pitää silti heitä pääoman henkilöityminä. Marxin keskeinen käsite *Ausbeutung*, kapitalistien harjoittama lisäarvon ”riisto” työväenluokalta, on omiaan leimaamaan heidät moraalisesti kielteisellä tavalla. Tästä leimaamisesta todistavat surullisesti punaisen terrorin merkeissä tehdyt väkivallanteot. Mielestäni Marx itse on tuosta leimaamisesta sittenkin suhteellisen vapaa. Samaa ei voi sanoa laajoista kansanjoukoista ja niitä 20. vuosisadalla luotsanneista ”punaisista” kansanjohdajista.

²⁹⁵ Rothbard 1977/1970, 222–223. Kursivointi vastaa alkuperäistä.

tähtäävät määrättyt yhdysvaltalaiset poliittiset teologiat. Niillä on siis kannattajiaan myös Euroopassa ja omassa maassammekin, vaikka he eivät kykenisi oivaltamaan sitoumustensa taustalla piilevää poliittista teologiaa.

Toisin kuin arkinen ”vulgaariweberiläinen” keskustelu protestantisesta etiikasta olettaa, luterilainen etiikka poikkeaa viitatuimmasta protestanttisesta etiikasta. Jälkimmäinen on ollut luonteenomaista kalvinismille sekä reformoitujen kirkkojen valta-alueille. Sen sijaan käsitykset vaihtelevat siitä, missä määrin kalvinismi luonnehtii Yhdysvaltain suurinta protestanttista suuntausta baptisia. Luterilaista työetiikkaa on puolestaan luonnehtinut käsitys ihmisen velvollisuudesta sinänsä työskennellä ikään kuin hänen pelastuksensa riippuisi hänen ahkeroinnistaan. Siinä kuin katolinen kirkko oli paikantanut ”kutsumuksen”, *vocatio*, vain hengellisen säädyn jäseniin, Luther laajensi sen alan koskemaan jokaista hänen työssään.²⁹⁶ Samalla luterilainen etiikka on korostanut, ettei ihmisen ahkerointi mitenkään takaa hänelle sielulle pelastusta.²⁹⁷ Suomen oloissa voi lisäksi ajatella esiintyvän myös itäisempää, ortodoksista työetiikan perinnettä. Siinäkin maallinen ahkerointi ja menestys eivät myönnä ”passia” tuonpuoleiseen autuuteen. Myös työ- ja talouseettiseltä kannalta on merkittävää, että Venäjä-tutkija ja Tšekkoslovakian ensimmäinen presidentti *Thomas Masaryk* tähdensi voimakkaasti, kuinka joka tapauksessa ”venäläinen on munkki”.²⁹⁸

²⁹⁶ Singer 1993, 65. Käsitys on juonnettu läntiseltä kirkkoisältä Eusebiukselta noin vuodelta 300. Vastaava on hieman myöhemmin kirjoittaneen p. Augustinuksen tekemä ero ”jalomman” *vita contemplativan* ja ”vähemmän jalon” *vita activan* (Augustinuksella *vita negotiosa*, *vita actiosa*) kesken, ks. Arendt HC/VA, 12–17/20–25. Itse asiassa kahtiajaon juuret juontavat jo klassisesta kreikkalaisesta ja roomalaisesta antiikista.

²⁹⁷ Ks. Kjellberg 1994, Heikkilä ym. 2001.

²⁹⁸ Vrt. Rosenthal 1991. Työetiikasta mukaan lukien sen kytkennöistä kristinuskon eri suuntauksiin ks. Furnham 1990. Samoin Masaryk 1965/1913, lukuisissa kohdin.

Organisaatioissa, työelämässä ja yleisessä talouspolitiikassa ei ole epätavallista kertoa ihmisille, että tietyt toimenpiteet ovat luonnollisina ja välttämättöminä lopulta hyväksi myös niille, jotka joutuvat kärsimään. Uhreille siis selitetään, että on jokin korkeampi taho, tahto, järki tai rationaalisuus, jonka nojalla heidän kärsimyksensä ja uhrinsa on tarpeellinen, luonnollinen ja väistämätön. Nykyaiheena on esiintynyt jopa pyrkimys erityiseen ”yrityksen omaan uskontoon”. Siihen liittyy mitä ilmeisimmin erityinen yrityksensisäinen poliittinen teologia.²⁹⁹

Monessa poliittisessa teologiassa on kysymys nöyryyttämisestä. Nöyryyttäjä omaksuu julman, välttämättömyyksiä korostavan jumalolennon tai jumalolentoa edustavan ”papin” roolin. Kysymys on *teodikeana* eli ”jumalallisena oikeutena” tunnetusta mallista. Sen sovelluskohteet ovat kuitenkin maallisia. Teodikeaa on arvioitu kaikkea muuta kuin lempeästi:³⁰⁰

**”Rationaalisen teologian mukainen
'teodikea' muuttaa Jumalan ja
maailman suhteen komediaksi,
Jumalan leikiksi itsensä kanssa.”**

Teodikeat eivät ole välttämättä mitään korkealentoista, abstraktia tai arkipäivälle etäistä. Esimerkiksi soveltuu maassammekin viljelty teodikea, joka tunnetaan *Matteus-periaatteena*. Se esiintyi Suomen

²⁹⁹ Kunde & Cunningham 1999. Kirjoittajien sanomana on se, että kunkin yrityksen *brand*, ”brändi”, on parhaassa tapauksessa yrityksen uskonto. Yrityksen johtaja on ”brändikultin” eräänlainen ylipappi, eikä kenelläkään muulla kuin ”brändiuskovaisella” ole paikkaa yrityksessä. Kriittikinä brändiä jattelu kohtaan ks. Klein 2001/2000.

³⁰⁰ Periaatteen isä on filosofi *G.W. Leibniz* (2001; alkup. 1690-luvulta). Sana juontuu kreikan kielen sanoista *theos*, ”Jumala”, ja *dike*, ”laki”. Lainauksen lähteenä on Tajakka (metropoliitta Tiison) 1990, 102. Teodikeoista ks. myös Neiman 2002.

korkeakoulu- ja tiedepolitiikassa jo 1980-luvulla.³⁰¹ Sitten se mainittiin 1990-luvun puolenvälin laman ja julkisten menojen leikkausten aikana.

Useimmat Matteus-periaatteesta kuulleet muistivat sen verran koulun uskontotunneilta, että lisää annettaisiin niille, joilla oli jo ennestään paljon. Niiltä, joilla oli ennestään vähän, otettaisiin sekin pois. Harva mietti tarkemmin saati tarkisti, mahtaako Uusi Testamentti sentään asettua pääomien keskittymisen ja toimintayksikkökojen kasvattamisen kannalle.³⁰² Kysymys on tässäkin siis poliittisesta teologiasta, alkulähteistään vieroitetusta teologiasta, jota Jumalaa leikkivät ihmiset käyttävät valtapyrkimystensä peittelyyn. Periaatteen nimi viittaa evankelista Matteuksen tiettyyn tekstikohtaan:³⁰³

”Jolla on, sille annetaan, ja hän on saava yltäkyllin, mutta jolla ei ole, siltä otetaan pois sekin mitä hänellä on.”

Alkuperäinen tekstikohta ei viittaa aineellisen omaisuuden kartuttamiseen saati kartuttamisen siunauksiin. Kysymys on aivan toisenlaisista aarteista, joita en tässä tarkastele, koska on kysymys kristillisistä uskonsisällöistä. Muuntamiensa argumenttien alkuperäisestä sanomasta poliittinen teologia ei piittaa sen enempää tässä tapauksessa kuin muutenkaan. Arvostelua ansaitsevinta on tekstikohdan käyttö poliittisen teologian tapaan. Periaatteeseen liittyy tässä tapauksessa myös teknisempi ongelma.³⁰⁴

Ei tukea edes kokemukselta. Empiria ei tue uskoa siihen, että rajoittamattoman suuri organisaatiokoko olisi tehokas. Päinvastaisiakin tuloksia on

³⁰¹ Ks. Niiniluoto 1984, 255–256, ”Matteus-strategia”, alkujaan ks. Merton 1968, ks. myös Merton 1988.

³⁰² Tästä asiasta Merton sai palautetta jo pian esitettyään ”Matteus-hypoteesinsa”, ks. Merton 1988.

³⁰³ Matt. 13:12, vrt. Matt. 25:29.

³⁰⁴ Vrt. Howley 1995.

käytettävissä. Pienissä ja voimavaroiltaan vähäisissä yksiköissä toimivien lietsomiseen luopumisen mielialoihin ei ole järkipäätä syytä. Kysymys on valtapyrkimyksistä; kun järkisyyt eivät riitä niiden tukemiseen, avuksi otetaan poliittinen teologia. Sen tavallisia käyttötarkoituksia on kontingenttien tosiseikkojen, joita siis luonnehtii ”niin tai näin” -ominaisuus, esittäminen kuitenkin yksiarvoisesti väistämättöminä ja vääjäämättöminä.

Tieteenharjoituksen yksikkö, kunta tai mikä muu tahansa organisaatio ei ole tehokas ”periaatteessa” missään tiettyssä koossa. Sen sijaan se on tehokas silloin kun se sitä on. Alkeistoloustiede opettaa, että tehokkaan tuotantoyksikön koko riippuu siitä, millaista tuotantoa harjoitetaan ja millainen on se teknologia, jota voidaan soveltaa. Vastaavasti ei ole olemassa tuotannon lajista riippumatonta tehokasta yksikkökokoja. Kysymys on siis empiirinen ja vastaavasti kontingentti.

Vallan vaikeaa suoda vapaus

Oma näkemykseni on se, ettei vaikeinta suinkaan ole vallantavoittelu, vallan ottaminen haltuun ja vallan säilyttäminen. Sen sijaan suurin haaste on pidäytyminen tuollaisista pyrkimyksistä. Samalla tavoin vaikeaksi arvioin vallan luovuttamisen pois sille, joka on jostakin syystä saanut sen haltuunsa.

Kaikkein vaikeinta saattaa olla muiden auttaminen vapautumaan siitä, mikä rajoittaa heidän vapauttaan. Kierkegaard ilmaisee asian seuraavasti. Olen jo lainannut tuota ajatusta. Lainaan sitä uudelleen, koska pidän sitä keskeisenä ja tärkeänä.³⁰⁵

”Suurin luopuminen, mihin ihminen kykenee, on se, että hän tunnustaa jokaisen ihmisen luontaisen itsenäisyyden ja tekee parhaan kykynsä mukaan kaikkensa auttaakseen jokaista säilyttämään sen.”

³⁰⁵ Kierkegaard AUE, 267.

Kuulin kerran tarinan eräästä vanhan Venäjän luostarinjohtajasta, igumenista. Hän kuulemma lausui: ”Koskaan en ole päättänyt ensimmäistäkään asiaa oman mieleni mukaan.” Jo periaatteen julistuksena näkemys ansaitsee mielestäni ihailumme. On samoin kirjoitettu, että ”parhaat johtajat unohtuvat, koska heille prosessi on tärkeämpää kuin omiin nimiin kirjatut saavutukset.”³⁰⁶ Tämä ei kuitenkaan ole yleispätevä ratkaisu läheskään kaikkiin tilanteisiimme kontingenssien parissa. Onko tilanteita, joissa meidän sittenkin kannattaa vaalia päättäväisyyttämme? Tuon kysymyksen pariin etenen seuraavaksi.

³⁰⁶ Koivunen 1997, 190.

VII Eettinen valinta: päätä tai kärsi

Olen tarkastellut kutakin meistä omana kontingenssilähteenään sekä valtaa kuhunkin meistä alkujaan ulkoa käsin kohdistuvana kontingenssina. Nyt otan tarkasteluuni ensinnäkin erään tietyn mielialan. Sitä, päättäväisyyttä, on tarjottu erääksi mahdollisuudeksi lieventää kontingenssien murskaavimpia vaikutuksia. Tarkastelen Martin Heideggerin käsityksiä päättäväisestä tempautumisestamme irti arkisten ilmiöiden kontingentista tyhjäänpäiväisyydestä, latteudesta ja tymepeydestä. En kuitenkaan voi havaita päättäväisyyttä ongelmattomaksi, vaan totean sen suotavuuden riippuvaksi siitä, missä merkeissä olemme päättäväisiä. Sama koskee Heideggerin korostamaa huolen mielialaa. Mielestäni on eri asia, huolehdimmeko muista vai sen sijaan siitä, että saamme olla heiltä rauhassa. Samoin tarkastelen kärsivällisyyden mielialaa ja niitä mahdollisuuksia, joita se kenties luo kontingenssien käsittelyyn. Havaitsen kärsivällisyyden tuolta kannalta eettisesti kohtuullisen lupaavaksi mielialaksi.

Päättäväisyyden hyvä ja paha

Otan nyt aiheekseni kontingenssien käsittelyn päättäväisyydellämme. Lähestyn aihettani ikään kuin jyrkästi nousevaa, mutkittelevaa ja kapeaa polkua. Valitan, että sälytän lukijan kannettavaksi myös varsin abstraktia pohdintaa. Toisaalta en näe muutakaan tapaa tuoda esiin seikkoja, jotka ovat mielestäni tärkeitä.

Martin Heideggerin mukaan olemassaoloamme luonnehtiviin seikoihin kuuluu ominaisuutemme nimeltä *Befindlichkeit*, tietynlainen mielialoihimme liittyvä perusvirittyneisyys. Sen myötä olemme aina ja joka tilanteessa jo ikään kuin valmiiksi maailmassa ja täydessä toiminnassa ennen kuin ehdimme edes ryhtyä pohtimaan olemassaoloamme. Näin on siitä riippumatta, miten tuohon olemiseemme lopulta suhtaudumme, miten sitä tarkastelemme ja mitä – jos mitään – aiomme tehdä sen merkeissä.

Virittyneisyyttämme luonnehtii se, mitä Heidegger kutsuu nimellä *Geworfenheit*, ”heitteisyys”. Olemisessamme olemme aina ja joka tilanteessa valmiiksi tulleet ”heitetyiksi maailmaan” ja ”projisioiduiksi” siihen. *Jean-Paul Sartren* sittemmin jossakin määrin yleistajuisemmin esittämään tapaan ”projisioituminen” tarkoittaa, että maailmassa oloamme alituisesti edellyttää meiltä, tahdoimme tai emme, erilaisia elämistemme ja olemassaolomme ”projekteja”. Ne suuntautuvat tulevaisuuteen sellaisena kuin yritämme saada sen aukeamaan itsellemme. Itsekin olemme eräänlainen oma, tulevaisuuteen suuntautuva projektimme. Se, mikä avaa heitteisyyttämme meille, on juuri oma virittyneisyys.³⁰⁷

³⁰⁷ Heidegger *SZ/OA*, § 29-30 ja 68a, 134–142, 339–346/174–183, 407–414. Heidegger oli p. Augustinuksensa lkenut. Osan Heideggerin tarkastelun taustaa muodostaa vastaavasti Augustinuksen teoksen *Confessiones* (lyh. lähdeluettelossa CO) eli *Tunnustuksia*, mm. kirja X, esim. jaksot 14, 28 sekä 29–43. P. Augustinus tarkasteli muun muassa sitä, kuinka ja millaisina muunnoksina ihmisen muisti toi hänen mieleensä hänen aikaisempia tunnekokemuksiaan ja mielialojaan. Ks. myös Connolly 1993.

Heideggerin mukaan olemassaolomme on aina olemistamme jossakin *Stimmungissa*, mielialassa. Mielialoissa ollen ja niiden perusteella ymmärrämme omaa olemisen tapaamme ja samalla sitä, mitä itse olemme. Mielialat tuovat esiin, miten minkä tahansa ihmisen, seikan tai asian laita on ja miten kenen tai minkä tahansa käy, olivatpa mielialat huonoja tai piloilla tai kohonneita tai puuttuivatko ne kokonaan tai melkein kokonaan. Heideggerin mukaan tulemme jollekin mielelle, kun huomiomme kiinnittyy johonkin tai kun mielialamme toisaalta kääntyy jostakin pois, olivatpa arviointimme lopulta myönteisiä tai kielteisiä. Kiinnitämme huomiomme johonkin, joka meitä kiinnostaa, ja jatkamme työskentelyämme sen parissa jos voimme, ellei jokin meitä vähemmän kiinnostava mutta välttämätön asia tule väliin. Jos toisaalta jokin huomiotamme kiinnittävä osoittautuu vastenmieliseksi, suuntaamme huomiomme muualle, jos voimme. Juuri mielialat tekevät Heideggerin mukaan mahdolliseksi ylipäätään suuntautumisemme johonkin.³⁰⁸

Ranskalaisfilosofi *Emmanuel Lévinas* arvioi haastattelussa Heideggerin filosofian metodologista merkitystä seuraavaan tapaan:³⁰⁹

”Mikä Heideggerin fenomenologisessa metodissa erityisesti herättää kiinnostuksenne?”

”Intentionaalisuus, joka sieluttaa eksistoisista ja kokonaista sarjaa ’sieluntiloja’, joita ennen Heideggerin fenomenologiaa pidettiin ’sokeina’, pelkkinä mielensisältöinä. *Sein und Zeitin* sivut affektiivisuudesta, *Befindlichkeitista* ja esimerkiksi ahdistuksesta. ... Heideggerin analyysisä... juuri tämä vailla kohdetta oleminen osoittautuu merkittäväksi. ... Eksistenssiä itseään sieluttaa... ei-minkään alkuperäinen... merkitys. ... Eksistenssi itse omassa eksistenssin tapahtumassaan... viittaa ei-mihinkään – aivan kuin verbillä ’eksistoida’ olisi suora määre.”

³⁰⁸ Emt., § 29, 134–140/174–181.

³⁰⁹ Lévinas 1996/1982, 48.

Olemassaolossamme emme sijoitu viattomina ja vapaina itsemme ja asioiden alituiselta jo ennalta ja valmiiksi tulkkiiutuneeksi tulemiselta vain seuraamaan, mitä tulee vastaan. Sen sijaan *Öffentlichkeit*, arkinen, keskimääräinen, keskinkertainen ja yleinen ”julkisuus”, on aina jo valmiiksi määritellyt sen, millaiset mielialat ovat meille ylipäättään mahdollisia ja miten voimme paneutua tulkitsemaan asioita.³¹⁰

Heideggerin mukaan *uneigentlich*, ”epävarsinainen”, olemassaolomme koostuu siitä, että olemisemme vakiintumattomuus, sen perustava järkkynisyys sekä sen riippuvuus sitä ehdollistavasta ”julkisuudesta” on työntyneenä taka-alalle. Tuolla tavoin on helppoa elää, mutta tuo helppous järkkyy helposti. *Eigentlich*, varsinainen, olemassaolomme sen sijaan koostuu filosofisen ahdistuksen mielialan myötä toteutuvas- ta maailman sysäytymisestä vetäytymään meistä sillä kertaa etäämmälle. Ahdistus tuo esiin, että maailmassa olemisessamme on lopulta kysymys sisällöttömästä ”heitteisydestämme maailmaan”, ”kodittomuudestamme” ja toimistamme loppujen lopuksi merkityksettömänä ”puuhailuna”. Filosofinen ahdistus avaa ihmisen itselleen siksi mahdollisuudeksi, joka hän perimmältään on itselleen. Heidegger kutsuu nimellä *die Stimme des Gewissens*, ”omantunnon ääni”, sitä seikkaa, jos ihminen ottaa vastuun mahdollisuuksistaan ja samalla altistaa itsensä syyllisyydelle, mikäli hän jättää mahdollisuutensa käyttämättä. Jos hän ottaa tuon vastuun, hän paitsi valitsee itsensä, ottaa samalla vastuun itsestään omina mahdollisuuksinaan ja mahdollisuuksina muille ihmisille. Samalla hän altistaa itsensä noitakin osin syyllisyydelle.

³¹⁰ Emt., § 35, 169–170/216. Sanan ”julkisuus” sen tässä käytössä Heidegger lainaa Kierkegaardilta (esim. FB, 112) viitaten olemisen tapaan, joka on ominainen ”kenelle tahansa”, Heideggerillä nimeltään *das Manille*. Tuon lainan perusteella Heidegger on immuuni tietylle osalle häneen suunnatusta arvostelusta. Sen sisältönä on ollut, että Heidegger ”epädemokraattisesti” syyllistyisi liberaalin demokratian julkisuuden vähättelyyn. Syytös on absurdi ottaen huomioon Heideggerin velan Kierkegaardille.

Tuosta kaikesta koostuu Heideggerin mukaan se, mitä hän kutsuu ihmisen *Entschlossenheitiksi*, hänen ”päättäväisyydekseen”.³¹¹

Ylevän arkinen filosofinen ahdistus

Ahdasta harva se tunti. ”Filosofinen ahdistus” kuulostaa ilmaisuna ylevältä. Mistään suurellisesta ei kuitenkaan ole kysymys, vaan kaikesta siitä, minkä parissa elämä yleensä vain jotenkin menee ja kuluu. Heideggerillä ”filosofinen” ei erotu elämästä erilliseksi pelkäksi pohdiskeluksi. Sen sijaan se nivoutuu erottamattomasti mihin tahansa arkisiin elämänkäytäntöihin. Kysymys on yksityiselämän rutiinimaisista aamu- ja iltatoimista sekä alituisesta huolehdinnasta, jotta asiat pysyvät hallinnassa. Sekä yksityis- että työelämässä on kysymys lakkaamattomasta asioiden järjestelystä, valmistelusta sekä rutiinintarkittelusta, asioihin tutustumisesta ikään kuin varmuuden vuoksi, niiden viimeistelystä viimeistelynkin jälkeen ja huolenpidosta siitä, että asiat toteutuvat ajoissa.

Kysymys on ihmisten välisestä tavanomaisesta kuulumisten vaihdosta ja kohteliaisuussääntöjen noudattamisesta, liikennevälineissä tai liikennevälineillä kulkemisesta kuljettajana tai matkustajana sekä rutiinimaisesta viestintävälineiden ja muiden välineiden käytöstä. Kysymys on samoin rutiinittaisuudessa ja -tilanteissa oleskelusta näyttäytymisen, tavan tai pelkän varmuuden vuoksi sekä varmistumisesta siitä, ettei mitään uutta ja ratkaisevaa nouse esiin.

Ulkoinen menestys ei tee ketään filosofisessa mielessä yhtään enempää tai vähempää heitteiseksi ja kodittomaksi olennoiksi. Milloin tahansa kaikki rutiinimainen, arkinen ja itsestään selvä saattaa lakata toimimasta ainakin sillä kertaa. Juuri silloin ihminen on kärsimyksensä, harmistaan tai turhau-

³¹¹ Heidegger SZ/OA, § 40, 184–191/232–240, § 54, 267–270/326–329. Heidegger muuntaa Kierkegaardin *angestin*, juuri ”ahdistuksen”, käsitettä, ks. Kierkegaard, teos BÅ, 5. luku. Sittemmin esimerkiksi Sartrella esiintyvä jaottelu ”aitoon”, *authentique*, ja ”epäaitoon”, *unauthentique*, olemassaolon on Heideggerin ajatusten yksinkertaistava ja osin niitä antropologisoiden vääristävä tulkinta. Heidegger ei nimittäin esitä *Eigentlichkeitia* kiistattoman toivottavaksi ja *Uneigentlichkeitia* ilman muuta epätoivottavaksi. Tämä johtuu jo yksistään siitä, ettei *Eigentlichkeit* ole suinkaan miellyttävää sen kannalta, jota se sillä kertaa koskee. *Eigentlich* ja *uneigentlich* on käännetty suomeksi myös ”jollekin ominaiseksi” ja ”ei ominaiseksi”, Heidegger BH/KH 23/ 72. Mielestäni noikin käännökset ovat osuvia.

tumisestaan huolimatta lähimpänä *Eigentlichkeitiaan*, ”varsinaisuuttaan”. Silloin hän ei enää vain valu ”julkisuuden” arkisessa uomassa.

Vastaavia ajatuksia esiintyi varhaiskeskiajan filosofilla Boethiuksella ja sittemmin esimerkiksi Pascalilla ja La Rochefoucauld’lla.³¹²

”Ahdistus on välttämätön ihmisonnen ehto, sillä onni ei ole koskaan täydellisesti saavutettavissa eikä koskaan pysyvästi sen saavuttaneen hallussa. ... Onnella siunatuimmat ovat usein kaikkein herkimpiä; ellei kaikki toimi täydellisesti, he ovat kärsimättömiä kohdatessaan pettymyksiä ja murtuvat kokonaan toisarvoisten seikkojen tähden.”

”Jos joku olisi keksinyt miten iloita hyvästä harmistumatta sitä vastaavasta pahasta, niin olisipa keksintö.”

”Filosofia voittaa helposti menneet ja tulevat onnettomuudet, mutta nykyiset onnettomuudet voittavat sen.”

Heidegger levittää tarkastelunsa aikaulottuvuudelle. Sille hän projisioi myös filosofisen ahdistuksen mielialan. Silloin se näyttäytyy erityisellä tavalla myönteisenä seikkana ajatellen ihmisen *huolta*, *Sorgea*, omasta itsestään tai muista. *Sorgen* taustana on roomalaisen Hyginuksen kertoma *cura*-myytti ihmisestä alituisen huoleen kohtaloltaan sidonnaisena olentona.³¹³

Cura-myytti. Jokea ylittäessään jumalatar Cura muovailee ajatuksistaan joen partaasta ottamastaan savesta olennon, jolle vastaan tullut Jupiter-jumala päättää antaa hengen. Syntyy kuitenkin kiista siitä, kenen valtaan olento kuuluu. Paikalle saapuu ja kiistaan yhtyy myös Tellus, maan jumala. Saturnus-jumala tulee lopulta paikalle riidan ratkaisijaksi. Hän päättää, että

³¹² Boethius CP, II.4a, 28–29. Ensimmäinen virke kuuluu latinaksi: ”Anxia enim res est humanorum condicio bonorum et quae vel numquam tota proveniat vel numquam perpetua subsistat.” Mielestäni oma käännökseni on tarkempi kuin suomennos, ks. Boethius FL, vastaava kohta. Toisen ja kolmannen lainauksen lähteet ovat Pascal PS, mietelmä 56, 51, sekä La Rochefoucauld RMM, I.22, 31.

³¹³ Ks. Reich 1995, Lettow 2000, 62–66. Ks. samoin aiheen tarkasteluni teoksessani Ahonen 2003.

olennon kuoltua hänen henkensä palatkoon Jupiterille ja ruumiinsa Tellukselle. Maasta, *humus*, tehty olento saa nimekseen *homo*. Koska ihmisen muovaili Cura, ”huoli”, Saturnus päättää, että Curallekin kuuluu osuus vallasta tuohon olentoon. Saturnuksen päätöksen nojalla ihmisen on oltava koko elämänsä ajan huolissaan ja kannettava ja pidettävä huolta asioista.

Heidegger kytkee toisiinsa *cura*-myytin mukaisen ihmisen kohtalosi-donnaisuuden ”huoli”-mielialaan sekä erään omista pääteemoistaan, filosofisen ”ahdistuksen”. Hän kirjoittaa:³¹⁴

”Ahdistus nousee maailmassa olemisesta, joka on heitettyä olemista kohti kuolemaa. ... Ahdistus voi... nousta vain päättäväisessä täälläolossa. Päättäväinen ei tunne pelkoa, mutta ymmärtää ahdistuksen mahdollisuuden juuri sinä mielialana, joka ei estä eikä hämmennä. Ahdistus vapauttaa ’tyhjiä’ mahdollisuuksista ja sallii vapautua varsinaisille mahdollisuuksille.”

Se, ettei pelkkä päättäväisyys riippumatta kohteistaan sellaisenaan ole suotavaa, kuvastuu tavallaan saksalaisen opiskelijahuumorin Heidegger-ironisessa lentävässä lauseessa *Ich bin entschlossen, nur weiss ich nicht wozu* eli ”Olen päättäväinen, mutten vain oikein tiedä, mihin nähden”.³¹⁵ Heidegger ei vastaa kysymykseen siitä, mistä pitäisi päättää, vaan katsoo, että ”...vastauksen kykenee antamaan *vain* päätös itse.”³¹⁶

Päättäväisyys saattaa kuitenkin kohdistua kyseenalaisiin kohteisiin ja johtaa kyseenalaisiin tuloksiin.³¹⁷ Kohteesta riippumatta päättäväistä suuntautumista on kutsuttu nimellä *Desizionismus*, ”desisionismi”, eikä suinkaan imartelutarkoituksessa.³¹⁸ Tunnetuin valtio-opillinen ”desisionisti” oli edellä lyhyesti tarkasteleman *Carl Schmitt*. Hän korosti poliittisessa teologiassaan ”ihmeeseen” rinnas-

³¹⁴ Heidegger SZ/OA § 68a, 344/413, vrt. Lettow 2001, 62–66.

³¹⁵ Esim. Safranski 2000/1994, 191.

³¹⁶ Heidegger SZ/OA, § 60, 298/362, alkup. kursivointi. Ks. myös Passinmäki 2002, 88–91.

³¹⁷ Emt., 169–196.

³¹⁸ Ks. v. Krockow 1990/1958.

tamanaan päätöksenä poikkeustilahallintoa, joka sitten johti Saksan poliittiseen raakalaisuuteen vuosiksi 1933–1945.³¹⁹

Heideggeria itseään on aiheesta arvosteltu katumattomuudesta hänen oltuaan ensin vuodet 1933–1934 aktiivinatsi ja vuoteen 1945 natsipuolueen aktiivijäsen. Hän ei kuolemaansa saakka vuonna 1976 kertaakaan julkisesti katunut tuota vakavaa hairahtuneisuuttaan.³²⁰ Vaikka lukuisten muiden eri-ikäisten ja eri aloilla toimivien suomalaisten nykytutkijoiden lailla arvostan Heideggerin filosofista luomisvoimaa, paheksun kaikin tavoin hänen poliittisia hairahduksiaan.

**”Ich bin entschlossen, nur weiss ich
nicht wozu.”**

”Varsinaisten mahdollisuuksiemme” projisioitumisessa meille on Heideggerin mukaan kysymys siitä, että voidessamme ottaa ne huomioon voimme tulla siksi, mitä varsinaisimmin olemme. Filosofian historian eräs lainatuimpia samaan teemaan liitettyjä tekstikohtia kulkee antiikin kreikkalaisen Pindaroksen nimissä. Suoraan käännettynä kohta kuuluu: ”Tule siksi mitä olet oppinut.” Olen ollut havaitsevinani antiikin kreikkalaiskirjoittajista muutkin huumorintajuisiksi. Samaa voi epäillä Pindaroksesta. Siksi lainaan kohtaa hieman pidemmälti kuin vakavasti otettavuudestaan huolta kantaneet filosofit ovat yleensä tehneet:³²¹

³¹⁹ Julkilausuenkin on tarkastelemani desionismiin kytketty toinen, sittenkin varsin erilainen desionismi, Yhdysvalloista paikannettu *decisionism*. Tuolla nimellä on kutsuttu määrättyjen uskonnollisten suuntausten tähdenyksiä siitä, että voimakkaan tunneperäinen äkillinen kääntymys olisi toivottavaa.

³²⁰ Ks. tarkemmin Ahonen 2002.

³²¹ Pindaros, *Pythionikais*, 2. oodi, 73, 98. ”Tule siksi mitä olet oppinut” on lainauksen lyhytkäännös. Alkutekstiä huomattavasti pidempi mutta sitä selventävä suomennokseni kuuluu: ”Kun olet oppinut tuntemaan itsesi, toimi tullaksesi siksi, mitä sinusta voi suinkin tulla, sillä et kai sinä ole kuten lapsukaiset, sillä hehän saattavat ihastella jo silloin, kun näkevät apinan tekevän temppujaan.” Kiitän erästä kreikkalaista professorikollegaani siitä, että hän selvensi tekstikohtaa minulle.

”Genoi, oios essi mathon, kalois toi
pithon para paisin, aiei.”

Sorgen yhteydessä ilmenevän ahdistuksen perusteella käy esiin ihmisen rajallisuus. Erityisesti se ilmenee ihmisen epätäydellisyydessä ja hänen elinaikansa rajallisuudessa. Heidegger soveltaa tiettyä jo Platonilla esiintynyttä ja sittemmin muun muassa de Montaignen tarkastelemaa ajatusta. Sen sisältönä on se, että ”filosofia opettaa meitä kuolemaan”.³²² Heideggerilla ”muistamme kuolemaamme” varsinaisuuteen yltävässä elämässämme, kun meille näyttäytyy, ettei oma ajallinen horisonttimme ole rajaton. Ellemme alati ”muista kuolemaamme”, jäämme ilmenemättä itsellemme niinä mahdollisuuksina, jotka ovat yhtä kuin se, mitä syvimmillämme olemme. Jos unohdamme kuolevaisuutemme, emme voi käyttää mahdollisuuksiamme hyväksi, joten ne jäävät toteutumatta. Siinä tapauksessa jäämme pelkkään epävarsinaiseen ja keskimääräiseen yleisen ”julkisuuden” määrittelemään maailmassa oloon.

Heideggerilla ihmisen ”huolen” kysymykseen tuleva ala on laaja myös suhteessa muihin ihmisiin. Mitään yksiselitteisten ”myönteistä” se ei ole. Se on enemmänkin yleinen ”piittaamisemme” aihepiiri, johon kuuluu myös ”piittaamattomuutemme”. Aihepiiri käsittää *Füreinanderseinin*. Se on ”myönteistä” huolehtimistamme muista. Se sisältää myös sen, että laajennamme heidän mahdollisuuksiaan *vorrausspringenillä*, heidän tietynlaisena edelläkävymisellään. Tuolta osin polku on selkeä *curasta* kahteen englannin kielessä keskeiseen

³²² Platon, *Faidon*, 63e–68e, 14–18, de Montaigne 1955, 25–45, alkup. 1588. De Montaigne viittaa muun muassa Ciceroon yhtenä aikaisemmista saman ajatuksen esittäjistä. Itse de Montaigne rohkenee epäillä, mahtaako monenkaan filosofinen vakaumus vähentää hänen kuolemanpelkoaan, kun kuolema todella kolkuttaa. Ks. samoin Hadot 1995/1987, 96. Hadot, emt., 138, katsoo Platonin ajatuksen kannatuksen jatkuneen katkeamattomana antiikista keskiaikaan, ainakin bysanttilaiseen p. Maksimos Tunnustajaan 7. vuosisadalla j.Kr.

hoiva- ja hoitoalan mutta myös feminiinisen aihepiirin avainsanaan. Ne ovat samaa sananjuurta: *care*, ”hoiva”, ja *cure*, ”parantaminen” tai ”hoito”.³²³

Heideggerin *Sorge* sisältää kuitenkin myös *Widereinandeseinin*, muiden vastustamisen, sekä *Ohne-einanderseinin*, muista erossa olemisen.³²⁴ Huoltahan on myös itse kunkin huolehtiminen omista asioistaan muista piittaamatta ja jopa se, että ”piittaa” heistä siten, että asettuu vastustamaan heitä.³²⁵ Tähän sisältyy tärkeä vihje siitä, mitä pelkkä päättäväisyys tarvitsee täydennykseksen. Se tarvitsee takeita siitä, ettei se liity kyseenalaisiin aikeisiin. Mielestäni Heidegger joko tarkoituksella revisioi aikaisempia käsityksiään tuolta osin tai sitten johtui muista syistä kehittämään niitä suuntaan, jota pidän perustelumpuna kuin pelkän päättäväisyyden korostuksia.³²⁶

Ihmisarvo kärsimyksessä

Mielestäni on perusteltua tarkastella kärsivällisyyden aihepiiriä heti päättäväisyyttä koskevan tarkastelun jälkeen. Mielestäni tilanteissa ja olosuhteissa, joissa ihmisen filosofinen ahdistus on suurimmillaan, ovat myös suurimmillaan hänen haasteensa etsiä mahdollisuuksiaan. Tuolloin etsintä saattaa olla hänelle suorastaan fyysisen ja psyykkisen elämän ja kuoleman kysymys. Elämän ääritilanteissa ei ihmisellä

³²³ Ks. Maihofer 1998.

³²⁴ Heidegger SZ/OA, § 26, 121–122/159–160.

³²⁵ Vrt. Tallis ym. 1996.

³²⁶ Passinmäki (2002, 94) kirjoittaa, että Heidegger päätyi myöhäistuotannossaan pitämään ihmisen ”varsinaistumista” ihmisen suorituksen asemesta eräänlaisena lahjana, joka koituu hänen osakseen. Kuten Passinmäki tuo esiin, Heidegger (mm. tekstissään VUK/TA) tarkastelee tuota ”lahjaa” seikkana, jonka antaa ihmiselle kulttuuriperinne sekä taide ja taideteokset, jotka perustuvat tuohon perinteeseen. Luovan ja esittävän taiteilijan työ sekä taiteen arvosteluun kykenevän muun henkilön toiminta koostuisivat vastaavasti taidepohjaisen kulttuuriperinteen taidokkaasta haltuunotosta myös siten, että perinne rikastuisi tultuaan yhä paremmin ymmärretyksi ja tulkituksi.

kenties ole pääsyä minkään taideteosten äärelle, vaan hänen on selviydyttävä tai tuhouduttava ilman niitä. Mielestäni on jopa groteskia pysähtyä Heideggerin tapaan pelkkiin taide-elämyksiin, jos ja kun maailmassa on niin paljon niitä, joiden elämä on yhtä kärsimystä.

Kärsivällisyys kuuluu mielialahyveisiin, jotka on yhdistetty muun muassa venäläisyyteen. *Terpenie*, venäläinen kärsivällisyys, on kytketty myös kärsimykseen ja kykyyn sietää kärsimystä poikkeuksellisen paljon. Kärsivällisyyden puuttuminen silloin, kun kärsimys kohtaa, saattaa olla omiaan syöksemään asianomaisen toivottomuuden ja epätoivon mielialoihin.

Kärsivällisyyttä on tuoreemmassa läntisessä keskustelussa tarkasteltu ”poliittisen” rajoja piirtävänä mutta kuitenkin sen tuolle puolen sijoittuvana mielialahyveenä.³²⁷ Siksikään ei ole tavatonta, että venäläisessä keskustelussa on korostettu kärsivällisyyttä voimanlähteenä.³²⁸ Toisaalta venäläistä kärsivällisyyttä on pidetty myös moraalisenä masokismina.³²⁹

Ei sentään epäpoliittiseksi. Oletko koskaan ollut turhautunut työelämässä? Oletko silloin kenties ottanut asian puheeksi ystäväsi ja tuttaviesi kanssa? Esittivätkö he sinulle jotakin sellaista kuin että ”hanki omat projektisi” tai ”ryhdy puuhaillemaan omien projektiesi” kanssa tai jopa ”no, älä sitten tee mitään, jos palkka kumminkin juoksee”.

Luettuani *Hannah Arendtin* käsityksiä siitä, mikä on poliittista, ymmärsin, että tuollaiset suositukset vaativat vetäytymistä taistelusta, luopumista pyrkimyksistä korottaa oma ääni ja yrityksistä parantaa asioita. Olen tietoinen suomalaisille organisaatioille ja Suomelle yleisemmin ominaisesta pyrkimyksestä yksimielisyyteen vaikka väkikipakolla. Tunnen huolta siitä, jos pieneen maahan ja sen itseriittoisiin organisaatioihin mahtuu vain yhden tai muutama harvan henkilön totuus.

³²⁷ Bobbio 2000, 19–36.

³²⁸ Iljin 1992.

³²⁹ Rancour-Laferrrière 1995. Väistämättömän ja tarpeettoman kärsimyksen eroista ks. Cottingham 2003, 74–76.

Jos kyllin monet vetäytyvät puuhailemaan omien projektiansa parissa, vaatiiko joku meidät joskus vastuuseen kuten *Adolf Eichmannin*? Olihan hänkin vain ”tehnyt velvollisuutensa” ja ”tehnyt parhaansa”. Ovanko lapsemme tai lastenlapsemme joskus sitä mieltä, että löimme laimin elollisen ja elottoman elinympäristömme, syyttään huono-osaiset ja globaalisen vastuamme? Riittävätkö jälkimaineemme vaalintaan vakuuttelumme elämämme loppuvuosina tai jälkeen jättämissämme papereissa, ettemme tienneet tai huomanneet, mitä oli tapahtumassa? Riittääkö, jos korostamme, että meillä oli muuta puuhaa silloin, kun olisi vielä voinut tehdä jotakin? Tuolla tavoinhan useimmat saksalaiset puolustautuivat toisen maailmansodan jälkeen, kun tarkasteltiin natsien ”juutalaiskysymyksen loppuratkaisuksi” kutsumaa organisoitua kansanmurhaa.

Edellisellä eli 20. vuosisadalla osoittautui, että ihmisen selviämistä sietämättömissä olosuhteissa edistävät mielialat, jotka tarjoavat kiinnekohtia ja pitävät toivoa yllä. *Aleksander Solženitsynin* ja *Viktor Franklin* ajatukset pysyvät ajankohtaisina huolimatta olojemme liberaalis-demokraattisesta vapaudesta, joka kuitenkin peittää näkyvistä vaihtoehtottomuutta. Pysyväksi saati poliittiseksi ratkaisuksi sietämättömien olojen kestämisestä ei ole. Elämää tuo kestävä kärsivällisyys saattaa silti säilyttää, kunnes ajat kenties paranevat. Kuolettavista olosuhteista selvisivät parhaiten ne, jotka pystyivät säilyttämään elämällään ainakin jonkin kiinnekohdan pystyen näkemään mielettömässä kärsimyksessään tiettyä inhimillistä mielekkyyttä.³³⁰

”On tilanteita, joissa ihmiseltä riistetään mahdollisuus tehdä työtään tai nauttia elämästään, mutta häneltä ei voida riistää kärsimisen väistämättömyyttä. Hyväksyttäessä urheasti kärsimisen haaste elämällä on tarkoituksensa viimeiseen hetkeen asti, ja se säilyttää tämän tarkoituksensa kirjaimellisesti loppuun saakka. Toisin sanoen: elämän tarkoitus

³³⁰ Ks. esim. Solženitsyn 1963, Frankl 1983. Lainaus, ks. emt., 104. Olen parantanut käännöksen oikeakielisyyttä poistamalla siitä suoranaiset kirjoitus- ja kielioppivirheet. Ks. samoin jakso ”Tuhoutuneet ja pelastuneet” teoksessa Levi 1982/1947, 106–124. Niin Frankl kuin Levi joutuivat natsien keskitysleiriin. Solženitsyn puolestaan kärsi Neuvostoliiton *gulagissa*, ”vankileirien saaristossa”. Franklin mottoihin kuului Nietzsche (GD, ”Sprüche und Pfeile”, kohta 12, 60–61) ajatus: ”Jos ihmisellä on elämässään ’miksi?’, hän kestää miltei minkä tahansa ’millä tavoin’ ”. ”Hat man sein *warum* ? des Lebens, so verträgt man sich fast mit jedem *wie* ?... ”

on rajoittamaton, sillä se sisältää jopa kärsimisen potentiaalisen tarkoituksen.”

Päätäväisyys ja kärsimys umpikujassa

Oma käsitykseni on se, ettei sen enempää päätäväisyys kuin kärsivällisyys riitä selvittääksemme kontingensseista. Päätäväisyyteen sisältyy eettisesti kyseenalaisia elementtejä toisin kuin kärsivällisyyteen. Päätäväisyyden perusteltavuus riippuu siitä, minkä seikan merkeissä ollaan päätäväisiä. Jos tarkoitus on paha, sitä on myös päätäväisyys. Sitä ei silloin oikeuta se peloton mieliala, johon päätäväinen kenties virittyy toimiakseen.

Kärsivällisyys on mielestäni perusteltua, mikäli se on vaihtoehdotonta tai mikäli sen vaihtoehto merkitsee elämän päättymistä. Mikäli vaihtoehtona on tuhoutuminen tai jokin muu erittäin epätoivottava tapahtuma, kärsivällisyys tarjoutuu viimeisenä oljenkortena sille, joka siihen kykenee. Tietty kärsivällisyyden harjoitus saattaa olla perusteltua siltä varalta, että joutuu äkkiarvaamatta raakojen kontingenssien riepotehtavaksi. Ääriesimerkkejä kontingensseista olivat viime vuosisadalla Euroopan juutalaisten ja Neuvostoliiton vankileirien asukkaiden kohtalot.

Kärsivällisyys oloissa kuin oloissa voi sen sijaan olla omiaan johtamaan siihen, että henkilöstä tulee ikään kuin esine, jota häikäilemättömät muut käyttävät hyväkseen. En voi suositella, että esimerkiksi halukkuus työyhteisön eläväksi ”kynnysmatoksi” yleistyisi.

Mielestäni kärsivällisyys on paikallaan ennen muuta silloin, kun emme voi muuta kuin odotella sillä kertaa aikaa parempaa. Ne olosuhteet, joissa kärsivällisyys on perustelluinta, ovat sellaiset, etteivät ne tarjoa mahdollisuuksia sellaiselle vapaammalle olemisellemme, joka kuitenkin kuuluu tarkasteluni pääkohteisiin ja taustaolettamuksiin. Jo

se, että meillä vapaammissa oloissa on käytettävissämme kykymme kielenkäyttöön, on mielestäni askel eteenpäin. Sen askeleen otan nyt.

**”Hat man sein *warum* ? des
Lebens, so verträgt man sich fast
mit jedem *wie* ?... .”**

VIII Eettiset sanat, eettinen hiljaisuus

Heideggerin erään hallitsevan kielikuvan mukaan kielemme on talomme, jossa asumme. Päättäväisyyden ja kärsivällisyyden suhdetta kontingensseihin koskevasta tarkastelusta siirryn pohtimaan kysymyksiä, jotka liittyvät mahdollisuuksiimme käsitellä tiettyjä kontingensseja kielessä ja kielen keinoin. Tarkastelen ensin kielessä tapahtuvien valtapitoisten tekojen aihepiiriä yleensä. Sitten tarkastelen tiettyä vastakohtaparia. Ensimmäinen niistä muodostuu kyvystä anteeksiantoon sen sijaan, että olisimme armottomia ja tuomitsevia. Toinen vastakohtapari koostuu harkitsevasta vaikenemisesta levottomuuttakin herättävistä asioista sen sijaan, että heittäytyisimme keskusteluun niistä.

Vallan puhe kielessä

Suuressa osassa nykyfilosofiaa ja nykyistä valtio-oppia on luovuttu käsityksestä, että kieli olisi neutraali väline, joka lahjomattomasti kuvastaisi asioita ja jota kukin voisi käyttää vapaasti omiin tarkoituksiinsa tasa-arvoisena kaikkien muiden kielenkäyttäjien kanssa. Kieli on sen sijaan eräs tärkeistä vallan asuinsijoista. Juuri siksi valta ei aina ilmene siellä, missä se itse asiassa esiintyy. Erittäin monet tässä teoksessa tarkastelemistani mielialailmiöistä ovat ankkuroituneet kieleen, muotoilevat kieltä ja ovat kielen ehdollistamia. Silti myös valta ja ruumiillisuus ovat kietoutuneet yhteen moninaisilla tavoilla.³³¹ Ajatellaanpa pelokkaan alaisen vapinaa ankaran esimiehen säittävänä tai ylimielisen, pilkallisen esimiehen fysionomiaa uhrinsa tai oman esimiehensä edessä. Kysymys on siitä, että esimies pelkän puheensa, äänensävyjensä ja elehdintänsä ansiosta saavuttaa fyysisen ylivallan alaiseensa tai omaan esimieheensä, vaikkei käy kumpaankaan kouriintuntuvasti käsiksi. Kussakin tällaisessa asetelmassa uhri on alistajalleen alistettu jo ennen kuin alistussuhde testautuu missään konkreettisessa episodissa.

Klassisena aikana oli tavallista, että kielen ja mielen hallinta kytkettiin toisiinsa. Vahvin tämä kytkös oli stoalaisessa filosofiassa.³³² Eräänä vastaavana korostuksena oli *diakrisis*, tarkka harkinta ennen puhumaan ryhtymistä. Jo Platonian vanhempana aikana syntyi korostus, jonka mukaan varsinainen sankarihyve olisi jopa täydellinen vaikeneminen, *hesykhia*.³³³

Omana aikanamme on paljon huomiota ja sovelluksia herättänyt *John Austinin* kehittämä *speech act theory*, puheaktiteoria eli teoria

³³¹ Ks. esim. Butler 1997, Connolly 1998, Bourdieu 2000, 179–180, White 2000.

³³² Ks. tarkemmin Ahonen 2003.

³³³ *Hesykhia* esiintyy jo Pindaroksella (*Pythionikais*, VIII.1 148–149) jumalatarhahmona, jonka seuraan kilpailun voittaja on oikeutettu. Sitemmin *hesykhia* esiintyi erityisesti bysanttilaisilla askeettikirjoittajilla valaistuneena, kirkastuneena ja puhdistuneena vihkiytyneisyytenä ehdottomalle hiljaisuudelle.

performatiiveista eli teoista, joita tekijät tekevät kielessä ja kielellä.³³⁴ Ajatuksena on se, että poliittisten, eettisten tai muiden käsitysten lausuminen julki, *locution* eli ”lokuutio”, voi saada vähitellen aikaan käyttäytymisvaikutuksia, *perlocution*, eli ”perlokutionaarisia” vaikutuksia. Lopulta syntyy kenties huomattavia poliittisia, eettisiä tai muita muutoksia sekä niitä tukevia kielellisen käyttäytymisen varsin pysyviä käytäntöjä ja rakenteita. Määrätyt noista käytännöistä ja rakenteista ovat valtarakenteita, jotka saattavat olla hyvinkin ankarasti alistavia. Tähän liittyy, ettei niiden alistavuus kenties ilmene kuin tarkalle tarkastelijalle. Alistamisen kohteiltakin tuo seikka saattaa jäädä huomaamatta.³³⁵

Alistamista kielellä ja kielessä. Kielessä ja kielellä tapahtuvan alistamisen menettelytavat ja käytännöt ovat erittäin monet. Aikaisemmin Suomessakin koulutetun ja kouluttamattoman väestön puheenparsi oli erilainen, ja jälkimmäinen oli silloin alakynnessä. Myös nyky-suomalaisista arkista vuorovai-
kutusta tarkkailemalla voi havaita, että jotkut henkilöt ja monetkin henkilöt joissakin tilanteissa käyttävät imperatiivisia, käskymuotoa, sen sijaan, että he pyytäisivät toista tekemään jotakin aloittaen sanalla ”voitko” tai sen konditionaalilla ”voisitko”. Tällaiset seikat ovat osoituksia kielessä asuvan vallan hienovaraisuudesta. Koulutettujen ei tarvinnut erikseen pyrkiä alistamaan kouluttamattomia, koska alistussuhteesta piti huolen jo kouluttamattomien puheenparsi. Konditionaalista voidaan siirtyä indikatiiviin ja siitä imperatiiviin, kun käskyn kohde on omaksunut tottelevaisuuden.

³³⁴ Austinin (1962) puheaktiteorialle rakentaa huomattavalta osin tämän hetken keskeisin politiikan teorianhistorioitsija *Quentin Skinner* (mm. 1978). Hän tarkastelee, kuinka renessanssista alkaen kehkeytnyt ”moderni politiikan teoria” nousi suurelta osin siten, että kukin sen laatijoista osallistui aikansa poliittiseen ja teoreettiseen keskusteluun vastaten siinä esiin nousseisiin kysymyksiin. Jälkimaailman kannalta ”tärkeimmät” keskustelupuheenvuorot olivat ”onnistuneita” vastauksia sikäli, että niillä oli ainakin joitakin perlokutionaarisia vaikutuksia. Määrätyltä, rajoitetulta osin sovellan myös itse (Ahonen 2003) Austinin ja Skinnerin ajatuksia tiettyyn aineistoon.

³³⁵ Vrt. Reboul 1980, Butler 1997. Butler rakentaa osin *Louis Althusserin* (1984/1970) ajatuksille siitä, että ideologia toteuttaa operaation nimeltä *interpellation*. Ideologia ikään kuin kutsuu kohdettaan nimeltä tehden tai koettaen tehdä kohteesta ideologian ja sen edustajien määrittelemän roolin kantajan. Viittaaan myös aikalaishiippiin kuten tarkasteluuni häirinnän, kiusaamisen eli henkisen väkivallan ilmiöistä organisaatioissa.

Yhdysvalloissa puhekunppanin vähättely ilmaisulla *boy*, ”poika”, esiintyy niin valkoisten suhteissa mustiin, asevoimissa kuin yleisessä kielenkäytössä. Samantyyppistä on seksistinen, naisiin kohdistuva ”tytöttely”. Sellaista on itse asiassa jo suomen kielessä tavallinen miesten välinen alkupuhuttelu sanalla ”terve”, mikäli naisia varten varataan pehmeämpi ”hei”.

Hienovaraisen asemesta alistaminen tai alistamispyrkimykset kielessä ja kielellä saattavat olla myös varsin raakoja, karkeita ja suorasukaisia. Seurasin kerran keskustelua eräässä työyhteisössä. Äkkiä eräs osallistujista puuskahti yhdelle keskustelukumppaneistaan ilman, että olisin ehtinyt havaita mitään tilannekohtaista syytä: ”Avuksi sinut vain tänne otettiin.” Kun tarkistin asian, havaitsin, että alistamispyrkimyksen kohde oli alistajakandidaattia selvästi ammatillisesti kyvykkäämpi ja menestyneempi. Kysymys oli puheaktista, teosta kielessä ja kielellä. Lausujan pyrkimys oli läpinäkyvä: hän ilmaisi suoraan kohteelleen, mitä ajatteli tämän toivottavasta statuksesta tuossa työyhteisössä ja millaisiksi halusi viestiä muille kuulijoille omat aikomuksensa, jotka koskivat kohdetta ja sitä, millaiseksi kohteen asema tulisi järjestää. Lausuja pyrki perlokuutioon, jonka seurauksena hänen kohteensa asema horjuisi, kohteen arvo koko työyhteisön silmissä laskisi ja kohde menettäisi kenties koko arvonsa, mukaan lukien ihmisarvonsa, työtovereidensa silmissä.

Seurasin eräässä toisessa yhteydessä organisaation johtajan tapaa puhutella työtovereitaan, ”alaisiaan”. Kysymys oli monia tehtäviä vaativalla toimialalla toteuttavasta erikoistuneesta ja eriytyneestä asiantuntijaorganisaatiosta. Sellaisessa olisi odottanut tapaavansa vahvoja kollegiaalisuuden piirteitä, niin sanotun jaetun johtajuuden piirteitä sekä pyrkimyksiä käsitellä asioita keskustellen ja neuvotellen. Johtajan kielenkäytössä esiintyi kuitenkin runsaasti sellaisia ilmaisuja kuin ”annoin silloin” ne ja ne voimavarat siihen ja siihen tarkoitukseen, ”olenhan minä antanut” sen ja sen henkilön tehdä sitä ja sitä tai että jos ne ja ne edellytykset toteutuvat, ”otan” ne ja ne voimavarat ja siirrän ne siihen ja siihen muuhun käyttöön. Oli myös havaittavissa, että johtaja käytti toisinaan sellaisia ilmaisuja kuin ”olen ajatellut” ja toisinaan ”olemme ajatelleet”, vaikka kummassakin tapauksessa oli selvästi kysymys vain hänestä itsestään. Tähän liittyi, että hän esitti monia omia mielipiteitään ja arviointejaan tosiasioina ja niihin perustuvina väistämättöminä pakkoina tapaan se ja se on ”aikansa elänyttä”. Päädyin toivomaan, että tuossa mitassa ”perlokutionaariseen” manipulointiin sitoutuneella johtajalla olisivat edes hyvät tarkoitukset ajettavinaan. Päädyin myös toivomaan, ettei hän sentään

pitäisi suosikkeja, organisoiisi organisaationsa enemmistöä vähemmistöä vastaan tai syrjisi naisia ja vähemmistöjen jäseniä.

Kielellä ja kielessä tapahtuvan alistamisen ja taistelun moninaisuuden johdosta siirryn tarkastelemaan mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja purkaa alistamisen rakenteita ja taistelun kierteitä. Ensiksi harjoitan tarkastelua, jota organisoii ”anteeksiannon” teema. Sitten kehittelen jo edellä viittaamiani *diakrisis*- ja *hesykhia*-teemoja erityisenä ”vaikene-
misen” teemana. Korostan kuitenkin, että vasta jäljempänä teoksese-
sani ryhdyn antamaan sisältöä seikoille, joita annettaisiin anteeksi,
tai pohtimaan, mistä asioista ja missä merkeissä vaikeneminen tulisi
kysymykseen.

Tuominnan sijaan anteeksianto

Toisia on helppo tuomita. Perusteltu itsekritiikki muiden kuullen lienee harvinaista. Sitä saattaa estää itsekritiikon pelko, että hän menettää uskottavuutensa, mikäli muut eivät sen sijaan ilmaise mitään itse-epäilyjä. Erityiseen tuomitsevuu-
den mielialaan voi lukea esimerkiksi aiheettomien tai asiaan nähden kohtuuttomien, liioiteltujen tai armottomien syytösten esittäminen ja ankarien rangaistusten vaatiminen syytösten perusteella. Anteeksi-
anto kuuluu myös arkielämän haasteisiin.³³⁶

Kierkegaard arvioi asiaa mielestäni erittäin osuvasti. Tosin hän samalla nostaa eettisen arvioinnin vaatimustason korkealle. Useimmat meistä joudumme kokonaan luopumaan toisiin suuntautuvasta eetti-
sestä arvioinnista, elleimme voi laskea tuota vaatimustasoa:³³⁷

³³⁶ Saaristo (2002/2000) esittää tarkastelun, joka on mielestäni varsin terävästi analyttisesti pohjuttu, vaikka hän osoittaa teoksensa yleiselle lukijakunnalle.

³³⁷ Kierkegaard AUE, 237–238.

”Ihminen ei voi eettisesti tuomita toista, koska hän voi ymmärtää toisen ihmisen vain mahdollisuutena. Kun siis joku ryhtyy tuomitsemaan toista, ilmenee hänen voimattomuutensa siten, että hän tuomitsee vain itsensä.”

Anteeksianto on tuomitsevuuteen nähden päinvastainen mielialahyve. Sitä on pidetty jopa ”jumalallisena” mielialahyveenä.³³⁸ Siitä on kirjoitettu myös meidän aikoinamme.³³⁹ *Hannah Arendt* kirjoittaa politiikan teorian edustajan näkökulmastaan:³⁴⁰

”Poliittisen ajattelumme perinteeseen... on kuulunut... ankara valikoi-
vuus... suhteessa lukuisiin aitoihin poliittisen kokemuksen lajeihin...
... Se, joka keksi anteeksiannon roolin ihmisten kanssakäymisessä, oli
Jeesus Nasaretilainen. Se, että hän teki keksintönsä uskonnollisessa yh-
teydessä... ei ole syy olla ottamatta sitä mitä vakavimmin myös tiukan
maallisessa mielessä... Eräät... Jeesuksen... opetuksista eivät liittyneet
ensi sijassa kristilliseen... sanomaan, vaan ne perustuivat hänen pienen
ja tiiviin seuraajayhteisönsä kokemuksiin... .. Ainoa (muu, P.A.)...
merkki anteeksiannosta (vanhemmassa perinteessä, P.A.) on roomalai-
nen periaate voitettujen jättämisestä henkiin (*parcere subiectis*)... ”

Leppymättömyyttä on verrattu myrkkyyn tai syöpäkasvaimen anteeksiantoon kyvyttömän mielessä. Hänen energiaansa sitoutuu kärsittyjen loukkausten ”märehtimiseen” sekä koston tilaisuuksien etsintään, ikään kuin Babylonian kuninkaan Hammurabin silmä silmästä–hammas hampaasta -periaatteen mukaan.³⁴¹ Ajatus anteek-
siantamattomuuden tuho vaikutuksista on löydetty jo Aristoteleelta.³⁴²
Anteeksianto osoittautuu paradoksaaliseksi, edelleen Arendtin mu-
kaan:³⁴³

³³⁸ Vrt. Mark. 2:7.

³³⁹ Ks. esim. Hieronymi 2001 ja siinä viitatu lähteet.

³⁴⁰ Arendt HC, 238–239. Käännös on omani. Se edelsi teoksen nytemmin ilmestynyttä suomen-
nosta. Siihen olen vertaillut käännöstäni, ks. siis Arendt VA, 242. Vrt. Arendt CAE.

³⁴¹ Ks. esim. Saaristo 2002/2000.

³⁴² Ks. Hutchinson 1995.

³⁴³ Arendt HC, 241. Vrt. ilmestyneeseen suomenokseen, Arendt VA, 244.

”Ei ole mahdollista antaa anteeksi mitään, minkä perusteella voisi kohdistaa rangaistuksen, eikä ole mahdollista rangaista mitään sellaista, mikä on anteeksiantamatonta.”

Arendtin mukaan anteeksianto edustaa kielenkäyttö- ja toimintatapa-
paa, joka tarjoaa mahdollisuuden siihen, että myönteiseen vuorovai-
kutukseen perustuva poliittinen kenttä avautuu. Samalla tarjoutuu
mahdollisuus poliittisen yhteisön muodostumiselle tasa-arvoisten
osapuolten kesken. Ilman osapuolten tasa-arvoa anteeksianto on sen
sijaan alentuvuutta yhtäällä ja alennetuksi joutumista toisaalla.³⁴⁴
Arendtin korostuksiin anteeksiannosta on rinnastettu hänen täh-
dennyksensä vastavuoroisesta lupaamisesta, sitoutumisesta lupauksen
pitämiseen ja niiden tosiasiallisesta pitämisestä.³⁴⁵

Puheen sijaan hiljaisuus

Huhu pysähtyy tähän. Oletko koskaan seurannut sivusta, kun joku ”pik-
kulintu” on katsonut parhaaksi kertoa vastuullisessa asemassa toimivalle
henkilölle jostakin kolmannelta henkilöstä ja tämän toimista, joita ker-
toja on pitänyt tuomittavina? Oletko tuntenut iloa, jos olet voinut havaita
kuuntelijan kykenevän itsenäiseen harkintaan ja riippumattomuuteen ker-
tojasta? Kertoja on tarkoittanut kertomansa asiat raskauttaviksi. Kuuntelija
on huolimatta suomalaisen kulttuurin vähäeleisyydestä kenties suorastaan
fyysisesti pudistautunut irti sitoutumisesta uskomaan noin vain sitä, mitä
”pikkulintu” on halunnut tuoda hänen tietoonsa. ”Juorut pysähtyvät tähän”
on se, mielestäni eettisesti ihailtava viesti, jonka tuo henkilö antaa. Kenties
”pikkulinnut” eivät ”laula” pyyteettömästi, vaan ”laulun” vaikuttimet saat-
tavat olla eettisesti hyvinkin kyseenalaiset. Mitä viestintuoja haluaa? Pelkkää

³⁴⁴ Honig 1993, 84–87, 89–96.

³⁴⁵ Em. kohdat.

oikeudenmukaisuutta vai kosta, valtaa tai sen suosiota, jolle hän ”laulaa” viestinsä?

Sitä piirrettä, jonka esimerkkinä kuuntelija osoittaa, voi kutsua vanhakantaiseen tapaan ”mielen puhtaudeksi”. ”Puhdasmielisyys” olisi sen sijaan mielestäni koominen ilmaus tuodessaan ainakin minun mieleeni menneiden vuosikymmenten toimet, jotka tähtäsivät ”sukupuolikurin” vartiointiin.

Sovellan ”mielen puhtautta” osin teknisenä ilmauksena. Viittaa siihen tapaan, jolla henkilön mieleen pääsee seikkoja tai jolla niiden tie estyy hänen mieleensä. Teknisessä mielessä on kysymys valikointikyvystä ja sellaisesta mielenlaadusta, johon kuuluu valikoiva suhtautuminen tarjoutuviin mielensisältöihin. Mielen puhtautta teknisessä mielessä on silloin asianomaisen halu ja kyky tarkkaavaisena valikoida, mitkä mahdolliset mielensisällöt hän hyväksyy niiden hänelle tarjoutuessa ja mitkä sisällöt hän hylkää.

Tullaan lähelle kreikan kielen sanaa *apatheia* ajatellen sanan kehityspolkua vanhimmasta kreikkalaisesta ajattelusta stoalaisiin filosofiin ja Bysanttiin. Stoalaiset pitivät kaikkia mielialoja irratioonalisina ja siksi kielteisinä. Aristoteles sen sijaan katsoi, että kussakin mielialassa on toivottavinta *keskitietä* kulkeminen eli apatheian sijasta *metriopatheia*. Kunkin mielialan kumpikin ääripää olisi torjuttava. Esimerkiksi kohtuullinen rohkeus olisi toivottava mieliala, mutta sekä arkuutta että uhkarohkeutta tulisi välttää.³⁴⁶

Suomen nykykielessä ”apatia” viittaa ”tunteiden puuttumiseen” vakavissa psykopatologioissa kuten kliinisessä depressiossa. Sen sijaan alkuperäisessä mielessä *apatheia* on toivottava mielentila. *Apatheia*ssa asianomainen kykenee harjoittamaan valikoivuutta ajatellen sitä, millaisia sisältöjä hän päästää mieleensä. Sillä tavoin hän rajoittaa

³⁴⁶ Aristoteles EN, esim. 1138b, 107, Hutchinson 1995, 213–214.

eläimellisen luontonsa vaikutusta.³⁴⁷ Kirjaimellisesti *apatheia* toki viittaa ”tunteettomuuteen”. Suomen kielen ”tunteettomuuden” ymmärtäenemme kulttuurisidonnaisista syistä tosiaan siten, että se viittaa myönteisten mielialojen puuttumiseen psyko- ja sosiopatiaan saakka. Sana *pathos* viittaa kuitenkin myös kielteisiin mielialoihin, ja vanhassa perinteessä sana *pathos* viittaa mielialoista erityisesti juuri kielteisiin.

Perinteen mukaan toivottava ominaisuus olisi harjaantunut, tilannekohtainen tarkkaavaisuus. Se tunnetaan kreikan kielessä sanalla *nepsis*. Mitään ”mielen akrobatiaa” ei tarvita, jos henkilö on edes kohtuullisen ”neptinen”. Tarvitaan elämäntapaa koskevia valintoja asuinpaikasta, ammattialasta, päivä-, viikko- ja vuosiohjelman jäsentelystä tuttavapiiriin saakka. Sikäli *apatheia*ssa ei ole suinkaan kysymys siitä, ettei ihminen piittäisi itsestään. Päinvastoin, hän piittaa mitä suurimmassa määrin itsestään koettaen valita, minkä vaikutteiden alaiseksi suostuu.

Arkinen mahdollisuus *apatheian* mukaiseen ”mielen varjeluun” tai ”sydämen varjeluun” *nepsiksen* avulla on välttää tilanteita, joissa omat huonoimmat taipumukset mitä todennäköisimmin aktivoituvat.³⁴⁸ Mille tahansa vaikutteille alttiista tuskin tulee sitä mitä hänestä voisi parhaimmillaan tulla. Sen sijaan hänestä tulee sitä, millaiseksi vaikutteiden hyökyaallot, häikäilemättömät muut ihmiset ja sovinnaisuuden, instituutioiden tai suoranaisten ajlehdinnan väkivalta hänet muokkaavat.³⁴⁹

³⁴⁷ On korostettu, ettei stoalaisten *apatheia* merkinnyt mitään tunteettomuutta. Sen sijaan se oli vain vapautta perusteettomista mielenliikutuksista, ks. Irwin 1998. Vrt. myös Goultmann & Goultmann 1998, Larchet 2000.

³⁴⁸ Tällaista käyttäytymistä suosittelee Heller (1990, 95). Vastaavaa pitkää perinnettä tarkastelee monipuolisesti Hadot 1995/1987. Olen myös edellä viitannut erääseen vastaavaan ihanteeseen, *hesykhiaan* eli täydelliseen vaikenemiseen.

³⁴⁹ Emt., 6.

Kiihkeydestä rauhaan

Oma käsitykseni on se, että niin anteeksiannon kuin *apatheian* mielialat ovat sellaisinaan toivottavia. Edellinen niistä liittyy läheisesti myös tiettyihin tärkeinä pitämiini seikkoihin, joita tarkastelen jäljempänä.

Toisaalta katson, että kumpikin kahdesta mielialasta on sinänsä vailla sisältöä. Emmehän voi antaa anteeksi mitään muuta kuin selaista, mitä joku muu on tehnyt meille. Anteeksianto on siis reaktiivista. Silti kiinnostava on Arendtin pohdinta siitä, kuinka anteeksiannon mieliala voisi levitä aina yhteisönmuodostukseen saakka. Silloin yhteisön jäseniä sitoisi toisiinsa tavanomaista suurempi valmius keskinäiseen anteeksiantoon. Tämä saattaa kuulostaa naiivilta, sentimentaaliselta tai absurdilta. Noita piirteitä kuitenkin vähentää se odotettavissa oleva kehityskulku, että parhainkin toivein pystytetyissä yhteisöissä kunkin jäsenen muihin jäseniin nähden erillinen tahto alkaa törmäillä yhteen sen tahdon kanssa, joka on kullakin muulla jäsenellä.

Mitään suuria toiveita en kiinnitä yhteisönmuodostukseen työelämässä anteeksiantovalmiuden varassa. Olenhan jo edellä tuonut *Heikki Lehtoseen* viitaten esiin sen seikan, etteivät työyhteisöt juuri vastaa yhteisöjen varsinaisia tunnusmerkkejä. Sen sijaan ne on tyypillisesti pantu kokoon ilman syviä siteitä jäsenten kesken.³⁵⁰

Pyrkimys *apatheian* mukaiseen tarpeettoman voimakkaiden, turhien ja haitallisten mielenliikutusten välttämiseen on mielestäni tiettyssä mielessä perusteltu. Toisaalta se on sisällön kannalta sittenkin tyhjä. Esimerkiksi itse haluan pidättää oikeuden tuntea liikuttuneisuutta voidessani seurata pienokaisen ensi hymyä tai hänen ensi askeleitaan tai ollessani saattamassa itselleni läheistä henkilöä taakse sitä rajaa, joka erottaa elämän ja kuoleman toisistaan. Toisin sanoen en

³⁵⁰ Mainittu teos oli Lehtonen 1990.

usko *apatheian* muodostavan toimivaa suhtautumistapaa kontingensseihin ilman eettistä karttaa siitä, miten ja kuinka suurella voimakkuudella olisi suhtauduttava erilaisiin tuskallisiin tai toisaalta mielihyvää antaviin mielialoihin. Aion nyt ryhtyä tuollaiseen kartoitukseen.

IX Heikon eettisyyden vahva voima

Siirryn muotoja koskeneesta kontingensseja koskevasta tarkastelusta sisältöjen pariin. Rakennan kahden mielialakeskeisen suhtautumistavan vastakkainasettelulle. Yhtäällä on liberalismi, jonka nykyisessä valtavirrassa korostuu yksilöiden itsekkyyden spontaani keskinäinen sovittuminen yhteen ja uskomus siihen, että sitä kautta syntyvät kokonaisuuden kannalta parhaat mahdolliset lopputulokset. Toisaalla on näkemysten kokonaisuus, joka tähdentää ihmisten välistä ”viileää” myönteistä mielialaa, agapea eli arkikielellä ilmaistuna ”lähimmäisenrakkautta”. Jälkimmäisellä suhtautumistavalla on kosketuskohtiaan juutalais-kristilliseen perinteeseen. Jälkimmäinen suhtautumistapa on mielestäni erityisen haastava ja kiintoisa eettisen teorian kannalta. Sen konkreettisin suomalainen ilmentymä on nytemmin ankarien haasteiden kohteeksi joutunut hyvinvointivaltio ja käsitteeltään epämääräisesti ajassamme leijuva ”hyvinvointiyhteiskunta”.

Elämä vain itsekäs peli?

Sovinnainen suomalaisitsekkyyys. Hahmotelkaamme mielessämme työpaikka, organisaatio, koti tai maa, jossa jokainen olisi jokaisessa asiassa tinkimättömän itsekäs. Meistä useimmat lienee kasvatettu ajattelemaan, ettei sellainen olisi toivottavaa. Meitä kasvatettiin ajattelemaan, että saamme kilpailla kohtuullisesti opiskellessamme, janota voittoa kilpaurheilussa ja kilpailla menestyäksemme urallamme tai yritystoiminnassamme mutta pitäen keinot rehellisinä.

Useimmat meistä suomalaisista lienemme sisäistäneet varauksia siihen, missä määrin olisi suotavaa, että kukin meistä olisi aina ja joka tilanteessa tinkimättömän itsekäs ja ajaisi vain omaa etuaan. Useimmat meistä on lisäksi kasvatettu ajattelemaan, ettei käy laatuun, että meillä olisi ikään kuin kaksi sarjaa periaatteita. Silloin oman etumme vaatiessa toki esittäisimme ottavamme huomioon muutkin ja heidän parhaansa työssä, työelämässä ja elämässä yleensä. Silti pysyisimme tinkimättöminä egoisteina myös esittäessämme itsemme siinä myönteisessä valossa, jonka piittaamisemme muista saattaa luoda.

Jotkut meistä ovat jopa sisäistäneet ajatuksen, että monissa tilanteissa on suotavaa yksipuolisesti luopua jostakin edusta tai oman tahdon toteutumisesta jonkun toisen tai muiden hyväksi. Meillä saattaa olla myös herkkyyttä erottaa, milloin luopumisessa ei ole kysymys aggressiivisuutta peittävästä ja siksi väärästä ”marttyyriudesta”. Aikakautemme valtaideologia, taloudellisesti sävyttynyt liberalismi, edustaa kuitenkin juuri sitä tinkimätöntä itsekkyyttä, josta monia meistä on lapsesta saakka vieroitettu. Useimmilla suomalaisilla on vielä pitkä matka kuljettavanaan uusliberaalin itsekkyyden tinkimättömään tyylipuhtauteen.

Liberalismille tärkeistä ajattelijoista keskeisin, *Adam Smith*, suorittaa eräässä avaintekstissään merkittävän hypyn. Muutamalla lauseella hän siirtyy kristinuskolle ominaisiksi katsomistaan periaatteista pakkonalliseen stoalaiseen filosofiaan ihmisluonnosta:³⁵¹

”Siitä, että tunnemme paljon toisten ja vähän omaksi hyväksemme ja että hillitsemme itsekkyyttämme ja annamme mielialojemme (*affec-*

³⁵¹ Smith TMS, I.i.5.5, 25. Vrt. Hirschman 1977.

tions) olla hyvántahtoisia (*benevolent*), koostuu se, mikä on yhtä kuin ihmisluonnon täydellistyneisyys... Niin kuin se, että rakastamme lähimmäistämme niin kuin itseämme, on kristinuskon suuri laki, niin suuri luonnon periaate on se, että rakastamme itseämme samalla kun rakastamme lähimmäistämme, tai, mikä on sama asia, kuten lähimmäisemme kykenee rakastamaan meitä.”

Muulta kuin muodolliselta, lähinnä oikeudellisesti säädetyltä tasa-arvoajattelulta puuttuu liberalismissa vahva perusta. Mikäli tuollaista ajattelua esiintyy, se on ulkoinen poliittis-teologinen lisäke. Luovuttamattomaan ihmisarvoon ei liberalisti kenties lainkaan usko. Tämä soveltuu liberalistisista avainajatteliijoista esimerkiksi *Joseph Schumpeteriin*.³⁵²

”Kokemusperäisessä erittelyssä... (tasa-arvon) merkitys pysyy epäilyttävänä. Ei ole järkisyitä kohottaa sitä... perusasettamukseksi. ...Kristinuskoon kuuluu... tasa-arvoajattelun elementti. Pelastaja kuoli kaikkien puolesta: hän ei erotellut ihmisiä... sosiaalisen aseman... mukaan. Samalla hän todisti ihmissielun luovuttamattomasta arvosta, josta ei voida tinkiä. ... Tämä selittää (demokratiaan) uskovan asenteen hänen vastatessaan arvosteluun: ...vastalauseita ei pidetä...virheinä vaan... syntinä. Tuloksena ei ole pyrkimys osoittaa arvostelu loogisesti pätemättömäksi vaan moraalinen närkästys.”

Ottaen huomioon, että se kannattajineen esiintyy vapauden ja suvaitsevaisuuden oppina, liberalismiin keskeisiltä edustajilta löytyy varsin yllättäviä tähdennyksiä. Liberalisti *Ludwig v. Mises* katsoo liberalismiin vastustajien mielialojen osoittavan heidän kärsivän irrationaalisuudesta ja jopa mielenhäiriöstä:³⁵³

”Häpeänsekaisesta loukkaantuneisuudesta (*Ressentiment*) on kysymys, kun joku vihaa toista hänen parempien olojensa vuoksi niin, että vihaaja on valmis raskaisiin menetyksiin, kunhan... vihan kohteelle aiheutuu vahinkoa. ... Häpeänsekaista loukkaantuneisuutta voidaan käsitellä jär-

³⁵² Schumpeter 1976, 265–266.

³⁵³ Ks. v. Mises 1927, 12, 14–15.

kiargumentein. Ei... ole... vaikeaa selvittää häpeänsekaisen loukkaantuneisuuden täyttämälle henkilölle, ettei hänelle voi olla tärkeää huonontaa paremmissa asemassa olevan tilannetta vaan parantaa omaansa.”

”Marxismilla... ei... ole... tarjottavanaan... muuta kuin Fourier’lla, ’utopistilla’. ... Harras kristitty saattoi... kestää... koettelemukset... toivoessaan... olemassaolonsa jatkuvan toisessa... maailmassa, jossa maan päällä ensimmäiset tulisivat viimeisiksi... . . .Usko kuolematonmuuteen... ja ylösnousemukseen muodostivat kannustimen hyveellisyyteen... . Sosialistinen lupaus... ei luo muuta velvollisuutta kuin tukea sosialismin puoluetta. ... Jokaista Fourier-kompleksista kärsivää... ei voi lähettää... psykoanalyysiin. ... Muu parannus ei tule kysymykseen kuin se, minkä potilas antaa itselleen. Itsetuntemustaan parantaen hänen tulee oppia kestäämään... etsimättään syntipukkia, jota hän voisi syyttää kaikesta pahasta.”

Liberalismin stoalaisilta omaksuma *sympatian* korostus tekee liberalisteista ihmisten keskinäisen samastumisen ja heidän välisensä ”emotionaalisen infektion” puoltajia.³⁵⁴ Kun stoalainen näki tai periaatteilleen uskollinen liberalisti näkee jonkun kärsivän, hän ajattelee joutuvansa kenties itse joskus samanlaiseen asemaan. Siksi hän tuntee sympatiana laskelmoiden, että sitä sittemmin koituisi hänen itsensäkin osaksi.³⁵⁵ Liberalismi näkee, että altruismillakin on egoistiset juuret. Yhdyn näkemyksiin, ettei tästä ei seuraa eettistä ongelmaa, mikäli liberalistimme on siten maltillinen, että hän katsoo altruististen tekojen kannustimena olevan tekijän niistä saaman subjektiivisen ja sikäli ”itsekkään” mielihyvän.³⁵⁶ Tilanne on sen sijaan aivan toinen, mikäli liberalistimme on mielialaettisesti sellaisella ”kovalla” kannalla, että hänen mukaansa kunkin tulee kaikin tavoin ajaa häikäilemättä omaa

³⁵⁴ Vrt. Tudor 2001, 84–86. Ks. myös Scheler WFS, 25.

³⁵⁵ Vrt. La Rochefoucauld’n RMM, I.264, 76, samanlainen kriittinen arviointi siitä, mitä saattaa kätkeytyä säälin, *piété*, alle. Ajatus säälisestä samastumisen tuloksena esiintyi jo Aristoteleella (RET, 1385b13–1386b8, 78–80). ”Sääliin” suuntautuvasta kritiikistä ks. myös Comte-Sponville 1995, 158–164. Ks. myös Spinoza ET, III.18.408.

³⁵⁶ Singer 1993, 104–105, joka viittaa tuossa kohdin erääseen *Thomas Hobbesin* ajatukseen.

etuaan, peittelipä hän sitä ajoittain taktisista syistä tai ei. Vaihtoehtoisena toimijahahmona jälkimmäiselle, mielialaltaan julmalle liberalistille on pidetty Uuden testamentin ”laupiasta” tai paremminkin armahtavaa samarialaista. Egoismista paradoksaalisesti luopuen hän auttaa ahdingossa olevaa ehdoitta ja rajoitta pysyen kokonaan vapaana laskelmoinnin mielialasta.³⁵⁷

Väärinkäsitysten välttämiseksi korostan, etten yritä osoittaa mitään tiettyä uskonnollista suuntausta vaihtoehdoksi määrätylle poliittiselle suuntaukselle. Etsin sen sijaan liberalismille vaihtoehtoisia eettistä suuntaa ja sen mukaisia eettisiä mielialoja. Raamatunkertomus on tässä vain malli ja esimerkki, joskin lupaan suhtautua kunnioitavasti niihin, joille se on uskon ohje.

Paitsi että Smith korosti sympatiaa, hän kehitteli stoalaisiin perustaan sittemmin erittäin tunnetuksi tulleen kielellisen kuvion.³⁵⁸ Sen mukaan yksilöiden itsekäistä vaikuttamista harjoittama ansaintatointi hyödyttäisi markkinoiden ”näkymättömän käden” ansiosta lopulta kaikkia.³⁵⁹ Vastaavasti se, että sympatiana esiintyvä altruismi olisi pelkkää egoismia, ei olisi haitallista. Markkinoiden ”näkymättömän käden” sääntelemänä liberalistinen elämä kehkeytyy pelkkänä stoalaisena ”arpapelinä”:³⁶⁰

”Stoalaiset näyttäisivät olleen sitä mieltä, että ihmiselämä koostuu... taitopelistä voiton- ja tappionvaaran sisältävine mahdollisuuksineen (*chance*)... Ihmiselämää... tulisi stoalaisittain pitää... kahden pennin arpapelinä,... joka on... liian merkityksetön nostattaakseen... huolta...
...Stoalaiset olivat sitä mieltä, että ... jokaista yksittäistä tapahtumaa tulisi pitää välttämättömänä osana universumin kokonaisuunnitelmaa ja... siksi kokonaisuuden... järjestyksen ja onnellisuuden edistäjänä.

³⁵⁷ Ks. Haworth (1994, 76–81), joka korostaa olevansa ateisti. Mainittu kertomus ks. Luuk. 10: 25–37.

³⁵⁸ Yleensä ks. Smith TMS.

³⁵⁹ Tarkimmin Smith, emt. Sovellus onkin sitten Smithin teos WN. Malli esiintyi jo de Mandevillellä, FB.

³⁶⁰ Smith TMS, VII.ii.1.25, 278–279, I.ii.3.4, 36.

...Ihmiskunnan paheet ja typeryydet liittyvät tuohon suunnitelmaan samoin kuin heidän viisautensa ja hyveensä... ”

Skotlantilaisen valistuksen eräänä kärkihahmona sekä niin filosofina kuin eräänä ensimmäisistä varsinaisista taloustieteilijöistä Smith oli sittenkin kultivoitunut ajattelija. Sen sijaan esiintyy ääri liberalisteja, joille kaikki ihmisten väliset suhteet ovat pelkkää kaupankäyntiä. Jokainen mielialakin kuuluu silloin rationaalisuuden periaatteen mukaisen taloudellisen vaihdannan välineisiin. Kukin mieliala rinnastuu vastaavasti maksuun, jonka sitä tunteva tai siinä oleva suorittaa henkilölle, joka on maksun ansainnut:³⁶¹

”*Kaupankäynnin* periaate on... ihmisten välisten suhteiden ainoa rationaalinen eettinen periaate... . . . Rakkaus, ystävyys, kunnioitus ja ihailu ovat... tunneperäisiä vastauksia toisen ihmisen hyveisiin, henkinen *maksu* korvaukseksi toisen luonnehyveistä. Vain julmuri tai altruisti väittäisi, ettei... ole väliä, onko tekemisissä neron vai tyhmyrin kanssa tai sankarin vai kurkunkatkojan kanssa tai avioituuko ihannenaisten vai lutkan kanssa.”

Kun etsiydyin *Ayn Randin* ääri liberalismin juurille, päädyin 1700-luvun alun alankomaalais-englantilaisen mutta nimeltään ranskalaisen ajattelijan *Bernard de Mandevillen* ajatusten pariin. Olen havainnut, että de Mandevillen pääteosta *The Fable of the Bees*, ”Mehiläissatu”, luetaan edelleen maailman kauppakorkeakouluissa.

Näen de Mandevillen näkemysten taustalla hänen lähtökohtansa vaativissa eettisissä standardeissa, joihin liittyvät tiukat normit siitä, että ihmisen tulisi olla mahdollisimman hyvä. Emme kuitenkaan voi tehdä suoraan aikoen hyvää, joten aikomus on tuomittu epäonnistu-

³⁶¹ Rand OE, 34–35, tähdennys alkuperäinen. *Ayn Rand* (1905–1982), alkuaan *Alisa Zinovjevna Rosenbaum*, syntyi venäjänjuutalaisen apteekkarin tyttärenä Pietarissa. Hän valmistui Petrogradin yliopistossa filosofissa vuonna 1924 ja muutti Yhdysvaltoihin vuonna 1926. Elokuvakäsikirjoittajan uran jälkeen hänestä tuli eräs uuden äärioikeiston profetoista. Hänen tunnetuin oppilaansa on Yhdysvaltain Federal Reserve Boardin pitkäaikainen pääjohtaja *Alan Greenspan*.

maan.³⁶² Samalla kun kuulun niihin, joiden mielestä jotakin on silti tehtävissä, de Mandeville vetää sen sijaan aivan toiset päätelmät. Ne ovat samat kuin ne, jotka tunnemme uus- ja äärioliberalismista ja uudesta klassisesta liberalismista sekä niihin käytännössä usein liittyvästä neokonservatismista. Suhteessa noihin suuntauksiin *Adam Smithin* käsitykset ovat siis mielestäni sentään varsin sivistyneitä. Mielestäni nykyajan ultra- ja uusliberalistit ovat sen sijaan lukeneet de Mandevillensä tai omaksuneet samat ajatukset muualta.³⁶³

”Vapaassa maassa... varmin vauraus koostuu siitä, että työteliäitä köyhiä on paljon. ... Jotta yhteiskunnasta tulisi onnellinen ja ihmisistä säyseitä pahimmissakin oloissa, heidän suuren joukkonsa tulisi olla niin tietämättömiä kuin köyhää.”

”Luku-, kirjoitus- ja laskutaito ovat välttämättömiä niille, joiden toimet niitä vaativat, mutta... ne ovat erittäin vahingollisia köyhille, joiden on ansaittava leipänsä jokapäiväisellä työllään.”

”Ikäviä palvelutehtäviä... eivät suorita niin iloisesti... ylemmilleen ketkään muut kuin alemmat, eivät vain varallisuudeltaan ja laadukkuudeltaan, vaan myös tiedoltaan ja ymmärrykseltään. Palvelija ei... kunnioita isäntäänsä heti jos hänellä on kyky oivaltaa, että hän palvelee typeryystä.”

Filosofisen psykologian ja evolutionaristisen yhteiskuntateorian piirissä on tutkittu vastaavia kysymyksiä. Siellä on paikannettu käyttäytymismuoto, jota on mielestäni aatehistoriallisesti tosin epätarkasti kutsuttu *machiavellismiksi*:³⁶⁴

³⁶² Tarkastelen jäljempänä kysymystä siitä, miksi emme voi tehdä aikoen hyvää.

³⁶³ Ks. de Mandeville FB, 294, 296. Suomessakin esiintyy huolta siitä, että liian suuri osa kansasta saisi ”liian hyvän” koulutuksen eikä siksi haluaisi tehdä ”tavallisia töitä”. Huoli oli vastaava jo peruskoulun syntyessä kysyttäessä, ”kuka sitten lakaisee kadut”. Nyt kysytään, ”kuka tekee metallityöt” ja ”kuka hoitaa vanhukset”. Ks. Temmes ym. 2002.

³⁶⁴ Lainauksen lähteenä on Singer 1993, 141–142. Machiavellismista tässä mielessä ks. Christie & Geis 1970. Vrt. Hellerin (1990, 78) luonnehdintaan vastaavasta kielteisestä hahmosta.

”Jotkut ihmiset toimivat manipuloiden ja huiputtaen tosia, kun taas monet muut eivät tee niin. ... Vuorovaikutus vieraiden ihmisten kanssa tarjoaa reviirin niille, jotka kykenevät käyttämään hyväkseen muiden yhteistoimintavaistoja. He saavat hyväkseen muiden avun, mutta he eivät itse auta muita, kun se ei enää ole heidän etunsa mukaista. ... Kuten loiskasvusto, joka tarvitsee terveen puun, josta imee ravintoa, huiputtajat heikentävät juuri niitä yhteistoiminnallisia siteitä, joista heidän tapansa elättää itsensä riippuu. ... Kyyninen näkemys siitä, että jokainen on josakin mielessä huiputtaja, sisältää sanotun hyväksikäytön logiikan mutta käännettynä nurinpäin. Jos kuitenkin jokainen olisi huiputtaja, kukaan ei luottaisi keneenkään muuhun eikä kukaan voisi huiputtaa ketään.”

Heikoimmuuden vahvimuus

Suomalaisitsekkyuden toivorikas puolitekoisuus. Ei ole helppoa arvioida, kuinka suuri osa nykysuomalaisista uskoo toisissaan ja uskoaan perustellen ehdottomaan egoismiin, olipa se asianomaisen oman edun nimissä verhoutunut altruistiseen vaippaan tai ei. Kuinka moni äärioliberalistikaan ilmoittaa tai edes ajattelee rakastavansa lapsiaan tai parisuhdekumppaniaan vain ”maksuksi” näiden hyveistä *Ayn Randin* tapaan? Jos äärioliberalistin puoliso tai lapsi sairastuu siten, että menettää kaikki edellytyksensä hyveellisyyteen, hylkääkö ääriliberalisti tuon omaisensa? Ilmoittaako hän ainakaan avoimesti ennalta vastaavia aikeitaan? Rohkeneeko hän suositella samaa muille?

Ilmoittaako ääriliberalisti toiselle henkilölle toivoessaan tämän ystävyyttä, että itse asiassa etsii vain omaa etuaan? Olisiko meidän pysyttävä ääriliberalisteiksi ilmoittautuvista erossa siksi, että he kaiketi ovat omankin vakauksensa mukaan ihmisinä kaikkein vähiten keneenkään luottamuksen arvoisia? Kuinka monen suomalaisen käsitykset vastaavat *Randin* käsitysten asemesta ainakin niitä, joita *de Mandeville* esitti?

Arvioin, että maamme kansalaisten nykyenemmistö epäilee keneenkään ihmisen kykenevän tekemään järjestelmällisesti ja suunnitelmallisesti hyviä tekoja sen enempää työssä, työelämässä kuin elämässä yleensä, toimipa hän perheen, organisaation tai kansakuntansa jäsenenä. Itsekin kuulun tuohon joukkoon. Toisaalta varsin moni suomalainen arvioinee pystyvänsä paikantamaan hyvät teot siellä, missä niitä näkee. Hän saattaa ilmaista myös, että on valmis suhtautumaan tuollaisiin tekoihin myönteisesti, kannustamaan

niitä ja ehkä myös itse tekemään niitä. Tuollainen on ainakin minun käsitykseni asioista.

Avoimelle saati peitetulle itsekkyydelle vaihtoehdon muodostava hyvyys on arkisen intuition vastainen ilmiö. Sitä ei voida tarkastella valtaideologian mukaisella taloudellisen vaihdannan logiikalla, jota taloustieteen perusasettamusten mukaiset ”rationaaliset egoistit” soveltaisivat, kun he kohtaavat toisensa taloudellisilla markkinoilla tai jossakin muussa vastaavassa ”automaattisessa mekanismissa”. Itsekkyyden vaihtoehtoihin paneutumiseksi on rohjettava astua kyynisestä arkiajattelusta paradoksien maailmaan.

Itsekkyyden kyseenalaiseksi asettavan tarkastelun perussanastoon kuuluvat kreikan kielen sanat *eros*, *filia* ja *agape*. Kolmikön suhteita on luonnehdittu muun muassa seuraavasti:³⁶⁵

”*Eros* palauttaa asianomaisen minän hänelle itselleen toisen ihmisen kautta; *filia* koostuu... jotakin hyvää seikkaa koskevasta vastavuoroisesta vaihdannasta; *agape* ylittää asianomaisen minän kurottuen kohden toista ihmistä saamattaan kenties mitään vastineeksi... ”

Platonille rakkaus oli yhtä kuin *eros*. Sana viittaa paljon laajemmalle kuin vain nykyiseen ”eroottisuuteen”. Taustaksi *erosta* koskevalle tarkastelulle Platon tarkasteli ihmisen *kenosista*, ”tyhjentymistä”. Siinä on nykykielellä ilmaisten kysymys hänen tulemisestaan ”tarvetilaan”. Tämän ihminen kokee Platonin mukaan *lypenä*, ”tuskana”. Jotta hän vapautuisi siitä, hänessä nousee *epithymia*, ”halu”. Se suuntautuu ja tähtää *plerosikseen*, halun ”täyttymykseen”. Sen tapahduttua seuraa *hedone*, ”nautinto”.³⁶⁶

Eros esiintyi Platonin mielialatarkastelun kullakin kolmella tasolla. Ihmismielen himoitsevan osan *epithymoksen* tasolla rakkaus oli vietti. Kiihkeän mielenosan *thymoeidesin* tasolla se oli tunne, joka voi kohdistua eri kohteisiin. Järkevän mielen osan *logistikosin* tasolla *eros* oli

³⁶⁵ Desmond 2001, 358.

³⁶⁶ Ks. Nummenmaa (1998, 56), joka viittaa etenkin Platonin dialogiin *Filebos*.

kaikkein jalointa rakkautta. Se oli viisauden rakkautta, kirjaimellisesti *filosofiaa*.³⁶⁷ Viettitydytystä korkeammalle Platon arvosti tunnetyydytyksen ja niitä kumpaakin korkeammalle sen tyydytyksen, jonka vain filosofian harjoitus voi antaa.

Varhaiskeskiajan p. Augustinuksesta alkaen kiteytynyttä läntistä *caritas*-perinnettä eli ”armeliaisuuden” perinnettä on pidetty *eros*-perinteen muunnelmana. *Caritas* olisi *eroksen* lailla kohdesidonnaista ja kohteeseen suuntautuvaa sekä sen kohdentajan kannalta myös erityisellä tavalla motivoitunutta. Siten se olisi jopa eettisessä mielessä tietyllä tavalla epäilyttävää. Platonista alkanutta perinnettä soveltaen *caritasissakin* olisi kysymys jonkin vallinneen puutteen poistamisesta.³⁶⁸

On esitetty, että *eros* ja *agape* olisivat vastakkaiset ja toisensa pois-sulkevat.³⁶⁹ Tietyn kristillisen teologian kielenkäyttötavan mukaan *eros* koostuu ihmisen itserakkaudesta liikkeelle lähtevästä välineellisestä suhtautumisesta niin Jumalaan kuin muihin ihmisiin. Erosken ajelema ihminen toimisi itsehurskautuksen merkeissä valheellisen jumalallisuuden saavuttamiseksi. *Agapessa* ihminen sen sijaan täysin alentaisi ja unohtaisi itsensä yhden tai useamman muun henkilön hyväksi kuvittelemattaan olevansa minkään arvoinen.³⁷⁰

Agape juontuu kreikan kielen ”rakastamiseen” yleisesti viittaavasta sanasta *agapao*, ”rakastaa” ja samalla sanasta ”rakastan”. Kristillisessä perinteessä *agape* päätyi kahtalaiseen käyttöön eräänlaisena ”kaikkien antiikin arvojen uudelleenarviointina”.³⁷¹ Yhtäältä se viittasi Jumalan rakkauteen ihmistä kohtaan. Toisaalta se viittasi ihmisen rakkauteen

³⁶⁷ Nummenmaa, mt., 73.

³⁶⁸ Nygren EA II, mm. 292. Mitään tällaista erottelua ei sen sijaan sisälly Caputon (2001) tarkasteluun vastaavasta aiheesta.

³⁶⁹ Ks. Nygrenin EA I, 185–186, asettelmaa.

³⁷⁰ Emt., 193–196.

³⁷¹ Ilmaus on Nygrenin, emt., ks. esim. 48. Nygren viittaa – hyväksyvästi – Nietzschen ”kaikkien arvojen uudelleenarviointiin” joskin eri asioihin kohdistettuna kuin Nietzsche.

”lähimmäistään” eli ketä tahansa ”naapuriaan” kohtaan, kuten asia on perinteisesti ilmaistu.³⁷²

Olisiko *agapen* mukainen lähimmäisenrakkaus jotakin siinä määrin kristinuskoon sidottua, että sitä tulisi kaihtaa jo yksistään objektiivisuuden nimissä? Löysin kuitenkin mielestäni vahvan osoituksen siitä, että periaate esiintyy myös täysin irrallaan kristillisistä sidonnaisuuksista siitä huolimatta, että näen sen kiinteänä osana juutalais-kristillisen sosiaalietiikan noin kahden ja puolen vuosituhannen mittaista jatkumoa. Kysymys on kenties vahvimman nykysuomalaisen profession eettisten periaatteiden julistuksesta:³⁷³

”Lääkäriin tulee palvella kanssaihmiään lähimmäisenrakkauden mukaisesti sekä osoittaa käyttäytymisellään ja toiminnallaan olevansa tehtävän vaatiman luottamuksen ja kunnioituksen arvoinen. Lääkäriin ei pidä koskaan osallistua kidutukseen, kuolemanrangaistuksen täytäntöönpanoon tai muuhun epäinhimilliseen toimintaan tai sellaisen valmisteluun.”

Kehitellessäni *agapen* teemaa kytkenkö sen siis irti kristinuskosta? Muodon kannalta en tee niin. Sisällön kannalta asia on toisin. En kaihda tuomasta esiin teeman liityntöjä kristinuskoon, sen tunnustukseen ja sen perinteeseen. Toisaalta korostan teeman eettisten muunnelmien ratkaisevaa eroa sen kristillisistä tunnustuksellisista muunnelmista. *Søren Kierkegaard* korostaa osuvasti esteettisten, eettisten ja teologisten tarkastelu- ja toimintatapojen erilaisuutta. Silloinkaan, kun kristilliset uskonohjeet koskevat niiden mukaan suosi-

³⁷² Emt., 47. Ks. myös Matt. 19:19. Nygren pitää agapistisena rakkautena Jumalan rakkautta ihmistä kohtaan ja ihmisen rakkautta lähimmäistään kohtaan mutta ei ihmisen rakkautta Jumalaa kohtaan. Ks. myös emt., 104–107. Toisin asian sen sijaan ymmärtää Caputo (2001), joka pitää ihmisen rakkautta Jumalaa kohtaan kaiken rakkauden prototyyppinä. Tätä Caputo (emt., esim. 12) perustelee – erityisesti vedoten p. Augustinukseen (teos CO) – sillä, että ihmisen rakkaus Jumalaa kohtaan olisi tuntemattomaan, saavuttamattomaan ja tavoittamattomaan olentoon kohdistuvana kaiken rakkauden ehdoton ylin raja-arvo.

³⁷³ Lääkäriliitto 2003/1988, kohta II.

teltavaa elämäntapaa, niiden tarkoituksena ei ole ohjeita noudattavan hyvä maanpäällinen elämä eikä ihmisten hyvä eettinen yhteiselämä. Sen sijaan tähtäimessä on se, mitä Kierkegaard kutsuu kristinuskon tunnustuksen mukaiseksi ”absoluuttiseksi päämääräksi”, joka sijaitsee kristinuskon mukaan vasta tuonpuoleisuudessa.³⁷⁴ Vastaavasti *Edvard Westermarck* korostaa, kuinka erilaisia olivat elämäntavan opettajan Jeesuksen ”anarkistiset” opetukset kuin seurakuntien rakentajan apostoli Paavalin monet hyvin käytännönläheiset ohjeet.³⁷⁵

Myös johtavat juutalaissyntyiset filosofit ovat muistuttaneet siitä, mistä on kysymys kristinuskosta nimenomaan kristinuskona, jos painotetaan yhdyssanan kumpaakin osaa. Kysymys ei ole mistään sellaisesta eettisestä saati poliittisesta oppirakennelmasta, joka tarjoaisi soveltajilleen hyvän elämän ja hyvän yhteiselämän tämänpuoleisessa, vaikka kristinusko edustajineen kuinka mielisi esiintyä tuollaisessa roolissa. Sen sijaan on kysymys tietystä lunastususkonnosta, johon sisältyy tietty eskatologia käsityksineen siitä, miten kullekin käy ”viimeisten tapahtumien” yhteydessä. Jos kristitty on kristitty, hän etsii hyvää ja välttää paha kokonaan muista syistä kuin niistä, jotka liittyvät hänen maanpäälliseen elämäänsä.³⁷⁶ Tuossa elämässään hän ei kenties harjoita niin sanottua rationaalista harkintaa siitä, että hänen hyvät tekonsa rakentaisivat hänelle hyvää osaa tuonpuoleisessa. Sen sijaan hän saattaa enemmänkin pyrkiä pysyttelemään sellaisissa mielialoissa, joiden nojalla hänen elämänsä täyttää ne vaatimukset, jotka hänen vakaumuksensa asettaa. Johdonmukaisinta olisi, että hän kylväisi ympärilleen lähimmäisenrakkauden mukaista lempeyttä.

³⁷⁴ Kierkegaard AUE, lukuissa kohdin. Kierkegaardista tältä osin ks. myös Hadot 1995/1987, 156–157.

³⁷⁵ Tästä erit. Westermarck 1984/1939. Jeesuksen etiikkaa Westermarck tutkii teoksensa luvuissa III–V ja Paavalin etiikkaa luvussa VI. Vastaava erottelu esiintyy Nietzscheä.

³⁷⁶ Arendt HC/VA, 73–78/78–83. Arendt korostaa kristinuskon piirrettä nimeltä *otherworldliness*. Suomentajien käytetään sanaa ”maailmattomuus”. Mielestäni käännös on ongelmallinen. Onhan kysymys ”tuonpuoleisuudesta” ja ”muumailmaisuudesta”.

Kokemuksesta kuitenkin tiedämme, että hän saattaa olla myös nöyrä vetäytyjä tai jopa ankara tuomari, joka ei häikäile ottaa muiden tekoja kritiikkensä kohteiksi.³⁷⁷

Tarkastelen *agapen* aihepiiriä riippumatta siitä, juontuvatko agapistiset teot kristillisestä uskosta vai sellaisesta eettisestä vakaumuksesta, jota luonnehtii ei-teismi eli sidoksen puuttuminen mihinkään jumaluskoon.³⁷⁸ Joka tapauksessa agapistisia tekoja luonnehtivat useat paradoksaaliset erityispiirteet. Yksi niistä on se, ettei teon agapistisuutta voida arvioida ennen kuin teko on jo tehty. Arviointi on toisin sanoen mahdollista vasta *jälkikäteen*. Jos aiheetkin oikeuttaisivat agapistisen määrään osoittamisen teolle, tekijät saattaisivat tekopyhän aikomuksellisesti tehdä agapistisina ilmeneviä tekoja. Niiden vaikuttimet olisivat kuitenkin itsekkäät. Siksi kysymys ei sittenkään olisi agapistisista teoista. *Agape* on spontaania ja vapaata sitä kohdistavan henkilön motivoituneisuudesta. Se on myös vapaata ennakkollisista arvoarvostelmista ajatellen agapististen tekojen tekemistä. Lopulta se on myös tilannekohtaisesti uutta luovaa. Toisaalta se on kenties vain tilapäisesti yhteisöjä muodostavaa.³⁷⁹

Agapessa ihminen antaa suuremmassa tai pienemmässä määrin itsensä ”uhriksi” tai ainakin ”lahjaksi” hyvien tekojensa kohteelle.³⁸⁰ Mitään fyysistä itseuhrautumista tämä ei useimmiten edellytä. Eksistentiaali- ja personalistifilosofi *Gabriel Marcel* tarkastelee tuon uhrautumisen tiettyä erityistä muunnelmaa. Siinä henkilöt kohtaavat erillisten yksilöiden asemesta ainutkertaisina persoonina. Silloin he

³⁷⁷ Cottingham 2003, 75, 92–99.

³⁷⁸ Tämän kahdentuneisuuden kannalta kiinnostavan vertailukohdan tarjoavat kaksi ajankoh-
taista filosofiaa, katolinen *Charles Taylor* (etenkin 1989) ja ei-teisti politiikan teoreetikko *William E. Connolly* (1993, 1998). Heidän keskinäisvertailustaan ks. White 2000, 42–74, 106–150. Mielestäni Taylorin ja Connollyn sosiaalieettiset suositukset ovat varsin samansuuntaiset huolimatta siitä, että heidän lähtökohtansa ovat erilaiset.

³⁷⁹ Nygren EA I, 58–63.

³⁸⁰ Emt., 102.

ovat toisilleen *disponible*, ”käytettävissä”, eli he asettuvat ihmisinä toistensa käytettäviksi. Sikäli avautuminen persoonana persoonalle on vastalahjaa edellyttämätön lahja.³⁸¹

Agapessa ihminen vapautuu itseään rajallisena ja puutteellisena olentona kahlitsevasta *välttämättömyyksien* pakosta. Hän leijailee tekonsa hetken *kontingenssin* puhtaassa vapaudessa. Luonnehtiihan hänen tekojaan puhdas ”niin tai näin” -olosuhde. Olisihan hän voinut jättää jokaisen agapistisen tekonsa tekemättä eikä häntä olisi siitä huolimatta voinut kukaan arvostella.

Agapististen tekojen tekeminen ei voi olla minkään moraalisen tai muun lain mukainen velvollisuus, vaikka nuo teot ovat eettisesti arvioiden suotavia.³⁸² Hänen ”leijailunsa” voi näyttäytyä suotavana vasta *jälkikäteen*, koska hän ei ole voinut suunnitella eikä aikoa ensimmäistäkään agapistista tekoaan. Korkeintaan häntä on saattanut luonnehtia mihinkään kohteeseen sitoutumaton, agapistisiin tekoihin ryhtymiselle suotuisa *mieliala*. Ainakin häntä on saattanut luonnehtia sellainen yleinen herkkyys, että hänelle muodostuu mieliala, joka on omiaan saattamaan hänet tekemään agapistisia tekoja.

Agape on kohteeton ja siksi sentimentalismien riskeistä vapaa mieliala. Siltä puuttuu kohdesidonaisuus siinä mielessä, ettei sitä ole ennalta suunnattu keneenkään tiettyyn henkilöön. Sen sijaan se kohdistuu keneen tahansa, joka sen tielle osuu. Jos *agape* ja vastaavat teot olisivat kohteisia, ne olisivat pyyteisiä, jolloin ei olisi lainkaan kysymys *agapesta*.

Sikäli kuin *agapesta* voi tulla yhteisönmuodostuksen perusta, kysymyksessä olisi asianomaisten keskinäiseen *agapeen* perustuva yhteisö. Sen sijaan ei voisi olla kysymyksessä mikään varsinainen poliittinen

³⁸¹ Ks. Marcel, mm. teokset DRI ja EA.

³⁸² Nygren, mt., 131, katsoo, että evankelista Johannes piti mahdollisena ainakin jossakin määrin motivoitunutta agapistista rakkautta. Täysin vapaan, leijailevan *agape*-kontingenssin Nygren yhdistää apostoli Paavaliin. Vrt. Ojakangas 2001.

yhteisö.³⁸³ Varsinaista saati pysyvää poliittista yhteisöä ei voi syntyä, koska koko *agape* on rationaalisen ajattelun ja laskelmoivan rationaalisen käyttäytymisen tuolle puolen sijoittuva paradoksi. Ketäänhän ei voi saada käskemällä rakastamaan ketään eikä mitään edes lähimmäisenrakkauden ”viileässä” mielessä. Kukaan ei sen enempää voi luvata niin tekevänsä.

Siitä, ettei joku ole *agapen* mielialassa, ei sovi ryhtyä rankaisemaan, tai yhteisönmuodostuksen perusta murentuu. Ihmisten keskinäinen vapaaehtoinen yhteenliittyminen saattaa kuitenkin jäädä hennoksi. Siksi *agapen* pohjalle ei kenties synny poliittista yhteisöä.³⁸⁴ Kaiken kaikkiaan kysymys *agapen* mielialan poliittisuudesta pysyy kiistanalaisena:³⁸⁵

”Perusluonteensa vuoksi rakkaus ei ole tästä maailmasta. Tästä syystä – eikä rakkauden harvinaisuuden vuoksi – se ei ole vain epäpoliittinen vaan antipoliittinen voima. Sen on ehkä kaikkein voimakkain antipoliittista ihmisen toimintaan liittyvistä voimista.”

”Nykyaikaisesta eettisestä ajattelusta on aiheutunut kuvaamatonta vahinkoa sen olettaessa, että rakkaus on ennen kaikkea henkilökohtainen eikä poliittinen asia. Se ei ole kyennyt ottamaan huomioon Aristoteleen näkemystä, että etiikka on politiikan lohko...”

”Perimmäinen hyvä sijoittuu yhdeltä kannalta poliittisten seikkojen tuolle puolen, mutta toisaalta asia ei... ole aivan siten. Yhteisö, joka tunnustaa ’tuonpuoleisen’ kutsun,... määrittelee itsensä... juuri itselleen ominai-

³⁸³ Nygren EA I, 48, 53.

³⁸⁴ Emt., 179. Itäeurooppalaisen esimerkin puolestaan muodostavat pohdinnat *sobornost*-teeman ympärillä, ks. esim. Plank 1960.

³⁸⁵ Arendt HC, 242; oman käännökseni jälkeinen suomenkielinen käännös ks. Arendt VA, 246. Toisen lainauksen lähteenä on Eagleton 1990, 413. Kolmas lainaus on peräisin lähteestä Desmond 2001, 487; vrt. Arendt BFP, 168–171, sekä Schrag 1997. Rakkauden ohella toinen mieliala, jonka on katsottu sijoittuvan ”poliittisen” ulkopuolelle, on kärsivällisyys, italiank. *mitenza*, joka juontuu adjektiivista *mite*. Italialainen politiikan teoreetikko *Norberto Bobbio* (2000, 28) korostaa, että kärsivällisyyden kaltaisten ”poliittisen” tuolle puolen sijoittuvien seikkojen tarkastelu on välttämätöntä, jotta ”poliittisen” varsinaisen ala piirtyy näkyviin. Samaa voi soveltaa myös *agapeen*.

sella tavalla. Silloin tuo yhteisö panee... sosiaalisissa käytännöissään toimeen sellaisen itseymmärryksensä, joka viittaa ihmisyyhteisöjen tuolle puolen. Samalla yhteisö luo sisällään sosiaalisen tilan, joka... toivottaa tervetulleeksi tuon 'tuonpuoleisen'... ”

Olen viitannut edellä ruotsalaisen *Anders Nygrenin* klassikkoteokseen *eroksesta ja agapesta*. Kysymys ei ole kenestä tahansa kirjoittajasta ajatellen *agapen* luonnehtimaa poliittista yhteisönmuodostusta. Valtio-opin professori, nyttemmin Stakes'in tutkimusprofessori *Sakari Hänninen* tuo esiin Nygrenin roolin maailmansotien välisessä uudessa ruotsalaisessa teologis-poliittisessa tulkinnassa. Tulkinta oli Hännisen mukaan omiaan tukemaan pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin rakentumista. Tulkinnan mukaan ei riittänyt, että kukin, kristitty tai ei, ajatteli vain itseään ja laskelmoi, mitä sai mistäkin vastineeksi. Sen sijaan korostuivat vastikkeeton antaminen, yhteisvastuu ja solidaarisuus.³⁸⁶ Huomattavaksi aikaa yhteisö muodostui kuin muodostuikin. Se ei muodostunut ensi sijassa pakosta vaan eräänlaista mielialatietä.

Suotavaa poliittista teologiaa? Mielestäni Hännisen pohdiskelu sisältää hypoteesin siitä, ettei poliittinen teologia ehkä olekaan vain harhaanjohtamista ja manipulointia, joka peittää alleen raakoja valtapyrkimyksiä. Jos se kuvatussa tapauksessa edes *saattaa* tarjota mahdollisuuksia suitsimattomasta itsekkyydestä juontuvien kontingenssien hillitsemiselle, sitä voitaneen pitää arvokkaana ja jatkuvan tarkastelun arvoisena. Edellä esitin toisen esimerkin poliittisesta teologiasta, joka on samoin kenties suotavaa. Esimerkkini oli Arendtilta, joka toisessa yhteydessä piti ”ihmettä” ihmisen vapauden perusmallina.

³⁸⁶ Hänninen 2001, 31, vrt. Kravaritou 2001.

Vahvanheikon eettisyyden tieteellistä mikroskopiaa

Herkkänä heikollekin hyvälle. Olisiko hyvän tekeminen sittenkin mielekästä ja mahdollista? Olisiko ainakin mahdollista helpottaa hyvän havaitsemista jonkun sitä kenties harjoitettua? Eikö agapististen tekojen tekeminen olisikaan mahdotonta edes arkisessa työssämme, elämässämme ja työelämässämme? Miten agapistisia tekoja tulisi tarkastella ajatellen velvollisuuksiamme? Onko mahdollisuuksia kehittää havainto- ja arviointikykyämme ajatellen agapistisia tekoja? Olisiko mahdollista kehittää herkkyyttä agapististen tekojen tekemiseen, tukemiseen ja vaalimiseen?

Filosofiassa on tarkasteltu ilmiötä nimeltä *supererogatio*.³⁸⁷ En vierasta tuota sanaa, vaikka se on arkikielelle etäinen. Perustelen turvautumista sanaan sillä, että se tukee mahdollisuuttani pureutua tässä tarkastelemani ilmiön juurin. Sana ”supererogatio” on peräisin aihepiiriin arkkityyppisen kertomuksen latinankielisestä versiosta. Sanon ”arkkityyppisen” tietäen, että sama tekstikohta on keskeinen osa kristillistä tunnustusta. Sen sijaan minä en tuo tähän tarkasteluuni muuta kuin puhtaasti ”tämänpuoleisuuttamme” koskevat näkemykseni. Haluan silti tässäkin kunnioittaa niitä kaikkia, joille kertomus sisältää uskonohjeen.³⁸⁸

”Samaritanus autem quidam iter faciens venit secus eum et videns eum *miser cordia* motus est... . Et altera die protulit duos denarios et dedit stabulario et ait curam illius habe et *quodcumque supererogaveris* ego cum rediero reddam tibi” (omat kursivointini),

”Mutta sitten tuli samaa tietä muuan samarialainen. Kun hän näki miehen, hänen tuli tätä *sääli*. ... Seuraavana päivänä hän otti kukkarostaan kaksi denaaria, antoi ne majatalon isännälle ja sanoi: ’Hoida häntä. *Jos* sinulle koituu *enemmän* kuluja, minä korvaan ne, kun tulen takaisin.’ ”

³⁸⁷ Heyd 1982, Airaksinen 1993, Trianovsky 1998, JRE 1998, Heyd 2002.

³⁸⁸ Luuk. 10:25–37, latinankielisestä versiosta 10:33, 35.

”Jos sinulle koituu enemmän
kuluja, minä korvaan ne, kun tulen
takaisin.”

Käännöksen sana ”säälä” on niin käsitetarkkuuden kuin käsitehistorian kannalta epätarkka ja osin harhaanjohtava *miserician* käännös. Onhan kysymys tekoihin johtavasta armeliaisuudesta eikä tuloksettomasta tunteilusta ”tunneinfektioineen”.

Auktoriteetti vai johdonmukainen tulkinta? Rohkenenko peräti asettaa kyseenalaiseksi ekumeenisella pohjalta syntyneen suomalaisen raamatunkäännöksen? Rohkenen. En näe mitään syytä pitää ekumeenistakaan yhteistyötä eettis-filosofisten tulkintojen erehtymättömänä lähteenä. Parhaatkin teologi-lingvistit tekevät tulkintoja, joihin heidät johtavat yhtäältä tulkinta-perinne ja toisaalta se tulkintatilanne, jossa he tekevät työtään. Kyseenalaisinta mielestäni olisi arvostella tulkintaani sillä perusteella, ettei henkilö muka kykenisi parempaan tulkintaan kuin kollektiivi, joka on koostunut lukuisten arvovaltaisten instituutioiden edustajista. Silloinhan riittäisi, että seuraissimme yleistä mielipidettä, kun se haluaa ”kivittää” kenet tahansa. Samoin riittäisi, että tottelisimme instituutioita ja niiden edustajia aina kun ne esittävät näkemyksensä.

Latinankielisestä sanasta *compassio* juontuva englanninkielinen käännös *compassion* on mielestäni sen sijaan osuva. *Compassionin* voi suomentaa esimerkiksi ”myötäelämiseksi” tai ”myötäkärsimiseksi”. ”Säälistä” alentuvuuden mielessä ei sen sijaan ole kysymys. *Baruch Spinoza* esittää asian mielestäni nasevasti:³⁸⁹

”Inter Commiserationem et Misericordiam nulla videtur esse differentia, nisi forte, quod Commiseratio singularem affectum respiciat, Misericordia autem ejus habitum.”

”Säälin ja myötäkärsimisen kesken ei näyttäisi olevan mitään eroa. Sitä on silti sikäli, että ’säälä’ viittaa yksittäiseen affektiin. Sen sijaan

³⁸⁹ Spinoza ET, III.18, 408, vrt. Tudor 2001, 77–126.

’myötäkärsiminen’ viittaa henkilön laajempaan *habitukseseen*, ’kokonaisuus-
 asennoitumiseen.’

Supererogaatiolla on tiettyjä, jonkun mielestä kenties hykerryttäviä juuria. Vanhoissa kirkkokunnissa, katolisessa ja ortodoksisessa, supererogaatio tai muilla nimillä kutsutut sen vastineet ovat katolisten pyhimysten tai ortodoksisten pyhien henkilöiden ominaisuuksia. Katolisessa perinteessä supererogatorisista teoista kertyi eräänlainen varanto, josta paavilla ja hänen valtuuttamillaan oli oikeus myöntää osia kirkon jäsenille. Ortodoksisessa kirkossa osallisuus ”pyhien” henkilöiden pyhydestä toteutuu perinteisesti kontemplaationa, mietiskelevänä hartauden harjoituksena. Kysymys on aina kristilliseen mystiikkaan saakka etenevästä syventymisestä.

Kummassakin vanhassa kirkkokunnassa osallisuutta ”pyhästä” on perinteisesti etsitty myös pyhäinkuvien ja pyhänjäännösten välityksellä. Kullakin katolisella ja ortodoksisella uskovalla on nimikkopyhimyksensä tai pyhä henkilönsä esikuvanaan. Kalvinismi, luterilaisuus ja anglikaanista kirkkoa lukuun ottamatta protestanttiset kirkkokunnat ovat sen sijaan ankarasti hylänneet vastaavat menettelyt.³⁹⁰

Supererogatorisuuden ilmiön ensimmäiseksi nykyaikaiseksi tarkastelijaksi on mainittu 1853–1928 elänyt itävaltainen filosofi *Alexius Meinong*.³⁹¹ Nykyetiikkaan tema vakiintui kuitenkin vasta 1950-luvun lopulla.³⁹² Meinong viittasi ilmiöön adjektiivilla *verdienstlich*.

Meinong tutki supererogaation ilmiötä yhteydessä velvollisuuksiin, tekoihin, jotka ovat annettavissa anteeksi, ja anteeksiantamattomiin, ”radikaalisti pahoihin” tekoihin. Velvollisuuden täyttämättä jättäminen on kiellettyä, ja kielletyn teon jättäminen tekemättä on velvollisuus. Supererogatorisen teon jättäminen tekemättä on sellaisenaan

³⁹⁰ Ks. Heyd 2002.

³⁹¹ Meinong 1894, 29 §, 88–93, vrt. Sajama 1995, 101–104. Kiitän prof. Sajamaa johdattamises-tani Meinongin työn äärelle.

³⁹² Avainartikkeli on Urmson 1958.

anteeksiannettavaa. Anteeksiannettavissa olevan teon jättäminen tekemättä on eräs supererogatorisista teoista.

Mainitsemani arkkityyppinen kertomus nostaa esiin rakkauden nimenomaan *agapena*. Rakkaus puolisoa tai muuta kumppania, lasta, muuta sukulaista, ystävää tai samanheimoista tai samoin ajattelevaa kohtaan näyttäytyy sen sijaan selviönä kenelle tahansa.³⁹³ *Agape* on sikäli ”viileää”, ettei siihen liity eikä tule liittyä tunnesuhdetta auttajan ja autetun kesken.

Oleellista oli viittaamassani arkkityyppisessä kertomuksessa, ettei tekijällä ollut mitään velvollisuutta jaloön tekoonsa. Sitä paitsi hän kuului marginaaliseen tahoön, samarialaiseen ”paariakansaan”. Sellaiseen kuulualta ei voinut edes edellyttää hyvää tekoa. Eihän ”paariakansan” jäsen ollut juutalaisen uskonnollisen lain alainen.

Samarialainen ei asettanut mitään rajoja avustuksensa rahamäärälle. *Agapen* tunnusmerkiksi on kaiken kaikkiaan esitetty realisoitumisen yksittäisissä teoissa. Se ei siis ole mikään pelkkä hyväntahtoinen asenne. Sen on katsottu yhdistyvän myös vapauteen sentimentaalisuudesta. Asetelmassa tosiaankin puuttuu henkilökohtainen saati intiimi kohdesidonnaisuus osapuolten kesken.³⁹⁴

Säälikö sairautta hoitotyössä? Keskustelin erään hoitoalalla toimivan henkilön kanssa hänen ammattinsa kysymyksistä. Aluksi vierastin hänen näkemystään siitä, että ”sääli on sairautta”. Taisin pitää tuota ammattikuntaa säälimättömänä. Myöhemmin ymmärsin Nietzscheä ja Spinozaa luetuani, mistä on kysymys. Pelkästä säälistä ei ole apua. Se on tunneinfektio ja turhaa sentimentaalisuutta. Toinen asia ovat teot. Jos joku kärsii kovista kivuista, pelkkä ”toisen” eläytyminen on kyseenalainen siunaus. Sen sijaan jos paikalle tulee joku, joka tunteiluitta poistaa kivut ja ehkä niiden aiheen tai ainakin lievittää kivun siedettäväksi, juuri hän on toiminut oikein. Eettisesti oli keskustelukumppanini mielestä ja on nyt minunkin mielestäni vielä

³⁹³ Vrt. Luuk. 6:32.

³⁹⁴ Tudor 2001, 101–118.

jalompaa, mikäli hyväntekijä tekee tekonsa mielialassa, johon sisältyy hänen valmiutensa vastaaviin tekoihin kaikkia apua tarvitsevia kohtaan.

Supererogatorisuus ei vaadi näkyviä sankaritekoja. Jokaiselle periaatteessa mahdollista sanan viittaamaa käyttäytymistä on jo anteeksianto. Supererogatorisuutta ei sen sijaan ole kaikki sinänsä ansiokas ja tuloksekas toiminta muiden hengen pelastamiseksi. Vaikka pelastaja ottaisi suuria henkilökohtaisia riskejä, hän tekee kenties vain velvollisuutensa, jos se on osa hänen työtään. Sitä hän on suostunut tekemään ryhdyttyään tiettyyn, ehkä vaaralliseenkin ammattiin, jolloin hänen pelastustyönsä on hänen ammatillinen velvollisuutensa. Toisaalta hänkin voi ylittää sen supererogatoriseen tapaan. Silloin hän tekee enemmän kuin velvollisuutensa.

Supererogatorisuudesta ja sen lähiaiheista on harjoitettu uudempaa eettistä käsitteenmuodostusta. Eetikot ovat jatkaneet etenemistään ”heikon eettisyyden” aihepiiriin. Heidän tarkastelunsa vakiintunut ala on koskenut velvollisuuksia ja vastaavasti sitä, mihin ja millä ehdoilla meillä on eettisiä velvollisuuksia. Samoin se on koskenut kieltoja ja sitä, mikä ja millä ehdoilla on eettisesti kiellettyä. Heikko eettisyys on oman tarkasteluni kannalta niin tärkeä aihe, että paneudun tässä siihen.

Eetikkojen keskuudessa vallitsee erimielisyyksiä siitä, mikä on supererogatorisuuden status. *Ensiksi*, osa eetikoista katsoo, että kaikkeen moraaliseen toimintaan liittyy velvoittavuus. Siksi ei olisi erityisiä supererogatorisia tekoja, joita olisi hyvä tehdä mutta joiden tekemättä jättäminen ei merkitsisi velvollisuuden rikkomista. *Toiseksi*, eräät eetikot katsovat, että tietyt teot tosin sijoittuvat velvollisuuksien piiriin ulkopuolelle, mutta ne ovat luonteeltaan niin sanottuja *hypoteettisia velvollisuuksia*. Ne ovat heikompia kuin varsinaiset velvollisuudet. Ne on henkilö esimerkiksi asettanut vain itse itselleen. Niitä saattaa myös luonnehtia se, että niihin on saatavissa poikkeuksia. *Kolmanneksi*, osa

etikoista katsoo, että supererogatoristen tekojen luovuttamaton alue on olemassa. Heidän mielestään mitkään velvollisuudet eivät koske niiden tekojen tekemistä, ja juuri siinä on niiden suuri arvo.³⁹⁵

Eetikoiden erimieli. Ensimmäiseen eetikoiden ryhmään kuuluva eetikko katsoisi, että velvollisuuksiimme kuuluu myös ylittää ne. Toisin sanoen, velvollisuutemme ovat itse asiassa laajemmat kuin ne nimenomaisesti ovat. Velvollisuutemme on tehdä työemme sitä koskevien normien, sääntöjen sekä työnantajamme ja esimiehemme käskyjen mukaan. Ensimmäisen ryhmän eetikko katsoo lisäksi, että velvollisuuksiimme kuuluu esimerkiksi kohtuimitassa auttaa työtovereitamme, esimiestämme ja alaisiamme ilman mitään erillistä korvausta.

Toisen eetikoiden ryhmän jäsenet katsovat, että voimme toki asettaa itsellemme velvollisuuksia, joihin olemme sitten tavallaan itsemme edessä sidottuja. Voimme esimerkiksi omaksua tiukkoja eettisiä periaatteita siitä, että autamme toisia, jos he sitä tarvitsevat ja pyytävät. Jos myös toimimme vastaavalla tavalla, toimimme oikein. Toisaalta tähän eetikokoryhmään kuuluvat eivät ilmeisesti arvostelisi tekoamme, jos jossakin tilanteessa ilmoittaisimme, ettemme sillä kertaa anna apuamme esimerkiksi töidemme kiireellisyyden vuoksi.

Kolmas eetikotyyppi olisi sitä mieltä, että mikäli ylitämme velvollisuuksiemme piirin antamalla apua muille työyhteisöemme jäsenille, tekomme on sellaisenaan hyvä, supererogatorinen. Se ei mitenkään kuulu edes hypoteettisten velvollisuuksiemme piiriin, vaan se edustaa eräänlaista aitoa hyvyiden lisäämistä.

Jotkut eetikot ovat kehittäneet käsityksiä myös muista, supererogatorisuuteen tavalla tai toisella rinnastuvista eettisyyden muodoista. Siinä mielessä *supererogatorisia* ovat teot, joiden tekemiseen eivät kohdistu mitkään eettiset kiellot, mutta joiden jättämistä tekemättä voidaan silti arvioida myönteisesti. *Quasi-supererogatoriksi* on puolestaan kut-

³⁹⁵ Heyd 2002. Esimerkkinä tarkastelusta, joka on tehty kolmannen mainitsemäni käsityksen näkökulmasta ks. Renwick Moore ym. 1998; vrt. Renwick Moore 2001.

suttu tekoja, joiden tekeminen ei ole velvollisuus, mutta joiden tekemättä jättämiseen voidaan kohdistaa kriittistä arvostelua.³⁹⁶

Adolf ja Berolf työn tiimellyksessä. Tarkasteltakoon tyylielityä tapausesi-merkkiä työelämästä. Kaksi työtoveria keskustelee. Toinen heistä on joutunut pulaan. Toinen tarjoaa näköjään apuaan.

- *Adolf:* Olen huomannut, että olet pahassa pulassa. Vastuullasi oleva toimitus uhkaa pahasti myöhästyä ja sopimussakko uhkaa firmaa. Ellet ehdi ajoissa, joudut itsekin pahoihin vaikeuksiin. Minusta asia alkaa olla sellainen, että siitä pitäisi raportoida johtoryhmälle sekä rahoittajille. Ties miten sinun saattaa käydä.
- *Berolf:* Taidat olla oikeassa. Pahalta tosiaan näyttää. Jostakin syystä toimituksen valmistaminen ei ole edennyt läheskään niin kuin olisi pitänyt. Olisiko sinulla jotakin ajatusta, mitä pitäisi tehdä, kun otat asian puheeksi?
- *Adolf:* Voisin auttaa sinua, mutta joudun pyytämään, että suostut tiettyihin ehtoihin.
- *Berolf:* Voitko kertoa tarkemmin?
- *Adolf:* Voisin pikku vaivalla muiden töideni kärsimättä parissa viikossa hoitaa asiat siten, että vastuullasi työt tulevat tehdyiksi ja toimitus voidaan täyttää. Kuitenkin jotta ryhtyisin toimeen, sinun pitää luvata, että annat minun hankkia laaduntarkastajat. Sinun on myös luvattava, ettei puutu laatuksymykseen edes jälkikäteen.
- *Berolf:* Annapa kun mietin hetken. ... Kuule, mielestäni en voi tehdä kuten vaadit. Olen velvollinen huolehtimaan myös laadusta. En voi tinkiä siitä. Tässä on se ongelma, että olen joka tapauksessa vastuussa laadusta. Minusta tuntuu, ettei pari viikkoa alkuunkaan riitä työn tekemiseen kunnolla. Minusta tuntuu, että toimituksen saattaminen valmiiksi kahdessa viikossa johtaisi siihen, että asiakas reklamoisi. Sitten minä vasta olisinkin kiipelissä.
- *Adolf:* Sitten en voi auttaa sinua. Omapa on asiasi.

Esimerkki tuo esiin niin eettiset velvollisuudet, eettiset kiellot kuin supererogaation, suberogaation ja kvasisupererogaation. Berolfin velvollisuus on saattaa vastuullaan oleva työ valmiiksi sekä vastata sen laadusta. Adolfilla ei ole mitään velvollisuutta tarjota apuaan ainakaan, mikäli hyväksytään ajatus siitä, että supererogatorisia tekoja voi esiintyä puhtaina. Sellaisenaan

³⁹⁶ Ks. Hurd 1998, Moore 1998.

Adolfin avuntarjous antaa Berolfin ymmärtää, että Adolf on valmis supererogatoriseen tekoon.

Adolfin asettamien ehtojen vuoksi hänen tekonsa on kuitenkin eettisesti kyseenalainen. Yhtäältä hän esittää, etteivät hänen omat työnsä kärsisi, vaikka hän auttaisi Berolfia. Ehtojen asettaminen avulle täyttää siksi mielestäni suberogatorisen teon tunnusmerkit, olivatpa nuo ehdot mitkä tahansa. Nehän saattaisivat olla esimerkiksi sellaiset, että Berolfin olisi tullut puolestaan auttaa Adolfia jossakin toisessa asiassa.

Adolfin käyttäytymistä voidaan arvostella myös kvasisupererogatorisuuden näkökulmasta. Vaikka hänellä ei ollut mitään velvollisuutta luvata Berolfille mitään, hänen tekoaan voidaan kuitenkin arvostella kriittisesti, koska hän vetäytyy, kun Adolf ei suostu hänen ehtoihinsa.

Mielestäni Adolfin teko täyttää myös suoranaiset eettisen kiellon rikkomuksen tunnusmerkit. Ilmeisesti myös Adolfia koskevat yrityksen säännöt. Hän asettaa Berolfille vaatimuksen luopua laadunvarmistuksesta, vaikka on tuskin tietämätön siitä, että Berolf on vastuussa myös laadusta eikä vain toimituksen valmistumisesta ajoissa. Mielestäni Adolf syyllistyy sekä eettisen kiellon rikkomiseen että suberogatorisena paheksuttavaan tekoon. Lisäksi hänen vetäytymistään voidaan arvostella kvasisupererogatorisuuden näkökulmasta.

Mielestäni tällaisissa tapauksissa on aihetta epäillä myös ”sopimattomia ehtoja” asettavan tosiasiallisia vaikuttimia. Kuuluuko niihin esimerkiksi näennäisen lupauksen tehneen Adolfin mahdollinen aie saattaa Berolf vieläkin suurempaan pulaan kuin se, missä tämä jo on? Mielestäni toisen huijaaminen rikkomaan velvollisuuksiaan on eettisesti suoraan kiellettyyn tekoon ryhtymistä. Jo huijausyritys on mielestäni eettisesti kiellettyä.

Entä jos tapahtumat kulkevat eteenpäin? Entä jos Adolf luopuu vaatimuksesta Berolfille ja kuitenkin auttaa tätä, joko Berolfin tietien tai hänen tietämättään, vaikka Berolf ei suostu Adolfin alkujaan asettamiseen vaatimukseen? Mielestäni tämä ei saa Adolfin suberogatorista tekoa tekemättömäksi. Sen enempiä hän ei saa tekemättömäksi rikkomustaan sitä eettistä kieltoa vastaan, ettei huijaamista tule harjoittaa. Toisaalta Adolf silti tekee tietyn supererogatorisen teon, kenties siksi, että sittenkin alkaa tuntea, että lupauksen jättäminen täyttämättä olisi ollut tekemättä jätettynä kvasisupererogatorisena tekona liian kyseenalaista.

Asian jatkoarviointi riippuu siitä, miten tilanne kehittyy. Mitään muuta kuin edellä jo mainittua arvioitavaa ei ilmene, mikäli Adolf antaa apunsa parhaansa mukaan ja jättää asian silleen. Sen sijaan mikäli hän jossakin vaiheessa arvostelee Berolfia siitä, että joutui antamaan apuaan, Adolfin käyttäytymistä on jälleen arvosteltava suberogatorisuuden näkökulmasta.

Heikkous hyvinvoinnin vahvuus

Hyvä ei pelkkä kannatuksen asia. *Agape* jää toteutumatta, ellei se konkretisoidu missään nimenomaisissa paikoissa ja tiloissa tiettyinä ajankohtina. Henkilö ei voi olla vain *agapen* passiivinen kannattaja.

Tietyt työt ja toimet sekä tietyt nimenomaiset organisatoriset järjestelyt sijoittuvat filosofisen supererogaation alaan. Alle olevassa tarkastelussa on kysymys jokaisen jossakin mitassa tuntemasta verenluovutustoiminnasta. Lähitarkastelussa tuo arkinen toiminta osoittautuu monilta piirteiltään yllättäväksi.

Richard M. Titmuss (1907–1973) on yksi sosiaalipoliittisen ajattelun suurista klassikoista. Hänen tarkastelunsa verenluovutustoiminnasta on samalla esimerkki supererogatorisesta ”lahjan” ilmiöstä.³⁹⁷ Sitä ovat tuossa mielessä tarkastelleet myös filosofit.³⁹⁸

Titmussin erityisesti tutkimassa Isossa-Britanniassa verenluovuttajille ei makseta korvausta eikä toiminta ole kaupallista ansaintatoimintaa. Ratkaisu on samanlainen kuin Suomessa.³⁹⁹ Sen sijaan esimerkiksi Ruotsissa verenluovuttaja saa palkkion. Vastikkeettoman verenluovutuksen erityispiirteisiin kuuluu, ettei luovuttaja yleensä tiedä kuka on saaja. Verenluovuttaminen ei ole velvollisuus, jonka täyttämättä jättämisestä voisi paheksua saati rangaista ketään. Titmuss luonnehtii verenluovuttamista myös seuraavasti:⁴⁰⁰

³⁹⁷ Titmuss 1970.

³⁹⁸ Ks. Heyd 1982.

³⁹⁹ Ks. SPR 2001.

⁴⁰⁰ Titmuss, mt., 74.

”Antajan ruumis korvaa lahjan nopeasti, saajalle lahja saattaa olla kaikki: elämä itse.”

Titmussin sanomana on, etteivät sellaiset muodostumat kuin hyvinvointivaltio tai -yhteiskunta voi pohjimmiltaan rakentua liberalistis-utilitaristiselle eettiselle perustalle. Markkinaperustettakaan ei voida soveltaa kaikkialla.⁴⁰¹ Liberalistinen utilitarismi ei ole mahdollista edes silloin, kun tuota perustaa tarkennetaan periaatteella, jonka mukaan otetaan erityisesti huomioon huono-osaiset.⁴⁰² Sen sijaan vastuunkanto toisten hyvinvoinnista vaatii vapaaehtoisen, vastikkeettoman ja laskelmoimattoman antamisen mielialaa. Mielestäni on edelleen ajankohtainen se Titmussin ajatuksista juontuva päätelmä, että *sosiaalipolitiikka* kulttuurisena muodostumana koostuisi paitsi markkinatalouden ottamisesta huomioon, myös markkinatalouden periaatteet ylittävästä antamisen mielialasta. Titmussin mukaan verenluovuttajaksi ei silti tulla vapaana velvollisuudentunnon, hyväksynnän tarpeen tai kiinnostuksen mielialasta.⁴⁰³

” ’Rakastaakseen’ itseään he havaitsevat tarpeen ’rakastaa’ tuntemattomia.”

Velvollisuudentunto olisi tässä tapauksessa tietty ”supererogatorinen mieliala”. Hyväksynnän tarve saattaisi rakentua myös egoismille. Kiinnostus olisi puolestaan eräänlainen ”hermeneuttinen mieliala”.

Vastikkeetonta antamista ja sen suuntaisia mielialoja esiintyy muuallakin kuin korvauksettomassa verenluovutustoiminnassa.⁴⁰⁴ Esimerkiksi kelpaavat rahankeräykset yleishyödyllisiin tarkoituksiin. Useimmissa suomalaisissa hyvinvointipalveluissa tai niitä pohjusta-

⁴⁰¹ Vrt. Berking 1999, 2001.

⁴⁰² Tuolle olettamalle rakentaa Rawls (1972, 1993).

⁴⁰³ Titmuss, mt., 239.

⁴⁰⁴ Emt., 212–216.

vissa toimenpiteissä joudutaan kompromissina tyytymään pakkoperusteiseen verorahoitukseen. Samoin joudutaan tyytymään palvelutarjontaan julkisen hallinnon toimin tai lakisääteisiin ratkaisuihin. Toimeenpanijana saattavat tosin olla myös yksityiset organisaatiot kuten vakuutuslaitokset tai järjestöt.⁴⁰⁵

Hyvinvointipalvelujen tarjonnan tavanomaisten mekanismien riskinä on se, että palvelujen saajat kokevat palvelutarjonnan etäisenä verrattuna sen tarkoitusperiin. Noita tarkoitusperiä eivät rahoittajat eli lähinnä veronmaksajat kuitenkaan sellaisenaan vierasta. Vapaaehtoinen lahjanomainen antaminen joutuu pujottelemaan markkinoiden ja julkisen pakkorahoituksen välissä. Kuitenkin rohkenen kysyä: ”Hyvinvointivaltio on kuollut – eläköön hyvinvointivaltio?”

Supererogatorinen, pyytetön lahjan antaminen on ilmiö, joka voi toteutua myös ihmiselämän ääritilanteissa. Kiinnitän huomiota hyväntekijää luonnehtiviin piirteisiin kuten hänen hyvien tekojensa yksinkertaiseen ja arkiseen luonteeseen, hänen omiin piirteisiinsä sekä siihen kontingenttiin mutta tässä tapauksessa myönteiseen sattumanvaraisuuteen, että juuri hän teki tekonsa toiselle henkilölle. Tärkeintä, mitä hän hyvien tekojensa kohteelle lahjoitti, oli sen sijaan jotakin erittäin arvokasta: toisen ihmisyyys. Lähdeteokseni tässä on italianjuutalaisen *Primo Levin* keskitysleirikuvaus.⁴⁰⁶

”Tosiasiat ovat pelkistettävissä muutamiksi: ...italialainen siviilityöläinen toi minulle leivänpalan ja osan muona-annoksistaan joka päivä kuuden kuukauden ajan, antoi minulle... villaliivin, kirjoitti puolestani... postikortin ja toi minulle vastauksen siihen. ...Hän ei halunnut... korvausta, koska oli hyvä ja suora eikä tullut ajatelleeksikaan, että olisi tehnyt hyvän työn saadakseen siitä korvauksen. ...Luulisin, etten eläisi, ellei olisi ollut Lorenzoa, eikä se johdu niinkään paljon siitä, että hän auttoi minua aineellisesti, vaan siitä, että hän oli läsnä, että hän niin luonnollisella tavalla oli hyväntahtoinen ja osoitti siten, että edelleenkin oli olemassa

⁴⁰⁵ Tästä ”hyvyyden instituoinnin” kompromissiluonteesta ks. Arendt HC, 74.

⁴⁰⁶ Levi 1982/1947, 148, 151, vrt. Renwick Moore ym. 1998.

meidän maailmamme ulkopuolinen oikeamielinen maailma, jotakin puhdasta ja kokonaista, joka ei ollut mädännäistä ja eikä julmaa, jossa ei ollut vihaa eikä pelkoa,... kaukainen hyvän mahdollisuus, jonka takia edelleenkin kannatti yrittää säilyttää henkensä.”

Hyvän syvät eettiset paradoksit

Tarkastelussani kutoutuu yhteen tiettyjä, tähän saakka erillisiä juonteita. Yhtäältä olen tuonut esiin, miten liberalismissa ja etenkin sen äärimmäisissä muunnelmissa valmius on suuri toimintatapaan *disinterested punishment* eli tunnesuhteista vapaaseen ”pahojen” rankaisuun. Kuten olen edellä maininnut, tuo taipumus on usein liitetty alempaan keskiluokkaan ja sille ominaiseen kaunaisuuteen.⁴⁰⁷ Sitä on pidetty käyttövoimana alemman keskiluokan voimin toteutuneille poliittisille mullistuksille, thatcherismista ja reaganismista eräisiin poliittisen historian synkimpiin tapahtumasarjoihin. Kärjistetyin esimerkki taipumuksesta ja sen mukaisen mielialan seurauksista on juutalaisten joukkotuho Natsi-Saksan toimin. Varsin moni säntillinen saksalainen toimihenkilö, kauppias tai käsityöläinen tai ammattityöläinen epäilemättä uskoi, että juutalaiset olivat ”ansainneet” määrittymisensä epäihmisiksi. Niinpä heidän kohtelullaan ei enää ollut väliä.

Lievemmissä tapauksissa toimintansa oikeutukseen uskova kansa äänestää valtaan uusliberalistista politiikkaa harjoittavia hahmoja, jotka lupaavat saattaa kuriin ”byrokraatit” ja poistaa virkamiehiltä vahvat virassapysymisoikeudet. Samoin nuo hahmot lupaavat pitää huolta siitä, että niin sosiaali- ja terveydenhuollossa kuin koululaitoksessa saavutetaan ”tuloksia”, toteutetaan tiukka ”tilivelvollisuus” ja muutenkin sovelletaan ”ammattimaisen” johdon kannustamana ”yritysmäisiä”

⁴⁰⁷ Ks. Ranulf 1938, osin Ranulf in ajatuksille rakentava Foster 1972 sekä ilmiötä *moralisation of the markets* tarkastellut Haworth (1994).

menettelyjä, jotta saadaan ”vastinetta veromarkoille”, *value for money*. Tämäkin kuuluu mielestäni kategoriaan *disinterested punishment*.

Myös *agapen* mukaisissa ajattelu- ja toimintatavoissa korostuu *disinterestedness*, vapaus tunnesuhteista toimivan ja toiminnan kohteena olevan kesken. Kysymys on kuitenkin vapaudesta, joka ei liity rankaisuun vaan päinvastoin hyvän tekemiseen. Juuri tätä on *agape* lähimmäisenrakkauden mielessä. Olen tarkastellut esimerkkeinä siitä malliltaan suomalaista vastaavaa verenluovutustoimintaa sekä pohjoismaisen hyvinvointivaltion parhaita piirteitä. Kummassakin on kysymys hyvän tekemisestä tuntemattomille ilman antajan tunnesuhdetta saajiin. Olen myös havainnut *agapen* suuntaisen pohdiskelun edistävän herkkyyden parantumista eettisyyden kysymyksissä, vaikka sitten tulisi turvautua sellaisiin sanahirviöihin kuin supererogaatio.⁴⁰⁸

Rangaista *apartheid* vai antaa anteeksi? Kansainvälisesti laajalti paheksuttu sarja ihmisoikeuksien rikkomuksia koostui Etelä-Afrikassa useita vuosikymmeniä ja aina 1990-luvun alkuun vallinneesta *apartheid*-rotueroittelujärjestelmästä. Kuluvan vuosisatamme alussa maan kansalaisilta tiedusteltiin, kuinka rikkomusten käsittelyprosessissa tulisi edetä. Mielestäni herättää toivoa se, mitä valtaosa kansalaisista vastasi.

Olisi saattanut odottaa, että *apartheid*ista suoraan tai välillisesti kärsineet olisivat vaatineet ankaria rangaistuksia kiduttajilleen tai niille, jotka olivat virkatehtävissään tai muissa rooleissaan panneet *apartheid*ia toimeen. Sen sijaan osoittautui, että kansalaiset pitivät tärkeinä aivan muita seikkoja. *Ensinnäkin*, he pitivät perusteltuna *aineellisia* korvauksia menetyksistään vaatiien sosiaalisen oikeudenmukaisuuden toteuttamista edes jälkikäteen. *Toiseksi*, he korostivat sellaisten *prosessien* tärkeyttä, joissa he saattoivat tulla kuulluiksi ja kertoa kokemuksistaan eli viimeinkin avointa oikeusprosessia, jossa heille jaettaisiin oikeutta ottaen huomioon heidän kokemuksensa ja kärsimyksensä. *Kolmanneksi*, he pitivät tärkeänä, että ihmisoikeuksia rikkoneet pyytäisivät *anteeksi* niin heiltä, muilta uhreiltaan kuin yleisesti. Vaikka kenenkään rikkomuksen mielen sisään ei ole näköalaa, vastaajat tyytyivät siihen, että asianomaiset suostuisivat ainakin julki- ja ilmi katumukseen.

⁴⁰⁸ Gibson 2001. Ks myös anteeksiantoa koskevat osat tarkasteluani Ahonen 2002.

Kenties tunteet viileinä kohdistettu rankaisu ei ole ainoa vaihtoehto. Kenties tunteet viileinä toteutetulla hyvityksen ja anteeksiannon prosessilla on mahdollisuutensa. Siihenkin panen toivoni.

”Hyvä” ja ”hyvyys” pakenevat yrityksiämme niin määritellä niitä kuin tavoittaa ne tarkastelumme. Sama koskee pyrkimyksiämme ryhtyä niitä harjoittamaan. Emmehän voi ryhtyä aikomaan tehdä hyvää ja sitten tehdä hyvää. Tuossa tapauksessahan meidän olisi itsekin epäiltävä vaikuttimiamme.

”Hyvään” liittyvistä käsitteellisistä ja käytännöllisistä ongelmista ei saamani käsityksen mukaan kuitenkaan aiheudu, että meidän tulisi kyynisesti asettua sille kannalle, että ainoa järkevä mieliala olisi raaka itsekkyyys. Sen sinetöisi joidenkin, sentään vähemmän räikeiden mielialojen demonstrointi silloin, kun se olisi egoistin mukaista. Mielestäni seurauksena olisi vakava eettinen köyhtymisemme. Epäilen, kuinka moni itse asiassa haluaa toimia tuolla tavoin edes oman elämänsä kaikissa osissa. Vielä harvempi halunnee, että kaikki muut käyttäytyisivät häntä kohtaan siten.

”Hyvä” ja ”hyvyys” näyttäytyvät minulle sen aihepiiriä tarkasteltuani siis paradoksaalisina ilmiöinä. Yhtäältä niiden ala voidaan mielestäni eri tavoin rajata, mutta silti ne voidaan paikantaa vain jälkikäteen, niiden jo saavuttua keskuuteemme. Mielestäni joudumme niin hyvästä kuin hyvydestä keskustellessamme muistamaan, mitä emme kykene lausumaan niiden aihepiiristä julki, vaikka voimmekin sentään sanoa niistä yhtä ja toista myös suoraan. Koska aikomuksellinen pyrkimyksemme hyvään on suljettu pois, jäljelle jäävät mahdollisuudet vaalia herkkyyttä hyvyiden havaitsemiseksi sekä vaalia mielialoja, jotka sallivat hyvyiden toteutua ja esiintyä, jos niin on käydäkseen.

Mielestäni juuri tähän sisältyy keskeinen ”heikon”, ketään pakottamattoman eettisyyden mahdollisuus.⁴⁰⁹

Hyvän suuntainen joskin omalla tavallaan heikosti viitoitettu tie ei kuitenkaan ole vailla vaaroja, joita en ole vielä tarkastellut. Siihen suuntaan astun nyt.

⁴⁰⁹ Omaksumani ja muodostamani ajatukset voisi suhteuttaa myös italialaisfilosofi *Gianni Vattimon* (esim. 1999/1996) paljon puhuttuun ”heikkoon ajatteluun” niin ”heikon ontologian” kuin ”heikon eettisyyden” näkökulmasta. Tuohon suhteutukseen en kuitenkaan ryhdy.

X Eettisen pahuuden uhkaava paluu

Olen omaksunut edellä näkemyksen, ettemme voi ensin aikoa hyvää ja sitten tehdä sitä. Jatkan tarkasteluani nostaen esiin aikoen tehdyn hyvyyden tärkeänä määreenä ”tekopyhyden”. Nimen pätevä soveltamisalue on verrattomasti uskonnollisten instituutioiden alaa laajempi. Silti en ota käyttöön vierasperäistä nimeä hypokrisia, vaikka se olisi neutraalimpi. Kysymys tekopyhydestä johtaa uudelleen toimintakyvyttömyyden ongelman pariin. Tuota ongelmaa käsittelin jo edellä. Nyt ongelmalla kuitenkin on erityinen sisältö: on kysymys kyvyttömyydestä edes virittyä tekemään hyvää tai päästä hyvälle alttiiseen mielialaan. Päätän tarkasteluni tältä osin kysymykseen tekopyhyiden syvästä pahuudesta.

Sydämen synkkä syvä mustuus

La Rochefoucauldin aforismin mukaan ”tekopyhyys on paheen osoittamaa kunnioitusta hyveelle.”⁴¹⁰ Toisin sanoen se, mikä on paheellista vaikuttimiensa vuoksi, esitetään varsin usein ikään kuin se olisi jotakin muuta. Se esitetään ikään kuin vaikuttimet, lopulliset jatko-seuraukset tai ainakin menettelytavat olisivat suotavia. Ihmiskunnan historia ja ehkä lukijan kokemuskin viittaa siihen, että itsekkyyks, vallanhimo ja ahneus saatetaan esittää kaunistellen ja rationaalisesti tai eettisesti perustellen.

Hannah Arendt soveltaa klassista ihmissydämeen viittaavaa kielellistä kuviota. Rationalistinen nykysuomalainen vierastanee tuota ”figuuria” vaatien jotakin ajanmukaisempaa. Se on kuitenkin mielestäni tässä yhteydessä tehokas. Se on mielestäni myös omiaan säilyttämään ilmaisutapojen jatkuvuuden vuosisatojen yli. Tätä pidän kulttuurisesti suotavana.⁴¹¹ Arendt kirjoittaa seuraavasti ristiriidasta, joka sisältyy ihmisenä olemiseen:⁴¹²

”Kuten suuret ranskalaiset moralistit Montaigne’stä Pascaliin tiesivät... ennen Kierkegaardia, Dostojevskiä ja Nietzscheä, sydämen voimavaroja pitää vireillä jatkuva taistelu sen omassa pimeydessä ja sen oman pimeyden vuoksi. ... Seurauksena tästä piiloon jäämisestä koko... mielialojen prosessi sieluissamme kärsii siitä kirouksesta, että meidän täytyy alituisesti nostaa mielessämme epäluuloja omaa itseämme kohtaan, sisimpiä motiivejamme kohtaan.”

⁴¹⁰ La Rochefoucauld RMM, I.218, 67.

⁴¹¹ Ks. myös Han 1996.

⁴¹² Arendt OR, 96–97. Toisena esimerkkinä kielellisen figuurin ”sydän” nykykäytöstä ks. Desmond 2001, 242–244.

Olemmeko eteviä teeskentelemään ja pettämään muita? Olemmeko kenties vielä etevämpiä pettämään itseämme? Näin ajatteli ainakin Dostojevski:⁴¹³

”Jokaisen ihmisen muistissa on asioita, joita hän ei paljasta kaikille, korkeintaan ystävilleen. On myös asioita, joita hän ei paljasta ystävilleenkään, korkeintaan itselleen ja silloinkin salassa. Ja vihdoin on myös sellaisia asioita, joita ihminen ei uskalla paljastaa edes itselleen, ja sellaisia asioita kerääntyy jokaiselle kunnan ihmiselle melkoisesti.”

Theodor Adorno käyttää nimitystä *minima moralia* tietystä ilmiöstä, joka liittyy tekopyhyteen. Englannin kielessä ilmiö tunnetaan nimellä *honour among thieves*.⁴¹⁴ Kun ryöstösaalista jaetaan, kukin rikollinen närkästy, jos joku rikoskumppaneista koettaa petkuttaa. Tämä ei riipu siitä, oltiin ko ryöstetty rikkaita, köyhiä, veronmaksajia, rahoittajia, kuluttajia tai oman organisaation keskusjohtoa ja -kassaa. Myös Adorno tarkoittaa samaa asiaa. Samaan kokonaisuuteen liittyy taipumus *vaikutelmien* luomiseen. ”Asiat” eivät välttämättä ole niin kuin näyttävät. *Blaise Pascal* kirjoittaa:⁴¹⁵

“Meille ei riitä se elämä joka on meissä ja omassa olennossamme. Me haluamme elää luuloelämää toisten ajatuksissa ja sen tähden näemme vaivaa tehdäksemme vaikutuksen.”

Tuskin kenellekään ovat kokonaan vieraita hänen omat taipumuksensa tekopyhyteen saati muiden vastaavat heikkoudet. On väitetty,

⁴¹³ Dostojevski, *Kirjoituksia kellarista*, XI, 56. Mielestäni lainatun kohdan toisessa virkkeessä on suomen kielen käyttösääntöjen vastainen kömpelyys.

⁴¹⁴ Adorno 1978/1951.

⁴¹⁵ Pascal PS, miete 806, 324.

että samanlaisesta taipumuksesta vapaita eivät olisi sen enempää työelämän organisaatiot.⁴¹⁶ ”Personalen är företagets viktigaste resurs, men hur är det med Persson?”. ”Henkilöstö on yrityksen tärkein voimavara, mutta ei kai sitä sentään tarvitse ulottaa siihen vihoviimeiseen ’B. Virtaseen’?” Näin voidaan työelämää koskevien kaskujen kautta kysyen lähestyä tuota vakavaa asiaa.

Tekopyhät organisaatiot? En voi tässä ryhtyä analysoimaan organisaatioiden johtajien, hallintohenkilöstön ja muun henkilöstön tekopyhyiden mahdollista kasaantumista kokonaisten organisaatioiden tekopyhyudeksi. Tuo on viittaamani ruotsalaisprofessorin *Nils Brunssonin* käsitys. Oman näkemykseni mukaan organisaatioiden toimintaa sinänsä kannattaisi tutkia selvittäen, missä määrin jotkut niistä edustajineen kenties ainakin toisinaan esittävät ainakin joitakin asioita kannaltaan parhain päin. Markkinointi ja organisaatioviestintä saattavat jopa palvella nimenomaan tuollaisia tarkoituksia. Sen sijaan olen tietoinen riskistä, että syntyisi niin sanottu *ekologinen virhepäätelmä*. Toisin sanoen, organisaatio saattaa esittää sitä koskevia asioita tavalla, joka vastaa käsitystämme tekopyhydestä. Sen sijaan organisaation palveluksessa olevat henkilöt eivät välttämättä ole sen tekopyhempinä kuin me muutkaan ihmiset.

Hyvyyden heiveröinen heikkous

En kaihda tässä esityksessäni akateemista enkä muuta käsitteellistä kieltä. Siksi otan esiin ongelman, jota on luonnehdittu seuraavasti: *empiirinen moraalinen persoonamme* saattaa erota tai irrota *normatiivisesta moraalisesta persoonastamme*.⁴¹⁷ Edellinen on sitä, mitä haluaisimme olla, jälkimmäinen sitä, mitä olemme. Ilmiön klassisen kuvauksen antaa Platon *Valtio*-teoksessaan kertoessaan tietystä nuorukaisesta.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Tästä erityisesti Brunsson 1989. Esimerkissäni mainitsemastani ”ekologisesta virhepäätelmästä” ks. esim. Spicker 2001.

⁴¹⁷ Heller 1990, 223–224.

⁴¹⁸ Platon, *Valtio*, 439e–440a, 156.

”(Leontios)... oli tulossa... kaupunkiin ja näki ruumiita virumassa teloituspaikeilla. Yhtä aikaa hän halusi katsoa ja inhon vallassa kääntyä pois, ja aikansa hän kamppaili ja koetti olla katsomatta, mutta sitten halu sai ylliotteen. Hän räpäytti silmänsä levälleen, juoksi kuolleiden luo ja sanoi: ’No niin, kirottu silmät, katsokaa nyt kylliksenne tuota kaunista näkyä!’ ”.

Pyydän anteeksi lukijaltani, että kidutan häntä paitsi näyllä teloituspaikeilta, myös käsitteellisellä tarkastelulla. Kysymys on englanninkielisiä ilmauksia käyttäen seuraavasta asetelmasta. Henkilön *I*, minän tarkkaileva osa tai ”lähiminä”, saattaa päätyä kielteiseen arviointiin henkilön *me*-muodostumasta, toimivasta minästä tai ”etäminästä”.⁴¹⁹ Jos *me* korostuu voimakkaasti eikä *I* riitä ohjailemaan sen suuntautumista, *I* saattaa menettää *me:n* kontrollin. Lopulta henkilöstä saattaa tulla pelkkä *me*. Silloin hän ajelehtii sinne, minne muut, vaihtelevat tilanteet, olosuhteet ja aikakausi häntä vievät.

Tervehtymistä lupaa mielestäni jo se, jos henkilön *I*-lähiminä tuntee ärtymystä *me:n* paon vuoksi. Henkilö ainakin pyrkii itsellisyyteen. *I*- ja *me*-kohtioiden väliset jännitteet ja ristiriidat ilmenevät esimerkiksi tekopyhyden ilmiössä. Ne ovat myös perinteinen ponnin kristilliseen, muuhun uskonnolliseen ja eettiseen *askesikseen*, ”kilvoiteluun”. Eihän kukaan olisi tekopyhä, ellei hän haluaisi olla pyhä mutta ei kykene siihen arvioimansa oman etunsa, muiden ihmisten vaikutuksen tai silkan sattuman vuoksi.

Kristillisessä perinteessä kutsutaan kreikankielisellä nimellä *hamartema* ja latinankielisellä nimellä *peccatum* seikkaa, joka totunnaisesti käännetään suomeksi ”synniksi”. Yhteydet kristinuskoa van-

⁴¹⁹ Ks. Heiskala 2000, 116–117, joka viittaa tuossa yhteydessä pragmatistifilosofi *G.H. Meadiin*. Ks. samoin Wyschogrod 1985, 215–216. Hän käyttää *I:ksi* ja *me:ksi* kahdentuneesta minästä nimitystä *transactional self*, ”transaktionaalinen itse”. Se harjoittaa myös itseensä kohdistuvia toimia minänsä kahden kohtion välillä.

hempaan *akrasiaan* eli ”tahdon heikkouteen” ovat ilmeiset.⁴²⁰ Henkilö saattaa joutua lausumaan seuraavaa:⁴²¹

”En edes ymmärrä, mitä teen: en tee sitä, mitä tahdon, vaan sitä mitä vihaan.”

Riippumatta siitä, mitä legalistiset uskonnolliset suuntaukset väittävät, ”synti” merkitsisi alkujaan tuskin sitä, että lakien ja käskyjen alaiset rikkoivat määrättyjä normeja. Sen sijaan se pikemminkin merkitsi tahdon heikkoutta.⁴²² Kreikkalainen eksistentialismivaikutteinen ajattelija *Christos Yannaras* kehittää argumenttejaan ihmetellen, miksi tuollaisissa suuntauksissa on luotettu niin ilmeisen heikosti siihen, että niiden suotavimpina pitämät eettiset normit ovat päteviä.⁴²³ Yannaras jatkaa pohdintaansa kysyen, miksi suuntauksissa on rakennettu legalistisesti sille ajatukselle, että korkeimmalta taholta periytyisi joukko lainomaisia käskyjä. Miksei sen sijaan rakennettaisi suoraan niille ”hyville”, joiden edistämiseksi käskyt on oletettavasti annettu? Yannaras asettaa siis kyseenalaiseksi käsityksen, että minkään tahon tahdonilmaisuja tulisi noudattaa pelkästään siksi, että juuri tuo taho on ne esittänyt. Koska tuollainen taho tuskin välittömästi ilmoittaa itseään laajoille lainalaisten joukoille, riskinä on myös se, että lakia toimeenpanevat henkilöt instituutioineen ryhtyvät esiintymään lain nimissä mutta itse asiassa oman tahtonsa mukaan. Asian ydin on se, minkä *Giorgio Aganben* ilmaisee seuraavasti:⁴²⁴

⁴²⁰ Ks. Saarinen 1994.

⁴²¹ Room. 7:15.

⁴²² Näin myös Hartmann 1926/1949/1962, 23–25.

⁴²³ Yannaras 1984.

⁴²⁴ Aganben 1995/1990, 47–48. Hyvin samansisältöisesti asian ilmaisee Lagerspetz (2000, 39): ”Ihmisellä on... perinnöllisessä rakenteessaan mahdollisuudet käyttäytymiseen, joka voi aiheuttaa toisille pahaa, vaikka näitä mahdollisuuksia ei koskaan toteutettaisikaan. ...Pahaa eivät siis aiheuta vain jotkut muut, pahat ihmiset, jotka ovat aivan erilaisia kuin me itse.”

”Ihmiselle... ominaisin oleminen on olla oma mahdollisuutensa... Sen vuoksi... hän on ja tuntee itsensä velassa olevaksi. Ihmisellä on... huono omatunto ennen kuin hän ehtinyt tehdä yhtäkään synnin tekoa, koska hänellä on voima olla ja olla olematta, ja hän on aina velassa. Tämä on vanhan teologisen perisyntikäsityksen ainoa sisältö. ... Ainut paha sisältyy päätökseen jäädä velkaa olemassaololle ja ymmärtää voima olla olematta olemassaololle ulkopuoliseksi... tai... (tämä on moraalin kohtalo) tarkastella... tätä voimaa... syntinä, joka täytyy... sovittaa.”

Käsitykseni on se, että normien ja niitä kiteyttävien käskyjen ja lakien laadinta tähtäsi alkujaan heikon ihmistahdon tukemiseen. Kysymys oli alkujaan ihmisten pyrkimyksestä valintojensa alan vapaaseen itserajoittamiseen. Tätä ovat vakavasti hämärtäneet instituutiot ja niihin kasautunut juridinen painolasti. Asiaa lienee hämärtänyt myös se, että juridinen pakottaminen on kohdistunut ankarimmin niihin, jotka ovat pystyneet huonoiten puolustamaan itseään. Heidän vastustuskyvyttömyytensä on mahdollisesti pitänyt instituutiot erityisen aktiivisina.

Instituutiot ovat pakottaneet ihmisiä heidän tahtonsa vastaisesti pitkään ja ankarasti. Pakotettujen toisiaan seuraavat sukupolvet ovat tuskin kyenneet näkemään yhteyksiä pakottamisen alkuperäiseen perusteluun, ihmisen itserajoittamiseen. Pakottaminen erkaantui alkuperäisestä tarkoituksestaan ja kohtasi kohteitaan ulkopuolisena, vieraana voimana. Se ei lopulta enää näyttänyt siltä ”yhteiskuntasopimukselta”, jonka piirteitä sillä oli alkujaan. Professori *Tarmo Kunnas* pohtii asiaa seuraavasti:⁴²⁵

”Friedrich Schleiermacher väitti, että jos uskonto samastetaan moraalisiin, se merkitsee omaleimaisen, elävän uskonnollisuuden rappiota. Uskonto ei voi olla ulkoisia säännöksiä ja opinkappaleita, vaan äärettömän välitöntä kokemista. Voi jopa kuvitella uskonnon, jossa ei ole moraalialia. Ortodoksinen perinne ymmärtää tämän paremmin kuin luterilaisuus tai katolisuus.”

⁴²⁵ Kunnas 2002, 98.

Mielestäni Kunnas tarkoittaa, että eettisen auktoriteetin etsiminen uskonnollisista instituutioista tai uskonnon harjoituksesta on harhaista. Siitä ei sen sijaan ole kysymys, että eri tunnustukset olisivat ”moraalisempia” tai ”moraalittomampia” sen mukaan, kuinka laajaan moraalisen lainsäätäjän rooliin ne ovat tunteneet taipumusta. Mielestäni on surkuhupaisaa, jos uskonnollisten instituutioiden edustajia marssitetaan julkisuuden areenoille esittämään ”viimeinen sana” milloin mistäkin ajankohtaisesta eettisestä kysymyksestä. Eikö heidän kantojensa jyrkkyys tai sallivuus mittaa vain sitä, missä määrin heidän tunnustuksensa mieli moraalisen tuomioistuimen rooliin?

Mielestäni moraaliseksi lainsäätäjäksi ja lainjakajaksi tai eettisen julkisuustyön tekijäksi heittäytyminen on omiaan syrjäyttämään ”äärettömään kohdistuvan välittömän kokemisen” ja siksi häivyttämään spirituaalisen lumouksen uskonnonharjoituksesta. Tuomitkoot oikeusistuimet tai rakennettakoon jäykkää työ-, kansalais- ja yhteiskuntaetiikkaa. Saarnastuolista käsin ei kenenkään tulisi mielestäni enää heittäytyä tuomarin rooliin.

Paras hyvä salainen hyvä

Juutalais-kristillinen perinne on rikas tähdennyksistä, joissa suomietaan ”ulkokultaisuutta” ja muiden nähden tehtäviä hyviksi tarkoitettuja tekoja. Niiden tekijähän koettaa näyttäytyä edukseen.

Ihminen saattaa ajautua odottamaan, että hän eettisesti tai ainakin säyseästi käyttäytymällä jotenkin ”ostaa” itselleen sen, että hänelle käy hyvin. Vuosituhantinen kulttuuriperinne todistaa kuitenkin sen puolesta, ettei näin aina käy. Kun sääntöjen noudattamisesta ja sävyisyydestä ei kuulukaan palkkioita, tuloksena saattaa olla katkeruutta tai ainakin ambivalentteja mielialoja. Ne ovat saaneet osakseen filosofien analyysia. Erityisen katkeraa on ollut se, että hyvyys saattaa tehdä

henkilön erityisen haavoittuvaksi. Silloin hyvyys jopa saattaa taata, ettei henkilölle käy lainkaan hyvin. Toisaalta juuri tuo riski vähentää sitä mahdollisuutta, että hyvyyteen tähdätään kyseenalaisista vaikuttimista eli kiitosta ja kunniaa havitellen.⁴²⁶

Mielestäni *Hannah Arendt* kirjoittaa näistä esille ottamistani kysymyksistä erittäin osuvasti. Arendt piirtää samalla näkyviin eräitä eettisen ajattelun suuria linjoja antiikista juutalais-kristilliseen perinteseen. Pidän hänen tarkasteluaan tärkeänä myös nykyajassamme.⁴²⁷

”Tultuaan... tunnetuksi... hyvä teko... menettää... tunnustiinsa, ettei sitä... tehty kuin hyvyyden tähden.Hyvyyteen kuuluu... peittäminen näkyvistä ja kuuluvilta. ... Hyvyyttä voi olla vain kun sitä ei havaitse edes tekijä. ...Kukaan, joka itse havaitsee tekevänsä hyviä tekoja, ei ole enää hyvä, vaan... hyödyllinen yhteisönjäsen...”

”Sokrateen mukaan... kukaan... ei kykene olemaan viisas. Tämä synnytti rakkauden viisauteen (*filosofian*, P.A.)... ..Rakkaus hyvyyteen nousee näkemyksestä, ettei kukaan kykene olemaan hyvä. ...Jos viisauden- ja hyvyydenrakkaus... muuttuvat filosofoinniksi ja hyviksi töiksi, ne... lakkaavat... .. Yrityksiä... sellais(een), mikä ei ... kestä edes... tekemisensä hetkeä, on tehty monia. Ne ovat... johtaneet absurdiuteen. Myöhäisantiikin filosofit vaativat absurdisti..., että he *olisivat olleet* viisaita väittäessään iloitsevansa, jos heidät olisi paistettu elävältä... Falariksen kidustuslaitteessa. Vähempää absurdi ei ole... vaatimus *olla* hyvä ja kääntää toinen poski, ellei... vaatimusta pidetä kielikuvana, vaan yritetään soveltaa sitä tosielämässä. ...Avoimesti... ilmenevä... hyvyys... saattaa olla hyödyllistä (vain) organisoituneena hyväntekeväisyytenä tai solidaarisina tekoina.”

⁴²⁶ Nussbaum 1986.

⁴²⁷ Arendt HC, 74–75, vrt. Arendt OR, 98. Kursivoinnit vastaavat Arendtin alkuperäistekstissään esittämiä. Käännökseni teoksesta HC edeltää teoksen ilmestymistä suomeksi; ks. kuitenkin Arendt VA, 80. Tarkistin muista lähteistä, että Falariksen kidustuslaite oli valettu, metallinen härkä, jonka sisällä uhrit paistettiin kuoliaaksi.

La Rochefoucauld tarkastelee samaa asiaa kuin Arendt. Hän pohtii sitä kuitenkin ikään kuin käänteiseltä puolelta. Kysymys on kärsivyydestä menetyksistä. Hän tarkasteli toisin sanoen nöyryyksiä.⁴²⁸

”Todellisia nöyryyksiä ovat
ne, joita ei kukaan toinen tiedä;
muut tekee turhamaisuus helpoksi
kestää.”

Löytyisikö salassa harjoitetulle hyvyydelle ja kaikkein syvimmälle nöyryymiselle kulttuurisia esikuvia? Bysanttilainen ja sitä Suomelle läheisempi kreikkalais-venäläinen kulttuuri osoittautuvat tässä mielessä lupaaviksi. En tiedä, onko esimerkkini hahmo kaikille lukijoille tuntematon. Kirjallisuudessa hahmo esiintyy joka tapauksessa laajalti.⁴²⁹

Pyhän houkan hahmo. Bysantissa alkaneessa kreikkalais-venäläisessä perinteessä esiintyy hahmo, jonka nimi kreikaksi on *salos*. Sanan monikko on *saloi*.

Saloi'den ansiosta ei ole tarpeen etsiä paradoksaalisen käyttäytymisen ja kielenkäytön esimerkkejä esimerkiksi zen-mestareiden keskuudesta vaikkapa Pu-tailta ja Ma-tsulta tai islamin sufi-mestareilta kuten legendaariselta Mullah Nasruddinilta. Noita esimerkkejä löytyy runsaasti jo kristinuskon varhaisvuosisatojen niin sanotuilta erämaan isiltä. Pidän mahdollisena, että tuo paradoksaalisuus halutaan usein syrjäyttää siksi, ettei oikein uskota sen kunniallisuuteen ja soveliaisuuteen.

Venäjän kielessä *salos'ta* vastaava hahmo tunnetaan nimellä *jurodivyj*, ”pyhä houkka”, tai *jurodivyj boga radi*, ”Jumalan armosta hullu”. Suomen kielessä käytetään usein ilmaisua ”Kristuksen tähden houkka”. Hahmo asettaa teko-

⁴²⁸ La Rochefoucauld RMM, V.3, 140. Erään tekstini kommentoijista ihmeteltyä lainausta päädyin lisäämään käyttämäni suomennostekstiin sanan ”toinen”.

⁴²⁹ Hahmoista ja niiden eroista ks. Fedotov 1966, 316–343. ”Erämaan isien” ajatuksista ja käyttäytymistavoista ks. Gerontikon 1984. Vrt. Kuusi 1990.

pyhyiden julkisesti kyseenalaiseksi. *Jurodivyj*'t tekivät tekoja, jotka vaikuttivat mielipuolisilta. Niiden osuva sisältö ilmeni vasta jälkikäteen.

Esimerkiksi käy tarina *jurodivyj*'stä, jolle hurskas, rikas venäläinen lahjoitti pussillisen kultaa. *Jurodivyj* työnsi kultapussin viipymättä ohi kulkeneen loisteliaasti pukeutuneen kauppiaan käteen. Lahjoittaja raivostui haluten temmata lahjan pois ilmeisen ansiottomalta saajalta moitiskellen myös houkkaa. Kävi kuitenkin ilmi, että kauppias oli menettänyt kaiken omaisuutensa, että häntä uhkasi elinikäinen karkoitus, että kauppiaan perhettä uhkasi mierontie ja että hän siksi oli ostamassa myrkkyä surmataakseen itsensä.

Näkyvimmän muistomerkin saanut *jurodivyj* oli sv. *Vasilij Blažennyj* eli p. *Vasili Siunattu*. Hänen nimeään kantaa Moskovan Punaisen Torin laidalla kohoava koristeellinen katedraali.

Huolimatta kreikkalaisen ja venäläisen pyhä houkka-hahmon tietyyistä eroista hahmoilla on tärkeät yhtäläisyytensä. Lännessä hahmo on tuntemattomampi.⁴³⁰ Hahmon roolina on tekopyhyiden paljastaminen sieltäkin, missä se on peittynyt paksun kuoren alle ilmeten jopa vastakohtanaan.⁴³¹

Äärimmäisin, useimpien mielestä kohtuuttomuuksiin menevä nöyryys, jopa vastenmielisyyttä herättävä piittaamattomuus aineellisista asioista sekä järkiperäisyyden rajat rikkovat armeliaisuuden teot kuuluivat pyhien houkkien tunnuspiirteisiin.⁴³² Ilmiötä on pyritty selittämään myös ”rationaalisesti”. Silloin on viitattu askeettiseen pyrkimykseen turhamaisuuden tukahduttamiseksi sekä askeesin tuomiseen asutuskeskuksiin. Mielestäni ilmiö ei kuitenkaan ole siten selitettävissä ainakaan tyhjentävästi. Haluan sen sijaan korostaa sitä,

⁴³⁰ Näin katsoo Pushkarev (1969). Toisaalta lännen p. *Fransiskus Assisilainen* eli Poverello kulkee kirjallisuudessa ”Jumalan hullun” nimellä.

⁴³¹ Vrt. Berdjajev (NMA, 229), joka viittaa kriittisesti Venäjän virallisen kirkon tiettyihin piirteisiin sellaisina kuin ne esiintyivät vallankumoukseen saakka.

⁴³² Benz 1983, 424–424, Larchet 1992, 133–168.

että ilmiön vaikutusvoima perustuu sen paradoksaalisuuteen.⁴³³ Sitä en väitä, että ilmiö olisi täsmälleen sama erämaan isien, myöhempien kreikkalaisten *saloi'iden* ja venäläisten *jurodivj'ien* keskuudessa.

Joillekin tarkastelijoille salaa hyvää tekevän henkilön hahmo on ollut kritiikin aihe. Tämä koskee ainakin *Knut Hamsunia* hänen teoksessaan *Mysteerioita*.⁴³⁴ Teoksen henkilöahmo nimeltä ”Minuutti” tekee hyvää. Hän tekee sitä kuitenkin siten, etteivät jäljet voisi mitenkään johtaa häneen. Hamsun päätyy esittämään Minuutin loppujen lopuksi turmeltuneena, *ressentiment*-kaunan läpitukenä henkilö. Näin ainakin katsoo romaanin päähenkilö nimeltään *Johan Nagel*, jonka hengen Minuutti pelasti peittäen juuri omat jälkensä. Mielestäni tämäkin korostaa ”pyhän houkan” tapaisten hahmojen tarvetta.⁴³⁵

”Te olette... sahanut minua silmään... hyvää hyvyttänne..., mutta kuitenkin.Uumoilen sydämässäni, että... olette salakähmäinen roisto.Olen koetellut teitä... tuloksetta,... sillä... olette moitteeton mies. Mutta en ole hetkeäkään epäillyt, ettetekö olisi... hiljainen ja pyhä salasyntinen.Olen vakuuttunut siitä, että olen oikeilla jäljillä, mutta... en saa teitä nalkkiin kun... ei ole todisteita. ... Sieluni silmissä... olette raukkamainen ja mateleva herranenkeli, kaikille mieliksi ja aina hyvää tekemässä.”

⁴³³ Fedotov (1966, 321–322) viittaa 1. Kor. 3:18:aan: ”Jos joku teistä on olevinaan viisas tässä maailmassa, hänestä täytyy ensin tulla hullu, jotta hänestä tulisi viisas.” Ymmärrän kohdan tarkoittavan, ettei toiminta maailman arkisten lakien mukaan alkuunkaan riitä, jos tavoitteet on asetettu jonkekin korkeammalle tai syvemmälle. Eräs kirjoittaja jopa epäilee, että Jumalalla mahtaa olla jiddiisinkielinen huumorintaju. Kirjoittaja viittaa tällöin tyylilajiltaan selvästi ironisiin 1. Kor. 1:27–28:aan sekä 4:10:een. (Lane 1981).

⁴³⁴ Hamsun 1974/1892. Olen kiittolisuuden velassa Kunnakselle (2002, 138–139) hänen viitatuaan teoksessaan ”Minuutin” hahmoon.

⁴³⁵ Emt., 302–309.

Peripaha tekopyhä

Hannah Arendt pitää tekopyhyiden ongelmaa vakavana. Hän hahmottaa sen jopa ihmisen läpikotaisena turmeluksena. Samalla hän liittää näkemyksensä eettisen arvioinnin pitkään linjaan.⁴³⁶

”On outoa, että tekopyhyttä – ... pikkupahetta... – on vihattu enemmän kuin muita paheita yhteensä. ... Tekopyhä... eliminoi maailmasta... turmeltumattoman oman itsensä. ... Tekopyhyys on paheiden paheiksi, että vilpittömyys voi elää kaikkien muiden paheiden kuoren alla paitsi tekopyhyiden. ... Rikos... (saattaa) meidät vastatusten radikaalin pahuuden kanssa, mutta vain tekopyhä on... turmeltunut juuriaan myöten.”

Tekopyhyiden ongelman tarkastelua ei tarvitse jättää vain periaate- tasolle. On mahdollista konstruoida täysin tekopyhän ihmisen ideaalityyppi tai ”figuuri”. Egoisti tuollainen tyyppi-ihminen epäilemättä on. Sellaisena hän on tuskin vieras hahmo ajallemme.

Tekopyhällä hahmolla on tiettyjä, joissakin muissa yhteyksissä ihailtuja ominaisuuksia. Niitä ovat tietty vaitelaisuus sekä vapaus herkkäuskoisuudesta ja sentimentalismista. Silti tuskin haluaisimme tuollaista tyyppiä tuttavapiiriimme, työtoveriksemme saati esimiehekkösemme. Vielä vähemmän haluaisimme, että meidät itsemme samastettaisiin tuohon tyyppiin tai että hän olisi parisuhdekumppanimme. *Agnes Heller* esittää mielestäni vaikuttavan kuvauksen hahmosta:⁴³⁷

”Hän... ei paljasta kenellekään muulle kuka ja mitä on ... ; ... ei avaudu kenellekään muulle ... ; ... peittää toimintamotiivinsa ja asenteensa; ... toimii teeskennellysti... ; ... ei luota kehenkään; ... epäilee muita kat-

⁴³⁶ Arendt OR, 100–101, 103. Ilmaus ”radikaali paha” yleistyi Kantin (teos RGB) vaikutuksesta. Viime vuosikymmeninä keskustelluin ”radikaalin pahan” ilmaus on ollut juutalaisten joukkotuho Saksassa, *shoa*, *holocaust*. Se on julkilausumattomana myös monien Arendtin toteuttamien tarkasteluiden taustalla.

⁴³⁷ Heller 1990, 78. Vrt. Kharkordinin analyysi (1995) neuvostoihmisestä olentona, joka joutui selvittääkseen rakentamaan olemassaolonsa teeskentelylle.

soen heidän motiivinsa ja tarkoituksensa pahoiksi... ; ...salaatietoa...
 multa... vähentääkseen heidän autonomiaansa; ... tekee lupauksia
 aikomattaan pitää niitä; ... lupaa pohtimattaan, kykeneekö pitämään
 lupauksensa; ... ei pidä tärkeitä lupauksiaan vaikka voisi; ... paljastaa...
 luottamuksellista tietoa.”

”Mutta minähän tunnen jo tuon hahmon!” Näin voin nyt huudattaa. Mistä? Näin halunnee lukijani minulta kysyä. Vastaan, että tarkastelinhan häntä jo keskeisimmäksi osoittamassani osassa kontingensseihin kohdistunutta aikalaisdiagnoosiani.

En tarkoita, että voisin yksilöidä, vastaavtko jotkut tietyt henkilöt kenties Hellerin laatimaa karikatyyriä. Sen sijaan koontini sinänsä vähäpätöisistä epäeettisistä teoista sisältävät Hellerin esittämää monin verroin laajemman kuvauksen tuon hahmon ominaisuuksista. Hahmoon tiivistyy myös aikalaisdiagnoosini avainjaksossa esittämäni kuvaus epäeettisyyden eskaloituvasta kierteestä, jonka uhriksi viaton saattaa joutua suorastaan henkensä kaupalla.

En tarkoita, että kukaan, johon Hellerin hahmoon tai omaan kuvaukseeni sisältyvät luonnehdinnat soveltuvat, olisi ”olemuksellisesti” paha. Emmehän näe kenenkään muun sisimpään. Sen sijaan hänen pahuuteensa koostuu hänen teoistaan ja tekemättä jättämisistään. Kysymys on siitä, ettei hän ole sitä, mitä hän voisi olla. Erityisen kauaksi hän jää siitä, mitä hän voisi olla parhaimmillaan. Mielestäni häntä voi luonnehtia eräänlaisena ”vähennyslaskun” tuloksena. Hänen pahat tekonsa ovat vähennys siitä hänestä, joka hän olisi, jos hän olisi parhaimmillaan. Vähennyslaskun tulos on puolestaan se paha hän, joksi hän sillä kertaa jää.

Mielestäni tekopyhyiden ideaalittyyppisen hahmon ja kokemusperäisyyden ilmeinen joskin empiirisenä kontingentti vastaavuus vaatii, että jatkan pohdintojani. Niiden aiheena on mielestäni oltava sen, kuinka tuollaisen hahmon ja sen kokemusperäisten vastineiden vaiku-

tusala voitaisiin supistaa mahdollisimman pieneksi. Parasta olisi, ettei hän edes astuisi keskuuteemme eikä ilmaantuisi muuallekaan ihmisten yhteisöihin. Astun nyt tarkastelemaan muun muassa sitä, kuinka voisimme mikäli mahdollista torjua hänet jo ennalta.

XI Poliittinen eettisen tukena

Olen päätynyt käsitykseen, että hyvä voi ilmetä keskuudessamme vain paradoksaalista tietä. Emme voi aikoa sitä, joskin voimme käsitykseni mukaan vaalia sen suuntaista mielialaa sekä pitää yllä vireyttäimme sen ottamiseksi vastaan, jos se on tullakseen. Toisaalta olen joutunut vakuuttumaan suurista riskeistä siihen, että ”hyvä” olisi vain naamio, jonka takana piilevät kyseenalaiset vaikuttimet. Pyrkien uskollisuuteen valtio-opilliselle kutsumukselleni pohdin, mikä olisi poliittisen toiminnan suotava ala suhteessa eettisyyteen. Samoin pohdin, kuinka poliittinen toiminta voisi kenties auttaa kentän pysymistä avoimena eettisyydelle. Joudun ottamaan kantaa myös siihen, kuinka laajalle poliittisuuden alan on katsottava ulottuvan. Liityn niiden nykyisten politiikan tutkijoiden joukkoon, jotka eivät suostu rajaamaan tuota alaa virallisten poliittisten instituutioiden kenttään. Aloitan pohtimalla klassista poliittis-eettistä ongelmaa nimeltä ”likaiset kädet”. Sen jälkeen tarkastelen vaatimuksia, joita meille asettuu, jos hyväksymme ajatuksen siitä, että ”likaisten käsien” ongelmaa tulisi ja voisi määrätietoisesti lievittää. Lopulta tarkastelen erityisesti ”ihmisen itsesilvonnaksi” kutsuttua ongelmaa hänen tähdätessään eettisyyteen poliittista tietä tai muulla tavoin.

Vallalla on vallan likaiset kädet

Mielestäni vakuuttuneisuus poliittisen toiminnan eettisestä korkeasta tasosta ei ole aikanamme suuren suuri. Eettisen teorian ja politiikan teorian yhteisellä alueella ongelmaan on kiinnitetty huomiota ”likaisien käsien” ongelman nimellä. Eräs tapa lähestyä ongelmaa on katsoa poliittinen toiminta eräänlaiseksi *crimes de passion’ien* eli ”intohimorikosten” tai ”intohimorikkomusten” alueeksi. Toisin sanoen hyviäkin asioita ajettaessa toimintatavat saattavat muodostua kyseenalaisiksi ja hyvinkin epäeettisiksi.⁴³⁸ Kuinka asiantilaan tulisi suhtautua? Mielestäni kysymys on osin samasta ongelmasta kuin Dostojevskin *Karamazovin veljesten* Suurinkvisiittorin hahmon tapauksessa. Hahmon problematiikkaa olen tarkastellut edellä. Päättelin, että runnova vallankäyttö on omiaan tukahduttamaan ne alkujaan hyvät tarkoitukset, joiden ajamiseksi vallankäyttöön on ryhdytty ja pystytetty sen instituutiot. Olen yhtynyt Dostojevskin näkemykseen siitä, ettei hyvää voi tehdä pahoin tavoin.

”Likaisten käsien” ongelman tarkasteluissa on tapana olettaa, että valta-aseman hallussapito johtaa jo sellaisenaan siihen, että aseman haltija rikkoo eettisiä standardeja ja käyttäytyy muuten epäeettisesti. Tästä seuraa oletus, että ennen pitkää menestyksellinen poliittinen johtaja tai yritysjohtaja miltei väistämättä turmeltuu eettisesti. Tämä johtuu niistä raskaista valinnoista, joiden tekemistä johtaja ei voi välttää tehtäviensä vuoksi. Tämä on omiaan heittämään synkän, eet-

⁴³⁸ Kirjallis-filosofiisiin vakiolähteisiin kuuluu myös valtio-opin piirissä Sartren näytelmä, nimeltään juuri *Likaiset kädet* (Sartre, MS/HC). Karismaattisista, yrityksensä menestykseen johtaneista yritysjohtajista esimerkiksi General Electricin pitkäaikaista pääjohtajaa *Jack Welchia* sekä Microsoftin pääjohtajaa *Bill Gatesia* on arvosteltu raa’an epäeettisistä menettelyistä alaisiaan kohtaan. Muun muassa ”neutroni-Jackiksi” kutsuttu Welch mainittiin talouslehdissä joinakin vuosina sekä menestyksekkäimmäksi että vihatuimmaksi yritysjohtajaksi. Kärkiyrityksen johtaja Gates puolestaan on saanut kritiikkiä tylystä suhtautumisestaan siihen, että Microsoftin työntekijöillä olisi myös yksityiselämää. Ks. Robbins 1998, 384–385.

tisesti kielteisen varjon koko poliittisen toiminnan ylle. Samanlaisen varjon se heittää yritystoiminnan ja yritysjohtamisen päälle.

Vallan pahoja luetteloita. Luettelo yksistään viime aikojen epäeettisistä tapauksista poliittisten johtajien ja yritysjohtajien toiminnassa muodostuisi käden käänteessä hyvin pitkäksi. Tästä vakuuttaa jokainen päivälehden tai ajankohtaisen viikkolehden numero. Monta vertaa pidemmäksi luettelo muodostuisi, jos otettaisiin tarkasteluun poliittisen lähihistorian ja liike-elämän lähihistorian mahtavimmat hahmot ja heidän tekonsa. Olisi kuitenkin yhtä vastenmielistä kuin turhaa ryhtyä luettelemaan nimeltä mainiten henkilöitä: lahjomien vastaanottajia tai niiden pyytäjiä ja tarjoajia, henkisiä sadisteja, nepotisteja, paatuneita valehtelijoita ja petkuttajia ja monia muita.

Samoin olisi mahdollista kerätä nopeasti monta vertaa suurempi joukko tapauksia epäeettisestä käyttäytymisestä muualla poliittisessa toiminnassa ja organisaatioissa kuin ylimmän johdon toiminta-alueella. Itsekin koostin luvussa V helposti pitkähkön luettelon yksistään epäeettisistä käyttäytymistavoista, jollaisia saatetaan käyttää työyhteiskunnan organisaatioissa. Konkreettisiin tapauksiin en sen sijaan katsonut aiheelliseksi paneutua paitsi muutamalla anonymisoidulla esimerkillä.

Kuka tahansa poliittinen johtaja tai johtaja yleensä näyttäisi suorastaan kohtaloltaan sidotulta muuttumaan Suurinkvisiittorin hahmoksi tai kohden tekopyhyiden epäeettisimmät piirteet tiivistävää hahmoa, jota myös tarkastelin. Käyttäen kliseetä meitä näyttää uhkaavan yritys ”karkottaa pirua pahalaisella”. Se näyttää uhkaavan, jos korvaamme kerta kerralta moraalisesti ryvettyneet poliittiset johtajat tai organisaatioiden johtajat henkilöillä, jotka ovat sillä kertaa vielä puhtaita. Mitään takeitahan ei ole siitä, etteivät hekin pian ryvety.

Valtio-opissa elää edelleen ajatus, että poliittisella toiminnalla olisi sittenkin oma, oikeutettu alueensa. Poliittinen toiminta koostuu suurelta osin pelkistä kompromisseista ja uuvuttavasta valtataistelusta. Toisaalta on kysymys myös siitä, onko muutakaan vaihtoehtoa, jotta välttyttäisiin pakkovallalta. Kontingenssien alaisuudesta huolimatta poliittinen toiminta tekee vapauden ja jonkinasteisen ennustetta-

vuuden samanaikaisesti mahdolliseksi.⁴³⁹ Mielestäni tärkeä aiheeseen liittyvä kysymys koskee sitä, missä kulkevat ”poliittisen” toiminnan rajat. Itse kuulun politiikan tutkijana niihin lukuisiin henkilöihin, jotka eivät pidä poliittisena vain toimintaa, jota ehdollistavat ja jäsentävät viralliset valtiolliset instituutiot. Mielestäni sitä esiintyy kaikissa organisaatioissa niiden kaikilla tasoilla.

Vallitsevan länsimaisen ja etenkin liberalistisen tulkinnan mukaan kunkin organisaation sisäiset asiat ovat määrättyjä laillisuusasioita lukuun ottamatta pelkkiä tarkoituksenmukaisuuskysymyksiä.⁴⁴⁰ Sikäli niiden muodollisesti pätevä ratkaisutapa on se, mitä oikeuskielessä kutsutaan nimellä omistajan, omistaja-johtajan, toimitusjohtajan tai muun esimiehen *fat*. Sana merkitsee ”tulkoon”. Toisin sanoen johtajan sana on yhtä kuin laki hänen johtamassaan organisaatiossa. Julkisessa hallinnossa organisaation tai sen osan johtajalla on oikeus virkakäskyin velvoittaa alaisensa tottelemaan. Kysymys on kummasakin tapauksessa saneluratkaisuista. Tätä eivät muuksi muuta kukaan puheet esimerkiksi johtoryhmätyöskentelystä tai organisaation yleiskokouksesta tasa-arvoisen vaikuttamisen areenana, ellei johtaja tosiasiallisesti jaa vallastaan muille. Asiaa ei muuta muuksi sekään, että on muodikasta korostaa asiantuntijaorganisaatioiden olevan syvimmältään demokraattisia. Epäilen, ovatko ne sitä, jos ne ovat empiirisesti jotakin vallan muuta.

Politiikan tutkijan roolissani kuulun siis niihin, jotka pitävät poliittisena myös monia toiminnan lajeja, joita tavataan täysin yksityisten organisaatioiden sisällä. Sielläkään en pidä poliittisena vain johtohenkilöiden harjoittamaa toimintaa. Pidän poliittisina hyvinkin monia toimintoja, joita kuka tahansa organisaation jäsen toteuttaa

⁴³⁹ Crick 1993/1962.

⁴⁴⁰ Ks. Williamson 1985.

yksin tai yhdessä muiden jäsenten kanssa. Tämä koskee myös julkisen hallinnon organisaatioita ja sitä, mitä niiden sisällä tapahtuu.⁴⁴¹

Mielestäni ”likaisten käsien” ongelmaa ei tarvitse jättää toivottomana silleen. Kuulun niihin, jotka panevat osan toivoaan poliittisten ja muiden instituutioiden muotoiluun ja niiden rakenteiden ja toimintatapojen jatkuvaan kehittämiseen. Myös tuota kautta voidaan mielestäni lievittää poliittisten ja muiden johtajien eettisesti ”likaisten käsien” ongelmaa ja torjua niiden tahriintumista jo ennalta.⁴⁴²

Käsitykseni mukaan poliittisten ja muiden organisaatioiden rakenteiden muotoilulla uudelleen on siis tietty, myönteinen tehtävänsä myös eettisyyden vaalinnassa. Se ei mielestäni kuitenkaan ole kuin osaratkaisu. Päätelmäni juontuu aikalaisdiagnoosilukuni siitä ydinosa, jossa tarkastelin monilukuisia epäeettisen käyttäytymisen muotoja. Osin tuon tarkasteluni kannustamana etenin teokseni keskeisimpiin lukuihin. Varsinaisimmat kantani myös ”likaisten käsien” ongelmaan olen muotoillut noissa muissa luvuissa argumentoiden lähinnä psykologisen filosofian tasolla. Mielestäni ketään johtohenkilöä tai ketään muutakaan organisaation jäsentä ei tule päästä eettisesti yhtään helpommalla hänen toimiinsa kohdistuvassa arvioinnissa kuin mitä olen itse noissa luvuissa tehnyt. Mielestäni ei olisi oikein, että kenenkään heistä – ja kenenkään meistä – matka olisi eettisesti helppo.

⁴⁴¹ Vrt. Cloke & Goldsmith 2002.

⁴⁴² Söllner 2002. Söllner laati institutionaalisen taloustieteen pohjalta tarkastelunsa viitekehyyksen. Sen empiirisenä aineistona hän käytti kyselyä joukolle yliopistojen professoreita yliopistoissa ja kauppakorkeakouluissa. Hänen tavoitteenaan oli selittää organisaatioiden kykyä välttää rakenteidensa jäämistä sopimattomiksi niiden toimintaan nähden. Eettisyys oli mielestäni sittenkin marginaalinen seikka Söllnerin analyysissa. Vrt. myös Goodin 1996b.

Poliittinen eettiselle avuksi

Vaatiiko eettisyyden vaalinta poliittista toimintaa toteutuakseen tai tuekseen? Ainakin *Hannah Arendtin* mukaan tiukka pitäytyminen eettisiin periaatteisiin jättää tuskin mitään alaa poliittiselle toiminnalle. Arendtin mukaan tämä ei riipu siitä, ovatko eettisyyden perusteet filosofiset, kristilliset tai muut.⁴⁴³ Mielestäni kiintoisa aihepiiriin liittyvä rajanveto voidaan tehdä Arendtin tapaan yhtäältä Platonin ja toisaalta Aristoteleen ja samalla heidän seuraajiensa välillä.

Arendtin mukaan Platonia ja platonilaisia luonnehtii epäpoliittisuus. Tässä mielessä platonilaisia ovat kristinuskon edustajat. Kenties tuolla perusteella heitä on nietzscheläisittäin pidetty ”kansanplatonisteina”. Platonilaisen leirin asukkaat rakentavat poliittisen toiminnan joillekin määrätyille periaatteille, joita ei aseteta kyseenalaisiksi platonilaisittain typistetyssä poliittisessa toiminnassa.⁴⁴⁴ Platon ja platonistit korostivat järjen johtavaa merkitystä ja filosofian vaalijoiden itseoikeutusta valtiolliseen johtoon. Periaatelähtöiseksi määrittäytyi myös kristinuskon. Sen periaatteisiin kuuluu *agape*, ”lähimmäisenrakkkaus”, mikäli kristinuskon pysyy periaatteilleen uskollisena. Historiasta tiedämme, kuinka paljon se on niistä kahden tuhannen vuoden aikana tinkinyt. En ihmettele, että katolisen kirkon etumainen primaatti, Rooman piispa eli paavi, on esittänyt julkisia anteeksipyyntöjä kirkkonsa teoista menneiden vuosisatojen aikana.

Aristoteles ja aristotelikot ovat Arendtin mukaan olleet valmiita sallimaan keskustelua myös vallitseviin nähden vaihtoehtoisista periaatteista, joille poliittinen toiminta voitaisiin rakentaa. Aristotelinen on tässä mielessä länsimaisten politiikan tutkijoiden valtavirta.

⁴⁴³ Arendt HC, OR.

⁴⁴⁴ Ks. Leys 1971a, Sparshott 1971, Leys 1971b.

Heihin kuuluu mielestäni myös monia organisaatioiden ja johtamisen tutkijoita.

Mielestäni Arendt itse etsii tietynlaista platonisen ja aristotelisen lähestymistavan synteesiä, ja kiehtoo myös minua. Hän vetää eettisen ja poliittisen elämänalueen välisiä rajoja ja pohtii, voisiko puhdas *vita contemplativa*, filosofinen, kristillinen tai muu pohdiskeleva elämäntapa, sentään tavalla tai toisella edistää poliittisen toiminnan *vita activaa*. Samalla hän pohtii, onko *vita activalla* puolestaan *vita contemplativaa* edistävää roolia. Arendtin vastauksena on, että noiden kahden *vitan* lajin suhde on kontingentti. Sitäkin siis luonnehtii teoksessani paljon käyttämäni ilmaisu ”niin tai näin”. Pohdiskeleva elämäntapa ei sellaisenaan enempää estä kuin edistä poliittista toimintaa. Myös käänteinen päätelmä pitää paikkansa. Tarkoiton tällä sitä, etteivät vastaavat kaksi elämäntapaa sulje toisiaan ehdottomasti pois. Sen sijaan katson, että täysipainoinen paneutuminen kumpaan tahansa niistä saattaa vähentää mahdollisuuksia omistautua toiselle elämäntavoista. Toisaalta katson myös, että parhaassa tapauksessa elämäntavat saattavat tukea ja rikastaa toisiaan.

Vita contemplativa saattaa olla eettistä tai muuta filosofista laatua, kristillistä tai jotakin muuta lajia. Lajistaan riippumatta se ei sellaisenaan riitä estämään eikä torjumaan niitä hirveyksiä, joita poliittisen toiminnan *vita activasta* saattaa olla suoraan tai epäsuoraan seurauksena. Tämä koskee mielestäni myös työn, työelämän ja yleensä elämän moninaisia instituutioita. Mietiskelevä elämäntapa ei ainakaan yksistään riitä estämään kärsimystä poliittisissa tai muissa instituutioissa tai niiden toiminnan kohteiden parissa. Sen enempää tuo elämäntapa ei riitä estämään sitä, ettemme käskijän rooleihin kohonneina aiheuttaisi ankaraa kärsimystä muille. Toisaalta mikäli osamme on kärsimys, *vita contemplativa* saattaa sittenkin auttaa meidät pahemman yli. Sitäkään en sulje pois, että meidänkin aikanamme ainakin jotkut

kykenevät *vita contemplativa*n kautta vapaaehtoisesti luopumaan kaikesta siitä aineellisesta hyvästä ja elämän ja työelämän moninaisuudesta, joka luonnehtii monen nykyihmisen elämää.

Arendt korostaa määrättyjä hahmoja kuten Sokratesta ja Jeesusta eettisen elämäntavan esimerkkeinä. Arendtin mukaan he ovat niin opetuksillaan kuin määrättyjen seuraajiensa toiminnan ansiosta lieventäneet *vita activan* raakuutta. Ilman noita vaikutuksia raakalaisuus olisi rajattomammin luonnehtinut *vita activaa*.⁴⁴⁵ Parhaiten *vita contemplativa* hillitsee Arendtin mukaan *vita activaa* silloin, kun jälkimmäiselle on ominaista aidoin poliittisuus. Silloin hirmuvalta on helpointa torjua. *Vita activan* käyttövoimana on silloin jokin menossa oleva poliittisen vapautumisen prosessi.

Arendt ilmaisee huolensa siitä, että poliittisuuden *vita activa* saattaa tukahtua. Kenties se on ainakin aikakautemme liberaalin demokratian tapaan latistunut. Sellaisena se ei kenties kykene kannustamaan ihmisiä toimintaan. Globaalit determinismit korostuvat. Tällaisissa oloissa *vita contemplativa* tarjoaa enemmänkin vain ”filosofian lohtua” harjoittajilleen. Samalla se pitää vireillä tulevaisuuden toivoa olosuhteiden muuttumisen varalta. Kenties tila voidaan jälleen jossakin vaiheessa aukaista *vita activalle*.

Miettävän toimijan itsesilvontaa

Vaellettuani teoksellani jo valtaosan taitettavaani matkaa en enää tunne epäröintiä siitä suunnasta, jossa minun on jatkettava. Olen

⁴⁴⁵ Esimerkiksi raakalaismaisuuden rajoituksista soveltuvat esim. Girardin (BE, CCF) tarkastelemat kristinuskon tietyt vaikutukset. Girardin mukaan erilaisten ”syntipukkien” etsintä ja rankaisu on jäänyt lievemmäksi kuin ilman kristinuskon vaikutusta. Saksan alkujaan epäilemättä varsin kristityn kansan ”sivistyneiden” ja eettisten käytäntöjen riittämättömyys juutalaisten joukkotuhon estämiseen kuvastuu kuitenkin karmaisevan hyvin esimerkiksi Arendtin teoksesta OT.

mielestäni edennyt paljon pidemmälle kuin missä sijaitsin esimerkiksi pohtiessani sitä, missä määrin päättäväisyys on tarpeen tai kärsivällisyys suotavaa. Olen mielestäni kyennyt matkasuunnitelmaani nähden riittävästi luonnehtimaan sitä toivottavaa myönteisyyttä ja sitä ”hyvää”, jota kohden olen halunnut taivaltaa. Minulle on muodostunut varmuus siitä, että minun on tehtävä kaikkeni jaksakseni vaellukseni perille. Kontingenssien kieltä käyttäen olen saapunut eräänlaiseen määrätietoisien valmentautumisen vaiheeseen ennen ratkaisevaa vuorelle nousua ilmanalaan, joka epäilemättä on ohuempaa kuin mikään siitä ilmasta, jota olen voinut hengittää matkani tähänastisissa vaiheissa.

Moni toiminta vaatii tai siihen vakiintuneesti liittyy harjoitusta, keskittymistä sekä luopumista monista muista toiminnoista. Ilmeisesti tietty *askesis*, kirjaimellisesti ”harjoitus”, ei ole vältettävissä. Sen enempää eivät ole vältettävissä siihen liittyvät kieltäytykset luopumuksineen siitä, mikä on sillä kertaa vähemmän oleellista.⁴⁴⁶ Toimintakyvyttömän tulisi sysätä itsensä liikkeelle. Vallanhimoisen tulisi luopua vallasta, sen tavoittelusta tai sen ihannoinnista. Kieltäytyksiä vaativat myös päättäväisyys, kärsimyksen kestäminen, anteeksianto ja vaikeneminen. Sama koskee agapistista käyttäytymistä muita kohtaan ja – ehkä kaikkein eniten – tekopyhyden torjuntaa.

Mainituista pyrkimyksistä esiintyy kuitenkin niin oppineiston laajojen piirien kuin muiden kansalaisten keskuudessa kielteisiä käsityksiä. Niiden mukaan mikä tahansa tietty elämäntapa merkitsee *itsesilvontaa*.

⁴⁴⁶ Ajatukseni ovat tältä osin kiteytyneet matkani aikana esimerkiksi Foucault’n (teos SH/SS), Nehamasin (1998) ja Hadot’n (1995) ajatusten vaikutuksesta. Välillisesti käsitykseni ovat kehkeytyneet koko ”tekstimatkani” myötä varsin laajan virikkeistön seurauksena.

”Arvostelijat syyllistyvät virheeseen:
uskomukseen, että hyvät asiat
ovat epäpäteviä, jos ne johtavat
kärsimykseen.”

”Itsesilvontaa” tarkastelee osuvasti kanadalaisfilosofi *Charles Taylor*. Hän asettaa kyseenalaiseksi käsityksen, että valistuksen naturalismin edustajien harjoittama asketismin kritiikki olisi onnistunut edes kumoamaan kristinuskon keskeisimpiä eettisiä periaatteita.⁴⁴⁷

”Itsesilvonnan kritiikissään ... valistuksen naturalismi katsoi kumonneensa kristinuskon osoitettuaan asketismin kustannukset. Nietzsche tarjoaa... kuvan 'moraalista', joka osoittautuu... kateudeksi, heikkojen työkaluksi tai loukkaantuneisuuden sekaiseksi häpeäksi. ... Naturalistit ja nietzscheläiset... tekevät... virheen uskoessaan, että hyvät asiat ovat *epäpäteviä*, jos ne johtavat kärsimykseen... Myös... ei-uskovat, jotka eivät sulje asiaa... tietoisuudestaan, tuntevat evankeliumin... vetoomuksen, vaikka... tulkitsisivat sen sekulaaristi. Samalla kristityt, elleivät he pitäydy vankkumattomaan itseriittoisuuteen, tunnustavat uskon nimissä historiassa harjoitetun kauhean hävityksen.... ..Sekulaari humanismi ... ilman... radikaalia toivoa ... ei... *välttä* pulmaa, vaikka senkin merkeissä saattaa olla hyvä elää.Myös siihen sisältyy... ..itsetsilvontaa' (*mutilation*).”

Yhdyn Taylorin ajatukseen, ettei ”hyvistä” asioista ja niihin sitoutumisesta kummunnut kärsimys ja tuho tee niistä sellaisinaan epäpäteviä. Korostan kuitenkin Tayloria enemmän ”hyvän” suhteuttamista eri tilanteisiin ja olosuhteisiin sekä hyvän arviointia niissä.

Varauksettomammin yhdyn Tayloriin siinä, että voimme tuskin elää ”silpomatta itseämme”. Tuskin voimme jättää elämämme ja mahdollisuuksiemme piiriä täysin rajaamatta. Kenties emme kuiten-

⁴⁴⁷ Taylor 1989, 519-520. Vrt. Hyrck 1996. Sekulaarin humanismin puolustuksena ks. esim. Cantell 1996.

kaan ota ensimmäistäkään askelta edes arkisen askeesin taipaleella. Silloin emme kenties saa aikaan muuta kuin arkista yhdentekevyyttä.

Päämäärää kohden määrätietoisesti askeltavan inhimillisen pyrkimyksen prototyyppi on *filosofia*, ”rakkaus viisauteen”, jos se ymmärretään määrätyllä tavalla. Silloin se ymmärretään luonteeltaan juuri elämäntavaksi eikä yleisimpien totuuksien akateemisen abstraktiksi pohdinnaksi, jonka tulokset ilmaistaan ehkä logiikan symbolikielellä. Elämää ei kujitenkaan voi elää toiminnatta, elämättä. Mitään passiivista tapahtumien ”tuijottamista” ei filosofia ole, jos se ymmärretään ”rakkaudeksi viisauteen”. Aatehistorioitsija ja filosofi *Pierre Hadot* paikantaa filosofian jälkimmäisen tyyppin esikuviksi osan antiikin filosofiaa sekä kristinuskon niin sanottujen erämaan isien askeettisten harjoitusten aikaan saakka. Hadot’n mukaan perinne katkesi kirkon vahvistuessa instituutiona.⁴⁴⁸ Toisaalta hän paikantaa vastaavia pyrkimyksiä myös myöhemmältä ajalta esimerkiksi Kierkegaardin ja Nietzschen työssä sekä eksistentiaalifilosofiassa.⁴⁴⁹

Jos filosofia on elämäntapa, se viitoittaa harjoittajalleen etenemissuuntaa kohden syvenevää viisautta. Siksi filosofia on prototyyppi mille tahansa valikoivalle elämäntavalle. Sellainen koostuu keskeisesti *askesiksesta*, alituisesta harjoituksesta ja harjoittelusta. Sen keskeinen osa on harjoittajansa alituinen haaste voittaa oma itsensä.⁴⁵⁰ Filosofoita on erilaisia, ja kunkin niistä viitoittama etenemistie on erilainen. Silti niillä on keskeiset yhtäläisyytensä aina silloin, kun ne koskevat myös elämäämme eivätkä vain asioiden kaikkein yleisintä järjestystä tai ajattelun yleisimpiä formaaleja lainalaisuuksia.

En muuten kuvittele, että filosofian viitoittama harjoitus olisi tauotonta tai edes tiivistä. Urheilija saattaa omasta halustaan tai

⁴⁴⁸ Hadot 1995/1987, 126–144, 269–270, vrt. 32.

⁴⁴⁹ Emt., 147–178, 272.

⁴⁵⁰ De Monticelli 1997, Klemola 2002.

muista syistä – loukkaannuttuaan, menetettyään urheiluhalunsa, toimittuaan kyseenalaisesti – pitää tai joutua pitämään harjoitus- ja ottelutaukoja. Vastaavasti ajattelija tai tutkija saattaa ajoittain löytää itsensä ”autiosta maasta”, jossa ajatus ja kynä kieltäytyvät juoksemas- ta. Jos ajatus juokseekin, kynä kieltäytyy tottelemasta ainakaan niin hyvin, että syntyisi julkaistavaa. Elämäämme kohdistuessaan filoso- fian osoittama etenemistavan tyyppi on mielestäni joka tapauksessa omalla tavallaan yleispätevä.

Friedrich Nietzsche esitti monia kielteisiä arviointeja asketismista. Hän väitti esimerkiksi, että ”askeetti tekee hyveestä pakon”.⁴⁵¹ Toisaal- ta Nietzsche esitti toisenlaisia näkemyksiä. Niihin yhdyn lämpimäs- ti:⁴⁵²

”Askeetin voitto itsestään... – se on onnea ja ajateltavissa elävimmäksi vallantunteeksi (*Gefühl der Macht*). Se ei luultavasti ole maan päällä koskaan esiintynyt suurempana kuin... askeettien sielussa.”

”Kolme suurta askeettisen ideaalin iskusanaa ovat köyhyys, kuuliaisuus ja siveys. Milloin tahansa tarkastelemme kenen tahansa suuren, hedelmäl- lisen keksijähengen elämää lähempää, löydämme edelleen nuo kaikki kolme elementtiä ainakin jossakin muodossa.”

Tulkitsen Nietzschen tekstikohtia oman tekstimatkan viimeistä tai- valta varten seuraavasti. Aivan toisin kuin matkani alussa, minulle on nyt selvillä matkani luonne, sisältö ja päämäärä. En tarkoita, että tuo päämäärä sijaitsisi missään tiettyssä paikassa. Mikä tahansa päämäärä, johon tuollainen tie voi johtaa, on vain välietappi. Yh- den tien jälkeen on edessä toinen, mutta se on kenties ensimmäistä tietä yleisempi, abstraktimpi ja vaativampi. Sitäkin minun on vielä luonnosteltava, ennen kuin matkani tältä erää päättyy. Tietty määrä itsesilvontaa näyttää olevan väistämätöntä riippumatta siitä, missä

⁴⁵¹ Nietzsche MEN I.76, 84.

⁴⁵² Nietzsche MR, kohta 113, 103, Nietzsche GM III.8, 352.

määrin *vita comtemplativa* on kulloinkin mahdollista tai missä määrin *vita contemplativan* vaatiman tilan avaaminen ja pitäminen auki vaatii *vita activaa*.

Voimme hyvinkin asettaa tavoitteeksemme *vita activan* täyteiseksi tekemän sellaisen yksityisyytemme, jota meidän ei tarvitsisi pitää yllä julkisella toiminnallamme. Monessa tapauksessa asiat ovat kuitenkin toisin. Jotta meillä kuitenkin olisi tuollainen yksityisyys tai edes toivo siitä, meidän täytyy kenties pysytellä poliittisen toiminnan kentillä.⁴⁵³

Vapaus koostuu ihmisten yksityisyydestä suhteessa julkiseen toimintaan. ... Poliittinen toiminta (*politics*) koostuu vapaiden ihmisten julkisesta toiminnasta. ... Poliittinen toiminta ansaitsee runsaasti ylistystä. Se on vapaiden ihmisten kiinnostuksen kohde, ja sen olemassaolo on vapauden testi.”

”Poliittinen toiminta ansaitsee ylistystä... *master science’na*, korkeimpana taitona eikä välttämättömänä pahana. Se on ainoa... toiminta, joka tähtää kaikkien muiden... toimintojen viljelyyn... Poliittinen toiminta sivilisoi. Se pelastaa ihmiset... ongelmista, joissa... valtio... on... laiva julmalla merellä... Se sallii... meidän nähdä valtion... kohoavan kaukunkina äiti maan lujalta ja hedelmälliseltä kamaralta.”

Tässä yhteydessä monikollinen sana *politics* on siis mielestäni suomennettava juuri ”poliittiseksi toiminnaksi”. Kaikkein vähiten se on sitä ”kädet likaavaa” poliittisten johtajien ja yritysjohtajien ”politikointia”, jota tarkastelin tämän luvun alussa. Tässä on siis kysymys positiivisen ideaalin mukaisesta poliittisesta toiminnasta. ”Tosiasiallista” poliittista toimintaa on soveliasta arvioiden vertailla tuohon ideaaliin.

⁴⁵³ Crick 1993/1962, 18, 140. Saman tausta-arvion ja saman tendenssin havaitsen Whitella (2000) sekä hänen kommentoimillaan kirjoittajilla *George Katebilla* (käytettävissäni ei ole ollut hänen ajankohtaista tuotantoaan), *Charles Taylorilla* (etenkin 1989), *Judith Butlerilla* (esim. 1997) ja *William Connollylla* (esim. 1993, 1998).

Master science on Crickillä tarkoituksellisesti kaksimerkityksinen ilmaisu. Tarkoittaahan *science* sekä ”tiedettä” että ”taidetta”. Crick yhtyy perinteeseen, jossa *political science* on niin ”politiikan tutkimusta” kuin ”valtiotaitoa”. Sana ”valtio-oppi” on säilyttänyt nuo kaksi merkitystä. Ei ole väärin sanoa tässä yhteydessä, että *political science* on sekä kaikkien käytännöllisten tieteiden ensimmäinen että käytännön taidoista korkein. Jotta tämä pysyisi totena, poliittisen ja eettisen elimellinen yhteys on säilytettävä tai luotava, ellei sitä ole. Olen mielestäni antanut tässä teoksessani useampia kuin muutamia suuntaviittoja siihen, mitä tietä tulisi edetä.

XII Esikuvista elämän työhön

Tarkasteluni mukaan kysymys mahdollisuudesta vaalia hyvää tiivistyy hyvän suuntaisten mielialojen edistämiseen, vaalintaan tai ainakin sallimiseen. Varsinaisten hyvän suuntaisten, aikomuksellisten tekojen tekeminenhän on sellaisenaan poissuljettu tekopyhyyden uhkan vuoksi. Kysymys on vaalinnasta, joka suuntautuu alttiuteen ja herkkyyteen havaita hyvä kun se on tulollaan, muodostaa kuva ja käsitys kustakin sen episodista, pidättäytyä tulollaan olevan hyvän tukahduttamisesta sekä painaa mieleen hyvän kehkeytymisen episodi vastaisuuden varalle. Tällainen suhtautuminen hyvään on myös uskon ja vakaumuksen asia. Sen sijaan hän, joka näkee jokaisen hyvän teon takana altruismin kaapuun pukeutuneen itsekkyyden, ei usko tässä tarkoitetussa mielessä hyvän mahdollisuuteen. Hänelle minun on turha osoittaa sanojani. Hän ei edes piittaa siitä tietynlaisesta tiestä kotiin, jota koetan lopuksi viitoittaa. Päätän teokseni abstrahoituun hahmotukseen siitä reitistä, jota olen pyrkinyt viitoittamaan.

Maailmankatsomus mielessä

Lähdin liikkeelle tekstimatkilleni kohdistamalla jo alussa huomiota niihin erilaisiin mielialoihin, joiden välityksellä käsittelemme meihin kohdistuvia kontingensseja. Olen matkallani päätynyt käsitykseen siitä, millä tavoin minun tulisi kiteyttää matkani tulokset lähestyessäni päätepidettäni. Kiteytykseni aloitan korostuksin siitä, että yleisimpien suhtautumistapojemme voidaan katsoa lepäävän mielialaperustalla.

Vuosina 1833–1911 eläneen saksalaisfilosofin *Wilhelm Diltheyn* käsiälaa on ajatus, että henkilöiden maailmankatsomukset lepäävät juuri mielialaperustalla. Diltheyn mukaan maailmankatsomuksen perustoinen voi selvimmän havaita kunkin aikakauden merkkihenkilöistä. Vastaavalla perustalla lepäävä maailmankatsomus on Diltheyn mukaan silti jokaisella:⁴⁵⁴

”Tällä elävällä olennolla (ihmisellä, P.A.) osoittautuu olevan rakennettu... Hän on... erityisestä persoonasta koostuva luomus, johon on valettu tietty kokonaisuus siihen kuuluvine käsitteineen ja ihanteineen. Tuon rakenteen perustana on erityinen mieliala, erityinen perusmieliala (*Grundstimmung*). Sen syvyys ja omaperäisyys ratkaisee ensi kädessä ihmisen kohtalon.”

Kunkin ihmisen henkilökohtaisen maailmankatsomuksen on katsottu myös muodostuvan osin mielialatietä. Etappeja tuon tien varrella ovat tilanteet, joissa ihmiset avautuvat toisilleen ja sulkeutuvat toisiltaan, joutuvat hyväksymään oman haurautensa ja muiden haurauden, kohtaamaan oman rajallisuutensa ja muiden rajallisuuden ja kuolevaisuuden sekä kokevat onnea, toivoa ja epätoivoa, ärtymystä, täyteyttä ja

⁴⁵⁴ Dilthey WL, 33.

tyhjyyttä.⁴⁵⁵ Tuota tietä meistä tulee se oma itsemme, jonka tunnemme tai jonka ainakin oletamme tuntevamme. Samaa tietä muodostuu perusteita myös sille, kuinka muille rakentuu käsityksiä siitä, keitä ja millaisia olemme.

Muotoudumme aikuistuessamme yhä kiteytyneemmiksi henkilöiksi. Tuon prosessin myötä meille tulee ominaiseksi pikemmin tietty mielialarekisteri kuin millainen tahansa. Kullakin meistä on ominaista juuri tietty mielialojemme dynamiikka siirtymiseen mielialasta toiseen, mutta meille ovat ominaisia myös tietyt esteet joillekin tuollaisista siirtymistä. Rekisteri ja muutostaipumukset määrittävät sitä, minkä muut olettavat luonteeksemme, persoonallisuudeksemme ja temperamentiksemme. Samat seikat määräävät myös sitä, miten koemme itsemme.⁴⁵⁶ Nuo seikat määrittyvät osin myös sillä perusteella, että eri paikat, tilat ja olosuhteet ovat virittyneet meille mielialojamme ajatellen eri tavoin. Kysymys on esimerkiksi kotiseudustamme, kodistamme, pitkäaikaisesta työpaikastamme, toimialastamme, ammatistamme ja kutsumuksestamme, jos meillä on sellainen. Kysymys on myös taipumuksestamme hakeutua kohden sitä, mikä on tuttua ja turvallista tai toisaalta sitä, mikä on uutta, siihen asti kokemaamme verrattuna erilaista ja eksoottista.⁴⁵⁷

Mielialarekisterimme ja sen muutos- ja vaihtelutaipumukset liittyvät myös ajankokemukseemme. Sitä luonnehtii meille ominainen tapa kokea pitkästyneisyyttä, kiireisyyttä, nostalgiaa, kaipuuta, katkeruutta menneeseen nähden, pettyneisyyttä, tulevaisuudentoivoa tai huolta

⁴⁵⁵ Steinfath 2001, mt., 337. Esimerkkiajatuksena ihmisen rajallisuudesta ks. Pascal PS, miete 114, 69: ”Ihmisen suuruus on suurta sikäli että hän tietää surkeutensa.” Toisena käsityksenä ihmisen rajallisuudesta ks. Sartre EN, 584–590. Vrt. Bourdieu 2000, 130–131.

⁴⁵⁶ Bollnow 1956, 141–143, Watson 2000.

⁴⁵⁷ Bollnow, mt., 39–40.

tulevaisuudesta.⁴⁵⁸ Rekisteri ja muutostaipumukset saattavat olla riippuvaisia myös siitä, mitä ikäkautta elämme.⁴⁵⁹

Emme ole riippumattomia niistäkään mielialarekistereistä, joita meille tarjoutuu yhteiskunnassamme ja kulttuurissamme. La Rochefoucauld kirjoittaa paljon lainatussa aforismissaan:⁴⁶⁰

”On ihmisiä, jotka eivät olisi milloinkaan rakastuneet, elleivät he olisi milloinkaan kuulleet puhuttavan rakkaudesta.”

Emme voi ehkä kovinkaan vapaasti valita, millaisia mielialoja koemme ja ilmaisemme. Yhteiskuntaryhmät saattavat jopa olla niille tyypillisten mielialojen vankeja. Vastaavasti yhteiskuntaryhmien jäsenet saattavat ryhmälleen ominaisten mielialojen vuoksi olla tiettyjen maailmankatsomusten vankeja. *Pierre Bourdieu* (1930–2002) kirjoittaa:⁴⁶¹

”Sukupuolen, kulttuurin tai kielen suhteen yliherruuden alaiseen *habitukseseen* liittyviä mielialoja... ei voi siirtää syrjään yksinkertaisella tahdonaktilla, joka perustuisi vapauttavaan tietoisuuden heräämiseen. Henkilö, joka taistelee arkuuttaan vastaan, joutuu oman ruumiinsa pettämäksi, sillä ruumis kokee... halvauttavat tabut ja kehotukset palaamiseksi järjestykseen... . . . Symbolisen väkivallan... tehokkuuden ehdot on kestävästi kaiverrettu ihmisruumiisiin taipumuksina (*inclinations*). Ne... saavat ilmaisunsa ja ne koetaan tunteisiin tai velvollisuuksiin liittyvällä logiikalla, joihin usein sekoittuu kunnioitusta, tunneperäistä vihkiytyneisyyttä ja rakkautta... ”

⁴⁵⁸ Emt., 171–176.

⁴⁵⁹ Aristoteles RET, 1398a–1390b, 85–88.

⁴⁶⁰ La Rochefoucauld RMM, ajatelma I.136, 51. Vrt. Luhmann 1994/1982, 21–39.

⁴⁶¹ Bourdieu 2000, 179–180. Keskeisin mielialatermi Bourdieulla on tässä juuri *inclinations*.

Aikamme estetiikasta alkukuvien suuntaan

Aikanamme monet, vielä taannoin muulla tavoin hahmotetut ja ymmärretyt seikat ovat saaneet tiettyä esteettistä leimaa. Tämä koskee myös maailmankatsomusten kenttää. Siihen liittyy sävyltään esteettistenkin mielialojen tavoittelua ajatellen sitä, mitä on poliittinen toiminta ja elämä, mitä liittyy organisointiin ja johtamiseen ja mitä on vaadittava työltä ja elämältä yleensä. Vastaani on tullut valitella, että aikamme olisi estetisoitunut liikaa. Olen eri mieltä. Katson, että on estetisoitumista ja estetisoitumista. Tarkoitukseni on erottaa kyseenalaisesta estetisoitumisesta sen vaihtoehdot, jotka ovat kenties hyvinkin suotavia. Samoin olen eri mieltä sen ajatuksen kanssa, että aikakautemme korostaisi liikaa affektiivis-esteettisiä seikkoja. Itse asiassa esteettisten ja toisaalta affektiivisten, tunneperäisten ja mielialoihin liittyvien seikkojen kytkeytyminen toisiinsa ei ole mikään uusi ilmiö.⁴⁶² Mielestäni on hyvinkin perusteltua, että tietty esteettisyys kytketään ajassamme tiettyyn, tavoiteltavaan mielialaisuuteen, joka täyttää myös eettisyyden vaatimukset.

Poliittisella elämäalueella avainhenkilöitä ja ryhmittymiä koskevat mielikuvat korostuvat aikanamme varsin voimakkaasti. Organisaatioissa ja johtamisessa esteettiset tarkastelutavat on otettu samoin käyttöön.⁴⁶³ Pintapuolisia, monen suorastaan koomisina pitämiä ilmiöitä ovat monien ihmisten kiinnostus ulkonäöstään aina siihen saakka, että he korjauttavat sitä kerran toisensa jälkeen plastiikkakirurgisin

⁴⁶² Aihepiiriä tarkastelee mielestäni erittäin rikassisältöisesti Krohn 1965/1955, joka esittää myös katsauksen esteettisen ajattelun historiaan. Hän tutkii niin perinteisiksi katsomiaan kuin uudempiä ”esteettisen” ilmenemismuotoja. Edelliset hänellä ovat ”yksinkertaisesti kaunis”, ”sulo”, ”arvokas”, ”ylevä” (Kantin *erhaben*, englannink. *sublime*), ”traagisuus” ja ”koomisuus”. Jälkimmäiset ovat ”luonteenomainen” (karakteristinen, ainutlaatuinen), ”tyyllitelty”, ”ruma”, ”aistillis-esteettinen” (esim. kiihdyttävä, viehättävä, rehevä, kukoistava, eleganti, joista kaikkia voitaneen pitää ajallemme tyypillisinä), ”melankolia”, ”iloisuus” ja ”jokapäiväisyys”.

⁴⁶³ Koivunen 2003.

toimenpitein, harjoittavat ”ruumiinrakennusta” *body-buildingina* tai antavat panna toimeen erilaisia, kenties hyvinkin laajoja ruumiinsa lävistys-, typistys- tai koristelutoimenpiteitä.

Nykytyön imagopolitiikkaa. Paitsi että moni nykytyöelämän puurtaja hallinnoi mittavaa projektiportfoliota, monella on myös henkilökohtaisten ansioidensa portfolio, eikä tämä koske enää vain mannekiineja ja näyttelijöitä, vaan myös yliopisto-opettajia. Suomessakin ovat yleistyneet maassamme kaksi vuosikymmentä sitten tuskin tunnetut ammatillisen elämäntulon esitykset, *curriculum vitae*’t, *résumé*’t eli *Lebenslauf*it. Yliopistotutkijoiden ja -opettajien ansioluetteloita on saatavissa ”webin” elektronisista tietokannoista. Kukapa ei haluaisi olla hyvin laaditun CV:nsä tai suoritustensa portfolion mittainen ja arvoinen.

On julkaistu kirjallisuutta, jotta osaisimme johtaa itseämme niin kuin yritysjohtajat organisaatioitaan ja alaisiaan, ja silloin soveltaen samanlaisia ajattelun välineitä.⁴⁶⁴ On jopa syntynyt kirjallisuudenhaara, joka auttaa nykyihmisiä muodostamaan itsestään myyvän tuotemerkin.⁴⁶⁵ Toisaalta tuotemerkkien, ”brändien”, ylivalta on herättänyt varsin voimakkaan vastareaktion.⁴⁶⁶ On myös yleistynyt tapa kutsua avainhenkilöitä aikakautemme ”ikoneiksi”. Yhdysvalloissa tuollainen ”ikonisointi” on erityisen yleistä, mutta sana esiintyy tuossa käytössä myös suomalaisessa viestinnän kielessä. Sen lisäksi alati ”näpätylemme” ikoneita tietokoneella työskennellessämme.

Esteettisyyttä pelkäämättä. Estetisoivat painotukset olivat erittäin voimakkaita *Friedrich Nietzschen* työssä. Nykyelämämme estetisoituminen selittää osaltaan hänen työnsä saamaa nykyhuomiota. Lähellä omaa aikaamme keskeinen aihepiiriin kirjoittaja oli *Michel Foucault* (1926–1984).

⁴⁶⁴ Esim. Kurtén 2001, joka on mielestäni aihepiirinsä parhaimmistoa.

⁴⁶⁵ Spillane 2000. Tarkistin, että markkinoilla on teoksia myös esimerkiksi sellaisista aiheista kuin *be your own brand* sekä *the personal branding phenomenon*. Kunnianarvoisa tutkimus merkkitarvareista (Kaskimies 1970/1958, 21, alkuperäiset kursivoinnit) muistuttaa: ”Merkkitarvare on kokonainen monopoliohjelma pienoiskoossa.” Aikakautemme on siis tekemässä meistä eräänlaisia oman itsemme monopolisteja.

⁴⁶⁶ Klein 2001/2000.

Viimeisissä töissään hän tarkasteli kristinuskon aikoja täpärästi edeltäneitä kreikkalaiskirjoittajia kehitellen omia käsityksiään ihmisestä itsensä muotoilijana. Hänen tärkein sovelluksensa oli tuolta osin hänen oma elämänsä. Siihen kuului myös kaikki se, minkä hän sen varrella voitti muotoutuakseen siksi omaksi itsekseen, joka hänestä lopulta tuli. Foucault ei Nietzscheä vähempää pyrkinyt tietoisesti tekemään omasta elämästään itse luomaansa oman elämäntapansa mukaista taideteosta.

Kaukaisempia esteettistä ikonisuuttamme koskevan ajattelun juuria työntyy aikaisemmin viittaamaltani Pindarokselta hänen tunnetuimman tekstifragmenttinsa mukaisella periaatteella ”tule siksi mitä olet oppinut”. Se mikä on opittu, on kuva siitä, mihin ”oppineen” pyrkimys kohdistuu ja suuntautuu. Hieman myöhäisempiä juuria juontuu Platonilta. Hänen ”alkukuvia” koskevien käsitystensä kautta muodostuvat ajatusyhteydet ”ikonisuutena” tunnettuja ilmiötä koskeviin uudempiin käsityksiin.

Kuva-aihepiiri kytkeytyy tiedonaloista myös semiotiikkaan ja nykyesteetiikkaan. Sen osa on samoin ajatus ihmisestä olentona, joka vaeltaa kohden ”alkukuvaansa” tai ideaalista itseään koskevaa oman itsensä ikonikuvaa. Tuon vaelluksen ivamukaelmat ajassamme ovat ”brändättyjä”, itseään myyviä ”menestyjiä”, jotka ovat tuskin muuta kuin omien suoritustensa ja hankkeidensa ”portfolioita”. He ovat vääristyneitä heijastuksia esteettistä ikonisuuttamme koskevasta maailmankatsomuksellisesta ja teoreettisesta perinteestä. Nykyiset pintailmiöt ovat mielestäni *Karl Marxin* viittaamia historian toistumia, jotka ovat farssimukaelmia verrattuna alkuperäiseen traagiseen tapahtumien kulkuun.

Kuinka kuvia, kuvallisuutta ja ikonisuutta voisi lähestyä? Lähden liikkeelle Platonista. Hänen mukaansa ihminen on ”alkukuvan kuva”, *eikon* eli ”ikoni”.⁴⁶⁷ Platon katsoi ylipäätään, että ”maailmankaikkeus on jonkin esikuvan jäljennös”.⁴⁶⁸ Kristinuskon tunnustukseen puolestaan kuuluu muun muassa se, että Kristus on *eikon tou Theou*, ”Jumalan ikoni”.⁴⁶⁹ Platonia kahdeksansataa vuotta myöhemmin bysanttilaiset kreikkalaisajattelijat antoivat tarkastelutapaan oman lisänsä. Heidän mukaansa ihmisen haasteena oli edetä yhä pidemmälle kohden häntä koskevan alkukuvan ”kaltaisuutta” tullakseen yhä paremmaksi ikoniksi suhteessa oman itsensä alkukuvaan.⁴⁷⁰

Yleisemmin voidaan sanoa, että ihminen kuten mikä tahansa muu kuva ”pakotetaan” esiin käytetystä aineesta. Ihmisen tapauksessa ”taiteilijana” on ihminen itse. *Agnes Heller* luonnehtii asiaa seuraavasti:⁴⁷¹

”Itse’ osoittautuu... raaka-aineeksi ja samalla... taiteilijaksi, joka muokkaa raaka-ainetta... asettamansa päämäärän mukaisesti.”

⁴⁶⁷ Tästä klassisimmin perusmallina tai ”klassisimin klassisismina”, ks. Heidegger EM/IM, 140–141. Platonin tarkastelun keskiössä oli asia, jota hahmottaa kreikan kielen sana *idea*. Platonilla *idea*, toisinaan myös *eidōs*, on sitä, mitä kukin seikka on puhtaimmillaan, eli lähinnä tuon seikan ”olemus” tai ”substanssi”, *ousia*. Esimerkiksi ihmistä koskee Platonilla tietty ihmisen idea. Kukin konkreettinen seikka, kuten kukin yksittäinen ihminen, sijoittuu Platonilla sanan *eidolon* alaan. Jos *eidolon* on myönteinen, hyvä, edustava ja oikeaan osunut ”kuva” ideasta, se on *eikon*, sanasta *eikein*, ”muistuttaa”. Silloin vallitsee kuvatun seikan *meteksis*, ”osallisuus”, vastaavaan ideaan. Mikäli *eidolon* on sen sijaan kielteinen ja huono kuva, se sijoittuu sanan *fantasma* alaan. Silloin *eidolon* on kelvoton ja huono kuva, ”irvikuva” tai ”hourekuva”, ja se jää tavallaan osattomaksi suhteessa kysymyksessä olevaan ideaan. Platonin laajassa tuotannossa esiintyy näistä kysymyksistä kuitenkin jossakin määrin erilaisia käsityksiä. Ks. Beardsley 1966, 30–53.

⁴⁶⁸ Platon, *Timaios*, 29a.

⁴⁶⁹ 2. Kor. 4:4.

⁴⁷⁰ Konstantinou 1966, Kavarnos 1987/1973. Barasch (1992) viittaa klassikkokirjoittajista etenkin p. *Johannes Damaskolaiseen*, suomenn. *Ikoneista* (1986).

⁴⁷¹ Heller 1990, 9. Heidegger IM, 204–205, rinnastaa toisiinsa kielen työstämisen runoudella, kiven työstämisen rakentamisessa sekä *polis*-paikan ”poliittisen” työstämisen sillä seurauksella, että historia alkaa kehkeytyä. Vrt. samoin Foucault SS sekä Jackson 1999.

Ihminen määrittyy bysanttilaisessa ajatteluperinteessä tavalla, joka poikkeaa huomattavasti useimmista meille tutuista tavoista. Hän määrittyy yhdeksi kolmesta kuvalajista, joista jokaista luonnehtii seuraava:⁴⁷²

”Jokainen kuva paljastaa salattua ja saattaa sen ilmi. ... Kuva on keksitty ohjaukseksi salattuun, ilmoitukseksi siitä ja sen tunnetuksi tekemiseksi... ..ja... hyödyksi, hyväksi teoksi ja pelastukseksi, niin että kun asiat esitetään julkisesti, saisimme tuntee salatun ja oppisimme halajamaan hyvää mutta karttamaan ja vihaamaan pahaa.”

Bysanttilaisen perinteen mukaan ikonit maalataan *käännettyyn perspektiiviin*. Tästä johtuu ikonin erityinen ”tarjoutuminen” katsojalle. Tarjoutuminen on tässä yhteydessä vahva, asiaa valaiseva visuaalinen kuvio. Käännetty perspektiivi on samoin varsin tavallinen huomattavassa osassa modernia taidetta. Vastaavasti sillä on taideteoreettista merkitystä niin ajatellen vanhaa taidetta kuin nykytaidetta.⁴⁷³

Kuva joka tarjoutuu. Länsimaiselle katsojalle tutuimmat kuvat on laadittu niin sanottuun *viivaperspektiiviin*. Tuo perspektiivi on monelle tuttu kouluajoilta. Sitä sovellettaessa viivat kohtaavat jossakin kuva-alan takana. Koska viivaperspektiivistä tuli renessanssin ja 1800-luvun välisenä aikana vallitseva sovinnassääntö, se ilmenee monelle katsojalle ”luonnollisena” ehtona ”näköisyydelle”. Taiteentutkimuksessa on kuitenkin korostettu sitä, että juuri viivaperspektiivi luo illuusioita, vaikutelmia siitä, että on kysymys jostakin ”todellisuudesta”. Taiteentutkimuksessa on vastaavasti väistynyt se käsitys, että *käännetyn perspektiivin* soveltaminen johtuisi taitamattomuudesta tai primitiivisyydestä. Sen sijaan on kysymys viivaperspektiivistä poikkeavista kuvaamisen säännöistä.

Niin sanottu katoamispiste on käännettyä perspektiiviä soveltaen laaditussa kuvassa sen edessä kuvan ulkopuolella. Joissakin tapauksissa käännettyä

⁴⁷² Ks. p. Johannes Damaskolainen, mt., 84–86. Kaksi muuta kuvalajia p. Johanneksella ovat ”luonnollinen kuva” sekä ”Jumalassa oleva kuva siitä, mitä hän aikoo tehdä” eli hänen tahtonsa.

⁴⁷³ Arnhem 1969, 197–198, Kotiranta 1997, Nyberg 2001.

perspektiiviä on sovellettu myös siten, että eri kohdilla kuvassa on eri katoamis pisteet kuvan edessä.

Viivaperspektiivi sallii meidän esimerkiksi nähdä samanaikaisesti vain kaksi suorakulmion muotoon rakennetun talon neljästä sivusta. Käänteistä perspektiiviä sovellettaessa sen sijaan saatamme nähdä noita sivuja kolme, jos rakennus on kuvassa tuollaisen näköalan mahdollistavassa asemassa. Tämä selvittää hyvin sitä, mitä tarkoitetaan ikonikuvan ”tarjoutumisella” katsojalle. Huomattakoon kuitenkin, että uskonnonharjoitusta varten on ikoneja maalattu myös perspektiivipiirustuksen sääntöjä soveltaen. Ikoneja on samoin maalattu yhdistäen käännettyä perspektiiviä ja perspektiivipiirustusta. Tuollainen yhdistelmä on esimerkiksi maailman tunnetuimpiin ikoneihin kuuluva *Andrei Rublevin* ”Pyhä kolminaisuus”.

Käänteinen perspektiivi on tärkeä tehokeino myös silloin, kun uskonnollinen ikoni koostuu kasvokuvasta. Tuollainen kuva ”katsoo” ikään kuin läpitunkevammin katsojaansa kuin viivaperspektiiviin piirretty tai maalattu kuva. Käsittääkseni jotkut katsojat ovat kokeneet tuon katsomisen jopa ahdistavaksi ja pistäväksi ”tuijotukseksi”, joka seuraa katsojaa, vaikka tämä vaihtaisi paikkaansa suhteessa kuvaan. Juuri tämä kuuluu vastaavan maalaus- ja piirustustekniikan tarkoituksiin.

Käänteiseen perspektiiviin maalattu tai piirretty kuva tavallaan tempaa katsojan sisäänsä. Koska viivaperspektiivin kannalta ”kauempana” olevat kohteet ovat käänteistä perspektiiviä sovellettaessa usein suurempia kuin ”lähellä” olevat kohteet, voidaan päätellä, että katsojan oletettu ja ”aioittu” sijoittumispaiikka on kuva-alan sisällä jossakin sen takaosassa.

Käänteiseen perspektiiviin maalatun tai piirretyn kuvan ominaisuuksiin kuuluu myös se, että se on toisessa mielessä itseriittäinen kuin perspektiiviin piirretty vastineensa. Tämä perustuu juuri siihen, että katoamis piste sijoittuu käänteistä perspektiiviä sovellettaessa kuva-alan eteen.

Semiotiikan klassikon ja pragmatistifilosofin *C. S. Peircen* luonnehtimassa *ikonisuuden* ilmiössä on kysymys kuvalla toteutetusta approksimaatiosta suhteessa kuvattavaan. Symbolin ja indeksin ohella ikoni esiintyi Peircellä yhtenä kolmesta merkkilajista. Symbolin suhde siihen, mistä se on merkki, on satunnainen, kuten kirjainmerkki ”a”. In-

deksi on osa kysymyksessä olevaa ilmiötä, kuten metsän ylle kohoava savu palamisprosessin osana viittaa siihen, että se kohoaa palavasta tai kytevästä tulesta. Ikoni on ikonisena merkinä jotakin sellaista, joka joidenkin konventioiden sovinnaisääntöjen nojalla tavalla tai toisella vastaa, kuvaa tai tulkitsee kohdettaan.

Peirce tunsi myös bysanttilaisen ikonia koskevan käsityksen. Niinpä hänelläkin kuva ilmaisee kuvatun mahdollisuuksia kehittyä joko myönteiseen suuntaan eli ikonisen kuvansa kaltaiseksi tai toisaalta kielteiseen suuntaan, ikonisesta kuvastaan poikkeavaksi ja siksi vääristyen. Kuvatun ja kuvan välisen eron ylittyessä katsojan mielessä ikonisen kuvan merkinkaltaisuus Peircen mukaan hälvenee.⁴⁷⁴

Venäläinen semiootikko *Boris Uspenski* on tarkastellut sanallisen ja kuvallisen ilmaisun välistä isomorfismia, samanmuotoisuutta ja vastaavuutta, ajatellen kummankin ilmaisutavan muotoja ja muotokieltä. Uspenski kutsuu kuvallisen ilmaisun viivaperspektiivin vastinetta sanallisessa ilmaisussa *ulkopuoliseksi näkökulmaksi* ja käänteisen perspektiivin vastinetta *sisäpuoliseksi näkökulmaksi*.⁴⁷⁵ Otan esimerkin omasta tieteenharjoittajan toiminnastani. Useimmiten en rohkene luopua siitä sovinnaisäännöstä, ettei tieteellisessä tekstissä käytetä yksikön ensimmäistä persoonaa. Englanninkielisessä tekstissä niin tehdään selvästi useammin kuin mitä rohkenevat tehdä omasta uskottavuudestaan epävarmat suomalaistutkijat. Suomalaiseen käytäntöön kuuluu, että tieteenharjoittajan on esiinnyttävä ”kenenä tahansa”. Sen sijaan tässä teoksessani näkökulmani on huomattavalta osin sisäpuolinen ja perspektiivini sikäli yhdistelmä ”viivaperspektiiviä” ja ”käännettyä perspektiiviä”. Viljelen vastaavasti varsin runsaasti yksikön ensimmäistä persoonamuotoa.

⁴⁷⁴ Peirce 1932, 2.276, 157, vrt. Nöth 1985, 111.

⁴⁷⁵ Uspenski 1991/1970, 194–255.

Kun edetään tarkastelussa, jossa ikonikuva on tarkastelua organisoiva teema, on tärkeää tähdentää, että bysanttilais-kreikkalais-venäläiselle kulttuuripiirille on ollut ominaista esteettisyyden vaalinta myös eettisyyden piiriin kuuluvien ilmiöiden yhteydessä.⁴⁷⁶ Alkuaan Bysantista omaksutun perinteen venäläinen tulkinta korosti vielä esikuvaansa voimakkaammin kaikkea sitä, mikä on esineellisenä ja aistimellisena kuultavissa, nähtävissä, tunnettavissa ja kosketeltavissa.⁴⁷⁷ Venäläistulkinnassa korostus on samoin ollut esteettislähtöisillä kokemuksilla ja mielialoilla eikä sen sijaan asiasisällöillä.⁴⁷⁸ Ero on erityisen selvä juutalaisuuteen ja islamiin, jotka ovat taipuvaisia *ikonoklasmiin*, kuvainsärjentään tai -raastamiseen. Ikonoklastinen kautensa oli tosin myös Bysantilla. Myös luterilaisuus pietistisine perinteineen on ollut esteettisesti köyhdytettyä. Tästä ei pohjoismainen ilmaisun niukkuuden perinne jätä mielestäni suurempaa epäilystä.⁴⁷⁹

Bysanttilais-kreikkalaisen ja venäläisen perinteen ikonit ovat ennen kaikkea alku- ja esikuvia ihmisille. Tarkasteltaessa ihmistä eräänlaisena itsensä ja oman elämänsä ikonina on tuotu esiin se mahdollisuus, ettei hän kenties etenekään kohden ikonista alkukuvaansa. Häntä saattaa päinvastoin uhata liukuminen kohden suoranaisen ”pahuuden ikonin” mukaista alkukuvaa.⁴⁸⁰ ”Hyvyyden” ja ”pahuuden” mielialat sijoittuvat yhtäältä ”hyvään” tai toisaalta ”pahaan” alkukuvaan. Kumpikin niistä on samalla ihmisen vaelluksen mahdollinen malli. On kontingenttia, kumman mallin suunnassa hän vaeltaa tai miten hän kenties poikkeaa kumman tahansa mallin suuntaiselta tieltä malleista toisen suuntaan.

⁴⁷⁶ Zernov 1963, 39, 78, Likhachev (Lihatšev) 1998, 40.

⁴⁷⁷ Fedotov 1966, 355–356, Woodhouse 1998, 47.

⁴⁷⁸ Smolitsch 1953, 135.

⁴⁷⁹ Vrt. Passinmäki 2002.

⁴⁸⁰ Kirjallinen esimerkki on Gogolin pitkä novelli *Muotokuva* (alkuper. 1842).

Semioottinen ikoninen merkki, mukaan lukien bysanttilainen ikoni, tekee havainnolliseksi ihmistä koskevan kontingenssin tärkeitä piirteitä. Niihin kuuluu se edellä mainitsemani seikka, että ihminen saattaa kehittyä oman ikoninsa viitoittamaan ideaaliseen suuntaan, mutta toisaalta tuo kehityskulu saattaa jäädä toteutumatta. Hän saattaa jopa muuttua aivan päinvastaiseen suuntaan.⁴⁸¹ Ihmisen henkilökohtaista kehkeytymistä luonnehtii kontingenssina ”niin tai näin” -ominaisuus eli hänen mahdollisuutensa niin hyvyyteen kuin pahuuteen. Hänestä saattaa ääritapauksessa tulla joko hyvän ja hyvyyden tai pahan ja pahuuden ikoni.⁴⁸²

Pahuuden ja hyvyyden tutut ikonit. Mikäli edellä esittämäni jää vielä vieraaksi, pyydän lukijaa miettimään, kuinka monta inhimillisesti esimerkiksi piirrettä hän liittää esimerkiksi *Adolf Hitleriin*. Kuitenkin tuo Johtaja piti sentään niin lapsista kuin koirista, oli tiukka vegetaristi, absolutisti ja tavallisen hauska seuramies ja rakennuttipa hän Saksaan vielä varsin tiheän moottoritieverkonkin. Oletan, että lukija on kuitenkin yhtä mieltä siitä, että Hitler on ansaitusti eräs ”pahuuden ikoneista”.

Toisaalta kiinnitän huomiota siihen, että huolimatta piirteistään ”hyvyyden ikoneina” esimerkiksi Gandhi tai äiti Teresa olivat ihmisinä varsin särmikkäitä. He eivät päästäneet avustajiaan ja johdettaviaan helpolla.

Julkisuuden henkilöiden nimeämisessä ”aikakautemme ikoneiksi” tulevat kysymykseen kaikki aikakautemme esteettiset tyyli- ja tyylilajit. Jos esimerkiksi laulaja Madonna nimetään tuolla tavoin, samalla aktivoituu niin kaupallisen viihdekulttuurin kuin uskonnollisen kulttuurin merkityssisältöjä, jotka ovat niin esteettisiä kuin affektiivisia, emotionaalisia ja mielialoihin kytkeytyviä. Koomisiakin tyyli- ja vaikutelmia syntyy samalla.

Kirjailijat ovat mielestäni tavoittaneet asiasta oleellisimman. Kehotan perehtymään esimerkiksi Gogolin novelliin ”Kuva”, venäjäksi *Portret*, tai Oscar Wilden *Dorian Grayn muotokuvaan*.

⁴⁸¹ Peirce, m. kohta: ”A possibility alone is an Icon purely by virtue of its quality...”, ”Mahdollisuus paljaaltaan on ikoni yksistään laatunsa vuoksi...”

⁴⁸² Ks. Gogol 1980/1842, Wilde 1963/1891. Dostojevskistä ks. Othman 1987, 205–210.

Dostojevski kuljettaa kirjallisessa tuotannossaan ajatusta ihmisen ikonisuudesta aina henkilöhahmojensa nimiä myöten. Esimerkiksi *Riivaajien* päähenkilöistä Stavroginin sukunimi juontuu kreikan kielen sanasta *stauros*, ”risti”. Kiistatta Stavrogin joutuu romaanissa kantamaan ristiään, aina lunastuskuoleman tyyppiseen itsetuhoonsa saakka. *Idiootissa* puolestaan murhaaja Rogožinin etunimi on Parfen, joka juontuu ”neitsyyttä” tarkoittavasta kreikan kielen sanasta. Parthenios on myös vanha kreikkalainen miehennimi, joka on samaa juurta. Rikoksen ja rangaistuksen Raskolnikovin sukunimi viittaa *raskolnikeihin*, ”vanhauskoisiin”. Kirjaimellisesti *raskol* viittaa rikkomiseen ja hajoittamiseen.

Omaan itseensä viittaavan ikonisen merkin edessä ihminen kohtaa mahdollisuutensa pelivaranaan tulla siksi mitä hänestä suinkin voi tulla, olipa kysymys suurimmasta hyvästä, mihin hän saattaa päästä, tai suurimmasta pahasta, mihin hän saattaa vajota. Hän saattaa ymmärtää ja kyetä tulkitsemaan tuota ikonista merkkiä tai jäädä ymmärryksettä ja tulkintakyvyttömäksi. Vastaavasti hän saattaa jättää ”pelivaransa” hyvään käyttämättä. Vaikka hän yrittäisikin sitä käyttää, hän saattaa epäonnistua tai toisaalta menestyä, ajoittain edistyä mutta sitten taantua, mutta kenties jälleen päästä eteenpäin tiellä kohden omaa itseään koskevaa ikonista ideaalikuvaansa. Toisaalta häneltä saattaa jäädä havaitsematta myös pelivaransa pahaan. Jos niin käy, sitä emme pitäne kielteisenä seikkana.

Hahmottelemani käsitykset kytkeytyvät osaltaan niin sanotun *narratiivisen etiikan* aihepiiriin.⁴⁸³ Vastaavaa asetelmaa voi hahmotella seuraavalla tavalla ja siinä määrin yleisesti, että luonnehdinta kattaa myös sen tarkastelun, jonka itse toteutan.⁴⁸⁴ *Toimijalla* olkoon tiettyä harkinnanvaraa määrätyn *toiminnan* harjoittamiseen. Olkoon toimija vihkiytynyt jonkin *päämäärän* saavuttamiseen joillakin käytettä-

⁴⁸³ Tämä on yksi MacIntyren (1985/1981) keskeisimmistä päätelmistä siitä, millainen eettinen suuntautuminen olisi suotavaa. Vrt. Taylor 1989, 47–48.

⁴⁸⁴ Yhdyn Cottinghamin (2003, 108) käsitykseen siitä, ettei pelkkä eettisyyden *muodollinen* narratiivinen luonne ole sellaisenaan mikään ratkaisu eikä tae ”kerrotun” eettisyyden pätevydestä. Oleellista on sen sijaan, *mitä* puetaan narratiiviseen eettiseen muotoon.

vissään olevilla *keinoilla* ja tapahtukoon toimijan pyrkimys joissakin määrätyissä *toimintayhteyksissä*. Olkoon jokin tietty asiantila *legitiimi*, oikeutettu, ja *vaarantakoon* tuosta asiantilasta poikkeaminen kysymyksessä olevat tärkeät seikat.⁴⁸⁵ Katson, että olemisemme on kirjattu ja kirjautuu jatkuvasti myös muualle kuin rationaaliseen harkintaamme ja yhteisöllisyyteemme, muistiimme sekä siihen, mitä voimme palauttaa mieleemme ilman ulkoisia apuvälintä tai niihin luottaen. Olemisemme on kirjattu ja kirjautuu jatkuvasti myös ruumiillisuuteemme ja olemisemme ajassa sekä paikassa ja tilassa.⁴⁸⁶

Oman elämämme tarinan tyylitellyt ääripäät ovat yhtäältä pyhimys- ja kärsimystarina ja toisaalta kertomus taukoamattomasta, raa'asta ja pirullisesta konnuudestamme. Useimpien elämä sijoittuu ääripäiden väliin, eri vaiheissaan milloin lähemmäs edellistä, milloin lähemmäs jälkimmäistä ääripäätä ja lisäksi siten, että siinä saattaa olla rinnatusten menossa juonteita, jotka asemoituvat eri tavoin suhteessa ääripäihin. Mielestäni mitään selvää vastausta ei ole kysymykseen siitä, kuinka suuret riitasoinnut tulevat kysymykseen eri juonteiden kesken. Saattoihan raa'at lapsuudenkokemuksensa keskitysleirivangeilla maksattava julminkin kiduttajakersantti olla mitä sovinnaisiin ja hellin perheenisä vapaa-aikanaan ja mitä lupsakoin seuramies ystäviensä keskuudessa.⁴⁸⁷

Tienhaarassa: kuvasta etäämmäs tai kuvaa kohti. Ajatellaanpa tilannetta, jossa henkilöllä olisi tilaisuus pelkän ansainnan merkeissä ohjata vastuullaan oleva organisaatio syrjään sen varsinaisista tieteellisistä, taiteellisista tai uskonnollisista perustehtävistä. Ellei hän kuitenkaan ole virittynyt maailmankatsomukseltaan eikä muutenkaan tuollaisen havittelun suunta-

⁴⁸⁵ Ks. Bruner & Kalmar 1998.

⁴⁸⁶ Vrt. Mellor & Shilling 1997.

⁴⁸⁷ Cottingham (2003, 24) kiistää, että tuollaisella hahmolla voisi olla hyvä elämä. Samoin hän (emt., 27–28) epäilee, että hahmo ennen pitkää menettää joko kiduttajankykynsä tai kykynsä elää sovinnaisista perhe-elämää.

siin mielialoihin, häneltä jäävät tekemättä ne epäeettiset teot, joilla hän suuntaisi vastuualueensa sen kannalta tuhoisasti.

Sama koskee tilannetta, jossa henkilö haluaisi toisen henkilön toimivan jollakin tietyllä tavalla. Jos edellisen henkilön maailmankatsomus ja hänen siihen liittyvät mielialansa eivät johda häntä ehkä edes harkitsemaan epäeettisiä toimintatapoja kuten tuon toisen alistavaa häirintää ja henkisesti väkivaltaista uhkailua ja pelottelua, jotakin kiistatta pahaa jää onneksi tapahtumatta. Kummassakaan tapauksista henkilö ei etäänny itseään koskevasta myönteisestä ideaalikuvaansa eikä etene kohden vastaavaa kielteistä kuvaansa. Tosin hän ei sen enempää etene kohden myönteistä kuvaansa.

Ajateltakoon toisaalta tilannetta, jossa henkilöllä on tilaisuus ohjata organisaatio kohden tieteellisen, taiteellisen tai uskonnollisen ”aukeamista” joko entistä avoimemmaksi tai organisaation avautumista uudelleen, jos sulkeutuminen on päässyt tapahtumaan. Mielestäni häntäkin ajaa silloin perusteltuihin valintoihinsa ja tekoihinsa hänen mielialapohjainen maailmankatsomuksensa. Suorastaan toivon, että hänen maailmankatsomuksensa pidättelee häntä siten, ettei hän aja tuota ”aukaisemista” epäeettisillä tavoilla. Mikäli niin ”aukaisemiseen” tähtäävä etenemissuunta kuin menettelytavat ovat eettisesti nuhteettomat, henkilö etenee kiistatta kohden myönteistä ideaalikuvaansa, alkukuvaansa, ”ikoniaan”.

Matkalainen kurottautuu kuvaansa kohden

”Matkalaisuus” on jo tämän teoksen alussa käyttöön ottamani figuuri, kielellinen kuvio. Estetisoituneen aikakautemme tarjoamilla aineksilla olen koettanut tehdä ymmärrettäväksi matkan suuntaa. Nyt jatkan matkasuunnan ja matkanteon aihepiirien yhdistämistä toisiinsa.

”Modernin”, ”postmodernin” ja ”transmodernin” aikamme monien teemojen kannalta on korostettu 4. vuosisadan kreikkalaiskirjoittajan *p. Gregorios Nyssalaisen* merkitystä. Tämä niin sanottuihin kappadokialaisiin kirkkoihin luettu hahmo pohti niin ihmispersoonan ja ihmisen vapauden kuin ihmisen olemisen ja hänen elämänpolkunsa kysymyksiä. Niinpä ei ole ihme, että ihmisen vapautta, persoonaa ja

ihmisen vaellusta koskevien käsitystensä nojalla p. Gregorios on luettu eksistentiaalisen filosofian edeltäjiin.⁴⁸⁸ Koska oma tarkasteluni on ollut varsin vahvasti eksistentiaalifilosofian kyllästävä, kysymys ei ole satunnaisista yhteyksistä. Niinpä ei p. Gregorioskaan tule vastaan satunnaisena kulkijana.

P. Gregorioksen ihmiskäsitys tiivistyy kreikan kielen sanaan *epektasis*, ”eteenpäin kurottautuminen”, ”epektaasi”.⁴⁸⁹ Avainilmaus kuuluu: ”Jättäen mielestäni sen, mikä on takanapäin, ponnistelen sitä kohti, mikä on edessä”.⁴⁹⁰

**”En de, ta men opiso
epilanthanomenos tois de
emprosthēn epekteinomenos.”**

Epektaasissaan, ”kurottautumisessaan”, ihminen vaeltaa vaeltamistaan ja lähtee pysähdyttyään yhä uudelleen liikkeelle, mikäli hänen matkansa ja sen päämäärä sitä edellyttävät. Hän lähtee yhä uudelleen matkaan, vaikkei voi tietää, saavuttaako koskaan päämääräänsä. Hän ei jää paikalleen, vaikka tietäisi, ettei ehkä koskaan saavuta tuota päämäärää. Sikäli ettei elämäntyö toki koskaan tule valmiiksi sen enempää kuin elämä itse, hän ei tosiaan koskaan sinänsä pääse-

⁴⁸⁸ Ks. v. Ivánka 1990, 168–169, de Boer 1968. Vastaavia viittauksia tekee Meyendorff (1959, 279–310) 14. vuosisadan kreikkalaisajattelijaa p. *Georgios Palamasisiin*, jonka ajatuksia en kuitenkaan rakenna tarkasteluuni. Ks. myös Runciman 1968, 129.

⁴⁸⁹ Vrt. Meredith 1999, 18–19, 22, sekä Annala 1993, 120–129.

⁴⁹⁰ Fil. 3:13. Kreikankielinen teksti, ks. Nestle-Aland 1993; ks. myös Rienecker 1992. Avainsana on *epekteinomai*, lähinnä ”kurottautua eteenpäin”.

kään perille. Toisaalta hän käyttää mahdollisuutensa eikä lyö niitä laimin.⁴⁹¹

Epekteasia muistuttavat tai vastaavat monet kielelliset kuviot ihmiselämästä kontingenttina ”niin tai näin” -olemassaolona tyhjän päällä, epävarman päälle rakentamisena ja päättymättömänä matkana ilman suuntaa rannattomalla merellä. Tuollaiset figuurit ovat tavallisia ajattelun eri aloilla:⁴⁹²

”Ahdistusta voi verrata huimaukseen (*svimmelhed*). Sitä, jonka silmä sattuu suuntautumaan alas ammottavaan syvyyteen, alkaa huimata. ... Ahdistus on vapauden huimausta, joka syntyy, kun... vapaus katsoo alas omaan mahdollisuuteensa.”

”Meidän täytyy... ihmetellä ihmistä: hän on mahtava rakennusnero, joka onnistuu kohottamaan torniksi liikkuvalla perustukselle... juoksevan veden päälle loputtoman monimutkaisen käsitteellisen kupolin... .”

”Poliittisessa toiminnassa... ihmiset purjehtivat rannattomalla ja pohjattomalla merellä; suojasatamia ei ole sen enempää kuin pohjaa johon ankkuroitua, eikä ole sen enempää lähtö- kuin määräsatamaa.”

Aikamme ajattelussa mallia ihmisestä vaeltajana ei ole mitenkään hylätty. Sitä vastaavien yksittäisten hahmojen on kuitenkin katsottu monentuneen sekä henkilöittäin että ajatellen yksittäisten henkilöiden

⁴⁹¹ Ks. p. Gregorios Nyssalainen, *Peri tou biou Mouseos*. Mooses pääsi vain katselemaan Luvattua Maata vuorelta maan ulkopuolelta ja maistelemaan sen hedelmiä, mutta ei koskaan astunut tuon maan kamaralle. Vrt. Smolitsch 1953, 307, Rzhovsky 1998a, 5. Laajemmasta aatehistoriallisesta taustasta ks. Masaryk 1965/1913.

⁴⁹² Kolmen lainauksen lähteinä ovat Kierkegaard BÅ, SV IV 366, englannink. painos, 61, Nietzsche WL, 882 sekä Oakeshott PE, 127. Merenkulun piiristä juontuvia kielellisiä figuureja ”poliittisesta” esiintyi jo antiikin kreikkalaisilla, ks. Arendt, BPF, 153. Vrt. Hepr. 11:13 ihmisistä ”vieraina ja muukalaisina maan päällä”. Ks. myös Welsch (1997, 21, 43). Vrt. samoin Heidegger (US, 13), joka korostaa ihmisen asemaa kielen käyttäjänä tyhjyyden päällä liikkujana, samalla kun tuo asema on silti väijäämätön olinpaikka ihmiselle. Siksi hänen on opittava elämään tuos- sa elementissä siitä huolimatta, että se osoittautuu hänelle olemukseltaan alati vieraaksi.

peräkkäisiä ja rinnakkaisia rooleja. *Zygmunt Baumanin* mukaan vaeltelemme varsin monessa asussa, pyhiinvaeltajasta peluriin.⁴⁹³

Olipa kysymyksessä kuka tahansa ja olipa kysymys mistä tahansa reiteistä pitkin mitä tahansa polkuja, lopuksi pitäisi kaikesti pystyä toteamaan: *Ton kalon agona egonismai*, ”Olen kilpaillut hyvän kilpailun”.⁴⁹⁴ Sana *agon* viittaa siis ensinnäkin kilpailuun. Mikä tahansa aito, reilu, hyvä ja kaunis kilpailu on kuitenkin myös *agoniaa* kilpailun vaatiman ponnistelun ja tuskan mielessä. Aitoon kilpailuun osallistuminen ei ole helppoa kenellekään, joka pyrkii voittoon pyrkien voittamaan ennen kaikkea itsensä. Aitoon kilpailuun kuuluu myös häviämisen mahdollisuus ja siitä johtuva pettymys. Aito kilpailija ei kuitenkaan katso taakseen, vaan hän suuntaa katseensa vain kohden menossa olevan kilpailun voittoa tai seuraavaa kilpailua. Aito kilpailija on aina matkalla, joko osallistuessaan johonkin menossa olevaan kilpailuun tai ollessaan siirtymässä kilpailusta toiseen tai valmentautumassa johonkin tiettyyn uuteen kilpailuun tai mihin tahansa kilpailuun, johon hän saattaa joutua.

Sekä antiikin että Uuden Testamentin kreikan kielessä esiintyvä sana *agon* oli tärkeä myös Nietzscheille hänen tuotantonsa eräässä vaiheessa.⁴⁹⁵ Nietzsche ilmaisi tuolloisia ideaalejaan viittaamalla antiikin kreikkalaiseen kilpailun malliin. Siinä ei ollut kysymys vastustajan tuhoamisesta vaan jalosta kilpailusta siihen saakka, kunnes voittaja olisi sillä kertaa selvillä.⁴⁹⁶ Myös Foucault’ta on luonnehdittu agonistisen taistelun perspektiivin soveltajaksi. Vastaavasti hänen näkökulmaansa

⁴⁹³ Bauman (1993, 82–99) tarkastelee ”modernia” ja ”postmodernia” ihmistä tosin ”pyhiinvaeltajana”, mutta samalla myös kuljeskelijana (*flâneur*, ”flanööri”), kulkurina, matkailijana ja pelurina.

⁴⁹⁴ Vrt. 2 Tim. 4:7. *Agon* viittaasi antiikin Kreikassa ylipäätään kilpailuun ja sittemmin erityisesti reiluun, urheilun omaiseen kilpailuun. Moni muistaa myös vanhemman käännöksen ilmauksen ”juossut hyvän juoksun”.

⁴⁹⁵ Nietzsche HW.

⁴⁹⁶ Reckermann 1971.

on kutsuttu agonaalis-eettiseksi, taistelussa korostuvan eettisyyden mukaiseksi.⁴⁹⁷ Sisällöiltään taistelut eroavat toisistaan, ja kullakin meistä on omat taistelumme. Elämme aikoja, jolloin tuskin riittää, että kilpailisimme vain yhden, koko elämän mittaisen kilpailun. Sen sijaan meillä saattaa välttämättömyyden pakosta olla menossa moni *agon* samanaikaisesti, halusimmepa tai emme.

Näen niin tieteelliseen kuin taiteelliseen toimintaan sekä uskonnonharjoitukseen sisältyvän oman *agoninsa*. Luvun IV lopussa tarkastelin tieteellistä toimintaa päätyen käsitykseen, että tieteenharjoituksen kohteeseen liittyvät transkendentit, ”sanoinkuvaamattomat” piirteet ovat juuri se, mikä vetää tieteenharjoittajaa puoleensa. Viisauden tavoittelun ja tieteellisen toiminnan agonaalista luonnetta on korostanut alankomaalainen *Johan Huizinga*.⁴⁹⁸ Hänen siihen liittämiään piirteitä ovat toiminnallinen vapaus, kilvoittelun jännitys, tietty irtautuneisuus ja rajausta muusta elämästä sekä määrätyt käytännöt, joiden mukaan toimintaa harjoitetaan.

Epeктаasin, ”kurottautumisen”, figuuriin sisältyy *perfektibiliteetin*, ihmisen täydellistettävyyden, kieltö. Emme pääse perille, vaikka kuinka kulkisimme. Samoin figuuriin sisältyy *fallibilismi*, ajatus ihmisen ja kaikkien häntä koskevien päätelmien tekijöiden erehtyvyydestä. Asioistakaan emme siis täysin ”pääse perille”, vaikka kuinka pohtisimme. Jokaista *agonia* seuraa uusi *agon*. Täydellistyminen on korkeintaan suunta eikä päämäärä, jonka ihminen voisi saavuttaa. Täydellistymiseen sen sijaan uskoi Platon.⁴⁹⁹ Tuon päättymättömän matkamme suunnassa jatkan nyt taivallustani vielä hetken.

⁴⁹⁷ Thiele 1990, vrt. Dumm 1996, 137–144. Ks. samoin Schmid 2000, 79–88.

⁴⁹⁸ Huizinga 1984/1938, ks. myös Nieminen 1999.

⁴⁹⁹ Platon, *Theaitetos*, 176a–b, 306–307. Täydellistettävyydestä ks. Passmore 1970. Täydellistymisen mahdollisuutta koskevia käsityksiä vastaan käy tunnetusti Popper (2000/1945, etenkin 221–236).

Nykyaikaisen *hermeneutiikan* perusteoksessa *Hans-Georg Gadamer* (1900–2002) liittää tarkastelunsa platonilaiseen kuvaa koskevaan perinteeseen. Samalla hän liittää sen bysanttilaista vastaavaan tarkastelutapaan sekä semiootikko-filosofi Peircen ajattelua vastaavaan perinteeseen. Gadamer tuo ikonisuutta koskevan tarkastelutavan myös varsinaisen nykyestetiikan teorian piiriin. Mielestäni Gadamer laatii perustelut sille, miksi ”agonistiselle matkalaisellemme” tarjoutuu mahdollisuus kurottautua kohden omaa, ideaalista kuvaansa.

Gadamerin mukaan tavalla tai toisella onnistunut kuva antaa erityisen *lisänsä* suhteessa siihen, mikä sellaisenaan sisältyy kuvattavaan. Tällöin kuvasta tulee kohdettaan koskeva malli sen sijaan, että se, mitä kuvataan, olisi yksiselitteisesti malli kovalle. Arki ajattelun mukainen käsitys kuvan ja kohteen suhteesta kääntyy siis pääläelleen. Ajattelemehan arkisesti, että ”malli” istuu taiteilijan edessä ”mallina” kovalle, joka ”mallista” piirretään tai maalataan. Arki ajattelun vastaisesti on kuitenkin kysymys siitä, että kuva onkin ”malli” sille tai hänelle, joka on kuvan aiheena.

Esteettiseltä kannalta ei edes ”näköistaiteessa” ole kysymys naiivisti siitä, että kohde olisi vain mallina kovalle. Sen sijaan silloinkin kuva on malli niille mahdollisuuksille ja sille kontingenssin pelivaralle, jota sisältyy kuvattavaan. Tämä ei riipu siitä, realisoituiko tuo pelivara tai ei. Mitenkään ei ole suljettu pois hyvinkin monen laadukkaan kuvan laatimista samasta kohteesta. Onhan taiteilijoilla ollut mallinsa. Ellei ”pelivara” realisoidu ainakin jotenkin, tuloksena on vain ala-arvoista tai mitätöntä taidetta. Gadamer kirjoittaa:⁵⁰⁰

⁵⁰⁰ Gadamer WM, 145, alkup. tähdennys. Saksaksi jakso kuuluu: ”Darstellung bleibt... auf das Urbild bezogen, das in ihr zur Darstellung kommt. ... Durch die Darstellung erfährt es gleichsam einen *Zuwachs an Sein*.” Gadamer viittaa tällä kohdin p. Johannes Damaskolaiseen. Ks. myös Warnke 1987, 56–64. Vastaavia ajatuksia esiintyy myös Gadamerin opettajalla Heideggerillä, ks. TA, esim. 57, 78, 81. Heideggerin tuotannon ottaa tältä osin laajemmin huomioon Luoto 2002, 45, 127, 144–146, 153–155, 171, 177, 191.

”Kuvallinen esittäminen pysyy...
 sen... alkukuvan ehdollistamana,
 joka tulee kuvallistettaessa
 esitetyksi. ... Kuvallisessa
 esittämisessä toteutuu samalla
 lisäys (kuvattavan) olemiseen
 nähden.”

Kuvassa jokapäiväinen valtionpäämiehemme. Akateemikko *Rafael War-
 din* vuonna 2002 presidentti *Tarja Halosesta* maalaama, lähinnä ekspressio-
 nistista tyyli-suuntausta edustava maalaus on korkeatasoista taidetta. Ainakin
 minulle taulu tuo mieleen etäisen sukulaiseni *Tyko Sallisen* eräät työt. Mie-
 lestäni taulu huokuu iloista, valoisaa ja läheisyyden täyttämää mielialaa ja
 tuo kohteen lähemmäksi katsojaa. Tämä ei toki tarkoita sitä, että kysymys
 olisi maalaustaiteen historian mistään etummaisimmasta työstä, mutta
 hyvästä taiteesta silti. Siitäkään ei ole kysymys, onko taidemaalauksena
 onnistuneen työn luominen tietystä henkilöstä hyvä vai huono asia. Jokuhan
 saattaisi ajatella, ettei hänen torjumastaan kohteesta tulisi tuoda esiin mitään
 myönteistä. Osoittautuihan kevään 2003 eduskuntavaalien jälkeen, ettei joi-
 denkin vihalla juuri tuota presidenttiä kohtaan ole mitään rajoja.

Kohteen valittavaksi jää, voiko ja haluaako hän nähdä kuvassaan mitään
 niistä vaihtoehtoista ideaaleista, joita kohden hän haluaa vaeltaa. Haluaako
 esimerkiksi akateemikon maalaama presidentti lisätä valoa ja väriä imagoon-
 sa vai haluaako hän kenties mieluiten jotakin muuta?

Varsinaista taidetta ei sen sijaan ole erään huolestuneen harrastelijataiteilijan
 hieman myöhemmin laatima ”näköisempi” maalaus samasta kohteesta. Pyr-
 kimys näköisyyteen on suorastaan estänyt olennaisen tavoittamista, ja tulok-
 sena on pönäkkää latteutta. Vaikka harrastelijataiteilijan pyrkimyksenä oli
 epäilemättä tavoittaa kohde, harrastelijamaalaus on suorastaan ”vähennys”
 suhteessa kohteeseensa. ”Näköisyys” ei ole ongelman ydin. Olisihan joku tai-
 teilija voinut maalata dramaattisen fotorealistisen kuvan kohteestaan. Silloin
 ”lisäyksen” olisi antanut juuri dramatisointi. ”Lisäyksiä” on monenlaisia, ja
 niin myös ”vähennyksiä”. Sellaisenaan ne ovat riippumattomia myös siitä,
 mikä on taiteilijan muodollinen status, eli onko hän akateemikko, muu am-
 mattilainen vai harrastelija, joka kuitenkin sillä kertaa tavoittaa olennaisen.

Luomisen paikka vai kulttuurinen ehtyminen

Lähestyn tämän ajattelumatkani tämänkertaista pääteipistettä. Haluan luonnehtia niin tieteellistä, taiteellista kuin uskonnollista kokemista pelkistetyimmillään tiettyssä mielessä samalla tavoin. Paikannan kunkin niistä perusominaisuudeksi sen kyvyn, että ne antavat tietyn lisän kunkin niistä kohteisiin nähden. Tiede laajentaa parhaimmillaan ymmärrystämme verrattuna siihen, mitä olemme siihen mennessä havainneet aisteillamme, mitä olemme alkujaan tienneet tai mihin olemme järkeillen aluksi päätyneet. Parhaassa tapauksessa tiede avaa ja laajentaa asioita suhteessa siihen, mitä kukaan on siihen mennessä koko maailmassa voinut tietää. Tuo avaaminen ja laajentaminen koskee niin tieteenharjoittajaa kuin tieteen tuloksiin perehtyvää. ”Normaalitiede” enemmänkin pitää vain tieteenharjoitusta ja sen perinnettä yllä muistuttaen tieteen saavutuksista ja siirtäen niitä tieteilijäpolvelta toiselle.⁵⁰¹ Huono tieteenharjoitus latistaa, tyypistää, tekee kaavamaiseksi, painaa alas, johtaa tieteen saavutusten unohtumiseen ja erityisesti estää sen, että tiede voisi antaa ”lisänsä” tutkimiinsa asioihin.

Taiteilijan, taidekriitikon sekä riittävästi arvostelukykyisen yleisön jäsenen ymmärrystä laajentaa niin luova kuin esittävä taide. Esimerkkini presidenttitaulusta vertailuineen ”hyvän” ja ”huonon” taiteen kesken teki asian tältä osin selväksi. Uskonnollisella kokemisella tarkoitan tässä puhtainta ja abstrakteinta ”pyhän”, ”pyhyiden” ja ”pyhittyneisyyden” kokemusta ja tuon kokemuksen jakamista ja levittämistä muiden saataviin. Tällöinkin katson syntyvän olennaisen lisän verrattuna siihen, miten vastaava kohde muuten koettaisiin. Jos kohde itse on kokijana, kysymys on lisäyksestä siihen, kuinka tuo kohde tavallisesti tai siihen saakka koki itsensä. Oleellisinta on, että

⁵⁰¹ Kuhn 1962.

hän löytää itsensä mielentilasta, joka koostuu ”lisäyksestä” suhteessa siihen, mistä hän sitä ennen koki sijaitsevansa.

Mielestäni parhaan tieteellisen, parhaan taiteellisen ja parhaan uskonnollisen kokemisen väliset rajat hälvenevät.⁵⁰² Samalla avautuu näköaloja, joita pidän huikeina. En lainkaan valita sitä, että esineellisessä tarkoituksessa, pelkästään hyvien tapojen kunnioittamiseksi tai muiden miellyttämiseksi harjoitettu toiminta osoittautuu näköalottomaksi, jotenkin ”epärunolliseksi”. Heidegger kirjoittaa:⁵⁰³

”Marx tunnisti Hegeliin nojautuen ihmisen vieraantumisen sen olennaisessa ja painokkaassa mielessä; tällä vieraantumisella on juurensa uuden ajan ihmisen kodittomuudessa. ... Kodittomuus muodostuu maailman kohtaloksi. ... Kodittomuus on merkki olemisen unohtamisesta, jonka vuoksi olemisen totuutta ei ajatella. ... Pyhä... alkaa loistaa vasta silloin, kun oleminen on jo edeltä ja pitkien valmistelujen jälkeen itse avautunut ja se on koettu totuudessaan. ... Maailman kohtalo ilmoittaa itsestään runoudessa...”

Se, mikä on parasta tieteellisesti, taiteellisesti ja uskonnollisesti, antaa lisää kokemiseemme riippumatta siitä ulkoisesta muodosta, jonka ”tieteelliseksi, ”taiteelliseksi” tai ”uskonnolliseksi” kutsuttu toiminta on ehkä omaksunut. Esimerkiksi minulle ovat näköaloja avanneet niin formaalitieteelliset, empiiriset kvantitatiiviset, ”laadulliset” kuin filosofiset tutkimukset. Pahimmassa tapauksessa noista kolmesta sanasta, ”tieteellisestä”, ”taiteellisesta” ja ”uskonnollisesta”, tulee kuitenkin pelkkiä nimiä, jotka ovat kiinnittyneet joihinkin instituutioihin. Mielestäni henkisten hälytyskellojen tulisi soida, jos vakiintuneet

⁵⁰² Luen näin tiettyjä Heideggerin (BH/KH, 29/79) ajatuksia. Hän korosti ”pyhän” lähteinä ennen muuta abstraktia, minkään tiettyjen kohteiden tarkastelusta irrotettua filosofiaa sekä taidetta. Hän ei kuitenkaan ole läheskään ainoa kirjoittaja, joka on asettanut kyseenalaisiksi tässä esillä olevat rajat. Ks. myös Timotin 2001, joka sisältää mielestäni joksikin kaiken mitä Heideggerin ajattelun juurista voi tältä osin sanoa.

⁵⁰³ Heidegger BH/KH, 29/79–80. Olen asettanut lainaukset eri järjestykseen kuin missä ne esiintyvät viittaamillani sivuilla.

tieteen, taiteen ja uskonnon instituutiot myyvät toimialansa mukaisilla nimekkeillä varustettuja tuotteita maksua vastaan pyrkien alati laajentamaan tuota toimintaansa kantamattaan huolta ”tuotteidensa” syvimmästä sisällöllisestä laadusta. Samoin tulisi olla varuillaan, kun mikä tahansa noista instituutioista koettaa suojautua vedoten pelkkiin perinteisiinsä tai kun se yrittää turvautua arvovaltaansa tai suoranaisiin, käytössään oleviin valtateinoihin organisaationsa sisällä tai ulkomaailmaan nähden.

Liityn siis siihen nykyisin varsin laajaan politiikan tutkijoiden ja muiden joukkoon, jotka korostavat mahdollista huonoa yhteensopivuutta toiminnan ja sen nimeä kantavien instituutioiden kesken. Sama koskee itse asiassa myös ”poliittista” toimintaa. Minäkin olen paikantanut sen edellä monelle muulle taholle kuin vain virallisten poliittisten instituutioiden piiriin. Silti ei tule olettaa, että tieteen, taiteen ja uskonnon institutionalisointi sellaisenaan *estäisi* mainitun lisän muodostumisen kokemiseemme.

Ei raha sellaisenaan pahasta. Tunnustan maamme väestöihentymissä autoillessani kuuntelevani vain tiettyä klassisen musiikin kanavaa. Tuo kanava sattuu olemaan kaupallinen. Autoradioni automaattisäätö tosin poimii klassisen musiikin lähetykset myös muilta kanavilta, mutta Yleisradio ei lähetä tuota mielimusiikkiani läheskään niin usein ja paljon kuin kaupallinen kanava. Ilmeisesti kaltaisiani henkilöitä on niin paljon, että markkinasegmenttiimme kannattaa kohdistaa kokonainen radiokanava. Saman ilmiön kohtasin jo toistakymmentä vuotta sitten San Franciscon seudulla siellä työskennellessäni. Sielläkään minun ei tarvinnut kitua kuunnellen sellaista musiikkia, josta opin mielestäni kaiken tarvittavan jo 30 vuotta sitten.

Olen tieteellisen urani aikana käyttänyt erittäin paljon kirjallisuutta, jonka julkaiseminen on tullut mahdolliseksi meikäläistä paljon kaupallisemman yhdysvaltalaisen yliopistojärjestelmän vuoksi. En ole pannut pahakseni, että yhdysvaltalaisopiskelijoiden vanhempien säästörahat ovat sponsoroineet tieteenharjoitusta, jonka tulokset ovat sitten koituneet myös minun aikeideni hyväksi. En ole tuntenut omantunnon pistoksia edes tietäessäni, etten kenties sellaisenaan hyväksyisi läheskään kaikkia niitä tarkoituksia, joiden

merkeissä yhdysvaltalaiset yliopistot ovat saaneet rahoitusta liittovaltion hallinnolta, osavaltioilta tai sikäläiseltä liike-elämältä. ”Aikomalla aiotun hyvän” perustelut olen asettanut edellä kyseenalaisiksi. Koko maailmaa en usko voivani parantaa. Kunhan en pahenna sitä liikaa omalla kohdallani; se riittää minulle.

Keskustelimme joitakin aikoja sitten erään arvostelukykyisen ystäväni kanssa. Hän kysyi minulta: ”Onko rahan ansaitseminen sinulle ongelma?” Vastasin, ettei se ole mielestäni sitä. Lausuin, että jos joku haluaa maksaa jotakin asiantuntemuksestani, pidän sitä perusteltuna. Mainitsin, ettei kukaan ollut tarjoutunut maksamaan sellaista määrää, että olisin joutunut kysymään itseltäni, teenkö oikein hyväksyessäni tarjouksen. Pohdin edelleen, ettei ansainta mielestäni ole tarkoitus, vaan vain keino oppia uusia asioita ja päästä käsiksi asioihin, jotka muuten pysyisivät minulle suljettuina. Kysyin, kuinka voisin harjoittaa tieteellistä toimintaani, ellen muutakin kautta kuin kirjoja lukemalla tai kysely- ja haastattelututkimuksia tekemällä pääsisi käsiksi seikkoihin, jotka ovat mielestäni tähdellisimpiä tutkimukselleni.

Jo pelkkä ajatus tieteellisyyden, taiteellisuuden ja uskonnollisuuden kontingentista eli ei-välttämättömästä suhteesta samankaltaisia nimiä kantaviin instituutioihin on uhka instituutioille ja niiden yksinoikeudelle edustaa harjoittamaansa toimintaa ja määritellä, mikä kelpaa ja mikä ei.⁵⁰⁴ Instituutioiden edustajat saattavat kokea jo ajatuksenkin tuosta kontingenssista vakavaksi loukkaukseksi. ”Pyhäinhäväistyksestä” ei kuitenkaan ole kysymys. Päinvastoin on kysymys määrätietoisista pyrkimyksistä palauttaa pyhä pyhäksi ja avata sille tilaa ilmestyä ja ilmetä. Mikäli syytöksiä ”pyhäinhäväistyksestä” tai ”oman pesän likaamisesta” nousee, ne aiheutuvat mielestäni tieteen, taiteen ja uskonnon instituutioiden joutumisesta uhanalaisiksi siksi, että niiden sekä niiden edustajien yksinoikeudet joutuvat haasteiden kohteeksi. Instituutiot edustajineen haluavat säilyttää yksinoikeudet määrätä, mikä on ”todella” tieteellistä, ”varsinaisesti” taiteellista tai ”oikealla tavoin” uskonnollista. Mielestäni se on kuitenkin varmin tapa tuhota

⁵⁰⁴ Ks. esim. Koski 2002, vrt. myös Abbing 2002.

lopullisesti niin tieteellisyuden, taiteellisuuden kuin uskonnollisuuden lumous.

Oman elämäni matkalla monet syvimmän ja tyydyttävimmän kokemiseni lähteet, aiheet ja areenat ovat olleet pienimuotoisia ja turhan henkilökohtaisia tässä julistettaviksi. Monilla ellei useimmilla aikuisilla on noista elämänalueista henkilökohtaista kokemusta ja hyvä niin. Eräät noista lähteistä, aiheista ja areenoista ovat sen sijaan yleisempää laatua. Niihin kuuluu tieteellinen luomistyö. Sen prosessit ovat sellaisenaan epäpuhtaita, raadollisia ja tuloksiltaan monin tavoin epävarmoja. Silti olen tullut heittäytyneeksi siihen kerran toisensa jälkeen.

Instituutioiden itsevastustus. Koska toimin itse päätyökseni eräässä tieteen nimissä esiintyvistä instituutioista, olen hyvin tietoinen tuollaisten instituutioiden rakenteiden hyvinkin voimakkaasta vastustuksesta niiden nimeä puhtaemmin vastaavia toimintoja kohtaan. Vastaavina teemoina ovat mieleeni piirtyneet esimerkiksi ”liiallinen tieteellinen julkaisutoiminta”, ”liiallinen kansainvälistyminen” ja ”liian korkea vaatavuustaso”. Monien kiistojen jälkeen paljon mietittyäni olen päätenyt siihen, että instituutio on väärässä mutta itse olen oikeassa.

En rohkeneisi pohtia näitä seikkoja, elleivät taitelija- ja teologiystävänä kertoisi samanlaisista kokemuksistaan. Tieteellisyys tieteellisissä, taiteellisuus taiteellisissa ja uskonnollisuus uskonnollisissa instituutioissa eivät ole mitään selviöitä. Näyttää siltä, että niitä on taistellen puolustettava ja että ne on kerta kerralta voitettava takaisin, jottei niiden tila kokonaan sulkeutuisi.

Kaikesta huolimatta kykenen mielestäni ajoittain harjoittamaan tieteellistä työtäni siten, että saavuttamani tulokset kelpaavat myös julkaisijoille ilman, että olisi kysymys vain niiden tai näiden aikaansaannosteni ulkokohtaisesta siunaamisesta ”tieteen” leimalla. Jos alkaisin tuntea epäilystä tuosta asiasta joka kerta, kun saan töitäni julki, minun olisi vaihdettava heti alaa.

Omiin, toivoa herättäviin kokemuksiini kuuluvat samoin keskeisimmät taide-elämykseni, alkaen perehtymisestäni nuoruuteni ehdottoman avaintaiteilijan *Paul Kleen* töihin aina varhaiseen vierailuun saakka keskeisimpään Klee-museoon Bernissä. Klee avasi minulle aikanaan jotakin sellaista oleellista, jonka virittämät värisyttävät mielialat haluan kokea yhä uudelleen. Tuo ”olemisen aukeama” ei ole ainakaan vielä osoittanut edes oireita sulkeutumisestaan. Kiitos tuosta kuuluu piirustuksenopettajalleni, joka oli itse jo toisen polven ammattitaiteilija. Arvelen myös Kleen taideteoreettisten käsitysten välittyneen mieleeni niinä useina vuosina, joina kaikki muut kouluaineet olivat täysin vastenmielisiä tai yhdentekeviä. Nykyisen kokemuksen valossa ei ole sattuma, että Klee korosti kirjoituksissaan modernin taiteen ilmentävän pyhyysarvoja taiteilijan harjoittaessa omalta osaltaan luomistyötä.⁵⁰⁵ Nytemmin tiedän saavuttaneeni jo tuolloin, varhain, elävän kosketuksen siihen, kuinka ”taideteos... tekee läsnä olevaksi jotakin sellaista... eettisesti ja spirituaalisesti mitä merkittävintä..., joka muuten jäisi saavuttamattomaksi...”.⁵⁰⁶

Kuten olen edellä viitannut, nyt vanhemmiten klassinen musiikki on jostakin syystä avautumistaan avautuen tarjoutunut minulle. Sama koskee nuoruudessa ehkä kiireellä luettujen tieteellisten ja kaunokirjallisten teosten selkiämistä aivan uudessa rikkaudessa, kun olen ehtinyt nytemmin palata joidenkin niistä pariin.

Eläkkeelle jäämässä oleva Euroopan Parlamentin oikeusasiamies *Jacob Söderman* esitti vaikuttaessaan vielä kotimaisissa viroissa erään, humoristisen mutta silti koskettavan pohdinnan. Hän lausui, että katsellessaan kesäistä auringonlaskua järven taakse hän ei voinut

⁵⁰⁵ Näistä tähdennyksistä Kleellä ks. Hadot 1995/1987, 255–257.

⁵⁰⁶ Näin Taylor 1989, 419. *James Joycea* mukaillen Taylor käyttää tuosta läsnä olevaksi tekemistä nimitystä *epiphany*, ”epifania”, ”ilmestys”.

uskoa, että tuo maisema sen herättämine mielialoineen olisi ainakaan minkään puoluetoimikunnan päätösten tulosta. Tämä vastaa myös omia kokemuksiani ”pyhästä”, jota saattaa esiintyä myös keskellä arkipäiväämme. Saanhan itse asua ainakin tämän teokseni kirjoitustyön nyt päättyessä siten, että voin katsella ikkunoistani henkilökohtaista, kaunista järvenrantamaisemaani. Sen kaunein koristus ei tosin koostu auringonlaskuista järven taakse vaan auringonnousuista sieltä suunnalta.

Esittämieni konkreetointien jälkeen voin mielestäni perustellusti lainata Heideggeriä. Lainaan häntä juuri ”avautumista”, ”aukeamista” ja *Lichtung*-”aukeamaa” koskevista avainkohdista. Lainaukset tiivistyvät ajatukseen, että varsinainen, meille ominaisin olemisemme sisältää niin taipumuksemme kuin eettisen perusvelvollisuutemme tuntea huolta ja huolehtia niin omasta kuin muiden puolesta siitä, ettei uteliaisuus sammuu. Huomautan, että tämä asettaa olemisemme ja pyrkimyksemme keskiöön ikään kuin tyhjiön: sen, mitä ei ole. Juuri tyhjiönä se herättää uteliaisuutemme. Jos uteliaisuus sammuu ja tyhjiö täyttyy, sammuvat ihmiset ihmisinä.⁵⁰⁷

”Puhe *lumen naturalesta* (luonnollisesta valosta, P.A.)... ihmisessä ei tarkoita muuta kuin tämän olevan (*dieses Seienden*, joka siis ihminen on, P.A.) eksistentiaalis-ontologista rakennetta, että se on sillä tavalla, että se on oma olemisensa ’täällä’. Olla ’valaistu’ (*erleuchtet*) tarkoittaa, että on maailmassa-olemisena (als *In-der-Welt sein*) valjennut itselleen, ei minkään toisen olevan avulla, vaan niin, että *on* itse tämä aukeama (*Lichtung*) valolle.”

⁵⁰⁷ Heidegger SZ/OA, 28 §, 133/172–173, § 36, 170–171/217. Kursivoinnit ovat alkuperäiset. *Sorgesta* ks. Reich 1995. Olen lisännyt käyttämäni suomennokseen selvennykseksi saksankielisen alkutekstin sanoja ja muutamia laajempia osia. Mielestäni Hador’n (1995/1987, 103–104) ajatukset tarjoavat kiinnostavan vertailukohdan Heideggerin näkemyksille. Rosen (2002) jäljittää ajatuksen *lumen naturalesta* Descartes’iin (teos MED, neljäs jakso, suomennos, 123, ilmaus ”luonnollinen järki”) ja tämän kautta muun muassa Platonilla esiintyneeseen *noesikseen*, ”järkeen” tai ”intuitioon”.

”Täälläolo on avautuneisuutensa (*Das Dasein ist seine Erschlossenheit*).”

”Mainitsimme, että jossakin-olemisen (*In-Seins*) avautuneisuus olisi täälläolon *aukeama*, jossa vasta jokin näkemistapa (*Sicht*) olisi mahdollinen. ... Näkemistavan perusmuoto näyttäytyy... jokapäiväisessä ’näkemään’ tähtäävässä olemistendenssissä. Kutsumme sitä *uteliaisuudeksi* (*die Neugier*)... . . . Ihmisen olemiseen kuuluu olemuksellisesti huoli (*Sorge*) näkemisestä.”

Suurin nykyhuoleni kohdistuu siihen, kapeneeko olemisen alamme instituutioiden puristuksessa niin ahtaaksi, ettei se enää riitä aukeamaksi, jossa olisi tilaa meille itsellemme. Supistuuko tuo ala kenties monelta taholta olemattomiin, ja jäljelle jää vain instituutioiden tyhjää jauhava mutta äänekäs, sokea logiikka? Vai jauhaako tuo sokea logiikka ihmiset muruiksi, hitaasti mutta varmasti ja silti täysin turhaan? Mielestäni aikamme etenee nimittäin suuntaan, jossa epäolennaisuudet valtaavat yhä enemmän alaa ja tilaa. Silloin kiinnostus suuntautuu siihen, miltä asiat näyttävät, eivät siihen, mitä ne ovat.

Olla ja aueta työssä: ajoissa tai liian myöhään. Nämä pohdintani ovat mitä lähimpänä sitä ainoaa arkista elämääni, joka minulla on. Tiedän hyvin, millaisia rauhan saarekkeita yliopistot saattoivat aikanaan olla monelle niissä työskentelevälle. Niin olivat asiat vielä pitkään sen jälkeen, kun ensin yksi ja sitten toinen *alma mater* sulki minut syleilynsä antaen minulle työtä kaksi vuosikymmentä sitten. Silloin *alma materiin* vakiintunut saattoi vielä halutessaan valita itselleen juuri sellaisen elämäntavan, joka parhaiten edisti hänen tieteellistä pyrkimystään, jos hänellä oli sellainen.

Vaikka itse jostakin syystä ahkeroin jo noina aikoina enkä vain päästäkseni eteen- ja ylöspäin, ahkeroiseltani puuttui varmaan usein suuntaa. Osa raadannasta oli ehkä osin turhaa, syntyipä julkistettavia tuloksia tai ei.

Jossakin vaiheessa, vaatimusten lisääntyessä siitä, että tehtäisiin enemmän ja nopeammin yhä kovempaa ääntä pitäen, mielialani oli ihmettelevä. Miksi harjoitettiin tuollaista äkeää kannustamista, vaikka olin itse ollut koko ajan taukoamattomassa liikkeessä? Tunsin harmistusta: miksi olinkaan ollut liikkeellä ennen kuin käskettiin? Siksi minulla olivat puolustettavana hen-

keni erinäiset saavutukset. Miksen ollut liittynyt niihin, jotka eliniäkseen nimitettyinä olisivat voineet sanoa hyvästit tieteenharjoitukselle heti, kun nimittämiskirja olisi saapunut nimitetyille? Olisin välttänyt monta harmin, mielipahan, pettymyksen ja tuskan paikkaa.

Nyt 21. vuosisadan edetessä mielialani on muuttunut kohden huolta. Tunnen huolta siitä, että nopeutunut vauhti, leikatuista toiminnan edellytyksistä huolimatta kasvaneet volyymit, stahanovilaisen ilmiömäisiksi muuttuneet tuottavuusluvut ja kaikki muut alati kasvavat kvantiteetit syövät yhä lisää tilaa ja alaa. Niitä kuitenkin mielestäni tarvitsisi mikä tahansa syventyvä pyrkimys, jotta se voisi yleensä toteutua.

On totta, että aikaisemmissa oloissa mielialaani vallitsi usein ärtymys laajalle levinneen pysähtyneisyyden vuoksi. Nyt sen sijaan tunnen harmin mielialaa myös siksi, etteivät *alma materin* lapset ajoissa ottaneet yhdessä kohtaloaan omiin käsiinsä tehdäkseen parasta mitä voivat. Silloin siihen ei ryhdytty, ja nyt tuskin on aikaa ja voimia eikä ainakaan yhteistahtoa. Kun vähää jaetaan ilman selviä perusteita määritellä, mikä on hyvää ja oikeaa, huono ja hyvä sekä hyvä ja paha punnitaan alituisesti samalla vaa'alla. Jos hyvää on huonoa ja pahaa vähemmän ja jos hyvän kannattajat ovat vähemmistössä, hyvä jää tappiolle.

Meitä näyttävät yhä enemmän pyörittävät sokeat voimat. Niiden vaikutuksesta alituisesti kiihtyvä vauhti saattaa johtaa sokeuteen, kuurouteen, tiedottomuuteen ja tunteettomuuteen. Itsekin olen eräs meistä, joten tämä tarina on tarina myös minusta.

Kotia kohden, tietoyhteiskuntaa unohtamatta

”Maailman kohtalo ilmoittaa itsestään runoudessa”, lausui Heidegger lainaamassani tekstikohdassa. Kaikkea poetisointia ei siis tarvinne välttää, ainakaan tällaisen keskipitkän tekstimatkan loppuksi. Ilmaisen toiveeni ja aikeeni vastaavasti näin.

Minulle riittäisi, kun saisin olla kauniin, humisevan, kesänvihreän tai talven valkeanharmaan metsän keskellä avautuva satunnainen pieni ”Ahonen”, jolle ymmärryksen lumoava valo edes joskus lankeaisi.

Minulle riittäisi, kun voisin toimia oman olemiseni paimenena omassa talossani lähimpieni keralla. Minulle riittäisi elää talostani käsin ulkomaailmaan tutustuen, omaa henkilökohtaista kieltäni hioen ja samalla maailmaa itselleni ja muille merkitykselliseksi tehden sekä lisäten talooni karttuvan ymmärrykseni myötä uusia osia.

Minulle riittäisi, kun ehtisin edes toisinaan rauhassa astella kodistani peltotietä valtatie varteen katsomaan, mitä maailma on lähettänyt postilaatikkooni. Toivon, että juuri noin voisivat asiat kohtuumsuhteissa olla. Toivon, että minulla olisi aikaa juuri siten, että tuo kaikki, samalla niin vähän ja niin paljon, ehtisi esiintyä elämässäni.

Filosofisesti kiinnostunut lukija tietää, etteivät ”metsä”, ”aho”, ”valo”, ”kotitalo”, ”paimen” eikä ”peltotie” ole satunnaisia yksittäisiä sanoja. Ne sattuvat kontingenssien tietynlaisen viekkauksen kautta osuvasti luonnehtimaan omaa nykyistä henkilökohtaista konkreettista elämäniä. Ennen kaikkea ne ovat kuitenkin *Martin Heideggerin* filosofisen myöhäiskielen avainkäsitteitä.⁵⁰⁸ Luonnonympäristöt hänen aikansa Schwarzwaldissa ja omilla nykyisillä asuinseuduillani lienevät siinä määrin samanlaiset, että kokemusmaailmatkin saavat yhteisiä piirteitä.⁵⁰⁹ Toisaalta oleellista ei ole kaunis, maaseutumainen ympäristö peltojen, niittyjen, vesistöjen ja metsien mosaiikkeineen eikä määrättyjen tuohon ympäristöön sijoitettujen rakennusten perinteinen ulkonäkö.⁵¹⁰

Taloni on älykäs talo. Eikö poetisointini ole jotenkin liian arkaistista ja lisäksi pahan kerran sentimentaalista? Sulkeeko se pois kaiken sen ”talou-

⁵⁰⁸ Kysymys on vastaavasti sellaisista käsitteistä ja ilmaisuista kuin *Lichtung*, *Haus*, *Hirt des Seins* tai *Feldweg*. Useista niistä on kysymys teoksessa FB, mutta ne esiintyvät muuallakin Heideggerin tuotannossa.

⁵⁰⁹ Virikkeistäni seuraavaan pohdiskeluun ks. ensimmäinen aikanaan lukemani Heidegger-kommenttaari Dreyfus 1991, Heidegger FT, etenkin 17, Winograd & Flores 1988, Castells 1996, Himanen ym. 2001 sekä Lehtonen 2002. Ks. myös Ahonen 2003, etenkin tarkasteluni *Langweilen*-ilmiöstä eli ”kyllästymisestä” Heideggerillä.

⁵¹⁰ Ks. Passinmäki 2002, 140–143.

dellisen”, johon kuitenkin jo matkani aluksi ilmoitin kiinnittäväni osan huomiostani? Väitänkö kenties kirjoittavani sulkakynällä tuohuksen valossa ja käyttäväni vain ratsukolla kiitävää postinkantajaa?

Fyysisessä, konkreettisessa talossani en voi välttää ajoittaista huomattavaa ruumiillista raadantaa ja moninaisten yksinkertaisten työkalujen käyttöä. Parhaassa tapauksessa ne ovat hyvin käsilläni työskennellessäni. Muuten ne ovat vain esillä sijoituspaikoissaan tai siellä, minne olen ne jättänyt tai unohtanut. Elän kuitenkin vahvasti paljon modernimmassa maailmassa.

Taloudelle annan paikkansa. Käytän jokaista niistä arkisista mittareista, joita kulttuurissani ja aikakaudellani sovelletaan, ja talouteen suuntautuneena keskimääräistä useampiakin niistä. En kuitenkaan halua antaa niiden mittareiden hallita, vaikka ne usein niin tekevät. Niitä ajattelutapoja, joilla mittareita laaditaan, haluan eniten käyttää siten kuin tässä teoksessani eli samaisten ajattelutapojen suosituimpienkin sovellusten kritiikkiin.

Teknologiaa en muutenkaan kaihda. Olen kiinnostunut siitä, kuinka se parhaimmillaan alati tekee mahdolliseksi asioita, jotka vielä vastikään olivat vaivalloisia tai kuinka se parhaimmillaan alati täydellistyy.

Taloni on älykäs talo, ja sen on sitä nykyisin myös tieto- ja viestintäteknisessä mielessä. Silti minä olen se, joka juuri omalta kannaltani ”paimennan” sen älykkyyttä. Niin tekevät perheenjäseneni omalta osaltaan. Jos luovun tämänkertaisesta fyysisestä talostani ja muutan muualle, taloni ja sen älykkyyden fyysinen asuinsija siirtyy. *Ubi bene, ibi patria*, ”missä on hyvä, siinä isänmaani”, se voisi olla tunnuslauseitani. Olen kyllä vaativainen ja tiedän kokemuksesta myös, mikä ei minua tyydytä.

Minkä tahansa taloni älykkyys on älykkyyttä, jonka minä sille annan. Tuo älykkyys ei sen enempää ole yhtä kuin kirjastoni kirjat. Kun minä joskus katoan, noista kirjoista tulee jotakin muuta muille kuin mitä ne nyt ovat minulle. Sama koskee viimeistä taloani sen jälkeen kun jätän tämän maailman murheet, ja sama koskee tietokoneeni kiintolevylle jälkeenjääviä tiedostoja.

Konkreettinen taloni on fyysisesti älykäs kytkeytyessään sisäisen tietoverkkonsa avustuksella koko maailman kaikkiin tietoverkkoihin sillä ajankohtaisella teknologialla, jonka olen voinut saattaa käyttöön. Tietokonelaitteistoni ovat oleellinen osa sitä, minkä olen tehnyt talokseni niin konkreettisesti kuin

abstraktisti. Käyttämäni tietotekniikan kokonaisuuden nykyinen erityispiirre on se, että tietoverkkojen avulla tietty osa ”talostani” on saavutettavissa kaikkialla maailmassa, kunhan käytettävissä on verkkoihin kytkeytyvä laite. Internet-porttikäytävän kautta pääsen milloin tahansa ja mistä tahansa käsiksiksi varsin suureen osaan avaintiedostoja. Oleellista tuossakaan eivät ole teknologiat sellaisinaan, vaan se, mitä ne tekevät mahdolliseksi.

Toisinaan tieto- ja viestintäteknikat orjuuttavat minua. Kenties ne lakkoi-levat silloin, kun minun pitäisi kiireesti saada aikaan jotakin. Toisinaan olen unohtanut huolehtia niistä, jotta ne tekisivät, mitä niiden tulisi tehdä. Nytkään tietokoneilleni asennetut ohjelmat eivät suostu ottamaan varmuuskopioita sen enempää matkapuhelimeni osoitetiedostosta kuin sähköisen kalenterini sisällöstä.

Oma ensi kosketukseni Heideggerin ajatteluun tapahtui muuten 1980-luvun puolessa välissä, kun *Michel Foucault'ta* luettuani satuin niin Foucault- kuin Heidegger-komentaattorin *Hubert Dreyfusin* tuotannon pariin. Minutkin pian sen jälkeen vuodeksi asuttaneen Piilaakson liepeillä vaikuttanut Dreyfus kumppaneineen sovelsi Heideggerin teknologiafilosofiaa pohtiakseen, miten tieto- ja viestintäteknikka ovat meille käsillä tai miten ne toisaalta saattavat siitä ”kieltäytyä”.

Toisinaan tuntuu, että hukun sähköisesti saapuvien viestin tulvaan, eli postilaatikkoni suorastaan kuohuu yli. Toisinaan tuntuu, etten voi kunnolla hallita sitä pilkkoutunutta tietomassaa, jonka olen itse varastoinut laitteistoihini vastaista käyttöä varten tai varmuuden vuoksi. Tiedostonhallintaan ei löydy aikaa, kotisivuston päivitykseen vielä vähemmän, ja verkko-opetustani varten hankkimani runko on vielä työpöyhjä. Toisinaan en löydä kiivaasta hausta huolimatta sen enempää verkosta kuin kiintolevyiltäni sitä, mitä etsin. Olisiko silloin lohduttauduttava sillä, että nuo arkielämän pikku harmit ovat, elleivät ehkä mitään ylevää, niin syvästi ihmiselle ominaista ja sellaisena suorastaan filosofista heideggeriläistä *Angstia*? Jotakin sellaistaahan Dreyfus aikanaan ehdotti.

Silti usein en tunne epäilystä siitä ettei kiistaton *Lichtung*, ”olemisen aukeama”, leviä minulle nyttemmin yhä useammin myös verkkovälitteisesti. Niin on tapahtunut tämänkin kirjoitustyöni kuluessa monet kerrat. Toisaalta sille, joka ei mitään tuollaista aukeamaa etsi, se ei koskaan aukea, ei tietoverkoista eikä muuten. Minulle teknologian lumous koostuu siitä, ettei se ole vain se tekninen keino, jona se ilmenee. Se ei edes ole vain se tarkoitustemme to-

teuttamisen keino, jona sitä käytämme. Heideggerin sanojen mukaan sekin voi olla *eine Weise des Entbergens*, eli olemassaoloamme avaava tie, *a-letheia*, *aletheia* eli ”totuus” ja samalla tie pois onohduksesta, *letheistä*. Minusta tuo ajatus on kiehtova; se on suorastaan lumoava.

Syventymiseen vaikka poleemista tietä

Mitään muuta kuin sitä, minkä olen edellä hahmotellut, en halua enkä vaadi, mutta juuri siitä pidän kiinni mitä kiivaimmin. Haluan ”olla”, ja haluan pyytää kaikilta muiltakin, että kukin heistä antaisi minun olla. Saman olen valmis suomaan muillekin. Se, mitä minulla varsinaisimmin on, ei ole mitään sellaista, että se olisi pois keneltäkään muulta. Yksikään hetki, jonka saan rauhassa vain olla, ei ole kenenkään muun riistoa. Vain minun hallussani omin olemiseni enentyy siten, että minulla on annettavaa ehkä myös muille voidessani kantaa kenties huolta myös heistä.

Jos me kaikki ryhtyisimme tosiaan sallimaan toisillemme sen, että kukin meistä saisi olla, mielestäni kaikki muuttuisi paremmaksi. Loppuisi keskinäinen raaka ja säälimätön repiminen ja raastaminen ja ahneuden ja vallankäytön kohottaminen näköjään ylimmiksi hyveiksi. Nythän jopa tieteellisen, taiteellisen ja uskonnollisen kulttuurin herkimmillä elämänalueilla alati laajenee välineellinen, sisällötön ”tekemisen meininki”, jota sen sisällön puuttumisesta huolimatta halutaan alati mitata yhä ankarammilla tavoilla. Siten laajenee se ala, jonka ottaa itsetarkoituksellinen, liiallisuudessaan ja alansa kohtuuttomuuden vuoksi vahingollinen määrällinen laskettavuus. Nuo kehityskulut supistavat pala palalta inhimillisen olemisen jäljellä olevaa tilaa ainakin, mikäli emme asetu määrätietoisesti tuon tilan paimeniksi. Mielestäni olisi perin surkeaa, jos meille jäivät paimennettaviksi vain muistot. Ne koskisivat siitä, mikä inhimillisesti mielekäs tila olisi

jäänyt haltuumme, jos olisi käynyt toisin, kun olisimme itse tehneet toiset valinnat kuin ne, joihin päädyimme.

Ellei oleminen tahdo aueta, tulkoon mitä kiivain *vita activa* perimmäisenä tavoitteena olevan *vita contemplativan* sijaan, jotta tila jälleen aukeaisi vaikka pakottamalla. Ellei muu auta, vain sillä tavoin selviää, onko olemisen tila vielä aukaistavissa. Muuten se sulkeutunee, kokonaan ja peruuttamattomasti. Päätän lainaamalla Heideggerin sanoja:⁵¹¹

”*Vallan-käyttäjä*, luova ihminen..., joka murtautuu ei vielä ajateltuun,... tekee aina uhkayrityksen... . Uskaltuessaan olemisen taltuttamiseen hänen on hyväksyttävä... ei-olemisen tulva, murtuminen, epävakaisuus, mukautumattomuus ja epäjärjestys.”

⁵¹¹ Heidegger EM/IM, 125/174. Käännös Luodon (2002, 161). Hänen käyttämässään EM:n painoksessa kohta on sivulla 123. Lainauksen ensimmäiseen yhdyssanaan sisältyy suomennoksessa väliviiva. Tämä johtuu Heideggerin itsensä soveltamasta erityisestä kirjoitustavasta.

Lähteet

Hannah Arendtin tekstit

- BPF *Between Past and Future*. 1. p. 1961, 1. laajennettu p. 1968, alkuperäisessä vuosilta 1954–1968. Harmondsworth: Penguin Books.
- CAE *Le concept d'amour chez Augustin*. 1. p. saksank. väitösk. *Der Liebesbegriff bei Augustin*, 1929. Paris: Rivages poche 1999.
- EJ *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. 1. p. 1963. London: Penguin 1994.
- HC *On Human Condition*. 1. p. 1958. Chicago: University of Chicago Press 1998. Suomenk. VA. Lainaukseni teoksesta perustuvat omiin käännöksiini teoksesta HC. Olen vertaillut niitä käännökseen VA sen ilmestyttyä.
- OR *On Revolution*. 1. p. 1963. Harmondsworth: Penguin 1990.
- OT *The Origins of Totalitarianism*. 1. p. 1951. San Diego, CA: Harvest/HJB Book 1973.
- VA *Vita activa*. Teoksen HC suomenk. käännös. Tampere: Vastapaino 2002.

Aristoteleen tekstit

- EN *Nikomakhoksen etiikka*. Alkup. kreikankiel. ennen v. 347 e.Kr. Helsinki: Gaudeamus 1987.
- RET *Retoriikka*. Alkup. kreikankiel. ennen v. 347 e.Kr. Aristoteles. *Retoriikka. Runousoppi*. Helsinki: Gaudeamus 1997.

P. Augustinuksen (Aurelius Augustinuksen) tekstit

- CO *Confessiones*. 400-luvulta j.Kr. Tekstin toimittanut ja kommentoinut James O'Donnell. Oxford: Clarendon Press. Elektroninen versio, <http://www.stoa.org/hippo/>. 17.4.2003.

Nikolai Berdjajevin tekstit

- ELH *De l'esclavage et de la liberté de l'homme*. Vrt. SF. Paris: Aubier 1946.
- NMA *Un nouveau moyen âge: Réflexions sur les destinées de la Russie en Europe*. Paris: Plon 1933.
- SF *Slavery and Freedom*. Ranskank. ELH. London: G. Bles 1939.

Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethiuksen tekstit

CP *Consolation of Philosophy*. Alunperin latinank. kirj. 524 j.Kr. Indianapolis: Bobbs-Merrill 1962. Viittaukset tekstissä ovat tähän painokseen. Tiettyjä englanninkielisen käännöksen sanoja on vertailtu painokseen Boethius. *The Theological Tractates. The Consolation of Philosophy. De trinitate. Utrum pater et filius. Quomodo substantiae. De fide catholica. Contra Eutychem. Philosophiae consolationis*. Kaksikielinen latinank.-englannink. laitos. Cambridge, MA: Harvard University Press 1972.

FL *Filosofian lohtu*. Teoksen *Philosophiae consolationis* suomennos. Tampere. Vastapaino 2001.

René Descartes'in teksti

MED *Meditationes*, 1. p. 1641. Viite on suomennokseen *Metafyysisiä mietiskelyjä*. René Descartes. Teoksia ja kirjoita. Porvoo: WSOY 1956.

Wilhelm Diltheyn teksti

WL *Weltanschauungslehre: Abhandlung zur Philosophie der Philosophie. Gesammelte Schriften*. VIII. Leipzig: Teubner 1914–1958. 5. Muuttamaton p. Stuttgart: Teubner 1977. Painos ei sisällä tietoa alkuperäisestä julkaisuvuodesta.

Fjodor Dostojevskin tekstit

Karamazovin veljekset. 1. p. venäjänk. *Bratja Karamazovy*, 1879-1880. Käännöksen 6. suomenk. p. Hämeenlinna: Karisto 1997.

Kirjoituksia kellarista. Alkup. venäjänk. *Zapiski iz podpolja*, 1864. Jyväskylä: Gummerus 1976.

Pelurit. Alkup. venäjänk. *Igrok*, 1866. Helsinki: Kirjayhtymä 1959.

Michel Foucault'n tekstit

SH *Seksuaalisuuden historia: tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä*. Helsinki: Gaudemus 1998. Osa suomennosta kohdistuu teokseen SS.

SS *Souci de soi. Histoire de la sexualité* 3. Paris: Gallimard 1984. Suomenk. osana teosta SH.

Hans-Georg Gadamerin teksti

WM *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Gesammelte Werke*. Band 1. *Hermeneutik I*. 6. p., 1. p. 1960. Tübingen: J.C.B. Mohr 1990.

René Girardin tekstit

BE *Le bouc émissaire*. Paris: Bernard Grasset. *The Scapegoat*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1982.

CCF *Des choses cachées depuis la fondation du monde*. Paris: Bernard Grasset 1978.

Martin Heideggerin tekstit

BH "Brief über den 'Humanismus'." HG 9. Tekstin ensimmäinen versio oli kirje ranskalaiselle Jean Beaufret'lle syksyllä 1946 ja ensimmäinen julkaistu versio vuodelta 1947. Suomeksi KH. Viittaaan teokseen tapaan BH/KH, xx/yy. Ensimmäinen sivunumeroista viittaa alkukieliseen tekstiin, toinen suomenkieliseen käännökseen.

EM *Einführung in die Metaphysik*. HG 40. Teksti alunperin luennoitu n. 1935. Frankfurt, a.M.: Klostermann. Vrt. IM. Sivuviittaukseni saksankieliseen laitokseen seuraavat alkuperäisen, ei käyttämäni painoksen sivunumerointia. Alkuperäinen sivutus on ilmaistu sekä käyttämässäni saksankielisessä tekstissä että käyttämässäni englanninnoksessa.

FT "Die Frage nach der Technik." HG 7. Teksti ilmestynyt alun perin 1953.

GE "Gelassenheit." Pidemmältä nimeltään "Zur Erörterung der Gelassenheit: aus einem Feldweggespräch über das Denken", 1944/45, HG 13. Suomenk. ks. SJ.

HG *Heidegger-Gesamtausgabe*. Frankfurt, a.M. (ym.): Klostermann, eri vuodet.

IM *Introduction to Metaphysics*. Alkuteos EM. New Haven, CT: Yale University Press. Sivutuksesta ks. EM edellä.

KH "Kirje 'humanismista'." Teoksessa *Kirje humanismista ja maailmankuvan aika*. Helsinki: Tutkijaliitto 2000. Teoksen BH suomennos. Viittaaan teokseen tapaan BH/KH, xx/yy. Ensimmäinen sivunumeroista viittaa alkukieliseen tekstiin, toinen suomenkieliseen käännökseen.

NGT "Nietzsches Wort 'Gott ist Tot'." Alun perin luennoitu 1936–1939. 1. ilmoitettu julkaisuvuosi 1943. HG 5. *Holzwege*. Frankfurt a.M.: Klostermann 1994.

OA *Oleminen ja aika*. 2. p. Alkuteos SZ. Tampere: Vastapaino 2001.

SJ "Silleen jättäminen." Uusi, parannettu GE:n käännös. Tampere: Eurooppalainen filosofian seura 2002.

SZ *Sein und Zeit*. 18. p. 1. p. 1927. HG 2. Tübingen: Klostermann 2001. Vrt. OA, ET.

TA *Taideteoksen alkuperä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Taide 1989. Sivuviitteeni osoittavat vain tähän suomenkieliseen käännökseen.

VUK ”Vom Ursprung des Kunstwerks.” 1. versio 1935, useita eri versioita. TA on käännetty vuonna 1950 ensi kerran julkaistusta versiosta. HG 5. Suomeksi TA.

Immanuel Kantin teksti

RGB *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*. 1. p. 1793, tekijän laajentama p. 1794. Immanuel Kant. *Schriften zur Ethik und Religionsphilosophie*. Zweiter Teil. *Werke in zehn Bänden*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1983.

Søren Kierkegaardin tekstit

AUE *Päättävä epätieteellinen jälkikirjoitus*. Alkup. tanskank. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift til de filosofiske Smuler*, 1846, kirjoittajanimellä Johannes Climacus. SV VII. 2. p. Porvoo: WSOY 1993. Viitteet tekstissä ovat käännökseen.

BÅ *Begrebet angst*. 1. p. 1844. SV IV. Englannink. Käännös *The Concepts of Anxiety*. Princeton: Princeton University Press.

FB *Frygt og bæven*. 1. p. 1843. SV III. Viitteet ovat suomenkieliseen käännökseen *Pelko ja vavistus*. Helsinki: WSOY 2001.

SV *Samlede verker*. I–XIV sekä selitysosa XV. 2. p. København: Gyldendal 1920–1936.

Niccolò Machiavellin tekstit

DIS *Valtiollisia mietelmiä*. 2. p. Alkuk. italiank. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, 1531, kirjoitettu 1513–1517. Italiaksi esim. teoksessa PD. Porvoo: WSOY 1998. Viittaukset tekstissä ovat teoksen suomenkieliseen käännökseen.

IP *Rubrtinas*. 2. p. Alkuk. italiank. *Il principe*, 1532, kirjoitettu 1513–1515. Italiaksi esim. teoksessa PD. Porvoo: WSOY 1984. Viittaukset tekstissä ovat teoksen suomenkieliseen käännökseen.

PD. *Il principe e Discorsi sopra la prima deca de Tito Livio*. Milano: Istituto Editoriale Italiano 1970.

Bernard de Mandevillen teksti

FB *Fable of the Bees: Or, Private Vices, Publick Benefits. Remarks.* ("Publick" on sanan vanhempi kirjoitusasu.) 1. p. 1714. Remarks-osan 1. p. 1732. London: Penguin 1989.

Gabriel Marcelin tekstit

DRI *Du refus à l'invocation.* 1. p. 1940. Paris: Gallimard 1948.

EA *Être et avoir.* Paris: Éditions Aubier 1935.

Karl Marxin tekstit

DK Louis Bonaparten brumairekuun kahdeksastoista. Karl Marx & Friedrich Engels. *Valitut teokset kolmessa osassa.* 1. Alkup. *Der 18. brumaire des Louis Bonaparte*, 1852. Moskova: Edistys 1973.

DK *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua.* 1. osa. *Pääoman tuotantoprosessi.* Alkup. saksank. *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie.* Erster Band. *Der Produktionsprozess des Kapitals.* 1. p. 1867. Moskova: Edistys 1974. *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua.* 2. osa. *Pääoman kiertokulkuprosessi.* Alkup. saksank. *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie.* Zweiter Band. *Der Zirkulationsprozess des Kapitals.* 1. p. 1885. Moskova: Edistys 1974. *Pääoma: Kansantaloustieteen arvostelua.* 3. osa. *Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi.* Alkup. saksank. *Das Kapital: Kritik der politischen Ökonomie.* Dritter Band. *Der Gesamtprozess der kapitalistischen Produktion.* 1. p. 1894. Moskova: Edistys 1976.

Friedrich Nietzschin teksti

GD *Götzen-Dämmerung oder wie man mit dem Hammer philosophirt.* Alkup. 1889. KSA 6. ("Philosophirt" on sanan vanha kirjoitusmuoto.)

GM *Zur Genealogie der Moral.* Alkup. 1887. KSA V. *The Birth of Tragedy and the Genealogy of Morals.* New York: Anchor Books 1956.

HW "Homer's Wettkampf." Kirjoitettu 1872. KSA I.

KSA *Kritische Studienausgabe.* I-XIV. München: Deutscher Taschenbücher Verlag 1999.

MEN *Menschliches, Allzumenschliches.* Alkup. 1879–1880/1886. KSA 2.

MR *Morgenröthe.* 1. p 1881, 2. p. 1887. KSA 3.

WL ”Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne.” Kirj. 1873, ilmestynyt vasta postuumisti. KSA 1, 873–890.

WZM *Wille zur Macht: Versuch einer Umwertung aller Werte*. Julkaistu kirjoittajan jälkeenjääneistä teksteistä koostamalla ja toimittamalla tekijän kuoleman jälkeen. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag 1952.

Anders Nygrenin teksti

EA *Eros und Agape*. I–II. Alkup. ruotsink. *Eros och agape*. Gütersloh: C. Bertelsmann 1930, 1937. Viittaa teoksen saksannokseen vain siksi, että saksannos oli saatavillani tekstianalysivaiheessa.

Michael Oakeshottin teksti

PE ”Political Education”. Alunperin ilmestynyt 1950. Michael Oakeshott. *Rationalism in Politics and Other Essays*. London: Methuen 1981.

Blaise Pascalin tekstit

PS *Pensées*. Kirjoitettu 1662 mennessä. Suom. *Mietteitä*. Porvoo: WSOY 1996. Ranskank. esim. Paris: Profrance 1992. Viittaukset tekstissä ovat teoksen suomenkieliseen käännökseen.

TDG ”Kolme puheenvuoroa suurten asemasta.” Alkup. ranskank. ”Trois discours sur la condition des Grands”, 1660. *Geometrisestä mielestä ja muita pohdiskeluja*. Helsinki: WSOY 2002.

Pindaroksen teksti

Pythionikais. Pythische Oden. Kaksikielinen kreikan- ja saksankielinen laitos. Tekijän arvioitu kuolinvuosi on n. 438 e.Kr. Stuttgart: Philipp Reclam 1986.

Platonin tekstit

Faidon. Teokset III.

Filebos. Teokset V.

Menon. Teokset II.

Teokset. I–VII. Alkup. kreikk. 5 vuosis. e.Kr. Keuruu: Otava 1999.

Theaitetos. Teokset III.

Timaios. Teokset V.

Valtio. Alkup. kreikk. *Politeia*. Teokset IV. Käyttämäni kreikankielinen teoksen teksti sisältyy teokseen Plato. *Republic*. Books 1–5. Books 6–10. Cambridge, MA: Harvard University Press 1999, 2000.

Ayn Randin tekstit

CAP *Capitalism: The Unknown Ideal*. 1. p. 1967. New York: Signet Books, ei painovuotta.

OE ”The Objectivist Ethics.” Alkup. 1961. Rand VS, 13–39.

VS *The Virtue of Selfishness*. Ei 1. p. vuotta, n. 1964, New York: Signet Books, ei painovuotta.

François de la Rochefoucauld’n teksti

RMM *Réflexions ou sentences et maximes morales*. Viimeinen tekijän tark. ja hyväks. laitos 1678. Ranskank. esim. *Maximes*. Paris: Bookking International 1994. Suomeksi *Mietelmiä*, johon sivuviitteet. Hämeenlinna: Karisto 1924.

Jean-Paul Sartren tekstit

EN *L’être et le néant: essai d’ontologie phénoménologique*. 1. p. 1943. Paris: Gallimard 2001.

ETE *Esquisse d’une théorie des émotions*. 1. p. 1938. Paris: Hermann 1965.

LC ”La liberté cartésienne.” Alkuper. 1946. SIT.

M *Muuri*. Alkuper. ranskank. *Le mur*, 1939. Helsinki: Otava.

MS/HC. *Likaiset kädet*. Teoksessa *Likaiset kädet. Suljetut ovet*. Alkuper. ranskank. *Les mains sales*, 1948. Helsinki: Otava 1966.

SIT *Situations I*. Paris. Gallimard 1947.

Max Schelerin tekstit

RAM ”Das Ressentiment im Aufbau der Moral.” 1. p. 1912, laajennettu p. 1915. *Gesammelte Werke 3. Vom Unsturz der Werte: Abhandlungen und Aufsätze*. Bern: Francke 1975.

WFS *Wesen und Formen der Sympathie*. 1. p. 1912, 3. p. 1926. Bern: Francke 1973.

Adam Smithin tekstit

- TMS *The Theory of Moral Sentiments*. 1. p. 1759. Oxford: Oxford University Press 1976.
- WN *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (lyh. *Wealth of Nations*). 1. p. 1776. Two volumes in one. Chicago: Chicago University Press 1976.

Baruch (Benedictus) Spinozan teksti

- ET *Ethica ordine geometrico demonstrata*. Alkup. latinank. *Ethica* 1677. *Die Ethik. Lateinisch/Deutsch*. Stuttgart: Philipp Reclam 1980. Sivuvuittaukset tekstissä ovat kaksikieliseen latinan- ja saksankieliseen laitokseen.

Max Weberin tekstit

- GAR *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* I–III. 9. p., 1. p. vastaavana kokonaisuutena 1920. Tübingen: Mohr 1988.
- GPS *Gesammelte politische Schriften*. Alkuperäiskirjoitukset 1895–1919. Tübingen: Mohr 1988.
- PB ”Politik als Beruf.” Alkup. 1919. GSP.
- PE *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. 1. p. 1904–1905. GAR I.
- PGK ”Die protestantischen Sekten und der Geist des Kapitalismus.” 1., suppea p. 1906. GAR I.
- WG *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. 1. p. 1922. Tübingen: J.C.B. Mohr 1985.
- WW ”Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen.” 1. p. 1915–1919. GAR I.

- Abbing, Hans 2002 *Why Are Artists Poor? The Exceptional Economy of the Arts*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Adams, Scott 1998/1996 *Dogbertin huippusalainen johtamistaidon käsikirja*. Alkup. englannink. *Dogbert's Top Secret Management Handbook*, 1996. Keuruu: Otava.
- Adnett, Nick 1999 "Rewarding Performing Teachers?" Staffordshire University Business School. Economics Division. *EconPapers*. Number 99.6. <http://econpapers.hhs.se/paper/wukstafwp/996.htm>. 9.3.2003.
- Adnett, Nick, Spiros Bougeas & Peter Davies 2002 "Market Based Reforms of Public Schooling: Some Unpleasant Dynamics." *Economics of Education Review* 21 (4), 323–330.
- Adorno, Theodor 1978 *Minima Moralia: Reflections from Damaged Life*. Saksank. alkuteos *Reflexionen aus dem beschädigten Leben*, 1951. London: Verso.
- Aganben, Giorgio 1995/1990 *Tuleva yhteisö*. Alkup. italiank. *La comunità che viene*, 1990. Tampere: Gaudeamus.
- Ahonen, Pertti 1982 "Julkista hallintoa tutkivien tieteiden ja julkisen hallinnon käytännön viimeaikaisia kehityspiirteitä Yhdysvalloissa." Markku Kiviniemi & Jarmo E.J. Laine, toim. Hallinto ja kansalaiset: semninaariraportti. *Suomen Akatemian julkaisuja* 1/1982, 96–122.
- Ahonen, Pertti 1988 "Uudet teknologiat kulttuureina." *Hallinnon Tutkimus* 7 (3), 189–203.
- Ahonen, Pertti 1990 "Miten hallinnoimme vuonna 2000: Näkökulmana talouden ja finanssien hallinto." Olli Kultalahti ym., toim. Suomen talous ja hallinto vuonna 2000. *Acta Universitatis Tamperensis, Ser. A.*, vol. 287, 111–118. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ahonen, Pertti 1994 "Analyzing Institutional Crises in a Small Welfare State: Combining Perspectives of Politics, Economics and Institutions." *Politics and Economics of Europe* 4 (4), 239–259.
- Ahonen, Pertti 1995 "Regulating, Deregulating and Reregulating Universities: Law and Economics of Institutional and Contractual Design." Robin Paul Malloy, toim. *Law and Economics: New and Critical Perspectives*. New York: Peter Lang, 128–151.
- Ahonen, Pertti 2002 "Heidegger: hairahtunut, kirottu ja anteeksi saanut?" *Kosmopolis* 32 (3), 65–78.
- Ahonen, Pertti 2003 *Vireällä mielellä: ymmärtämisen ja eettisyyden mielialat*. Julkaisusarja 23⁰⁴⁵. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- Ahonen, Pertti, Arja Rimpelä, Sirpa Tapaninen, Klaus af Ursin & Silja Vilmi 2003 *Dehko-väliarviointi. Diabeteksen hoidon ja ehkäisyn kehittämissuunnitelman 2000–2010 väliarviointi*. Tampere: Diabetesliitto.

- Ahonen, Pertti & Kari Palonen, toim. 1999 *Dis-Embalming Max Weber*. Jyväskylä: SoPhi.
- Ahonen Pertti & Ari Salminen 1997 *Metamorphosis of the Administrative Welfare State*. Frankfurt, a.M.: Peter Lang.
- Airaksinen, Timo 1993 *Moraalifilosofia*. Porvoo: WSOY.
- Alava, Jukka 1999 "Organizational Change in the Union of Professional Engineers in Finland and the Union of Social Workers in Finland." Julkaisematon väitöskirja. University of Kentucky, Department of Business.
- Alberoni, Francesco 1993 *Kateus*. Alkup. italiank. *Gli invidiosi*, 1991. Helsinki: Otava.
- Althusser, Louis 1984/1970 *Ideologiset valtiokoneistot..* Alkup. ranskank. *Ideologie et appareils idéologiques d'état*, 1970. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Annala, Pauli 1993 *Antiikin teologinen perintö*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Arnheim, Rudolf 1969 *Art and Visual Perception: A Psychology of the Visual Eye*. Berkeley: University of California Press.
- Attali, Jacques 2000 *Blaise Pascal ou le génie français*. Paris: Fayard.
- Austin, John L. 1962 *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Back, Ken & Back Kate 1983/1982 *Esimies, tavoite ja vuorovaikutus: assertiivinen viestintä työelämässä*. Alkup. englannink. *Assertiveness at Work: A Practical Guide to Handling Awkward Situations*, 1982. Espoo: Weilin & Göös.
- Barasch, Moshe 1992 *Icon: Studies in the History of an Idea*. New York: New York University Press.
- Barber, Benjamin 1984 *Strong Democracy*. Berkeley: University of California Press.
- Barrowclough, Diana 2001 Spilling over and Crowding out: The Effects of Public Sector/Private Sector Convergence and Competition in the Provision of Public Goods. *CESifo Working Paper* No. 569. München: Center for Economic Studies & Ifo Institute for Economic Research.
- Barry, Norman 1984 "Ideas Versus Interests: The Classical Liberal Dilemma." Norman Barry, John Burton, Hannes H. Gissurarson, John Gray, Jeremy Shearmur & Kren I. Vaughn. *Hayek's "Serfdom" Revisited*. London: Institute of Economic Affairs, 43–64.
- Barzelay, Michael 2001 *The New Public Management: Improving Research and Policy Dialogue*. Berkeley: University of California Press.
- Bateson, Gregory 1972 *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine.
- Bauman, Zygmunt 1992 *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Bauman, Zygmunt 1993 *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Zygmunt 1998 *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.

- Baumeister, Roy F. 1996 *Evil: Inside Human Cruelty and Violence*. New York: W.H. Freeman.
- Baumol, William J. 1990 "Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive." *Journal of Political Economy* 90 (5), 893–921.
- Beardsley, Monroe C. 1966 *Aesthetics from Classical Greece to the Present: A Short History*. New York: Macmillan.
- Belker, Loren B. 1980 *Ensi kertaa johtajana: käytännön opas ihmisten johtamiseen*. Alkup. englannink. *The First-Time Manager: A Practical Guide to the Management of People*. Helsinki: Rastor.
- Benhabib, Seyla 2002/2003 "Taking Ideas Seriously: Can We Distinguish Political Choices from Philosophical Truths?" *Boston Review*, verkkoversio. <http://bostonreview.mit.edu/BR27.6/benhabib.html>. 25.2.2003.
- Benz, Ernest 1983 *Russische heilige Legenden*. Zürich: Verlag die Waage.
- Berking, Helmuth 1999 *Sociology of Giving*. Alkup. saksank. 1996. London: Sage.
- Berking, Helmuth 2001 "Lahjasta solidaarisuuteen: Modernien yhteiskuntien moraalitalouden tarkastelua." *Janus* 9: 1, 40–50.
- Bernstein, Richard J. 2002 *Radical Evil: A Philosophical Interrogation*. Cambridge: Polity Press.
- Bion, Wilfred 1979/1961 *Kokemuksia ryhmistä: ryhmädynamiikka psykoanalyysin näkökulmasta*. Englannink. alkuteos *Experiences in Groups and Other Papers*, 1961. Espoo: Weilin & Göös.
- Blumenberg, Hans 1983 *Die Legitimität der Neuzeit*. 4 osaa, 3 volyymia. Vol. 1, osat 1–2. *Säkularisierung und Selbstbehauptung* 2. p. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.
- Bobbio, Norberto 2000 *In Praise of Meekness*. Nimiessee alunperin italiank. 1983, muut esseet useilta eri vuosilta. Cambridge: Polity Press. Nimiessee sivuilla 19–36.
- Boice, Robert 1990 *Professors as Writers: Self-Help Guide to Productive Writing*. Stillwater, OK: New Forums Press.
- Bollnow, Otto Friedrich 1956 *Das Wesen der Stimmungen*. 3. tark. ja laaj. p. Frankfurt a.M.: Klostermann.
- Bourdieu, Pierre 2000 *Pascalian Meditations*. Alkup. ranskan. *Méditations pascaliennes* 1997. Cambridge: Polity Press 2000. Viitteet tekstissä ovat englannink. käännökseen.
- Bovens, Mark, Paul 't Hart & B. Guy Peters, toim. 2001 *Success and Failure in Public Governance: A Comparative Analysis*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Broady, Donald 1986/1981. *Piilo-opetusuunnitelma*. Alkup. ruotsink. *Den dolda läroplanen*, 1981. Jyväskylä. Gummerus.
- Bruner, Jerome & David A. Kalmar 1998 "Narrative and Metanarrative in the Construction of Self." Michael Ferrari & Robert J. Sternberg, toim. *Self-Awareness: Nature and Development*. New York: Guilford Press, 309–331.

- Brunsson, Nils 1989 *The Organization of Hypocrisy: Talk, Decisions and Actions in Organizations* Chichester: Wiley.
- Butler, Judith 1997 *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Canovan, Margaret 1992 *Hannah Arendt: A Reinterpretation of Her Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cantell, Kari 1996 *Tiedemiehen mietteitä uskosta: kutsu elämäntutkimukselliseen pohdiskeluun*. Helsinki: WSOY 1996.
- Capurro, 1980 *A Commentary on Jean-Paul Sartre's Being and Nothingness*. Vuonna 1974 ilmestyneen laitoksen uusintapainos. Chicago: Chicago University Press.
- Caputo, John D. 2001 *Religion*. London: Routledge.
- Castells, Manuel 1996 *The Rise of the Network Society*. Vol. 1 kolmiosaista teossarjaa *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Oxford: Blackwell.
- Chandler, John, Jim Barry & Heather Clark 2002 "Stressing Academe: The Wear and Tear of the New Public Management." *Human Relations* 55 (9), 1051–1069.
- Chappell, T.D.J. 1995 *Aristotle and Augustine on Freedom: Two Theories of Freedom, Voluntary Action and Akrasia*. London: Palgrave.
- Christie, Richard & Florence Geis 1970 *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Cloke, Kenneth & Joan Goldsmith 2002 *The End of Management and the Rise of Organizational Democracy*. New York: Wiley.
- Colombatto, Enrico 2001 "Discretionary Power, Rent-Seeking and Corruption." *ICER Working Paper* 24/01. Torino: International Centre for Economic Research.
- Comte-Sponville, André 1995 *Petit traité des grandes vertus*. Suom. *Pieni kirja suurista hyveistä*, 2001. Olen käyttänyt alkuteosta. Paris: PUF.
- Connolly, William E. 1993 *The Augustinian Imperative: A Reflection on the Politics of Morality*. Newbury Park, CA: Sage, 108–128.
- Connolly, William E. 1998 *Why I am not a Secularist*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Coplestone, Frederick C. 1972 *History of Medieval Philosophy*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Cottingham, John 1998 *Philosophy and the Good Life: Reason and Passions in Greek, Cartesian and Psychoanalytic Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cottingham, John 2003 *On the Meaning of Life*. London: Routledge.
- Coyle-Shapiro, Jaqueline & Ian Kessler 2002 "Contingent and Non-Contingent Working in Local Government: Contrasting Psychological Contracts." *Public Administration* 80 (1), 77–101.

- Crick, Bernard 1993/1962 *In Defense of Politics*. 4. p, 1. p. 1962. London: Penguin.
- Cristi, Renato 1998 *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism*. Cardiff: University of Wales Press.
- Cutler, Tony & Barbara Waine 1997 "The Politics of Quasi-Markets: How Quasi-Markets Have Been Analysed and How They Might Be Analysed." *Critical Social Policy* 17, 3–26.
- Czada, Roland 1995 "Institutionelle Theorien der Politik." Dieter Nohlen & Rainer-Olaf Schultze, toim. *Lexikon der Politik* I. München: Beck, 205–213.
- De Boer, S. 1968 *De anthropologie van Gregorius van Nyssa*. Assen: Van Gorcum.
- De Monticelli, Roberta 1997 *Lascèse philosophique*. Paris: Vrin.
- Derrida, Jacques 1998 "Faith and Knowledge: The Two Sources of 'Religion' at the Limits of Reason Alone." Alkup. ranskank. "Foi et Savoir", 1994. Jacques Derrida & Gianni Vattimo, toim. *Religion*. Cambridge: Polity Press, 1–78.
- Desmond, William 2001 *Ethics and the Between*. Albany: State University of New York Press.
- Dicke, Klaus 1998 "Freundschaftliche Beziehungen zwischen Staaten – ein altruistische ode rein rechtliches Prinzip der internationalen Beziehungen?" *JRE*, 163–180.
- Dixon, Norman 1976 *On the Psychology of Military Incompetence*. London: Pimlico.
- Douglas, Mary 1999 "Pyyteetömiä lahjoja ei ole." Esipuhe teoskäännökseen Marcel Mauss. *Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. 1. p. 1923–1924, *Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Dreyfus, Hubert L. 1991 *Being-in-the-world: A Commentary on Heidegger's "Being and Time"*. Cambridge, MA: MIT Press.
- DSM 1997 *DSM-IV. Diagnostiset kriteerit*. Espoo: Orion-yhtymä.
- Dumm, Thomas L. 1996 *Michel Foucault and the Politics of Freedom*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dunleavy, Patrick & Helen Margetts 2000 "The Advent of Digital Government: Public Bureaucracies and the State in the Internet Age." Paper to the *Annual Conference of the American Political Science Association*, Washington, D.C., 4.9.2000.
- Durkheim, Émile 1982/1894 *The Rules of the Sociological Method*. Alkuper. ranskank. *Les règles de la méthode sociologique*, 1894. New York: Free Press.
- Eagleton, Terry 1990 *The Ideology of the Aesthetic*. Oxford: Blackwell.
- Elster, Jon 1989 *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon 1999a *Alchemies of the Mind: Rationality and the Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Elster, Jon 1999b *Strong Feelings: Emotion, Addiction, and Human Behavior*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ensor, Tim & Antonio Duran-Moreno 2002 "Corruption as a Challenge to Effective Regulation in the Health Care Sector." Richard B. Saltman, Reinhard Busse & Elias Mossialos, toim. *Regulating Entrepreneurial Behaviour in European Health Care Systems*. Buckingham: Open University Press, 106–124.
- Eräsaari, Leena 2002 *Julkinen tila ja valtion yhtiöittäminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- EVA (Elinkeinoelämän valtuuskunta) 2003 *Vaatelias vaalikansa: raportti suomalaisten asenteista 2003*. Helsinki: EVA.
- Evagrius Pontoslainen, p. "Himojen ja ajatusten erittelemisestä." Nikkanen 1994, 70–90.
- Featherstone, Mike 1995 *Undoing Culture: Globalization, Postmodernism and Identity*. London: Sage.
- Fedotov, G.P. 1966 *The Russian Religious Mind*. Vol. II *The Middle Ages. The Thirteenth to the Fifteenth Centuries*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Feigenbaum, Harvey, Jeffrey Henig & Chris Hamnett 1998 *Shrinking the State: The Political Underpinnings of Privatization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferrari, Joseph R., Judith L. Johnson & William G. McCown 1995 *Procrastination and Task Avoidance Theory, Research, and Treatment*. New York: Plenum.
- Forward, Susan, Susan Forware & Donna Frazier 1998 *Emotional Blackmail: When the People in Your Life Use Fear, Obligation and Guilt to Manipulate You*. New York: Harper.
- Foster, George M. 1972 "The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior." *Current Anthropology* 13, 165–186.
- Frankl, Viktor E. 1983 *Ihmisyden rajalla*. Englannink. alkuteos *Man's Search for Meaning*, 1957/1963. Keuruu: Otava.
- Fukuyama, Francis 1991 *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Furnham, Adrian 1990 *The Protestant Work Ethic: the Psychology of Work-Related Beliefs and Behaviours*. London: Routledge.
- Føllesdal, Dagfinn 1981 "Sartre on Freedom." Schilpp, Paul Arthur, toim. *The Philosophy of Jean-Paul Sartre*. La Salle, IL: Open Court, 392–407.
- George, Susan 1999 "A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change." *Conference on World Sovereignty in a Globalising World*. Bangkok, 24–26 March 1999. <http://www.zmag.org/CrisesCurEvts/Globalism/george.htm>. 27.2.2003.
- Gerontikon eli pyhien vanhusten sanomaa. Kreikank. *To Gerontikon: Etoi Apofthegmata Agion Geronton*. Pieksämäki: Ortokirja 1984.

- Giannetti, Eduardo 2000 *Lies We Live by: The Art of Self-Deception*. London: Bloomsbury.
- Gibson, James L. 2001 "Truth, Justice and Reconciliation: Judging Amnesty in South Africa." Cape Town: IJR (Institute for Justice and Reconciliation), <http://www.ijr.org.za/pdfs/gibson.pdf.1.3.2003>. 20.2.2003.
- Glover, Jonathan 2003/1999. *Ihmisyys: 1900-luvun moraalihistoria*. Alkup. englannink. *Humanity: A Moral History of the 20th Century*, 1999. Helsinki: Like.
- Goffman, Erving 1959 *The Presentation of Self in Everyday Life*: Garden City, New York Doubleday.
- Gogol, Nikolai 1980 *Muotokuva*. Alunperin venäjänk. *Portrait*, 1842. Hämeenlinna: Karisto.
- Goldman, Harvey S. 1993 "Weber's Ascetic Practices of the Self." Hartmut Lehmann & Guenther Roth, toim. *Weber's Protestant Ethic: Origins, Evidence, Contexts*. Cambridge: Cambridge University Press, 161–178.
- Goodin, Robert E. 1996a "Institutions and Their Design." Goodin 1996b, 1–53.
- Goodin, Robert E., toim. 1996b *The Theory of Institutional Design*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, Thomas 1983/1977 *Viisas johtaja*. Alkup. englannink. *Leader Effectiveness Training L.E.T*, 1977 Hämeenlinna: Karisto.
- Gouttmann, Alphonse & Gouttmann, Rachel 1998 *Les passions qui nous tuent*. Paris: Éditions de la Renaissance.
- Gregorios Nyssalainen, p. 1955 *Peri tou biou Mouseos. La vie de Moïse*. Kaksikielinen kreikan- ja ranskank. p. Alkup. n. 392 J.Kr. Paris. CERF.
- Gumbrecht, Hans Ulrich 2001 "How Is Our Future Contingent? Reading Luhmann against Luhmann." *Theory, Culture & Society* 18:1, 49–58.
- Hadot, Pierre 1995/1987 *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises from Socrates to Foucault*. Alkutekstitt ranskank. *Exercices spirituels et philosophie antique*, 1987. Oxford: Blackwell.
- Hakala, Juha T. 2002 *Luova prosessi tieteesä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hamsun, Knut 1974/1892 *Mysteerioita*. Alkup. norjank. *Mysterier*, 1892. Jyväskylä: Gummerus.
- Han, Byung-Chul 1996 *Heideggers Herz: Zum Begriff der Stimmung bei Martin Heidegger*. München: Fink.
- Hardin, Russell 1996 "Institutional Morality." Goodin 1996b, 126–153.
- Hardin, Russell 1998 "The Dear Self and Others." *JRE*, 211–230.
- Harrinvirta, Markku 2000 Strategies of Public Sector Reform in the OECD Countries: A Comparison. *Commentationes Scientiarum Socialium* 57. Helsinki: Suomen tiedesseura.
- Hartmann, Nicolai 1926/1949/1962 *Ethik*. 1. p. 1926, viimeinen ja 3. painos teki-jän eläessä 1949. Berlin: Walter de Gruyter.

- Hautamäki, Antti 1996 "Individualismi on humanismia." Antti Hautamäki, Eerik Lagerspetz, Juha Sihvola, Juha Siltala & Jarno Tarkki, toim. *Yksilö modernin murroksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 13–44.
- Haworth, Alan 1994 *Anti-Libertarianism: Markets, Philosophy and Myth*. London: Routledge.
- Heikkilä, Matti, Jouko Karjalainen & Mikko Malkavaara, toim. 2000 *Kirkonkirjat köyhyydestä*. Pieksämäki: Kirkkopalvelut.
- Heikkinen, Jaakko 1995 *Moraali ja etiikka käytännössä: Käsikirja*. Helsinki: Tietosanomaa.
- Heinonen, Jari 1993 *Kattotarinnasta monikärkeiseen pohdintaan: ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto 2000 *Toiminta, tapa ja rakenne: kohti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskanen, Ilkka 2002 "Neo-Institutional Organisational Analysis (NIO) in the Study of Cultural and Art Organisations: Developing an Approach and Applying It to Finnish Case Study Data. *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift* (1), 133–181.
- Heiskanen, Tuula 1996 *Elämän palapeli: johtolankoja vaikeuksista selviytymiseen*. Jyväskylä: Gummerus.
- Heiske, Pirkko 2001 *Hyvinvointia työyhteisöön*. 2. p. Helsinki: Yrityskirjat.
- Heller, Agnes 1990 *A Philosophy of Morals*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hellsten, Sirkku 1996 *Oikeutta ilman kohtuutta: modernin oikeudenmukaisuuskäsitteksen kritiikkiä*. Tampere: Gaudeamus.
- Henry, Maureen 1979 *The Intoxication of Power: An Analysis of Civil Religion in Relation to Ideology*. Dordrecht: Reidel.
- Heyd, David 1982 *Supererogation: Its Status in Ethical Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heyd, David 2002. "Supererogation." Stanford Encyclopedia of Philosophy. <http://plato.stanford.edu/entries/supererogation>. Päivättyy vuodelle 2002. 20.12. 2002.
- Hieronymi, Pamela 2001 "Articulating and Uncompromising Forgiveness." *Philosophy and Phenomenological Research* 52: 3, 529–555.
- Himanen, Pekka, Linus Torvalds & Manuel Castells 2001 *Hakkerietiikka ja informaatioajan henki*. Helsinki: WSOY.
- Hirschhorn, Larry 1990 *The Workplace Within: Psychodynamics of Organizational Life*. Kustantajan mukaan vanhemman painoksen uusintapainos. Cambridge, MA: MIT Press.
- Hirschman, Albert O. 1977 *The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism Before Its Triumph*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Hoel, Helge, Kate Sparks & Cary L. Cooper, ei päiväystä, n. 2001. The Cost of Violence/Stress at Work and the Benefits of Violence/Stress-Free Working Environment. Report Commissioned by the International Labour Organization (ILO), Geneva. Manchester: University of Manchester Institute of Science and Technology. <http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/whpwb/econo/costs.pdf>. 7.4.2003.
- Hoering, W. 1976 "Kontingenz." Joachim Ritter & Karlfried Gründer, toim. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Band 4: I-K. Basel: Schwabe & Co. 1976, 1027–1037.
- Hoffman, Edward 2001 *Ace The Corporate Personality Test*. New York: McGraw-Hill.
- Honig, Bonnie 1993 *Political Theory and the Displacement of Politics*. Cornell, NY: Cornell University Press.
- Hopwood, Anthony G. & Peter Miller, toim. 1994 *Accounting as a Social and Institutional Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Howley, C. B. 1995 "The Matthew Principle: A West Virginia Replication?" *Education Policy Analysis Archives* 3/18 (November 15), 1–25.
- Huizinga, Johan 1984/1938. *Leikkivä ihminen: yrittäjä kulttuurin leikkiaineksen määrittelyiseksi*. Alkup. hollannink. *Homo ludens: proeve eener bepaling van het spelelement der cultuur*, 1938. Juva: WSOY.
- Hurd, Heidi M. 1998 "Duties Beyond the Call of Duty." *JRE*, 3–40.
- Hutchinson, D.S. 1995 "Ethics." Jonathan Barnes, toim. *The Cambridge Companion to Aristotle*. Cambridge: Cambridge University Press, 195–232.
- Hyrck, Matti 1996 *Mielen kuvat Jumalasta: psykoanalyttisen objektisuhdeteorian näkökulma jumalasuhteen mielikuvamaailmaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon vuoden 1948 kristinopin tarjoaman aineiston valossa*. Helsinki: Therapeia-säätiö.
- Hyypä, Markku T. 1998 "Uupumus." Markku T. Hyypä & Erkki Kronholm, toim. *Uni ja vire*. Turku: Kansaneläkelaitos, 135–147.
- Hänninen, Sakari 2001 "Pohjoismaisen hyvinvointivaltion poliittinen eetos." *Tiede & Edistys* 26: 1, 19–33.
- Ikonen, Heikki 2003 "Suuri strategia repii Bushin hallintoa." *Aamulehti* 6.4.2003, B20.
- Iljin, I. "O terpenii." I. Iljin. *Tšto sulit miru raštšlenenije Rossii*. Alun perin 1948/1950. Moskva: Russki tsentr persvet, 35–41.
- Irwin, T.H. 1998 "Stoic Inhumanity." Sihvola, Juha & Troels Engberg-Pedersen, toim. 1998 *The Emotions in Hellenistic Philosophy*. Dordrecht: Kluwer, 219–242.
- Ivánka, Imre v. 1990 *Plato Christianus: La réception critique du platonisme chez les pères de l'église*. Paris: PUF.

- Jackson, Stanley W. 1999 *Care of the Psyche: A History of Psychological Healing*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Jalava, Urpo 2001 *Esimiestyö – valmentaminen ja uudistaminen*. Tammi: Helsinki.
- James, William 1981/1902 *Uskonnollinen kokemus*. Alkup. englannink. *The Varieties of Religious Experience*, 1902. Hämeenlinna: Karisto.
- Jenkins, Richard 2000 "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium." *Max Weber Studies* 1 (1), 11–32.
- Jenkins, Stephanie 2002 "Foucault and Feminism." *Agora* 3 (1), elektroninen lehti. <http://www.tamu.edu/crhr/agora.archives.html>. 27.2.2003.
- Jevdokimov (Evdokimov), Paul (alunp. Pavel Jevdokimov) 1978 *Dostojevsky et le problème du mal*. Alunperin tekijän väitösk., Université d'Aix-en-Provence, 1942. Paris: Desclée de Brouwer.
- Johannes Damaskolainen, p. *Ikoneista: kolme puhetta ikonien syyttäjiä vastaan*. Joensuu: OKJ 1986.
- Joule, Robert-Vincent & Jean-Leon Beauvois 2002 *Petit traité de manipulation à l'usage des honnêtes gens*. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- JRE* 1998. *Jahrbuch für Recht und Ethik* 1998. *Altruism and Supererogation*. Erikoisnumero vol. 6.
- Julkunen, Raija 2001 *Suunnanmuutos: 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Järvinen, Pekka 2000/1998. *Esimiestyö ongelmatilanteissa – konfliktien tuomat haasteet työyhteisössä*. 4. p., 1. p. 1998. Helsinki: WSOY.
- Järvinen-Taubert, Johanna 1999 "Tarvitseeko työelämä kriittisiä työntekijöitä?" Järvinen-Taubert & Valtonen, 105–125.
- Järvinen-Taubert, Johanna & Päivi Valtonen, toim. 1999 *Kriittisyyteen kasvaminen korkeakoulutuksessa*. Tampere: Taju.
- Kaelber, Lutz 1998 *Schools of Asceticism: Ideology and Organization in Medieval Religious Communities*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Kahneman, David & Amos Tversky, toim. 2000 *Choices, Values, and Frames*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kakkuri-Knuutila, Marja-Liisa 1996 "Aristoteleen metodin ytimessä: esimerkkinä akrasia." Taina M. Holopainen & Toivo J. Holopainen, toim. *Sielun liikkeitä: filosofianhistoriallisia kirjoitelmia*. Helsinki: Gaudeamus, 43–58.
- Kalela, Jorma, Jaakko Kiander, Ullamaija Kivikuru, Heikki A. Loikkanen & Jussi Simpura, toim. Down from the Heavens, up from the Ashes: The Finnish Economic Crisis of the 1990s in the Light of Economic and Social Research. 1990s Economic Crisis: the Research Programme on the Economic Crisis of the 1990s in Finland. *VATT-julkaisuja* 27: 6. Helsinki: VATT.
- Kangas, Urpo 1993 *Lahja*. Helsinki: Lakimiesliiton Kustannus.

- Karjalainen, Sakari, Veikko Launis, Risto Pelkonen & Juhani Pietarinen, toim. *Tutkijan eettiset valinnat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kaskimies, Mika 1970/1958 Merkkkitavara nykyajan markkinointimuotona: erityisesti tarkasteltuna siihen liittyvien menekintekijöiden stabiilisuuden kannalta. *Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja* 23. 2. p., 1. p. 1958. Helsinki: Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos.
- Kasvio, Antti 1995 *Uusi työn yhteiskunta: suomalaisen työelämän muutokset ja kehittämiss mahdollisuudet*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kauppinen, Timo, Pirjo Heikkilä, Suvi Lehtinen, Kari Lindström, Simo Näyhä, Anne Seppälä, Jouni Toikkanen & Antti Tossavainen 2000 *Työ ja terveys Suomessa v. 2000*. Helsinki: Työterveyslaitos.
- Kavarnos, Konstantin 1987/1973 *Byzanttilainen taide: esseitä ja tutkielmia*. Englannink. alkuteokset *Plato's Theory of Fine Art. Byzantine Thought and Art. Orthodox Iconography*. Heinävesi: Valamon luostari.
- Keenan, William F. 203 "Rediscovering the Theological in Sociology: Foundation and Possibilities." *Theory, Culture & Society* 20 (1), 19–42.
- Kekes, John 1999 *Against Liberalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kent, Bonnie 2001 "Augustine's Ethics." Elenore Stump & Norman Kretzmann, toim. *The Cambridge Companion to Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press, 205–233.
- Kets de Vries, Manfred Danny Miller 1984 *The Neurotic Organization: Diagnosing and Changing Counterproductive Styles of Management*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kharkhordin, Oleg 1995 "The Soviet Individual: Genealogy of a Dissimulating Animal." Mike Featherstone, Scott Lash & Roland Robertson, toim. *Global Modernities*. London: Sage, 209–226.
- Kiander, Jaakko & Sari Virtanen 2002 The 1990s Economic Crisis: The Research Programme on the Economic Crisis of the 1990s in Finland. *VATT-julkaisuja – VATT Publications* 27: 7. Helsinki: VATT.
- Kinner, Stuart, Linda Mealey & Virginia Slaughter 2001 "Psychopathy, Machiavellianism and Career Preferences." *ANZAPPL (Australian and New Zealand Association for Psychiatry), 2001 Conference, Melbourne, Australia*.
- Kivivuori, Janne 1999 *Psykokirkko*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kjellberg, Seppo 1994 *Finländsk arbetsetik och Luthers kallelselära*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Klein, Naomi 2001/2000 *No Logo – no Space, no Choice, no Jobs: Taking Aim at the Brand Bullies*. Suomenk. *No logo – tähtäimessä brändivaltiaat: ei tilaa, ei vaihtoehtoja, ei töitä, ei logoa*. Helsinki: WSOY 2001. London: Flamingo.
- Klemola, Timo 2002 "Filosofian harjoitus – filosofia harjoituksena." *Niin & näin*, no. 34, 2000/2, 13–20.

- Koivunen, Hannele 1997 *Hiljainen tieto*. Helsinki: Otava.
- Koivunen, Niina 2003 *Leadership in Symphony Orchestras: Discursive and Aesthetic Practices*. Vammala: Vammalan kirjapaino.
- Koivusalo, Markku 2001 ”Politiittisten jumalten paluu.” *Tiede & Edistys* 26: 2, 162–171.
- Konstantinou, Evangelos G. 1966 Die Tugendlehre Gregors von Nyssa in Verhältnis zu der Antik-Philosophischen und Jüdisch-Christlichen Tradition. *Das östliche Christentum, Neue Folge*, Heft 17. Würzburg: Augustinus-Verlag.
- Korac-Kakabadse, Andrew, Alexander Kouzmin & Korac-Kakabadse, Nada 1999 ”Re-Institutionalizing Trust in ’Lean’ Public Sectors.” *The Journal of Contemporary Issues in Business and Government* 5 (2), 11–29.
- Kortteinen, Matti 1992 *Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Hämeenlinna: Karisto.
- Koski, Leena 2002 ”Yliopiston sisäinen toimintalogiikka 2000-luvun muutoksissa.” Sakari Ahola & Jussi Välimaa, toim. *Heimoja, hengenviljelyä, hallintoa. Korkeakoulututkimuksen vuosikirja 2002*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 33–51.
- Koski, Tapio 2000 Liikunta elämäntapana ja henkisen kasvun välineenä. *Acta Electronica Universitatis Tampereensis* 59. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kotiranta, Matti 1997 ”Andrei Rublevin Pyhän Kolminaisuuden ikonin taidekäsituksesta – kuva symbolina, joka pyrkii kuvaamaan kuvaamatonta.” Matti Kotiranta, toim. *Kuvan teologia. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja* 209. Helsinki: STKS, 65–76.
- Kravaritou, Yota 2001 ”Affective Bonds, Labour Law and Social Europe”. Ulrich Möckenberger, toim. *Manifesto Social Europe*. Brussels: ETUI, s. 73–99.
- Krockow, Christian v. 1990 *Die Entscheidung. Eine Untersuchung über Ernst Jünger, Carl Schmitt, Martin Heidegger*. 1. p. 1958. Neuausgabe. Frankfurt a.M.: Campus, 1990.
- Krohn, Eino 1965/1955 *Esteettinen maailma*. 2. p., 1. p. 1955. Helsinki: Otava.
- Krueger, Anne O. 1974 ”The Political Economy of the Rent-Seeking Society.” *American Economic Review* 64 (3), 291–303.
- Kuhn, Thomas S. 1962 *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kunde, Jesper & B.J. Cunningham 1999 *Corporate Religion*. London: Financial Times.
- Kunnas, Tarmo 2002 *Mitä jäljellä moraalista*. Jyväskylä: Kirjapaja.
- Kuronen, Timo 2000 Kansalaiskeskustelun edellytykset ja mahdollisuudet tietoverkkojen aikakaudella. *Acta Universitatis Tampereensis* 745. Tampere: Tampereen yliopisto.

- Kurtén, Staffan 2001 *Uraputkesta itsensä johtamiseen: kokemuksia, ajatuksia ja harjoituksia*. Helsinki: Dialogia.
- Kusch, Martin 1993 *Tiedon kentät ja kerrostumat*. Alkup. englannink. *Foucault's Strata and Fields: An Investigation into Archaeological and Genealogical Science Studies*, 1991. Oulu: Pohjoinen.
- Kuusi, Matti 1990 "Kolme jurödivyyttä." Pekka Laaksonen, Ulla Piela & Pirkko Lahti, toim. *Hullun kirjoissa: näkökulmia suomalaiseen kylähulluuteen*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura, 88–97.
- Kähkönen, Liisa 2002 "Näennäismarkkinoiden tehokkuus – teoria ja käytäntö." *Kunnallistieteellinen Aikakauskirja* (3), 284–301.
- Lagerspetz, Kirsti 2000 *Mitä tulee mieleen: psykologin esseitä*. Helsinki: Tammi.
- Lahtinen, Mikko 2002 *Ihminen, poliittinen eläin*. Tampere: Vastapaino.
- Laitinen, Arto 2002a "Joseph Raz: sen puolesta mitä jokainen tiesi eilen?" *Niin & näin* (35), 32–36.
- Laitinen, Arto 2002b "Joseph Razin haastattelu: arvojen arvoitus." *Niin & näin* (35), 37–41.
- Landmann, Michael 1976 *Philosophische Anthropologie*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lane, Belden C. 1981 "The Spirituality and Politics of Holy Folly." *Christian Century*, 15.12.1981.
- Larchet, Jean-Claude 1992 *Thérapeutique des maladies mentales*. Paris: Cerf.
- Larchet, Jean-Claude 2000 *Thérapeutique des maladies spirituelles*. Paris: Cerf.
- Lawrence, Paul & Jay Lorsch 1967 *Organization and Environment: Managing Differentiation and Integration*. Homewood IL: Irwin.
- Le Grand, Julian 2001 "The Quasi-Market Experiments in Public Service Delivery: Did They Work?". *Conference "The Welfare State, Poverty and Social Exclusion in Italy and Great Britain"*. Certosa di Pontignano, Siena, Italy, 6–8.4.2001.
- Lehtinen, Torsti 2002 *Eksistentialismi, vapauden filosofia*. Helsinki: Kirjapaja.
- Lehtonen, Heikki 1990 *Yhteisö*. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko 2002 "Kirjoittamisen mielihyvä." Merja Kinnunen & Olli Löytty, toim. *Tieteellinen kirjoittaminen*. Tampere: Vastapaino, 195–201.
- Leibenstein, Harvey 1966 "Allocative Efficiency vs. X-Efficiency." *American Economic Review* 56 (June) 392–415.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 2001 "Theodicy." Mark Larrimore, toim. *The Problem of Evil*. Ote Leibnizin laajasta teoksesta, alunperin vuodelta 1710, saksank. nimeltään *Theodicee, das ist, Versuch von der Güte Gottes, Freyheit des Menschen, und vom Ursprunge des Bösen*. Oxford: Blackwell, 191–200.
- Lettow, Susanne 2001 *Die Macht der Sorge: Die philosophische Artikulation von Geschlechtsverhältnissen in Heideggers "Sein und Zeit"*. Tübingen: Edition Diskord.

- Levi, Primo 1982/1947 *Tällainenkö on ihminen*. Alkup. italiank. *Se questo è un uomo*, 1947. 2. suomenk. p., 1. suomenk. p. 1962. Jyväskylä: Gummerus.
- Lévinas, Emmanuel 1996/1982 *Etiikka ja äärettömyys: keskusteluja Philippe Nemon kanssa*. Alkup. ranskan. *Éthique et infini*, 1982. Helsinki: Gaudeamus.
- Lewis, C.S. (Clive Staples) 1980/1944 *Paholaisen kirjeopisto*. Alkup. englannink. *The Screwtape Letters*, 1944. Helsinki: Kirjaneliö.
- Lewis, C.S. 1996/1946 *The Great Divorce*. 1.p. 1946. New York: Simon & Schuster.
- Leys, Wayne A. R. 1971a ”Was Plato Non-Political?” *Vlastos*, 144–165.
- Leys, Wayne A. R. 1971b ”An Afterthought.” *Vlastos*, 184–186.
- Liddell & Scott 2001 *A Lexicon Abridged from Liddell and Scott's Greek-English Lexicon*. 1. p. 1891. Oxford: Clarendon Press. Tekijöiden etunimiä ei mainittu teoksessa.
- Likhachev, Dmitry S. (Dimitri Lihatshev) 1998 ”Religion: Russian Orthodoxy.” Rzhnevsky 1998b, 38–56.
- Lindblom, Seppo 2002 Kansankodin tuolla puolen – hyvinvointivaltion tilivelvollisuuden tarkastelua. *VATT-julkaisuja* 34. Helsinki: VATT.
- Lowery, David 1998 ”Consumer Sovereignty and Quasi-Market Failure.” *Journal of Public Administration Research and Theory* 8 (2), 137–172.
- Lozeau, Daniel, Ann Langley & Jean-Louis Denis 2002 ”The Corruption of Managerial Techniques by Organizations.” *Human Relations* 55 (5), 537–564.
- Luhmann, Niklas 1994. *Liebe als Passion: Zur Codierung von Intimität*. 1. p. 1982. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Luoto, Miikka 2001 ”Olemisen eetos ja alkuperäinen etiikka Heideggerin ajattelussa.” Sara Heinämaa & Johanna Oksala, toim. *Rakkaudesta toiseen: kirjoituksia vuosituhannen vaihteen etiikasta*. Helsinki: Gaudeamus, 23–40.
- Luoto, Miikka 2002 *Heidegger ja taiteen arvoitus*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lääkäriliitto 2003/1998. ”Lääkärin eettiset ohjeet.” Hyväksytty Lääkäriliiton valtuuskunnan kokouksessa 6.5.1988. http://www.laakariliitto.fi/etiikka/liiton_ohjeet/eettinen_ohje.html. 1.3.2003.
- MacIntyre, Alasdair 1985/1981 *After Virtue: A Study in Moral Theory*. 2. p., 1. p. 1981. London: Duckworth.
- Maihofer, Andrea 1998 ”Care.” Alison M. & Iris Marion Young, toim. *A Companion to Feminist Philosophy*. Oxford: Blackwell, 383–392.
- Masaryk, Thomas Garrigué 1965/1913 *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie: Soziologische Skizzen*. I–II. 1. p. 1913. Düsseldorf: Eugen Diederichs.
- Maslow, Abraham 1970 *Personality and Religion*. New York: Harper & Row.

- Mauss, Marcel 1999/1923/1924 *Essai sur le don: forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*. Alkup. 1923–1924. *Sociologie et anthropologie*. Kokoelma Maussin tekstejä eri vuosilta. Paris: PUF 1999. Olen käyttänyt alkuteosta. Suomennos on nimeltään *Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa*. 1. p. 1923–1924. Helsinki: Tutkijaliitto 1999.
- McGarvey, Neil 1997 "Creating a New Democracy? Current Issues in Local Democracy." University of Strathclyde. www.psa.ac.uk/cps/1997/mcgar.pdf. Tulostettu 15.2.2003.
- Meinong, Alexius 1894 *Psychologisch-ethische Untersuchungen zur Werth-Theorie*. Graz: Leuschner & Lubensky.
- Mele, Alfred R. 1992 *Irrationality: An Essay on Akrasia, Self-Deception, and Self-Control*. Oxford: Oxford University Press.
- Mellor, Philip A. & Chris Shilling 1997 *Re-forming the Body: Religion, Community and Modernity*. London: Sage.
- Meredith, Anthony 1999 *Gregory of Nyssa*. London: Routledge.
- Merton Robert K. 1973/1942 "The Normative Structure of Science." Robert K. Merton. *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. II-mest. alun perin 1942. Chicago: University of Chicago Press, 267–278.
- Merton, Robert K. 1968 "The Matthew Effect in Science." *Science* 150 (3810), 56–63.
- Merton, Robert K. 1988 "The Matthew Effect in Science, II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property." *Isis* 79, 606–623.
- Meuter, Günther 2000 Carl Schmitts "nomos basileos" oder: Der Wille des Führers ist Gesetz. *IfS-Werkstatt* Nr. 5. Institut für Soziologie. München: Universität der Bundeswehr München.
- Meyendorff, Jean 1959 *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*. Paris: Seuil.
- Miettinen, Tarmo 2001 *Tieteen vapaus: julkisoikeudellinen tutkimus tieteenharjoittajan itsemääräämisoikeudesta, tieteen itsekontrollista ja itsehallinnosta*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.
- Milgrom, Paul & John Roberts 1992 *Economics, Organization, and Management*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Mises, Ludwig v. 1927. *Liberalismus*. Jena: Gustav Fischer.
- Moilanen, Liisa 2002 "Voimavarat ja elämisen hallinta tyypillisessä ja epätyypillisessä työssä palvelualalla." *Työpoliittinen Aikakauskirja* 45 (3), 91–106.
- Moltmann, Jürgen 1986 "Christian Theology and Political Religion." Leroy S. Rouner, toim. *Civil Religion and Political Theology*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 41–58.
- Montaigne, Michel de 1955 *Esseitä*. 1. ranskank. täydell. p. 1588, tunnetaan yleensä nimellä *Essais*. Porvoo: WSOY.
- Moore, Michael S. 1998 "Liberty and Supererogation." *JRE*, 111–144.

- Moxnes, Paul 2001 *Positiv ångest hos individen, gruppen, organisationen: ett organisationspsykologiskt perspektiv*. Alunperin norjank. Stockholm: Natur och Kultur.
- Munro, Rolland 1998 "Ethics and Accounting: the Dual Technologies of the Self." Martin Parker, toim. *Ethics and Organizations*. London: Sage, 197–220.
- Mäkelä, Liisa 2001 "Ethics and Changing Incentives: Social-Ethical Model for Examining Changes in the Finnish Incentive System During the Economic Crisis of the 1990s." Kalela ym., 526–548.
- Nehamas, Alexander 1998 *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault*. Berkeley: University of California Press.
- Neiman, Susan 2002 *Evil in Modern Thought: An Alternative History of Philosophy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Nestle-Aland 1993. *Novum testamentum graece*. Post Eberhard et Erwin Nestle communiter ediderunt Barbara et Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini & Bruge M. Metzger. 27. p. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft. Vakiintunut viittaustapa teokseen on juuri Nestle-Aland.
- Niemelä, Jorma 1999 Usko, hoito ja toipuminen: Tutkimus kääntymyksestä ja kristillisestä päihdehoidosta. *Stakes. Tutkimuksia* 96. Helsinki: Stakes.
- Nieminen, Juha 1999 "Nuoruuden kriittisyydellä kilvoittelevassa yliopistossa." Järvinen-Taubert & Valtonen, 29–46.
- Niiniluoto, Ilkka 1984 *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka 2002 "Tieteen tunnuspiirteet." Karjalainen ym., 30–41.
- Nikkanen, Irinja, toim. *Filokalia* 1. 3. p. Pieksämäki: Valamon ystävät 1994.
- Niskanen, William A. 1971 *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago: Aldine.
- Noro, Arto 2000 "Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä." *Sosiologia* 37 (4), 321–329.
- Northouse, Peter G. 1997 *Leadership: Theory and Practice*. London: Sage.
- Novak, Thomas P., Donna L. Hoffman & Yi-Fai Young 2000 "Measuring the Customer Experience in Online Environments: A Structural Modeling Approach", *Marketing Science* 19 (1), 22–44.
- Nozick, Robert 1974 *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Nummenmaa, Tapio 1998 Divine Motions and Human Emotions in the Philebus and in the Laws. Plato's Theory of Psychic Powers. *Commentationes Humanarum Litterarum* 112. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.
- Nussbaum, Martha 1986 *Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha 2001 *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Nyberg, Kurt 2001 *Omvänt perspektiv i bildkonst och kontrovers: en kritisk begrepps-historia från det gångna seklet*. Väitöskirja. Institutionen för arkiv, bibliotek och museum: estetik och kulturstudier. Uppsala: Uppsala universitet.
- Nätti, Jouko, Ulla Kinnunen, Mika Happonen, Saija Mauno & Marjukka Sallinen 2001 "Perceived Job Insecurity among Finnish Employees in 1990–2000: Prevalence and Antecedents. *Kalela ym.*, 484–506.
- Nöth, Winfried 1985 *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart: J. Metzler.
- Ojakangas, Mika 2001 "Kohti ulossulkematonta yhteisöä: Tapaus Paavali." *Tiede & Edistys* 26: 4, 270–289.
- Okko, Paavo 1999 "Yrittäminen Suomessa." Turun kauppakorkeakoulu. PK-instituutti. Yliopisto-yrittäjäyys. 29.1.1999. Moniste. Turku: TuKKK.
- O'Neill, William 1972 *With Charity Toward None: An Analysis of Ayn Rand's Philosophy*. Totowa, N.J.: Littlefield, Adams & Co.
- Ossowska, Maria 1986 *Bourgeois Morality*. Alkup. puolank. *Moralność mieszczańska*, 1956. London: Routledge.
- Othman, Hans 1987 *Dostojevski ja todellisuus*. Suomenruots. käsikirjoitus *Dostojevskij och verkligheten*, myös 1987. Porvoo: WSOY.
- Paastela, Jukka 1995 *Valhe ja politiikka: Tutkimus hyveestä ja paheesta yhteiskunnallisessa kanssakäymisessä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Palonen, Kari 1998 *Das 'Webersche Moment': Zur Kontingenz des Politischen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Palonen, Kari 1999 "Editorial: Contingency in Political Theory." *Finnish Yearbook of Political Thought* 3, 5–10.
- Palonen, Kari 2000 "Ajanpelusta ajallapeluseen: weberiläinen näkökulma politiikan käsitteistön temporalisoitumiseen." Kia Lindroos & Kari Palonen, toim. *Politiikan aikakirja: Ajan politiikan ja politiikan ajan teoretisointia*. Tampere: Vastapaino, 195–221.
- Parkkinen, Pekka 2001 Työssä jaksaminen pitkällä aikavälillä. *VATT-muistioita* 53. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Passinmäki, Pekka 2002 *Kaupunki ja ihmisen kodittomuus*. 23°45', niin & näin -lehden filosofinen julkaisusarja. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.
- Passmore, John A. 1970 *The Perfectibility of Man*. London: Duckworth.
- Payne, Abigail 2001 "Do Congressional Earmarks Increase Research Output at Universities?" Public Economics/Economics Working Papers Archive at WUSTL. <http://netec.mcc.ac.uk/WoPEc/data/Papers/wpawuwppe0111002.html>. 27.2.2003.
- Peirce, C.S. 1932 *Collected Papers* 1–2. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Pekkola, Juhani 2002 Etätö Suomessa: fyysiset, virtuaaliset, sosiaaliset ja henkiset työtilat etätöympäristössä. *Ekonomi och samhälle*. Nr 104. Helsinki: Svenska handelshögskolan.
- Pirttilä, Ilkka 2002a ”Yliopisto sairastaa: millaisia työhyvinvointiongelmia on yliopistotyössä?” *Tiedepolitiikka* (3), 47–62.
- Pirttilä, Ilkka 2002b ”Yliopisto tervehtyy: miten ratkoa työhyvinvoinnin ongelmia yliopistotyössä?” *Tiedepolitiikka* (4), 37–48.
- Pitkin, Hanna Fenichel 1984 *Fortune is a Woman: Gender and Politics in the Thought of Niccolò Machiavelli*. Berkeley: University of California Press.
- Plank, P. Bernhard 1960 *Katholizät und 'Sobornost'*. Würzburg: Augustinus-Verlag.
- Pocock, J.G.A. 1975 *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pollitt, Christopher 1991 *Managerialism and the Public Services: The Anglo-American Experience*. Oxford: Blackwell.
- Popper, Karl R. 2000 *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset*. Alkup. englannink. *The Open Society and Its Enemies* 1945. 1. suomenk. p. 1974. Helsinki: Otava.
- Potter-Efron, Roland T. 1989 *Shame, Guilt and Alcoholism: Treatment Issues in Clinical Practice*. Binghamton, NY: Haworth Press.
- Power, Michael 1994 ”The Audit Society “. Hopwood & Miller, 299–316.
- Pruitt, Dean G. & Peter J. Carnevale 1993 *Negotiation in Social Conflict*. Buckingham: Open University Press.
- Pushkarev, S.G. 1969 ”Russian Orthodox Saints.” Pitirim A. Sorokin. *Altruistic Love: A Study of American 'Good Neighbors' and Christian Saints*. Alkuperäinen p. 1950. New York: Kraus Reprint, Appendix B, 240–247.
- Pyökkänen, Kari 1995 ”Akuutti ja posttraumaattinen stressihäiriö.” Kalle Achté & Tapani, toim. *Ahdistuneisuus ja sen hoito*. Pieksämäki: Recalled, 285–302.
- Rancour-Laferrrière, Daniel 1995 *The Slave Soul of Russia: Moral Masochism and the Cult of Suffering*. New York: New York University Press.
- Randall, Peter 1997 *Adult Bullying: Perpetrators and Victims*. London: Routledge.
- Ranki, Anneli 2000 Henkilöstön selviäminen kriisiytyneessä organisaatiossa. *Acta Universitatis Tamperensis* 75. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Ranulf, Sven 1938 *Moral Indignation and Middle Class Psychology*. Copenhagen: Munksgaard.
- Rauhala, Lauri 1998 *Ihmisen ainutlaatuisuus*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rawls, John 1972 *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John 1993 *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Reboul, Olivier 1980 *Langage et idéologie*. Paris: PUF.
- Reckermann, A. 1971 ”Agon, agonal”. Joachim Ritter, toim. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Band 1: A-C. Basel: Schwabe & Co., 112–113.

- Reich, Warren T. 1995 "History of the Notion of Care." Warren T. Reich, toim. *Encyclopedia of Bioethics*. Vol. 1. New York: Simon & Schuster, 319–331.
- Renwick Moore, Kristen 2001 "Morality and a Sense of Self: The Importance of Identity and Categorization for Moral Action." *American Journal of Political Science* 45 (3), 491–507.
- Renwick Moore, Kristen, Kay Mathiesen & Jack Craypo 1998 "If Moral Action Flows Naturally from Identity and Perspective, Is It Meaningful to Speak of Moral Choice? Virtue Ethics and Rescuers of Jews During the Holocaust." *JRE*, 231–250.
- Rienecker, Fritz 1992 *Sprachlicher Schlüssel zum Griechischen Neuen Testament nach der Ausgabe von D. Eberhard Nestle*. 19. p. Giessen: Brunnen.
- Riikonen, Eero, Mikko Makkonen & Ilpo Vilkkumaa 2002 *Hullun työn tauti: lukemisto tulevan työhyvinvointikeskustelun pohjaksi*. Tampere: Vastapaino.
- Riker, William H. 1986 *The Art of Political Manipulation*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Robbins, Stephen P. 1998 *Organizational Behavior: Concepts – Controversies – Applications*. 8. p. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.
- Rorty, Richard 1989 *Contingency, Irony and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Margaret 1993 *Parody: Ancient, Modern and Post-modern*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rose, Nikolas 1999 *Governing the Soul: Shaping the Private Self*. 2. p., 1. p. 1989. London: Free Association Books.
- Rosen, Stanley 2002 "Are We Such Stuff as Dreams Are Made on?" Jeff Malpas, Ulrich Arnsward & Jens Kertscher, toim. *Gadamer's Century: Essays in Honor of Hans-Georg Gadamer*. Cambridge, MA: MIT Press, 257–278.
- Rosenthal, Bernice Glatzer 1991 "Towards an Orthodox Work Ethic." Edith W. Clowes, Samuel D. Kassow & James L. West, toim. *Between Tsar and People: Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 57–74.
- Rothbard, Murray 1977/1970 *Power and Market: Government and the Economy*. 1. p. 1970. Kansas City: Sheed Andrews & McMeel.
- Runciman, Steven 1968 *The Great Church in Captivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ryan, Paul 2002 "The Economics of the British 'Training Market'." *International Workshop on the Economics of Education, University of Alicante, Spain*, 31.5.–1.6.2002.
- Rzhevsky, Nicholas 1998a "Russian Cultural History: Introduction." Rzhevsky 1998b, 1–16.

- Rzhevsky, Nicholas, toim. 1998b *The Cambridge Companion to Modern Russian Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Saari, Juho 2001 *Reformismi: sosiaalipolitiikan perusteet 2000-luvun alussa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saarinen, Risto 1994 *Weakness of the Will in Medieval Thought: From Aristotle to Buridan*. Leiden: E.J. Brill.
- Saaristo, Tuulikki 2002/2000 *Taikasanat eli miksi antaisin anteeksi*. Söderkulla: Dialogia.
- Safranski, Rüdiger 2000 *Ein Meister aus Deutschland: Heidegger und seine Zeit*. 3. p., 1. p. 1994. Frankfurt a.M.: Fischer Taschenbuch.
- Sajama, Seppo 1995 *Arkipäivän etiikkaa hoitotyön näkökulmasta*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Salmimies, Pekka & Raija Salmimies 1998 *Esimiehen arkipsykologiaa*. Aikaisemman samannimisen teoksen täysin uudistettu laitos. Helsinki: WSOY.
- Salmivalli, Christina 2003 *Koulukiusaamiseen puuttuminen: kohti tehokkaita toimintamalleja*. Jyväskylä: PS-Kustannus.
- Salter, Michael 1999 "Neo-Fascist Legal Theory on Trial: An Interpretation of Carl Schmitt's Defence at Nuremberg from the Perspective of Franz Neumann's Critical Theory of Law." *Res Publica* 5, 161–194.
- Schmid, Wilhelm 2000 *Auf der Suche nach einer neuen Lebenskunst: Die Frage nach dem Grund und die Neubegründung der Ethik bei Foucault*. Frankfurt, a.M.: Suhrkamp.
- Schmitt, Carl 1997 *Poliittinen teologia: neljä lukua suvereenisuusopista*. Alkup. saksank. *Politische theologie: Vier Kapitel zur der Lehre der Souveränität*, 1922. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Schrag, Calvin O. 1997 *The Self After Postmodernity*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Schumpeter, Joseph 1976 *Capitalism, Socialism and Democracy*. 1. p. 1942, laaj. 3. p. 1952. London: George Allen & Unwin.
- Scar, Elliot 2000 *You Don't Always Get What You Pay For: The Economics of Privatization*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Self, Peter 1993 *Government by the Market? The Politics of Public Choice*. Houndmills: Macmillan.
- Sennett, Richard 2002/2000 *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. Suomenk. *Työn uusi järjestys: miten uusi kapitalismi kuluttaa ihmisen luonnetta*, 2002. New York: Norton.
- Shearer, Teri 2002 "Ethics and Accountability: from the For-Itself to the For-the-Other." *Accounting, Organizations and Society* 27, 541–573.
- Siirala Martti 1991 *Syvissä raitteissa: kansallisen isetunnon matka*. Porvoo: WSOY.

- Silvennoinen, Heikki 2002 *Koulutus marginalisaation hallintana*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Singer, Peter 1993 *How Are We to Live? Ethic in an Age of Self-Interest*. Melbourne: The Text Publishing.
- Sipilä, Jorma & Anneli Anttonen 2000 *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Skinner, Quentin 1978 *The Foundations of Modern Political Thought*. I. Renaissance. II. *The Age of Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Nicholas H. 1997 *Strong Hermeneutics: Contingency and Moral Identity*. London: Routledge.
- Smolitsch, Igor 1953 *Russisches Mönchtum: Entstehung, Entwicklung und Wesen 988–1971*. Würzburg: Augustinus-Verlag.
- Solženitsyn, Aleksandr 1963 *Päivä Ivan Denisovitšin elämässä*. Alkup. venäjänk *Odin den iz žizni Ivana Denisoviča*, 1962. Tammi: Helsinki.
- Sombart, Werner 1913 *Der Bourgeois: Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. München: Duncker & Humblot.
- Sparshott, F.E. 1971 "Plato as Anti-Political Thinker." *Vlastos*, 166–173.
- Spicker, Paul 2001 "Poor Areas and the 'Ecological Fallacy.'" *Radical Statistics* (76). Elektroninen lehti. <http://www.radstats.org.uk/no076/index.htm>. 22.2.2003.
- Spillane, Mary 2000 *Branding Yourself: How to Look, Sound & Behave Your Way to Success*. London: Pan Books.
- SPR (Suomen Punainen Risti) 2001 Veripalvelu. <http://www.veripalvelu.redcross.fi/index.html>. 15.6.2001.
- Steinfath, Holmer 2001 *Orientierung am Guten: Praktisches Überlegen und die Konstitution von Personen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Stinchcombe, Arthur 2001 "Universities and Communism of Knowledge as the Core of the World Information Economy." *SASE (Society for the Advancement of Socio-Economics) 13th Annual Meeting, Amsterdam*, 28.6.–1.7.2001.
- STM 2001 "Sosiaalimenot kohderyhmittäin." <http://www.vn.fi/stm/suomi/tao/julkaisut/suunta00/sosiaalimenot.htm>. 15.1.2003.
- Stoker, Gerry 2002 "Life Is a Lottery: New Labour's Strategy for the Reform of Devolved Governance." *Public Administration* 80 (3), 417–434.
- Sulkunen, Pekka 1997 "Addiktio: alkoholismi maallikkoajattelussa." Pekka Sulkunen & Jukka Törrönen, toim. *Semioottisen sosiologian näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus, 195–217.
- Sydänmaanlakka, Pentti 2003 *Intelligent Leadership and Leadership Competencies: Developing a Leadership Framework for Intelligent Organizations*. *Helsinki University of Technology. Industrial Management and Work and Organisational Psychology. Dissertation Series*. No 4. Helsinki: HUT.

- Sykes, Stephen 2000 ”Ihmisluento uudessa ajassa.” Jussi Kotkavirta & Arvi Tuomi, toim. Toivo ja luottamus epävarmuuksien maailmassa. *SoPhi* 53. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 18–36. – En ole pystynyt löytämään viitettä käännösartikkelin englanninkieliseen alkutekstiin.
- Söllner, Albrecht 2002 ”The Problem of Dirty Hands: Individual Behavior in Cases of Institutional Misfit.” *International Society for New Institutional Economics. 6th Annual Meeting. Institutions and Economic Performance. Cambridge, England. 27–29.9.2002.* <http://www.isnie.org/ISNIE02/Papers02/sollner.pdf>. 22.2.2003.
- Tajakka, Veikko (Metropoliitta Tiuhon) 1990 Vapaus ja aika Nikolai Berdjajevin filosofisessa ajattelussa: aatehistoriallinen tutkimus. *Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja* N:o 10. Joensuu.
- Tallis, Frank, Graham C.L. Dawey & Nicole Capuzzo 1996 ”The Phenomenology of Non-Pathological Worry: A Preliminary Investigation.” Graham Davey & Frank Tallis, toim. *Worrying: Perspectives on Theory, Assessment and Treatment*. Chichester: Wiley, 61–89.
- Tamminen, Tapio 1994 *Edistyksen myytit: Kertomus modernin yhteiskunnan kulttuurisesta paradigmasta*. Tampere: Suomen antropologinen seura.
- Tasala, Markku 1997 *Työpaikkakiusaamisen noidankehät*. Jyväskylä: Gummerus.
- Taylor, Charles 1989 *Sources of the Self: the Making of Modern Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Temmes, Markku, Pertti Ahonen & Timo Ojala 2002 *Suomen koulutusjärjestelmän hallinnon arviointi*. Helsinki: Opetusministeriö. Myös verkko-osoitteessa http://www.minedu.fi/julkaisut/pdf/koulhall_arv/koulhall_arv.pdf.
- Thiele, Leslie 1990 ”The Agony of Politics: The Nietzschean Roots of Foucault’s Thought.” *American Political Science Review* 84, 907–925.
- Tiilikä, Osmo 1963 *Kristilliset kirkot ja muut yhteisöt*. Porvoo: WSOY.
- Timotin, Andrei 2001 ”Sonya Sikka, Forms of Transcendence: Heidegger and Medieval Mystical Theology”. Kirja-arvostelu. *Studia Phaenomenologica* 1 (3–4), 473–476.
- Titmuss, Richard M. 1970 *The Gift Relationship: From Human Blood to Social Policy*. Harmondsworth: Penguin.
- TM (Työministeriö) 2002a Työolobarometri. Lokakuu 2002. Ennakkotietoja. www.mol.fi/julkaisut/tyoolobarometri2002.pdf. 17.3.2003.
- TM (Työministeriö) 2002b *Työssä jaksamisen tutkimus- ja toimenpideohjelma. Seurantareportti*. <http://www.mol.fi/jaksamisohjelma/>.
- Torfin, Jacob 1999 *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Žižek*. Oxford: Blackwell.

- Trianovsky, Gregory Velazco y 1998 "Supererogation." Edward Craig, toim. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 9. *Sociology of Knowledge to Zoroastrianism*. London: Routledge, 232–235.
- Troeltsch, Ernst 1923 *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Tübingen: J.C.B. Mohr.
- Tudor, Steven 2001 *Compassion and Remorse*. Leuven: Peeters.
- Tulder, Rob van & Winfried Ruigroek 1996 *The Logic of International Restructuring: The Management of Dependencies in Rival Industrial Complexes*. London: Routledge.
- Tullock, Gordon 1967 "The Welfare Costs of Monopoly, Tariffs, and Theft." *Western Economic Journal* 5 (June), 224–232.
- "Tuomioja torjuu jyrkästi Jakobsonin arvostelun." *Helsingin Sanomat* 17.1.2002.
- Urmson, J.O. 1958 "Saints and Heroes." A.I. Melden, toim. *Essays in Moral Philosophy*. Seattle, WA: University of Washington Press, 198–216.
- Uspenski, Boris 1991/1970 *Komposition poeetiikka: taideteoksen sommittelun periaatteet*. Alunp. venäjänk. *Poetika kompozitsii*, 1970. Tampere: Orient Express.
- Walker, Ralph C.S. 1998 "Contingency." Edward Craig, toim. *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Vol. 2. *Brahman to Derrida*. London: Routledge, 650–652.
- Van Eerde, Wendelien 1998 *Work Motivation and Procrastination: Self-Set Goals and Action Avoidance*. Väitösk. Amsterdam: University of Amsterdam.
- Warner, Mildred & Amir Hefetz 2001 "Privatization and the Market Role of Local Government." *Economic Policy Institute. Briefing Paper*. Washington: D.C.: EPI.
- Warnke, Georgia 1987 *Gadamer: Hermeneutics, Tradition and Reason*. Oxford: Polity Press.
- Warren, Mark 1988 *Nietzsche's Political Thought*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Vartia, Maarit & Katriina Perkka-Jortikka 1994. *Henkinen väkivalta työpaikoilla: Työyhteisön hyvinvointi ja sen uhat*. Tampere: Gaudeamus.
- Vartia, Maarit 2003a Workplace Bullying – A Study on the Work Environment, Well-Being and Health. *People and Work Research Reports* 56. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health.
- Vartia, Maarit 2003b "Consequences of Workplace Bullying with Respect to the Well-Being of Its Targets and the Observers of Bullying." Vartia 2003a. Alkuperäisartikkeli ilmestynyt julkaisussa *Scandinavian Journal of Environmental Health* 27 (1), 63–69.
- Watson, David 2000 *Mood and Temperament*. New York: Guilford Press.
- Vattimo, Gianni 1999/1996 *Uskon että uskon*. Alkuper. italiank. *Credere di credere*, 1996. Jyväskylä: Nemo.
- Welsch, Wolfgang 1997 *Undoing Aesthetics*. Alkuper. saksank. *Grenzgänge der Ästhetik*. Stuttgart: Philipp Reclam jr. London: Sage. Viitteet tekstissä ovat englanninkieliseen käännökseen.

- Westermarck, Edvard 1984 *Kristinusko ja moraali*. Alkup. englannink. *Christianity and Morals*, 1939. Helsinki: Otava.
- White, Stephen K. 2000 *Sustaining Affirmation: The Strengths of Weak Ontology in Political Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Wilde, Oscar 1963/1891 *Dorian Grayn muotokuva*. Alkup. englannink. *The Picture of Dorian Gray*, 1891. Helsinki: WSOY 1963.
- Wilhelm von Ockham (William of Occam, William Occamilainen) *Texte zu Theologie und Ethik*. Kaksikielinen latinank./saksank. laitos. Alkuper. latinank. 14. vuosisadalta. Stuttgart: Philipp Reclam jr. 2000.
- Williamson, Oliver 1985 *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press.
- Vincent-Jones, Peter 2000 "Contractual Governance: Institutional and Organizational Analysis." *Oxford Journal of Legal Studies* 20 (3), 317–351.
- Winograd, Terry & Fernando Flores 1988 *Computers and Human Cognition*. Norwood, NJ: Ablex.
- Virtanen, Aki 2002 Uudella koulutuksella uudelle vuosituhannele: Suomen 1990-luvun koulutuspolitiikkaa. *Opetusministeriö. Koulutus- ja tiedepolitiikan osaston julkaisusarja* 95. Helsinki.
- Vlastos, Gregory, toim. 1971 *Plato: A Collection of Essays. II. Ethics, Politics, and Philosophy of Art and Religion*. New York: Anchor Books.
- VNK (Valtioneuvoston kanslia) 2003 Työllisyysryhmän loppuraportti. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja* 5/2003. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Woodhouse, C.M. 1998 *Modern Greece: A Short History*. 5. p. 1. p. 1968, 5. p. alkuaan 1991. London: Faber & Faber.
- Wright, Georg Henrik v. 2001. *Hyvän muunnelmat*. Alunperin englannink. *Varieties of Goodness*, 1963. Helsinki: Otava.
- VTML (Valtion työmarkkinalaitos) 2001 Tietoja valtion henkilöstöstä 1970-2000. *Valtion työmarkkinalaitos* 5/2001. Helsinki: Valtiovarainministeriö.
- Wyschogrod, Edith 1985 *Spirit in Ashes: Hegel, Heidegger, and Man-Made Mass Death*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Vähämäki, Jussi 1995 "Gianni Vattimon radikaalin hermeneutiikan merkitys yhteiskuntateorialle." Keijo Rahkonen, toim. *Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset*. Helsinki: Gaudeamus, 254–285.
- Yannaras, Christos 1984 *The Freedom of Morality*. Crestwood, NJ: St. Vladimir's.
- Zernov, Nicolas (Nikolai) 1963 *The Russian Religious Renaissance of the Twentieth Century*. London: Darton, Longman & Todd.
- Žižek, Slavoj 2000 *The Fragile Absolute – Or, Why Is the Christian Legacy Worth Fighting for?* London: Verso.

Hakemisto

- Agape*, agapistiset teot, ks. Rakkaus,
vrt. Supererogaatio
- Agon*, ks. Nietzsche, F.
- Ahdistus, ks. *Angst*
- Aikalaisdiagnoosi 22
- Akedia*, ks. Prokrastinaatio
- Akrasia*, ”heikkotahtoisuus” 148–150
- Aktio* 143–144, vrt. *Passio*
- Alistaminen, alistavuus (alistava käyt-
täytyminen)
Kielessä 196–198
Yleisemmin, ks. Häirintä, Eetti-
syys, epäeettisyys
- Altruismi, ks. *Agape*, Supererogaatio
- Ammattikarismaattinen, *Amtscharis-
matisch* 77–81, 163–164
- Angst*, ks. Heidegger, M.
- Anteeksianto, ks. Arendt, H.
- Apartheid* 233
- Apatheia*, ”vapaus turhista mielenliiku-
tuksista” 201–204
- Arendt, H. 141, 170, 175, 190,
199–200, 237, 244, 248, 256–258,
262–263, 300
Anteeksianto 199–200
Aristotelikot vastaan platonistit
256–257
- Eichmann, A. 141–142 (Arendtin
analyysi)
- Vita activa* 175, 257–258, 262–
263, 300
- Vita contemplativa* 175, 257–258,
262–263, 300
- Aristotelikot 256–257
- Askeesi, *askesis*, askeetikot 159–160,
259, 261–263
- Aukeama, ks. Heidegger
- Austin, J. (Austinin puheaktiteoria)
195–198
- Befindlichkeit*, ks. Heidegger
- Calvin, J., ks. Kalvinismi
- Cura*-myytti, ks. Heidegger
- Desisionismi, *Desizionismus* 186–187,
vrt. Heidegger, M., Schmitt, C.
- Dilthey, W. 266
- Disinterested punishment* (Ranulf) 173,
202, vrt. *Ressentiment*
- Double bind*, ”kaksoissidos” (Gregory
Bateson) 104, 106
- Dostojevski, F. 157–158, 238, 252

- Eetos, *ethos*, ”paikkana”, ks. Heidegger, vrt. Koti, kotonaolo
- Eettisyys, epäeettisyys
Eettisesti ambivalentit seikat, ks. *Ressentiment*, Sympatia, Synti, Sääl
- Epäeettisyys organisaatioissa 99–107
- Epäeettisyys työelämässä 107–112
- Heikko eettisyys 46, 205–235
- Hyveet, tässä ks. *Agape*, Anteeksi-
anto, Kärsivällisyys, Superero-
gaatio
- Hyvään pakottaminen 158–159,
vrt. myös Vahva eettisyys
- Instituutioissa ja niiden kehittämi-
sessä 112–115
- Mielialahyveet, tässä ks. Hyveet
- Suhteessa kuvaan ja kuviin
276–277
- Machiavellismi, ks. Machiavelli,
machiavellismi
- Manipulointi 100–107
- Markkinoiden moralisointi, *mora-
lisation of the markets* 173–174,
232
- Narratiivinen etiikka 278–279
- Pahan vastustaminen 128
- Paheet, tässä ks. *Akedia*, *Akrasia*,
Alistaminen, Häirintä, Lais-
kuus, Manipulointi, Prokrasti-
naatio, Tekopyhyys, Vallanhimo
- Paha, pahe, paheet, pahuus 109
- Radikaali pahuus, ks. Syvä pahuus
- Syvä pahuus (Kant) 109, 223, 248
- Teodikea, ”jumalallinen oikeus”,
176–178
- Työetiikka 159–160, 173–175
- Vahva eettisyys 46–47
- Eichmann, A., ks. Arendt, H.
- Egoismi, ks. Itsekkyys
- Eksistentiaalifilosofia, ks. Heidegger,
M., Kierkegaard, S., Sartre, J.-P., vrt.
Arendt, H., Nyssalainen, p. Grego-
rios
- Enzauberung*, ”lumouksen katoami-
nen”, ks. Lumous
- Epektaasi, *epektasis*, ”eteenpäin kurot-
tautuminen” 280–282, vrt. *Agon*
- Epäeettisyys, ks. Eettisyys
- Esteettinen, esteettisyys 269–280,
285–286, vrt. Kuva
- Fantasma*, ks. Kuva
- Foucault, M.
Esteettisyys 270–271, 298
Instituutioanalyysi 119–128
- Frankl, V. 191–192
- Fukuyama, F., ks. Poliittinen teologia
- Gadamer, H.-G. 15–16, 285–286
- Geworfenheit*, ”heitteisyys” (Heidegge-
rillä) 181
- Globalisoituminen 64–67
- Hayek, F.A., ks. Liberalismi
- Heidegger, M. 15–16, 35, 45–47,
130–131, 180–190, 272, 288,
293–294, 296, 300
- Angst*, ”ahdistus”, 184–189
- Ahdistus, ks. *Angst*
- Aukeama, ks. *Lichtung*
- Befindlichkeit*, ”virittyneisyys” 181
- Cura*-myytti 185–187, vrt. *Sorge*
- Eetos, *ethos*, ”paikkana”, ks. Koti,
kotonaolo
- Geworfenheit*, ”heitteisyys” 181
- Heitteisyys, ks. *Geworfenheit*
- Huoli, ks. *Sorge*

- Koti, kotonaolo *vi*, 139, 295–299, vrt. Eetos
Lichtung, ”aukeama”, *v*, 133, 293–296, 298–299
 Mieliala, ks. *Stimmung*, *Sorge* 185–189, 294
Stimmung 182–185, myös erillisenä hakusanana jäljempänä
 Virittyneisyys, ks. *Befindlichkeit* *Öffentlichkeit*, ”julkisuus” 183
 Heikko eettisyys, ks. Eettisyys
 Heikko ontologia, ks. Ontologia
 Heikkotahtoisuus, ks. *Akrasia*
 Heitteisyys, ks. Heidegger, M.
 Henkinen väkivalta, ks. Häirintä
Hesychia, ”syvä hiljaisuus” 195, 198
 Huoli, ks. *Sorge*
 Hypokrisia, *hypokrisis*, ks. Tekopyhyys
 Häirintä (työelämässä, *bullying*, *trakkassering*) 62–63, 107–112
 Ideologia, ”väärä tietoisuus”, 66–69
 Ikoni, ks. Kuva
Impotentia, ks. *Akrasia*
 Instituutiot, instituutioanalyysi, ks. myös Tiede, Taide, Uskonto
 Foucault’lainen instituutioanalyysi 119–128
 Institutionalismit tutkimuksessa 86
 Instituutiot omina vastakohtinaan 119–128, 290–291
 Taloustieteellinen institutionalismi 86–88
 Intohimo, ks. *Passio*
 Ironia, parodia, ks. Instituutiot, instituutioanalyysi, foucault’lainen
 Itsekkyyt 206–213
 Jeesus, ks. Kristus
 Johtaminen, vrt. myös New Public Management 77–84, 102–104
 Johtamisopit, päälälleen käännettyinä, vrt. Instituutiot, instituutioanalyysi, foucault’lainen 123–125
 Ks. myös Alistaminen, Ammatikarismaattinen, Häirintä, Likaisten käsien ongelma
 Julkisojohtaminen, ks. New Public Management
 Julkisuus, ks. *Öffentlichkeit*, Heidegger, M.
Jurodivyj, ks. Pyhä houkka
 Kaksoissidos, ks. *Double bind*
 Kalvinismi 173–175
 Kant, I. 109, 156–157
 Karisma, karismaattinen, ks. Ammatikarismaattinen
 Kierkegaard, S. 39–40, 118–119, 162, 178, 183–184, 198–199, 215–216, 282
 Kiusaaminen, kiusanteko työelämässä, ks. Häirintä
 Klee, P. 292
 Kontingenssi 30–47, 51, 113, 115–118
 Organisaatiossa (esimerkki) 115–118
 Organisaatioiden kontingenssiteoria 113
 Kodittomuus, ihmisen, ks. Koti, kotonaolo
 Koronhavittelu (*rent-seeking*) 88–91, 93–99, 111, 121–122, 126–127
 Koti, kotonaolo, ks. Heidegger
 Kristus Nasaretilainen 157–158
 Kuva, kuvat
 Eikon, ks. tässä Ikoni
 Fantasma, ”harha- tai hourekuvaa” 143, 272

- Ikoni, ikonikuva, ihannekuvana 272–278
- Kulkusuuntana, suunnannäyttäjänä 279–286, vrt. *Agon*, Epeктаasi
- Käännetty perspektiivi, ks. Perspektiivi
- Perspektiivi 273–275
- Viivaperspektiivi, ks. Perspektiivi
- Kvasimarkkinat (*quasi-markets*) 74–75, 90–93
- Kvasisupererogaatio, ks. Supererogaatio
- Kärsimys, ks. Kärsivällisyys
- Kärsivällisyys 189–193, 219
- Käännetty perspektiivi, ks. Kuva, kuvat
- La Rochefoucauld, ks. Rochefoucauld, F. La
- Laiskuus, ks. Saamattomuus, vrt. Prokrastinaatio
- Laskettavuus, mittaaminen 73–76, 130–131
- Leninistinen liberalismi, ks. Liberalismi; Rothbard, M.
- Levi, P. 231–232
- Liberalismi, ks. myös Itsekkyys, Mandeville, B. de, Rothbard, M., Smith A.
- Hayek, F.A. 54–55
- Kypsä liberalismi 154–157
- Kyvyyttömyys tarkastella ”pahan” ongelmaa liberalismissa 155–156
- Leninistinen liberalismi 71, vrt. Rothbard, M.
- Mises, L. v. 207–208
- Raaka liberalismi 154, vrt. Uusliberalismi, Mandeville, B. de, Rand, A., Rothbard, M.
- Rand, A. 210
- Rawls, J. 154
- Rothbard, M., 71, 125
- Schumpeter, J. 207
- Sympatia 208–210
- Uusliberalismi 67–68, 71–72, 121 ja useat muut kohdat
- Äärioliberalismi, ks. Uusliberalismi
- Libido dominandi*, ks. Valta, vallanhiimo
- Lichtung*, ks. Heidegger
- Likaisten käsien ongelma politiikassa, erit. Sartren mukaan 252–255
- Lumous (*enchantment, Zauberung*), lumouksen katoaminen (*Enzauberung*), lumouksen palauttaminen (*re-enchantment*) 18–20, 133–139, 290–291
- Lähimmäisenrakkaus, ks. *Agape*
- Maailmankatsomus
- Suhteessa *habitukseseen* (Bourdieu-la), ks. *Stimmung*
- Suhteessa mielialaan, ks. *Stimmung*
- Maapalloistuminen, ks. Globalisoituminen
- Machiavelli, N., machiavellismi 34–35, 165–167, 211–212
- Managerismi, managerialismi, ks. New Public Management
- Mandeville, B. de 118, 210–211, vrt. Liberalismi
- Manikealaisuus ks. Poliittinen teologia
- Manipulointi, ks. Eettisyys, epäeettisyys
- Markkinoiden moralisointi, *moralisation of the markets*, ks. Eettisyys, epäeettisyys
- Marx, K. 132, 271, 288

- Matteus-periaate, ks. Poliittinen teologia
- Merton, R.K. 133–134, vrt. Matteus-periaate
- Mieliala, mielialat, ks. Heidegger, *Stimmung*
- Hyveiden ja paheiden kannalta ambivalentit mielialat, ks. *Res-sentiment*, *Sympatia*, *Sääli*
- Mielialahyveet (mielialoihin liittyvä hyveellisyys), ks. *Agape*, *Anteeksianto*, *Kärsivällisyys*, *Supererogaatio*
- Paheisiin liittyvät, ks. *Akedia*, *Akrasia*, *Prokrastinaatio*, *Tekopyhyys*, *Vallanhimo*
- Mises, L. v., ks. Liberalismi
- Mittaaminen, ks. Laskettavuus
- Mood*, ks. *Stimmung*
- MTM (*market type mechanism*) 74–76, 90–93
- Näennäismarkkinat, ks. Kvasimarkkinat
- New Public Management (NPM) 70–81, 93–99, 131, 163–164
- Nietzsche, F. 161, 170, 191, 193, 262, 270, 282–284
- Agon*, ”jalo kilpailu”, ”jalo taistelu”, 283–284
- Askeesi 282–283
- NPM, ks. New Public Management
- Nyssalainen, p. Gregorios 280–282
- Ontologia
- Heikko 42–43, vrt. Eksistentaalifilosofia
- Vahva 42–43, vrt. Liberalismi
- Organisaatio, organisaatiot, us. kohdin, ks. Instituutiot, instituutioanalyysi, New Public Management
- Paha, pahe, paheet pahuus
- Ks. Eettisyys, epäeettisyys
- Mielialoina ks. *Akedia*, *Akrasia*, *Prokrastinaatio*, *Tekopyhyys*, *Vallanhimo*
- Parodia, ks. Ironia
- Pascal, B. 160, 164–165, 238, 267
- Passio* 143–144, 252, vrt. *Aktio*, *Apatheia*
- Pierce, C.S. 31–32, 274–275, 277
- Perisynti, ks. Synti
- Perspektiivi, ks. Kuva, kuvat
- Piilo-opetussuunnitelma 120, vrt. Ironia, parodia, Instituutioanalyysi, *foucault’lainen*
- Pindaros 187–188, 271
- Platon, platonilaisuus 17, 135, 213–214, 239–240, 256–257, 272, 284
- Poliittinen teologia 68, 168–179, 220
- Arendtilla 170
- Clintonilla 171–172
- Fukuyamalla 36, 171
- Kalvinismissä 173–175
- Liberaalissa demokratiassa 171
- Manikealaisuus 153–154
- Matteus-periaate (tieteessä, Merton, R.K.) 176–178
- Myönteisessä mielessä 170, 220
- Reaganilla 171
- Schmittillä 168–169, 186–187
- Sartrella, ks. Sartre, J.-P.
- Teodikea, ”jumalallinen oikeus”, 176–178
- Turvallisuuspolitiikassa 172
- Valtio-opissa 168
- Vuoden 2003 Irakin sodassa 172
- Yhdysvalloissa 171–175
- Poliittiset kysymykset, ks. Ammattikarismaattinen, *Apartheid*, Globalisoituminen, Ideologia,

- Maailmankatsomus, Machiavelli, N., machiavellismi, Manipulointi, New Public Management, Poliittinen teologia, Liberalismi, Schmitt, C., Valta, vallanhimo, Valtapoliitikko, *Öffentlichkeit*, vrt. Eettisyys, epäeettisyys
- Prokrastinaatio, ”vitkastelun syndrooma” 144–148, vrt. *Akedia*, Saamattomuus
- Psykodynaamiikka, psyykkiset prosessit 81–84
- Puheaktiteoria, ks. Austin, J.
- Pyhä houkka, *jurodivyyj, salos* 245–247
- Rakkaus
Agape, ”lähimmäisenrakkaus” 213–220, 229–234, 256
Caritas 214
Eros 213–214
Filia 213
- Rawls, J., ks. Liberalismi
- Re-enchantment*, ks. Lumous, lumouksen katoaminen, lumouksen palauttaminen
- Rent-seeking*, ks. Koronhavittelu
- Ressentiment*, ”häpeän sekainen viha”, 83, 161–162, vrt. *Disinterested punishment*
- Rochefoucauld, F. La, 142, 208, 237, 245, 268
- Rothbard, M., ks. Liberalismi: Leninistinen liberalismi
- Saamattomuus 141–144, vrt. *Akedia*, vrt. Laiskuus, Prokrastinaatio
- Sartre, J.-P. 40–45, 168, 181, 252
- Scheler, M. 161–162
- Schmitt, C., ks. Poliittinen teologia
- Schumpeter, J., ks. Liberalismi
- Semiotiikka, ks. Peirce, C.S., Perspektiivi
- Smith, Adam 38, 118, 206–207, 209–210, vrt. laajemmin Liberalismi
- Sorge*, ks. Heidegger, M.
- Spinoza, B. 222–223
- Stimmung*, ”mieliala”, engl. *mood*
 Heideggerillä 182–185
 Suhteessa *habituksien* Bourdieulla 268
 Suhteessa maailmankatsomukseen Dilttheyllä 266–268
 Yksittäiset mielialat Heideggerillä ks. *Angst, Sorge*
- Suberogaatio, ks. Supererogaatio
- Supererogaatio, supererogatorinen, ”eettisen velvollisuuden ylittävä”, 221–232, vrt. *Agape*
 Kvasisupererogaatio, kvasisupererogatorinen, ”miltei t. osittain eettisen velvollisuuden ylittävä”, 225–229
- Suberogaatio, suberogatorinen, ”miltei eettisen velvollisuuden täyttämättä jättävä”, 225–229
- Suurinkvisiittori, ks. Dostojevski
- Sympatia, ks. Liberalismi
- Synti 240–243, vrt. *Akrasia*
- Sääli 222–225
- Taide, taiteelliset instituutiot 138, 189, 287–288, 290–292, 295
- Talous, taloudelliset kysymykset, ks. Globalisoituminen, Kvasimarkkinat, Kalvinismi, Koronhavittelu (*rent-seeking*), Laskettavuus, mittaaminen, Markkinoiden moralisointi (*moralisation of the markets*), Taloustieteellinen institutionalismi, Työetiikka, vrt. New Public Management

- Tekopyhyys 236–250
 Teodikea, ”jumalallinen oikeus”, ks.
 Poliittinen teologia
 Teologia, ks. Poliittinen teologia
 Tiede, tieteelliset instituutiot 130–138,
 287–291, 294–296, 299
 Tietotyö, tietotekniikka, tietoyhteis-
 kunta 60–61, 296–299
 Titmuss, R. 229–230
 Tunne, tunteet, ks. *Stimmung* (mieli-
 ala), *Passio*
 Työ, työelämä, työturvallisuus, työ-
 hyvinvointi 49–64, 107–112, 159,
 227–229, 270 ja us. muut kohdat; ks.
 myös Eettisyys, epäeettisyys, Johta-
 minen, New Public Management
- Ultraliberalismi, ks. Uusliberalismi
 Uskonto, uskonnolliset instituutiot
 138–139, 288–291, vrt. Poliittinen
 teologia
 Uusi julkisjohtaminen, ks. New Public
 Management
 Uusliberalismi, ks. Liberalismi
- Valta, vallanhimo (*libido dominandi*)
 152–179
 Valtapoliitikko 163
Weakness of will, ks. *Akrasia*
 Weber, M. 38–39, 78, 132, 160,
 162–163
 Askeesi, ks. vastaava hakusana
 Enzauberung, ks. Lumous, lumouk-
 sen katoaminen, lumouksen
 palauttaminen
 Työetiikka, ks. Eettisyys, epäeet-
 tisyys
 Viivaperspektiivi, ks. Kuva, kuvat
 Virittyneisyys, ks. *Befindlichkeit*
Vita activa, ks. Arendt, H.
Vita contemplativa, ks. Arendt, H.
 Vitkastelu, ks. Prokrastinaatio
 Yliopisto, yliopistot, ks. Tiede, tieteelli-
 set instituutiot
 Ääriliberalismi, ks. Liberalismi
Öffentlichkeit, ks. Heidegger

